371
H 80

ПЕДАГОГИЧ. У-ЩЕ
ЗА НАЧАЛ. У-ЛИ
ИНВ. № 2028
561

Цена 5 лева

194
Z. 25/III

Янъ Амосъ Коменски.

Инв. № 5283.

ВЕЛИКА ДИДАКТИКА

Безплатна премия за абонатитѣ на „Училищенъ Прѣгледъ“
за IX. годишнина. 1904. г.

СОФИЯ,
Печатница „Просвѣщение“ на Юр. С. Наумовъ
1905.

371
К 80

371

Въ память 250 годишни-
ната отъ смъртьта на И. А.
Коменски, духовенъ основатель на
Народната школа и баща на
новата педагогия, Министерство-
то на Народната Просвѣта съ
окрѫжно № 33231 отъ 10. ноемврий 1920 год.,
нарежда да се раздаде безплатно на
най-добритѣ курсисти, опрѣдѣлени
отъ прѣподавателския съвѣтъ, съ-
чинението на бѣлѣжития педагогъ
„Велика дидактика".

Прѣподавателскиятъ
съвѣтъ при повѣрения ми Висшъ
педагогически курсъ, въ заседанието
си отъ 29. ноемврий т. г., опрѣдѣли,
Госпожице Аврамова, да се даде и
Вамъ поменатото съчинение.

гр. Русе
9. XII. 920 год.

Директоръ [signature]

ВЕДАГ. У-ЩЕ за НАЧАЛНИЯ У-ЛИ
БИБЛИОТЕКА
РУСЕ

Янъ Амосъ Коменски

ПЕДАГ. У-ЩЕ за НАЧАЛНИ У-ЛИ
ИНВ. № 2472
56г.

„Нѣщата познаваме, каквито си сж, когато знаемъ какъ сж станали тѣ“.

Коменски.

Човѣшката култура не е плодъ на ограничено врѣме, не е дѣло на усилията на единъ гений; тя си води началото, откакъ човѣкъ започналъ да промишлява за себе си, и прѣзъ всѣко врѣме човѣшкиятъ духъ внасялъ по нѣщо въ общия складъ на човѣшкия напрѣдъкъ. Както физически човѣкътъ е свързанъ въ една верига съ първоначалния човѣкъ, така и днешното негово духовно благо е тѣсно свързано съ онова на миналитѣ вѣкове. Слѣдователно, право е, че познанието за единъ фактъ или за цѣла область факти не е още пълно познание безъ знание на връзката, която той има съ миналото.

Съврѣменната педагогика има своето вѣковно с ъ к р о в и щ е, въ което отлични умове на човѣчеството сж влагали прѣзъ разни врѣмена своитѣ духовни бисери. Познаването на това съкровище намъ се налага отъ научно гледище, „за да имаме пълно познание за нѣщата“ — и отъ морално гледище, за да почетемъ паметьта на ония интелектуални великани, които носятъ на плещитѣ си часть отъ днешната култура.

Нашата педагогическа литература засѣга прѣдимно съврѣменното състояние на педагогиката.

Това е обяснимо. Намирайки се въ началото на своя културенъ развой, ние трѣбваше прѣди всичко да се запознаемъ съ съврѣменната педогогика, за да уредимъ модерно своето образователно дѣло и да вървимъ въ пжтя на напрѣдъка паралелно съ покултурнитѣ народи. И постигнатитѣ резултати въ това отношение сж твърдѣ утѣшителни.

Врѣме е сега да хвърлъмъ и единъ погледъ назадъ, да изнесемъ въ нашата педагогическа книжнина и бисеритѣ на миналото, за да бжде сградата цѣла и положена върху здрави основи.

Редакцията на „У ч и л и щ е н ъ п р ѣ г л е д ъ“, съзнавайки тая нужда, се нагърби съ задачата да я удовлетвори, а като първа стжпка въ тоя си починъ тя дава на нашето учителство знаменитото съчинение на чешкия педагог отъ XVII. вѣкъ Янъ Амосъ Коменски.

Тоя изборъ за първа стжпка въ тая посока не е случеанъ. Великата дидактика на Коменски е първо систематическо изложение на ученията за възпитанието и обучението; тя отворила нови пжтища въ тая область, обосновани психологически, логически и ети-

чески, и съ туй е създала нова епоха въ историята на педагогиката. Като такъва тя е била оцѣнена на врѣмето си отъ всички свѣтли умове, за такъва тя се признава и днесъ отъ цѣлия педагогически свѣтъ.

Прѣведена отдавна на всички културни езици, тя трѣбваше да бжде прѣведена на нашия езикъ като първа отъ класическата педагогическа литература.

Прѣводътъ е направенъ отъ руския прѣводъ*) на латинския текстъ на Дидактиката, като се е сравнявалъ съ прѣвода на други езици, а главно на нѣмски отъ професора д-ръ А. Линднеръ. Вѣна 1897.

София
1904., м. августъ.

Отъ редакцията на
„Училищенъ прѣгледъ“.

---

*) Яна Амоса Коменскаго. Великая Дидактика. Переводъ съ латинскаго Аднрея Адольфа и Сергѣя Любомудрова. Москва 1893.

Янъ Амосъ Коменски.

(Животъ и дѣйность).

Янъ Амосъ Коменски се родилъ на 28. мартъ 1592. г. въ моравския градъ Унгарски Бродъ или въ близката до него паланка Нивница[1]). Баща му Мартинъ, по занятие воденичарь, произхождалъ отъ гр. Комна, та оттукъ прѣкорътъ Коменски. Той принадлежалъ къмъ общината на моравскитѣ братя, които въ вѣроисповѣдно отношение сж държали срѣда между римокатолицитѣ и хусиститѣ утраквисти. Братята се отличавали съ строгъ нравственъ животъ, който достигналъ своето съвършенство въ лицето на Янъ Коменски, справедливо нареченъ за това „проповѣдникъ на любовьта и пророкъ на мира“.

За първоначалното образование на Коменски не се знае почти нищо. Останалъ безъ баща на десетгодишна възрасть, той едвамъ на шестнайсетата си година постжпилъ въ латинско училище. Още тукъ се зародила въ него мисъльта за реформиране обучението, защото бидейки възрастенъ и даровитъ могълъ е да схване всичкитѣ недостатъци на тогавашното обучение, което е оставило дълбоко тжжно чувство въ душата му прѣзъ цѣлия животъ. Изрази на това чувство сж думитѣ му.

„Да щѣше Юпитеръ да ми повърне изгубенитѣ години?“[2])

На 1610. г. Комекски постжпилъ най-напрѣдъ въ академията въ Херборнъ (херцогство Насау) и послѣ въ Хайделбергъ, за да се прѣдаде на научни занятия и особено да изучи теологията, защото билъ рѣшенъ и отъ братството опрѣдѣленъ да се посвети на свещеническа звание. Слѣдъ двѣгодишно прѣстояне въ академията К. прѣдприелъ пжтуване по сѣверозападнитѣ страни на Европа, за да разшири своя личенъ опитъ. Въ 1613. г посѣтилъ Амстердамъ, гдѣто

---

[1]) Неопрѣдѣленостьта на мѣсторождението му произлиза отъ това, че въ хайделбергския университетъ Коменски билъ записанъ „Iohannes Amos Nivanus Moravus“, а самъ той се подписвалъ въ съчиненията си Hunno Brodensis. т. е. отъ Унгарски Бродъ, дѣто и почиватъ останкитѣ на неговитѣ родители.

[2]) Велика дидактика. Гл. XI, 13.

прокуденията отпослѣ изъ отечеството си старецъ оставилъ костите си. Снабденъ съ пълни теоретични познания и живи впечатления, той се завърналъ въ отечеството си прѣзъ 1614 г. И така неговиятъ учебенъ периодъ е траялъ само шесть години — отъ 1608. до 1614. год. Въ тоя кѫсъ периодъ, когато Коменски турялъ основитѣ на своето образование, спада и първата негова литературна работа; още въ Херборнъ той се заловилъ да приготви чешко-латински рѣчникъ, върху който работилъ съ прѣкѫсвания 44 години. Но тоя грамаденъ трудъ, който съдържалъ всичкото езиково богатство на чешкия езикъ, е билъ осѫденъ да стане жертва на пламъцитѣ отъ избухналия ужасенъ пожаръ въ Лѣшно (Лиса) въ 1656. г. тъкмо когато се е печаталъ.

Младъ още да изпълни завѣта си, Коменски по искането на моравския управитель Жеротинъ, покровитель на братството, станалъ директоръ на братското училище въ Прерово, която длъжность той изпълнявалъ двѣ години. Тукъ му се удалъ случай да се замисля и върху въпроситѣ, какъ да се привлача младежьта да се залавя съ по-голѣма радость за научнитѣ занятия, какъ да се отварятъ училища безъ много разноски и трудъ и изобщо какъ да се подобри методата на обучението. По всѣка вѣроятность тукъ той ще да е билъ въвелъ и обучение по реалнитѣ прѣдмети, което е дало поводъ на нѣкои да твърдятъ, че К. основалъ въ Прерово реална гимназия. Плодъ на тая двѣгодишна учителска дѣйность е съчинението му „gramaticae facilioris praecepta“ (правила на една по-лесна граматика), излѣзло отъ печатъ въ Прага прѣзъ 1616. г. Прѣзъ сѫщата година, понеже билъ навършилъ 24 години, той билъ рѫкоположенъ за свещеникъ. Въодушевенъ отъ новото звание, К. издалъ прѣзъ идещата година богословското съчинение: „Listove do nebe“ (Писма до небото).

Прѣзъ сѫдбоносната 1618. г. К. билъ назначенъ за свещеникъ въ гр. Фулнекъ, главенъ центъръ на братята въ Моравия, дѣто покрай пастирската си длъжность рѫководилъ и новооснованото училище, таималъ възможность да продължава своитѣ дидактични изучвания. Тукъ той прѣкаралъ три най-щастливи години отъ своя многострадаленъ животъ при обща обичь и почить отъ паството, за което той билъ не само наставникъ въ вѣрата, но и полезенъ упѫтвачъ въ чисто практически въпроси. Но

сжщо така тукъ го постигнало и първото нещастие въ живота, което бѣ и лично, и политическо, и вѣроизповѣдно.

Тридесетгодишната война, фатална за политическата независимость на чешкия народъ слѣдъ нещастната битка при Бѣла Гора (1620. г.) бѣ твърдѣ жестока за Фулнекъ и братята изобщо. Въ 1621. г. едно отдѣление испанска войска, поддържано отъ католическата лига, навлѣзло въ Фулинекъ и опожарило цѣлия градъ. Коменски изгубилъ цѣлия си имотъ, а заедно съ него и своята библиотека и ржкописи отъ дидактическитѣ му изучвания прѣзъ тоя периодъ. Това било началото на прѣслѣдването противъ некатолическото население и братята, което се свършило съ изселването на 30000 сѣмейства, между които 500 благородни родове. Братята намѣрили прибѣжище въ сѣверо-източна Чехия, а именно въ гр. Брандисъ на р. Орлица, който се намиралъ подъ управлението на тѣхния закрилникъ Карла Жеротински, пощаденъ отъ католическата лига поради това, че останалъ вѣренъ на царя Фердинанда II и не зелъ участие въ възстанието на чешкитѣ съсловия. Тукъ се подслонилъ и Коменски съ други 24 свещеници, като изгубилъ въ това гонение жена си и двѣтѣ си дѣца.

И въ това врѣме на жестоко гонение великиятъ духъ на Коменски не е знаялъ почивка. Редица съчинения, които по своето съдържание се намиратъ въ тѣсна връзка съ отдѣлнитѣ фази на тоя тежъкъ периодъ, свидѣтелствуватъ, какъ тоя великъ духъ, издигнатъ надъ промѣнитѣ на индивидуалната сждба и на оная на своето сѣмейство, всѣкога еималъ прѣдъ очитѣ си само общото благо, и какъ той, съзнавайки своето послание, при всички обстоятелства е мислилъ само за великитѣ интереси на своитѣ съвѣрници, на своята нация, и врѣхъ това за още по високитѣ задачи на човѣчеството' (Линднеръ).

Прѣди прѣслѣдването още Коменски сякашъ прѣдчувствувалъ прѣдстоещитѣ събития, та написалъ: „Напомнювания противъ прѣлъстенията на Антихриста". Това съчинение се е ширило само въ ржкописъ.

Прѣзъ врѣме на гонението Ком. написалъ слѣднитѣ съчинения: „Мисли за Христианското съвършенство". (Premy šlovàni o dokonalosti křestànske), Прага 1622. год.

„Непрѣвзимаемъ градъ на името Господно“ (Nedobytelny hrad jmeno Hospodinovo), излѣзло прѣзъ сжщата година въ Прага, а съставено споредъ собственоржчната бѣлѣжка на Ком. при напущането на Фулнекъ — 10 октомврий 1622. Когато въ 1624. г. К. Жеротински получилъ заповѣдь да дигне закрилата си отъ братята, Ком. издалъ слѣднитѣ утѣшителни религиозни съчинения;

„За сирачеството“ (o sirotè), т. е. за загубата на добри приятели, закрилници и благодѣтели . . . .“.

„За дълбочината на сигурността“ (Hlubina bezpecnosti). която въ кипещия водовъртежъ на човѣшкитѣ работи може да се намѣри само въ Бога, срѣдището на свѣта.

„Лабиринтъ на свѣта и рай на сърцето“ (Labyrint sveta a raj srdce), свършено на 13 декемврий 1673, печатно за първъ пжть въ Лѣшно прѣзъ 1631. г., а отпослѣ нѣколко пжти прѣпечатано и прѣведено на чужди езици. Това съчинеиие съдържа философския мирогледъ на автора въ форма на алегорична драма — мирогледа на християнския песимизъмъ за суетата на човѣшкитѣ стремежи въ лабиринта на тоя свѣтъ, изъ който нѣма другъ излазъ, освѣнъ къмъ Бога или въ себе си, въ рая на сърцето. То се счита за бисеръ на чешката прозаична литература поради примѣрната му естетична и езиковна форма.

Католическа Австрия не могла да търпи въ своитѣ граници братята и тѣхнитѣ свещеници. Гонението започнало наново. Съ указъ отъ 1624. г. Фердинандъ II заповѣдалъ очистването на Чехия и Моравия отъ тѣхъ вжтрѣ въ шесть недѣли. К. Жеротински билъ принуденъ да дигне своята закрила. Цѣли двѣ години братството се крило изъ чешкитѣ гори отъ немилостивото гонение на езуититѣ и властьта. Тогава намѣрило за кжсо врѣме гостоприемство въ иманията на Садовски близо до Слупна при изворитѣ на Елба недалечъ отъ границата. Тукъ Коменски турилъ началото на своята **Велика дидактика.** Ала и тукъ тѣхното криене не траяло дълго врѣме. И. К. Жеротински, и Г. Садовски изгубили довѣрието на властьта и трѣбвало да сподѣлятъ участьта на прѣслѣдванитѣ братя. Съ царски указъ отъ 31. юлий 1627. г. постановявало се изгонването на братята вънъ отъ границитѣ на държавата. Въ началото на февруарий прѣзъ лютата зима на 1628. г., братята съ покъртени сърца напуснали своето отечество и прѣминали въ Полша. И Коменски

съ часть отъ общината, придруженъ отъ благородния закрилникъ Садовски и много други свещеници, напусналъ Чехия. Когато изгнаницитѣ пристигнали на границата между Чехия и Силезия, паднали на колѣнѣ, цѣлували земята и съ сълзи се молили Богу да не лиши Той отъ своята милость тѣхното мило отечество и да не остави да се задуши тамъ сѣмето на Неговото Слово.

Коменски заедно съ своитѣ приятели се заселилъ въ полския градецъ Лѣшно (Лиса). Тукъ той прѣкаралъ съ прѣкжсвания почти една трета часть отъ живота си — отъ 1628. г. до разрушението на града въ 1656. г. Не безъ основание Ком. избралъ именно тоя градецъ за свое второ отечество: още прѣзъ половината на XVI. вѣкъ въ Лѣшно се заселила една братска община и се отворило реформно евангелистично училище. Тая община постъпенно се увеличавала, кое отъ нови пришелци, кое отъ мѣстни жители, така че въ 1629. г. споредъ Коменски общината броила около 1600 кжщи. Освѣнъ това въ Полша имало още около 100 братски общини, заселени сѣ около Лѣшно, така че послѣдният е служилъ за центъръ на братството.

Въ Лѣшно Ком. продължилъ своитѣ дидактични занятия въ мѣстната гимназия, чийто директоръ билъ даже, споредъ мнѣнието на Байфартъ, Палацки и Папенхаимъ; обучавалъ дѣцата на благороднитѣ сѣмейства, надзиравалъ занятията на по-зрѣлитѣ младежи, които се готвѣли за чуждостранни академии, водѣлъ писмени сношения съ знатни съврѣменници по подобрение на обучението и уреждането на училищата— съ една дума тукъ той развилъ, извънредна дѣйность.

Пръвъ важенъ плодъ отъ тая дѣйность е: „Дидактика или изкуство за изкусно обучение“. Това съчинение, захванато на чешки въ врѣме на гоненията въ иманията на Садовски, било довършено на 1632. г. и намѣрено отъ чешкия физиологъ професоръ Пуркине въ библиотеката на Лѣшно въ 1841. г. Дружеството на чешкия музей го издало за пръвъ пжть въ 1849. г. Отъ това съчинение отпослѣ се развилъ латинския текстъ на Великата дидактика, чийто прѣводъ се дава тукъ.

За да прокара практически по възможность по-скоро своитѣ дидактически начала, Коменски се нагърбилъ съ съставянето на ржководства, прѣдназначени отчасть за учите-

литѣ, отчасть за ученицитѣ. Първото отъ тѣхъ е излѣзло въ Лѣшно прѣзъ 1673. г. на нѣмски езикъ:

„Имформаториумъ на майчиното училище“, чийто чешки оригиналъ билъ намѣренъ въ тамошната архива отъ професора Гиндели въ 1856 г. Въ това съчинение се даватъ отлични упжтвания за тѣлесното възпитание на дѣцата до 6. годишната имъ възрасть съгласно изречението: „mens sana in corpore sano“ (здравъ духъ въ здраво тѣло); натрътва се важностьта на тая възрасть, прѣзъ която се туряла основата на по-нататъшното развитие: изисква се добъръ примѣръ отъ страна на родителитѣ като основа за религиозно-нравствено възпитание; прѣпоржчва се строгость при възпитанието на дѣцата.

Отъ майчиното училище дѣтето прѣминава въ училището на родния езикъ, именувано до тогава латинско училище. Безъ прѣувеличение може да се твърди, че Коменски е първиятъ, който схваналъ понятието на народното училище за цѣлата маса на народа безъ разлика на родъ, съсловия и дарби, дѣто на майчинъ езикъ се турятъ основитѣ на езиковното и реалното образование. За 6-тѣ отдѣления на тия училища Ком. прѣдвижда въ своята Дидактика шесть отдѣлни книги, и трѣбва да се скърби, че, занятъ прѣмного съ други въпроси, или не е смогналъ да ги издаде, или, ако е издалъ само нѣкои отъ тѣхъ, както има основание да се вѣрва, сж се изгубили безслѣдно.

Отъ такъвъ практически характеръ е ржководството му: „Janua linguarum reserata“ (отворени врата на езицитѣ), излѣзло за пръвъ пжть на 1631. г. въ Лѣшно. То е било сжщеврѣменно врата на неговата слава, защото въ твърдѣ кжсъ срокъ било прѣведено на 12 европейски и на нѣколко азиятски езици. Приятелтъ на Коменски въ Англия Самуелъ Хартлибъ го прѣвелъ на английски и прѣдалъ на прѣстолонаслѣдника; Петъръ Голиусъ въ Халебъ (Сирия) го издалъ на арабски езикъ; то било прѣведено на турски, персийски и монголски езици и станало любима книга въ мохамеданския свѣтъ. Съ изключение на Библията нито една друга книга не е била тъй разпространена между народитѣ, както Janua linguarum. Извѣстниятъ Бейлъ въ своя „Dictionnaire historique et critique“ се произнася за него така: „Даже ако Коменски бѣше

написалъ само това съчинение, то и съ него само би обезсмъртилъ името си“.

Тоя успѣхъ книгата дължала на своята основна мисъль, която е била и нова, и дръзка: „да прѣдстави въ едно кжсо понятие цѣлия свѣтъ и — латинския езикъ“. Книгата е раздѣлена на 100 заглавия или категории на нѣщата, които съдържатъ 8000 думи въ 1000 завършени, прости и сложни изречения. Тѣ разправятъ за сътворението на свѣта, елементитѣ, небесния сводъ, камънитѣ, растенията и животнитѣ, тѣлото и душата на човѣка, човѣшкитѣ уреди и занаяти, брака, родството, раждането . . .; послѣ за обществени групи, градъ, църква, община, религия, власти, князъ и държава, война и миръ; най-послѣ за училище и обучение, за науки, добродѣтели, забавителни игри, смъртъ и погребение, за Божието Провидѣние и ангелитѣ. Тукъ е съединено реалното обучение съ езиковното. Коменски си поставилъ задача прѣди всичко да прѣдстави на ученика цѣлокупността на нѣщата и слѣдъ това езиковнитѣ изрази: наблюдение, мислене, говорене да вървятъ едно подиръ друго. Отъ това се види, че тукъ е прокаранъ практически принципътъ на наглѣдността; липсуватъ само картинитѣ, които отпослѣ донася „Orbis pictus“.

Въ 1633. г Коменски издалъ: „Januae linguarum reseratae Vestibulum“ (Прѣдверие на отворенитѣ врата на езицитѣ). Това е първоначаленъ учебникъ за въвеждане малкитѣ дѣца въ изучването на латинския езикъ. Формата на Janua и тукъ е запазена; разликата състои въ това, че въ основата на Vestibulum'a е поставена повече езиковна диспозиция, макаръ и тукъ прѣдметното разположение да върви паралелно съ езиковното.

Тия съчинения разнесли славата на Коменски изъ цѣла Европа. Шведското правителство го поканило въ 1632. г. да реформира училищното дѣло въ Швеция. Той отказалъ да иде, защото билъ завзетъ съ много по-висока задача: той мечтаялъ за коренното прѣобразуване на цѣлото възпитание, за привеждането на всичкитѣ науки въ една стройна система, отговаряща на разума и сжщността на нѣщата Затова той се задълбочилъ въ занятия отъ философски характеръ, като обмислювалъ и разработвалъ нова пансофическа система.

Свръзването на прѣдметното съ езиковното въ смисълъ на една концентрация на обучението е било ржководеща идея на Коменски, която виждаме осжществена въ

Janua linguarum. Ала подобна концентрация е възможна само въ първоначалното обучение, дѣто не може да става дума за точность и пълнота на знанието; щомъ се възкачваме по-нагорѣ въ стълбата на обучението, дѣто едно научно задълбочаване става сѐ по-нужно, принципътъ на концентрацията постъпенно отстжпва мѣстото си на раздѣлението на научнитѣ прѣдмети съгласно принципа на „разпрѣдѣлението на труда“ и съгласно закона за „тѣснотата на съзнанието“. Това не ще рече обаче, че знанията на човѣка трѣбва да се оставятъ разединени — свръзването имъ въ отношение на подчиненость е дѣло по цѣлата линия на обучението — но дотолкова отдѣлно изучавани, доколкото не е възможно съгласно психичнитѣ закони да се усвояватъ на единъ пжть всичкитѣ страни, всичкитѣ отношения на единъ прѣдметъ.

Споредъ това прѣдметното трѣбва да се отдѣли наново отъ езиковното, за да може да се изучава независимо отъ граматиката и рѣчника. Тая нужда съзналъ и Коменски, щомъ встжпилъ на сжщинското научно поле. Той се видѣлъ принуденъ да допълни своята „Janua linguarum“ (Врата на езицитѣ) съ една „Janua rerum“ (Врата на нѣщата), покрай „храма на латинщината“ да въздигне и „дворецъ на мждростьта“. Мислитѣ на Коменски по тоя въпросъ се виждатъ въ проекта, който написалъ на 12 септември 1640. г.

„Що се относи до обема, азъ имамъ намисъль да направя по-ползотворно и по-достжпно на всички, отколкото е било досега, изучването на наукитѣ, на мждростьта и набожностьта за по-добро уреждане на човѣшкитѣ дѣла. За тая цѣль сж нужни два вида книги: за филологично и за реално обучение. Първитѣ се прѣдназначаватъ за обучение въ латински езикъ и всички сж осемь:

1. Vestibulum Latinitatis
2. Janua Latinitatis.
3. Palatium Latinitatis.
4. Единъ рѣчникъ, въ който ще се прѣдаде етимологичното значение на всичкитѣ латински думи на майчинъ езикъ.
5. Единъ рѣчникъ, въ който ще се прѣдаде значението на всички думи отъ майчиния езикъ на латински и на фразитѣ отъ първия ще се съпоставятъ отговорящи отъ втория.
6. Единъ латински рѣчникъ, за обяснение тънкоститѣ на езика.

7. Една малка граматика, съдържаща само склоненията и спреженията. Тя ще се свърже съ Vestibulum'a.

8. Една пълна граматика, която ще се свърже съ Janua.

Книгитѣ за реалното обучение сж всичко три.

1. **Пансофия** (Всемждрость). Тая книга би трѣбвало да съдържа цѣлокупното богатство на човѣшката мждрость и да го съобщава по начинъ, че да достига то за сегашни и бждащи потрѣби. Методата, която би се държала тукъ, би трѣбвало да сведе всичко къмъ опрѣдѣлени принципи и отъ тѣхъ да извожда, тъй че нито една часть отъ човѣшкото познание да не стои вънъ отъ тѣхъ. Такива принципи сж: Богъ, свѣтътъ и общото мнѣние. Такъва една книга би била едно истинско благодѣяние за човѣшкия родъ.

2. **Panhistoria** (Всеобща история). Тая книга би трѣбвало да обеме най-бѣлѣжитото отъ всичкитѣ врѣмена. Защото всеобщата история е величествена дарба за фантазията, когато тя изслѣдва причинитѣ на нѣщата и законитѣ на връзката помежду имъ и съ единъ погледъ разглежда вселената. Обучението по история би трѣбвало да върви послѣдователно и бързо.

3. **Всеобща догматика.** Тя би трѣбвало да разгледа различнитѣ мнѣния, които човѣшката фантазия измислила до сега, били тѣ истински или лъжовни, и чрѣзъ това да прѣдпазва отъ повръщане къмъ празни бълнувания или опасни заблуждения.

Тия двѣ посоки филологично-дидактична и реално-пансофическа — личатъ въ цѣлата литературна дѣйность на Коменски, но колкото повече се задълбочавалъ той въ себе си, толкова повече отстжпвала първата и се издигала втората — Pansophia-та — като най-висша, идеална и непостижима животна цѣль на неговитѣ стремежи.

Прѣзъ 1633 г. Коменски обявилъ въ единъ лайпцигски книженъ каталогъ за приготвянето на „Janua rerum“ (Врата на нѣщата) или „христианска пансофия“. Извѣстенъ за това приятелтъ му Сам. Хартлибъ въ Лондонъ, поискалъ отъ Коменски да му изпрати единъ очеркъ отъ бждещето съчинение, на което послѣдниятъ съ готовность се отзовалъ, като приготвилъ

„**Pansophiae Prodromus**“, Прѣдтеча на Пансофията, който трудъ подъ заглавие: „Прелудия на стремежитѣ на Коменски. Отворени врата на мждростьта“ (Conatuum Comenianorum praeludia, Porta sapientiae reserata) излѣзълъ отъ печатъ за пръвъ пжть въ Оксфордъ

прѣзъ 1637 г. противъ волята на Коменски съ доброто намѣрение да се изслушатъ мнѣнията на ученитѣ по едно отъ такъва важность литературно прѣдприятие.

Колкото и да му е станало криво, че се напечаталъ тоя трудъ противъ желанието му, — да го приготви изцѣло и тогава да излѣзе прѣдъ публиката, както постжпилъ съ „Janua linguarum“ — Коменски могълъ да бжде напълно доволенъ отъ успѣха на своя „Прѣдтеча“ отзивитѣ на ученитѣ мжже сж били твърдѣ благоприятни и насърдчителни.

За изграждането на Пансофията Коменски поставя една „всеобща, панхармонична норма“, която обаче той схваща въ отдѣлни афористични изречения:

I. Три сж нѣщата, които заключаватъ човѣшкото знание: познание за Бога, за природата, за изкуството.

II. За тия три нѣща трѣбва да имаме съвършено познание.

III. Познанието е съвършено, когато е пълно, истинно и наредено.

IV. Познанието е истинно, когато нѣщата познаваме, каквито си сж.

V. Нѣщата познаваме, каквито сж, когато знаемъ, какъ тѣ сж станали.

VI. Сѣко нѣщо е станало съгласно една идея, т. е. съгласно извѣстна възможность, чрѣзъ която то е могло да стане това, що е.

VII. Слѣдователно всичко, що става, става по идеи, било тѣ дѣла на Бога, на природата или на изкуството.

VIII. Изкуството заема идеитѣ на своитѣ дѣла отъ природата, природата отъ Бога, Богъ ги има отъ себе си.

IX. Като твори Богъ свѣта, Той прѣдставя себе си, тъй че творението напълно прилича на твореца.

X. И понеже всичкитѣ нѣща сж сътворени по идеитѣ на божествения Разумъ, то тѣ иматъ участие едно въ друго и взаимно си съотвѣтствуватъ.

XI. Слѣдов. отношенията на нѣщата сж едни и сжщи и се различаватъ само въ формата на сжществуването: защото тѣ сж въ Бога като въ първообразъ, въ природата като въ копие и въ изкуството като въ прѣизображение.

XII. И така основата на всичкитѣ нѣща е хармонията, както въ тѣхното битие, така и въ тѣхното познание.

XIII. Първото искане на хармонията е, да нѣма разногласие.

XIV. Второто искане на хармонията е, всичко да е въ съгласие.

XV. Трета особность на хармоннята е, че при всичкото безкрайно разнообразие на тоноветѣ и мелодиитѣ тя пакъ настава отъ малко принципи и отъ малко видове на различието.

XVI. Когато прочее познаемъ принципитѣ и видоветѣ на различието на нѣщата, тогава ще познаемъ всичко.

XVII. Такива общи отношения на нѣщата трѣбва да се абстрахиратъ изъ нѣщата чрѣзъ единъ видъ индукция, за да се поставятъ като норми на нѣщата.

XVIII. Такива норми на истината обаче трѣбва да се абстрахиратъ отъ ония нѣща, които се отнасятъ помежду си така, че никакъ не би могло да се отнасятъ инакъ, и които се подлагатъ на оцѣнката на всѣкиго, именно отъ нѣщата на природата.

Това сж общитѣ положения на панхармоничната норма, която Ком. тъкмѣлъ да постави въ основата на проектираната отъ него Пансофия. Тѣ криятъ въ себе си дълбока мисъл, която има отношение отъ една страна къмъ Лайбинца и Спиноза и отъ друга къмъ идентитетната философия на Шелинга и Хегела. Мисъльта за всеобщата хармония въ вселената, прокарана въ горнитѣ 18 изречения, е една проблема на бждещето, която ако и само замислена и формулирана, остава безспорна заслуга на Коменски. Той схваналъ тая всеобща и вѣчна хармония на нѣщата и затова билъ дълбоко убѣденъ, че „всичко познаваемо ще се сведе къмъ извѣстни основни начала, ограничени по число и неограничени по приложение“. Той протестира противъ разцѣпа, който се внася въ мировата сграда отъ раздѣлението на познанието на отдѣлни науки, тукъ философия, тамъ теология, тамъ медицина и правна наука; защото „душата на нѣщата, тѣхната уредба, тѣхната независимость, тѣхната истинность може да се познае само отъ цѣлокупната хармония на нѣщата“. Пансофията ще трѣбва да бжде обща въ трояко отношение: въ отношение на субекта, обекта и методата; тя ще трѣбва да бжде ржководство, „какъ всички би моглида бждатъ мждри относително всичкитѣ нѣща въ общность. Фило-

софията и теологията, Свещеното Писание и езическитѣ класици, природата и изкуството — всичко ще се прибере въ Пансофията. Въ съставянето на пансофическитѣ дѣла трѣбва да се допуснатъ и изслушатъ всички, що донасятъ нѣщо добро“.

Замисленото отъ Коменски пансофическо дѣло не е било по силитѣ на единъ човѣкъ; освѣнъ това нужни сж били грамадни материални срѣдства за осжществението му. Въ тая си загриженость той получилъ покана отъ английския парламентъ да иде въ Лондонъ, дѣто всички интелектуални кржгове били вече заинтересувани съ неговитѣ идеи и планове. Съ разрѣшението на братската община, придруженъ отъ нѣкои свои посрѣдствени сътрудници, Коменски заминалъ за Лондонъ прѣзъ септември 1641 г. Понеже веднага слѣдъ пристигването му въ Лондонъ парламентътъ билъ разтуренъ, Коменски трѣбвало да прѣкара цѣлата зима тамъ и да чака свикването му. Прѣзъ това врѣме, до като неговитѣ приятели разглеждали приготовленията за пансофията, той написалъ:

Пжть на свѣтлината, т. е. разумно, изслѣдване, какъ духовната свѣтлина на разума мждростьта, би могла най-сетнѣ въ навечерието на деня да се разпростре щастливо върху всички умове и народи — което съчинение изпратилъ на шведския канцлеръ Оксеншерна въ 1643. г., а излѣзло отъ печатъ въ Амстердамъ въ 1668. г.

Парламентътъ се събралъ. Коменски билъ приетъ твърдѣ съчувствено. Дало му се обѣщание, че ще се избере парламентска комисия отъ учени и мждри мжже, която да разгледа и изучи неговитѣ планове, че ще му се отпусне една колегия заедно съ приходитѣ ѝ, дѣто да се работи за напрѣдъка на наукитѣ. Но всички тия планове рухнали въ скоро врѣме. Възстанието въ Ирландия и гражданската война (1642 — 1649) погълнали вниманието и на краля, и на парламента. Коменски билъ забравенъ

Когато се канѣлъ да се върне при своитѣ, той получилъ покана отъ холандския търговецъ, тогава живѣещъ въ Швеция, Людвигъ ванъ Геeръ, да иде при него, като му изпратилъ и сто талера за пжтни разноски. Прѣзъ августъ 1642. г. К. пристигналъ въ Швеция при Геера и слѣдъ

нѣколко деня ималъ разговоръ съ канцлера Оксеншерна по дидактико-пансофическитѣ идеи. Оксеншернъ, извънредно заинтересуванъ съ народното образование, искалъ да използува чисто практическитѣ идеи на Коменски относително устройството на училищата, подобрението методата на обучението и приготвянето надлежнитѣ учебници.

Въ това врѣме Ком. не се съгласявалъ на това прѣдложение, като възражавалъ, че каквотоималъ да пише въ дидактическата область, той го написалъ вече, ала най-сетнѣ отстжпилъ прѣдъ силнитѣ настоявания на канцлера, подкрѣпени отъ ванъ Геера, който обѣщалъ материална издръжка за него и неговитѣ другари.

Въ 1642. г. Коменски се заселилъ въ гр. Елбингъ, въ зап. Прусия, и се заловилъ за работа. Тукъ той се борилъ съ голѣми мжчнотии. Обѣщанитѣ срѣдства за неговото и на сътрудницитѣ му издържане не му се пращали редовно и въ достатъчно количество; сътрудницитѣ му не излѣзли всички така добросъвѣстни, какъвто билъ самъ той, а отъ друга страна дидактическата работа, съ която билъ натоваренъ, не му била вече по волята, толкова повече че и приятелитѣ му отъ Англия, между които и Хартлибъ, сж го укорявали, дѣто напусналъ пансофическитѣ си занятия, чрѣзъ които би направилъ голѣма услуга на човѣчеството. Поради това и работата вървѣла мудно, що дало поводъ да се размѣнятъ нѣколко горчиви писма съ натяквания отъ едната страна и съ оплаквания отъ другата между ванъ Геера и Коменски.

Най сетнѣ прѣзъ декември на 1646. г. Коменски прѣдставилъ слѣднитѣ трудове, които били одобрени отъ една шведска комисия и слѣдъ нѣкои поправки напечатани отпослѣ въ Лѣшно:

1. Methodus linguarum novissima. — Найнова метода на езицитѣ.

2. Vestibulum latinae linguae.—Прѣдверие на латинския езикъ.

3. Janua linguarum, прѣработена.

4. Латинско-нѣмски рѣчникъ къмъ Janua.

5. Atrium linguae latinae, rerum et linguarum ornamenta exhibens, т. е. прустъ на латинския езикъ, съдържащъ красотитѣ на нѣщата и на езицитѣ.

Отъ тия трудове особна важность има първиятъ. Като основни мисли на тая „нова метода на езицитѣ“ Коменски отбѣлѣзва въ прѣговора три:

1. точния паралелизъмъ на нѣщата и думитѣ;

2. безпогрѣшната послѣдовность на обучението безъ прѣкѫсване;

3. такъво разпрѣдѣление и разработване на цѣлокупната учебна материя, че чрѣзъ една лесна и донѣйдѣ отъ само себе напрѣдваща практика да не може да нѣма успѣхъ.

Мислитѣ, думитѣ и **нѣщата,** които се намиратъ въ едно пълно тайствено съгласие и се отпечатватъ въ тритѣ основни дѣйности на човѣшкото сѫщество: **мислене, говорене, дѣствуване,** Коменски схваща като най-близко взаимноотношение между **разумъ, езикъ** и **рѫка.** Въ такъва тѣсна зависимость си прѣдставялъ той паралелизма на нѣщата и думитѣ, че му се носѣлъ прѣдъ очитѣ единъ „реаленъ езикъ“, въ който думитѣ и понятията напълно да се покриватъ и който още съ своето звучене да реализира прѣдъ духа истинската сѫщина на изговореното нѣщо.

Тридесетгодишната война се свършила. Конгресътъ на мира се събралъ прѣзъ 1648. год На тоя конгресъ „братята“ възлагали голѣми надежди, че ще се признае свободата на вѣроизповѣданието въ австрийскитѣ земи, за да могатъ да се завърнатъ въ своитѣ огнища. Самъ Коменски покрай своитѣ дидактико-пансофически занятия не забравялъ да прави постѫпки въ тая посока прѣдъ влиятелния тогава въ Европа шведски дипломатъ Оксеншерна. Ала „братята“ останали горчиво излъгани въ своитѣ надежди: дипломацията се показала жестока спрѣмо тѣхната справедлива молба и ги прѣдоставила на произвола на сѫдбата, да се скитатъ немали-недраги изъ чужди страни.

Прѣзъ сѫщата година Коменски се завърналъ въ Лѣшно, дѣто билъ избранъ за епископъ и прѣдседатель на синода. Тукъ той се прѣдалъ на своитѣ зарѣзани пансофически изучвания и на грижи за благото на общината. Ала не били минали още двѣ години, и той получилъ писмена покана отъ

маджарския князъ Сигизмунда Ракоци [1]) да иде въ Маджарско да уреди училищното дѣло тамъ.

Понеже въ Маджарско имало много поселения отъ „братята“ и се радвали тамъ на пълна свобода за изповѣдане вѣрата си, Коменски, чието име било добрѣ познато въ тая страна, съ готовность прiелъ поканата на княза и прѣзъ май 1650. г. се озовалъ въ гр. Сарошъ — Потокъ. Тукъ било прѣдложено на Коменски да устрои областното училище въ тоя градъ съгласно законитѣ на пансофията, колкото се може по-добрѣ.

Коменски билъ доволенъ отъ това прѣдложение, защото сега за пръвъ пжть му се удалъ случай да приложи на практика своитѣ пансофически идеи.

Плана на това пансофическо училище намираме въ труда на Коменски, посветенъ на княза Ракоци:

„**Schola pansophica**“ — „пансофическо училище, т. е. обща работилница на мждростьта“. Това училище се проектирало на сегашенъ училищенъ езикъ за единъ видъ седмокласна гимназия, съ доленъ и горенъ курсъ, въ която освѣнъ езиковно обучение се прѣдвиждало и реално, а това означавало единъ напрѣдъкъ прѣдъ видъ тогавашното латинско училище, дѣто се учело само латински езикъ.

Класоветѣ се именували:

I. Vestibulum (Прѣдверие)	Долно отдѣление съ повече езиковенъ характеръ
II. Janua (Врата)	
III. Atrium (Прустъ)	
IV Философски	Горно отдѣление съ повече реаленъ характеръ.
V. Логически	
VI. Политически	
VII. Теософически	

---

[1]) Въ писмото се казвало: „Ние канимъ, за да ни дадешъ твоята света помощь при подобрението на нашитѣ училища въ Потокъ и тукъ при насъ да създадешъ единъ истиненъ, пъленъ и ясенъ образецъ на твоята метода, която вече навсѣкждѣ захвана да се шири, при това, като те канимъ къмъ трудоветѣ на училищния прахъ ние нѣмаме никакъ намѣрение да тѣ отвлѣчемъ отъ Твоитѣ по-важни занятия, на които ти искашъ да посветишъ старинитѣ си за общото благо, но да ти доставятъ радость нашитѣ учени, настоятелитѣ на това наше училище и учителитѣ чрѣзъ това, че ще напрѣдватъ въ желаното прѣобразование и ще прокарватъ твоитѣ усилия за методата на обучението“.

Училището се прѣдназначавало за младежи отъ благородното и гражданското съсловия както и за даровити селски дѣца. Въ него трѣбвало да се учи всичко, „що усъвършенствува човѣшката натура и може да подобри състоянието на народното стопанство, държавата, църквата и училищното дѣло“.

Всичко по вжтрѣшното и външното устройство на пансофическото училище е било опрѣдѣлено до най-малки подробности: нареждане на учебния материалъ, разпрѣдѣлянето на ученицитѣ, учебници и пособия, класни стаи, чинове, учебно врѣме, ваканции и пр. За всѣки класъ се прѣдвиждало само по една отдѣлна книга, вънъ отъ която не трѣбвало да се търси нищо. Всѣка книга трѣбвало да има три отдѣла, а именно:

I. Материя: Рѣчникъ } Езиковна страна.
II. Форма: Граматика }
III. Свръзване на двѣтѣ: Текстъ. Реална страна

При тия дидактични стжпала трѣбвало да се иматъ всѣкога прѣдъ очи три мѣродавни гледища:

1. Ratio —мислене— умътъ (наблюдение).
2. Oratio — говорене — езикътъ (езикъ-органътъ).
3. Operatio —дѣйствуване—ржката.

Всѣка класна стая имала своя надписъ, така, I кл.: никой неграмотенъ да не влиза тукъ; II кл. — „невѣжиятъ въ геометрия да не влиза“, и пр.

Стѣнитѣ били покрити съ картини, относещи се до главната задача на класа. Учебнитѣ прѣдмети споредъ значението имъ за назначението на човѣка дѣлили сж се на стъпени: къмъ I ст. спадали философията, теологията и езицитѣ; къмъ II — историята, както и разнитѣ упражнения на сѣтивнитѣ органи, паметьта, ума и ржката; къмъ III—спадали игритѣ и драматическитѣ прѣдставления, които служили за опрѣсняване на духа и подвижность на тѣлото. За приготвяне младежитѣ къмъ общественъ животъ цѣлото училище и всѣки класъ прѣдставявалъ отъ себе си държава съ сенатъ, консули, сжди и преторъ.

Коменски не е могълъ да осжществи напълно своя планъ, защото срѣщналъ спънки въ липсата отъ подготвени учители и сгодни учебници. Отъ друга страна и завистьта—

вѣчна съпѫтница на заслужено спечелена слава — отъ страна на тия, които на първо мѣсто били призвани да му съдѣйствуватъ, убивала духа на Коменски и увеличавала мѫчнотиитѣ за реализирането на благороднитѣ му идеи. Смъртьта на закрилника и ученолюбивия князь Сигизмунда ускорила оттеглянето на Коменски отъ Маджарско. Въ 1654. год. той се простилъ съ своето пансофическо училище, което доизкаралъ само до IV класъ.

Въ Потокъ Коменски написалъ нѣколко съчинения, между които спада и най-популярното — **Orbis pictus** (свѣтъ въ картини), което било напечатано въ Нюрнбергъ прѣзъ 1658. год. поради нѣмане въ Потокъ вѣщъ дърворѣзецъ за картинитѣ.

Въ това дѣло типично е отпечатана неговата главна идея за реформиране на обучението, която една-единичка е достатъчна да обезсмърти неговото име. Това е идеята на нагледното обучение, пръвъ опитъ за нагледно свръзване на думитѣ съ прѣдметитѣ.

Книгата е единъ видъ прѣиздаване на Janua, но съ картини и съ тая само разлика, че тукъ изреченията сѫ по-кѫси и въ по-малко отдѣли (150). Между увода и първия отдѣлъ се намира картинна азбука, каквито сѫ сега нашитѣ буквари. До всѣка буква стои „изображението на животното, чийто гласъ изказва сѫщата буква“.

„Orbis pictus“ намѣрилъ твърдѣ добъръ приемъ въ училищнитѣ кржгове. Въ скоро врѣме той билъ прѣведенъ на единайсеть езика и прѣтърпѣлъ нѣколко издания.

Нови страдания чакали Коменски въ Лѣшно. Слѣдъ постановленията на Вестфалския договоръ „братската“ община не се радвала вече на прѣжната свобода, а особно слѣдъ като и тѣхниятъ закрилникъ графъ Богуславъ въ Лѣшно, водимъ отъ обстоятелствата, прѣминалъ въ католическото вѣроизповѣдание. Но това не било достатъчно. Въ 1655. г. избухнала войната между Швеция и Полша. Шведитѣ покорили почти цѣла Полша. Лѣшно падналъ въ тѣхни ржцѣ, ала билъ пощаденъ. Но когато отпослѣ щастието на войната се измѣнило, и Поляцитѣ прѣвзели назадъ земята си, Лѣшно билъ разоренъ и обърнатъ на пепелище (28. апр. 1656. год.). Разрушението дошло тъй изненадано, че жителитѣ не могли да спасятъ нищо освѣнъ живота си. Комен-

ски изгубилъ всичко: домъ, покжщнина, библиотека и всички свои ржкописи, плодъ на четирийсетъ годишна работа. „При това отидоха ми не само нѣкои вече начисто прѣписани главни части отъ Пансофията, но сжщо и цѣлата ми гора отъ набранъ пансофически материалъ, т. е. едно събрано прѣзъ двайсеть години съкровище отъ дефиниции за всички нѣща и отъ аксиоми“—казва самъ Коменски.

Тукъ му пропадналъ и единъ ржкописъ „Синкритическа метода“, която нито разчленява, нито съставя като аналитическата и синтетическата, но която сравнява единъ прѣдметъ съ други подобенъ, за да узнае по тоя начинъ това, що не може да познае непосрѣдно. Това е методата на аналогията, по която е съставена Великата Дидактика.

Слѣдъ катастрофата „братята“ се разпръснали на вси страни и братската община турила кръстъ на своето сжществуване. Коменскому било рѣчено да бжде послѣденъ неинъ епископъ.

Коменски намѣрилъ прибѣжище въ Амстердамъ при Лаврентия ванъ Гееръ, синъ на Людвига Геера.

Поканенъ отъ сената въ Амстердамъ и насърченъ отъ приятелитѣ му въ Германия, той се рѣшилъ въ 1657. год. да издаде тукъ въ едно цѣло всички свои дидактически трудове подъ заглавие:

J. A. Comenii. Opera didactica omnia. Ab anno 1627 ad. 1657. continuata.

Variis huc usque ocasionibus scripta, diversisque locis edita: nunc autem non tantum in unum, ut simul sint collecta, sed et ultimo conatu in Sistema unum mechanice constructum redacta.

Amsterdami.

Impensis D. Laurentii de Geer.
Excuderunt Christophorus Cunradus et Gabriel a Roy.

Anno MDCLVII

(Цѣлокупни дидактически дѣла на Я. А. Коменски.)
Отъ 1627. г. продължени до 1657 г.

Написани до сега при разни случаи и издадени въ разни мѣста: но сега не само въ едно събрани, за да бж-

датъ наедно, ами и чрѣзъ едно послѣдно усилие доведени въ една механическа конструирана система.

Амстердамъ.

На разноски на Господина Лаврентия ванъ Гееръ.
Печатани отъ. . . . . .

въ 1657. год

Тая цѣнна книга сега е библиографическа рѣдкость; по единъ екземпляръ се намира въ библиотекитѣ на университетитѣ въ Прага, Вѣна, Берлинъ, Гйотингенъ и други. Книгата е раздѣлена на 4 части: първата съдържа публикациитѣ му отъ Лѣшно прѣзъ годинитѣ 1627—1642 на брой десеть; втората—дѣлата му прѣзъ периода въ Елбингъ 1642—1650 на брой четири; третята съдържа трудоветѣ му въ Маджарско прѣзъ 1650—1654. г. на брой петнайсеть; четвъртата — неговата дотогавашна литературна дѣйность въ Амстердамъ, на брой десеть.

Коменски запазилъ прѣснотата и продуктивностьта на своя умъ до края на своя страдалчески животъ. Прѣзъ 14-годишното си живѣяне въ Амстердамъ той издалъ 27 съчинения, отъ които часть били писани и по-рано.

Тукъ издалъ и мистическото си дѣло: Lux in tenebris“ (Свѣтлина въ мрака), което съдържа пророчествата и ясновидѣнията на Драбика, Колшера и полкинята Понятовска, които минавали тогасъ за прѣдставители на онова духовно течение, което днесъ е извѣстно подъ името „спиритизъмъ“. Свѣтлиятъ умъ на Коменски не е могълъ съвсѣмъ да се освободи отъ „духа на врѣмето“: колкото повече го е прѣслѣдвала сждбата, толкова по наклоненъ билъ да вѣрва въ чудесата, които би спасили гоненитѣ негови братя.

Послѣдното съчинение на Коменски, което той написалъ на 77-годишна възрасть (1668.) — неговата Лебедова пѣсень—е

„Unum necessarium“.—Едно, което е потрѣбно. Умореният старецъ се откжсва отъ свѣта и отъ земнитѣ интереси и се възвръща къмъ Едното, що е потрѣбно. Въ това възвишено душевно настроение той дава на свѣта съвѣти за религиозно помирение съ Бога.

Слѣдъ като най-чистосъвѣстно излага своя страдалчески животъ и своитѣ дѣла, той се прощава съ своитѣ „братя“ съ слѣднитѣ трогателни думи:

„Обичайте Господа и служете Му отъ се сърце; не се срамувайте отъ неговия кръстъ, който сте носили досега и ще носите до край, ако сте разумни, Азъ ви прѣпоржчвамъ най-искренно наслѣдието на Христа: сиромашията и кръста. Тѣ ще ви бждатъ пѫтьтъ кѣмъ вѣчни богатства и вѣчна слава. Ти, Господи, който нѣкога си казалъ на твоя Петъръ: слѣдъ като си се обърналъ, укрѣпи твоитѣ братя —кажи сега и мене, на Твоя слуга: слѣдъ като си се обърналъ отъ непотрѣбоото кѣмъ Единия потрѣбенъ, учи на сжщото твоитѣ братя. Мои братя наричамъ всички, които призоваватъ името на Христа, мои братя казвамъ всички, които сж отъ сжщата кръвь, цѣлото потомство на Адама, всички, които живѣятъ по цѣлото земно кълбо!“ . . .

Тоя неуморимъ духъ, който не знаялъ почивка прѣзъ цѣлия си животъ, намѣрилъ вѣченъ покой на 15. ноември 1671. г. въ Амстердамъ. Останкитѣ му били погребани на 22. с. м. въ Нарденъ (на истокъ отъ Амстердамъ) при една църква, обърната сега въ казарма.

*
* *

Коменски билъ една отъ най виднитѣ личности на своя вѣкъ, която съ своята нравствена чистота, съ своята чиста любовь къмъ човѣчеството, съ своя дълбокъ умъ, твърда воля и постоянно трудолюбие продължава да живѣе за отличенъ примѣръ на всички ония, които сж посветили живота си на възпитанието на „малкитѣ“, на общонародното благо и на общочовѣшката култура. Цѣлиятъ му животъ билъ верига отъ гонения, страдания и лишения — и всичко той понасялъ съ рѣдко християнско търпение, безъ роптание противъ горчивата сждба, безъ зложелателство къмъ виновницитѣ, а съ твърда вѣра въ Бога. че кога-да-е ще настане миръ на земята и братска любовь между хората. По образование теологъ и по призвание свещеникъ, той никога не е билъ тѣсногръденъ догматикъ върху църковна почва, а широкъ практически християнинъ въ оня смисъль

на думата, въ какъвто отдавна е прѣстанало да се разбира и прилага християнството. Спечеленото му духовно богатство е даръ Божий, и той щедро го раздава на всички, които го търсятъ и умѣятъ да го цѣнятъ Той не принадлежи само на народа си, а викатъ го, и той отива въ Англия, Швеция, Маджарско и Холандия да дава съвѣти и да урежда училищата имъ. Но той не принадлежи и на себе си, защото не вижда голотата на тѣлото си и не чувствува празнотата на стомаха си, когато други около него зъзнатъ и гладуватъ. Той събира помощи и облача и нахранва братята, а себе си забравя. Велика душа, истински мжченикъ на кръста!

Трудолюбието на Коменски е наистина пословично. Безъ съмнѣние природата ще да е била доста щедра при създаването му, ала безспорно е, че той дължи твърдѣ много на своето безпримѣрно трудолюбие. Ржкоположенъ за свещеникъ, той, безъ да занемарва прѣката си длъжность, ржководи училището, наблюдава, изучава и всичко това написва.

Прѣзъ живота си той написалъ 158 съчинения Тая продуктивность на неговия гений става още по-поразителна, като се иматъ прѣдъ видъ обстоятелствата на неговия животъ отъ една страна и сериозността на трудоветѣ му отъ друга.

Коменски е билъ широкъ и тънъкъ наблюдатель. На това качество на неговия духъ се дължи и неговата реалистична посока въ образованието и неговата метода въ обучението. Като философъ той останалъ прѣзъ живота си само „човѣкъ на стремежа“, защото постоянно е мислилъ, дълго работилъ и много материалъ събралъ, ала не му достигналъ животътъ да доизкара сградата на своята любима Пансофия. Не е тъй обаче и въ областьта на педагогиката; тукъ той е Коперникътъ на възпитанието.

Хуманизмътъ и реформацията нанесли смъртоносенъ ударъ на вкоренясалата схоластика, която сковавала човѣшкия духъ въ срѣднитѣ вѣкове; ала тия двѣ интелектуални течения, макаръ и твърдѣ много да сж направили за подобрението на възпитанието и обучението и за разпространението на образованието измежду по-широки крѫгове на народнитѣ маси, не създали едно систематическо учение за

възпитанието и обучението. Такъва пълна система на педагогиката изобщо ни дава Коменски въ своята Велика Дидактика, която отворила нова епоха въ историята на възпитанието. Тая е най-главната негова заслуга. Нѣма защо да образлагаме тукъ тая система, когато четецътъ има вече възможность да я разгледа цѣла и да я оцѣни. Тя е написана съ ясенъ езикъ и се чете съ увлѣчение. Нѣма въ нея тъмни и отвлѣчени мисли: тукъ е всичко просто и реално. Сравненията и аналогията играятъ голѣма роль въ изложението, нѣйдѣ това ти се чини дори тривиално. При оцѣнката на положителнитѣ факти четецътъ трѣбва да има прѣдъ видъ тогавашното състояние на естественитѣ науки.

Отъ грижливото прочитане и изучване на това епохално дѣло четецътъ ще дойде до заключеиие, че съврѣменната педагогика почива върху основитѣ, положени отъ великия славянски педагогъ Янъ Амосъ Коменски.

Н.

ВЕЛИКА ДИДАКТИКА,

КОЯТО СЪДЪРЖА

ВСЕОБЩОТО ИЗКУСТВО ДА УЧИШЪ ВСИЧКИ НА ВСИЧКО

ИЛИ

Вѣренъ и прѣвъзходенъ начинъ да се уреждатъ въ всички общини, градове и села на коя да е християнска държава такива училища, въ които цѣлото юношество отъ двата пола безъ всѣко изключение, гдѣто и да е, да се обучава въ наукитѣ, да се съвършенствува въ нравитѣ, да се изпълва съ благочестие, и по такъвъ начинъ да може въ юношкитѣ години да се научи на всичко, което е потрѣбно за сегашния и за бж-
дещия животъ.

СЪКРАТЕНО, ПРИЯТНО, ОСНОВНО,

гдѣто за всичко, що се прѣдлага,

Основитѣ се вематъ изъ собствената природа на нѣщата;

Истинностьта се доказва съ паралелни примѣри, взети изъ областьта на механическитѣ изкуства;

Редътъ се разпрѣдѣля по години, мѣсеци, дни, часове; най-пс-
диръ се посочва вѣренъ и лекъ

Пжть за успѣшното изпълнение на тия съвѣти.

АЛФА И ОМЕГА НА НАШАТА ДИДАКТИКА

ДА БЖДЕ:

Търсене и откриване начинъ, по който учителитѣ по-малко да учатъ, ученицитѣ пъкъ сѐ повече да се учатъ; въ училищата да има по-малко шумъ, развала, безполезенъ трудъ, и повече свободно врѣме, радости и здравъ успѣхъ; въ християнската държава да има по-малко мракъ, безредие, несъгласие, а повече свѣтлина, редъ, миръ и спокойствие.

ПСАЛ 1, 6, 3, 2,

Боже, бжди милостивъ къмъ насъ и благослови ни; освѣти ни съ лицето Си, за да познаемъ на земята Твоя пжть, въ всички народи Твоето спасение.

Поздравъ на читателитѣ.

1. **Дидактиката** е изкуство да се обучава. Неотдавна нѣкои бѣлѣжити мѫже, като забѣлѣзвали съ съжаление сизифова [1]) работа въ училищата, поели върху си труда да изслѣдватъ това изкуство, но както опитванията имъ, така и успѣхътъ имъ, не сѫ били еднакви.

2. Едни сѫ искали да дадатъ рѫководство само за полесно обучаване по тоя или оня езикъ; други сѫ се опитвали да намѣрятъ кѫси пѫтища за по-бързо усвояване на тая или оная наука или изкуство; трети прѣдлагали нѣщо друго; но токуречи всички сѫ вървѣли по пѫтя на извѣстни външни наблюдения, събрани при доста повръхностна практика, т. е., както се казва, a postreriori [2])

3. Ние се рѣшаваме да обѣщаемъ една Велика Дидактика, т. е. едно всеобщо изкуство, да учи нѣкой всички на всичко, и при това да учи сигурно, така че да не може да послѣдва неуспѣхъ; послѣ да учи бързо, само, разбира се, безъ отегчение и мѫка за учители и ученици, а по-скоро съ най-голѣма приятность за еднитѣ и за другитѣ; по-нататъкъ, да учи основателно — не повръхно и не за лице, а да води ученицитѣ къмъ истинска наука, къмъ чисти нрави и къмъ вѫтрѣшно благочестие. Най-подиръ ние показваме всичко това a priori, т. е. изъ самата неизмѣнна природа на нѣщата, изкарвайки сѣкашъ изъ живъ изворъ вѣчно струещи се ручеи, които пакъ събираме въ една рѣка, за да установимъ по тоя начинъ едно всеобщо изкуство за създаване общи училища.

4. Това, що обѣщаваме, е въ всѣки случай велико и много желателно, но азъ лесно прѣдвиждамъ, че това ще се покаже нѣкому по-скоро като блѣнъ, отколкото като изложение на една несъмнѣно вѣрна работа. Въздръжъ се обаче,

читателю, въ сжжденията си, докато не узнаешъ, какво лежи въ основата на тая работа, и тогава ти ще си свободенъ не само да сждишъ, но и да изкажешъ сжжденията си. Азъ не желая, а толкова по-малко се стремя, да увличамъ нѣкого съ своитѣ си доводи, за да се съгласи съ менъ прѣди да разслѣва достатъчно работата; наопаки, азъ убѣдително моля, увѣщавамъ, заклевамъ, щото всѣки, който въ качеството си на зритель се спре върху тая работа, да ѝ принесе своитѣ собствени, изострени, чувства, които не допущатъ да се свръзваме съ омаитѣ на чуждитѣ мнѣния.

5. Тая работа е наистина много сериозна, и, както трѣбва да бжде прѣдметъ на общо желание, така трѣбва да бжде прѣцѣнена чрѣзъ общо обсжждане и движена чрѣзъ съединени усилия, защото тя има прѣдъ очи общото благо на човѣшкия родъ. „Каква по-голѣма и по-добра услуга можемъ да принесемъ на държавата отъ тая, да се занимаваме съ обучението и образованието на юношеството, особно при сѣврѣменнитѣ нрави и обстоятелства, когато то е така изпаднало, че е належеще да се обуздава и да се сдържа съ общи усилия?“ — така говори Цицеронъ [3]). А Филипъ Меланхтонъ [4]) пише: „Правилното образование на юношеството значи нѣщо повече отъ прѣвземането на Троя“. На сжщото сочатъ и думитѣ на Григорий Назиански: [5]) „да се образува човѣкъ, най-измѣнчивото и многообразно отъ всички живи сжщества, е изкуство надъ изкуствата“.

6. И така, да се прѣподаде изкуството надъ изкуствата е много мжчна работа и се иска особно обсжждане, при това не отъ единъ човѣкъ, а отъ мнозина, понеже никой отъ отдѣлнитѣ човѣци не е надаренъ съ такъво остро зрѣние, че да не се изплъзне твърдѣ много нѣщо отъ проницателния му погледъ.

7. Затова азъ справедливо искамъ отъ моитѣ читатели, даже за благото на човѣчеството замолвамъ всички, които ще иматъ случай да видятъ тоя ми трудъ, първо, да не смѣтатъ за лекомислие, ако се намира човѣкъ, който намислюва не само да опита силитѣ си въ толкова сложно и толко велико дѣло, но и обѣщава да го изкара до край, понеже се прави това съ много спасителна цѣль; второ, да не се отчайва

въ самото начало, ако първото ни опитване не бѫде сполучливо на първо врѣме и не докараме до пъленъ край това дѣло, което е прѣдметъ на нашитѣ горещи желания. Отначало трѣбва да поникнатъ сѣмената на нѣщата, а послѣ вече да се развиватъ постъпенно. Затова, колкото и да е несъвършена тая ни работа и макаръ тя да не постига още прѣдположената цѣль, самото дѣло ще покаже, че постигнатото стѫпало е по-високо и по-близо до цѣлта, отколкото се е прѣдставяло до това врѣме. Най-подиръ моля читателитѣ да обърнатъ такъво внимание, да иматъ такъво усърдие, или пъкъ само такъва независимость въ сѫжденията и такъва проницателность, каквито приличатъ на нѣща отъ първостъпенна важность. Мой длъгъ ще бѫде, да покажа накратко повода, що ме е накаралъ да прѣдприема тая работа, послѣ, колкото е възможно, по-просто да изложа главнитѣ точки на новото откритие, и, най-послѣ, да прѣдоставя съ пълно довѣрие труда си отчасть на безпристрастието, отчасть на по-нататъшното изслѣдване на всички, които сѫдятъ правилно.

8. Това изкуство да учишъ и да се учишъ не е било познато въ по-голѣмата си часть прѣзъ миналитѣ вѣкове въ оная стъпень на съвършенство, къмъ която се стреми сѣкашъ да се подигне въ сегашно врѣме; затова научнитѣ занятия и училищата въ онѣзи врѣмена сѫ били прѣпълнени съ мѫка и гнегъ, съ колебания и празни блѣнове, съ заблуждение и грѣшки, така че само онѣзи, които имали извънредни дарби, сѫ могли съ голѣми усилия да придобиятъ по-здраво образование.

9. Но отъ скоро врѣме Богъ наченва да прѣдпраща на възходещия новъ вѣкъ сѣкашъ утренна зорница като е подвижилъ въ Германия нѣкои доблестни мѫже, които, прѣизпълнени отъ отвращение къмъ забърканата метода, която се употрѣбява въ училищата, почнали сѫ да мислятъ за нѣкакъвъ по-лекъ и по-съкратенъ пѫть за обучение по езицитѣ и изкуствата; и, както е въ реда на нѣщата, еднитѣ съ по-голѣмъ успѣхъ, отколкото другитѣ, както излиза наявѣ отъ издаденитѣ отъ тѣхъ дидактически съчинения и опити.

10. Азъ подразумѣвамъ мѫжетѣ като Ратихий, Лубинъ, Хелвикъ, Ритеръ, Бадинъ, Главмий, Фоге-

лий, Волфщирнъ [7]) и оногози, когото трѣбваше да спомена най-напрѣдъ — Иоана Валентина Андрее [8]), (който въ разни мѣста на своитѣ драгоцѣнни творения е открилъ болеститѣ както на църквитѣ и на държавитѣ, тъй и на училищата, и тукъ-тамѣ е посочилъ на лѣковетѣ), а сѫщо и всички мѫже, които ми сѫ още непознати.

И Франция е почнала да търкаля тоя камъкъ. Янъ Цециний Фрей [9]) е издалъ въ Парижъ на 1629 година една сполучлива дидактика подъ заглавие: Ad divas scientias artesque et linguas sermonesque extemporaneos nova et expeditissima via.

11. Всѣки пѫть, когато азъ, щомъ ми се прѣдставяше нѣкой случай, почнувахъ да прочитамъ тия съчинения, осѣщахъ извънмѣрно голѣмо удоволствие, което значително умѣряваше моята скръбь за упадъка на отечеството и за крайно печалното положение на цѣла Германия; азъ почнахъ да се надѣвамъ, че Провидѣнието на най-високото Сѫщество не напусто е наредило всичко това така, щото и упадъкътъ на старитѣ училища и уреждането на новитѣ по-новитѣ идеи да става въ едно и сѫщо врѣме. Безъ съмнѣние е, че, който се е рѣшилъ да изгради ново здание, той обикновено отъ по-напрѣдъ изравнява мѣстото, като събаря дори прѣдишното здание, което е по-неудобно или готово да се събори.

12. Тази мисъль, казвамъ е възбуждала у мене свѣтла надежда, смѣсена съ чувство на вѫтрѣшно удоволствие; но послѣ азъ чувствувахъ, че тя изчезва малко-помалко, понеже дойдохъ до убѣждението, че нѣмамъ сила да развия отъ основа този толкова важенъ прѣдметъ.

13. Като желаяхъ слѣдъ това да добия по-пълно знание върху нѣкои въпроси, а относно нѣкои да дамъ дори свои упѫтвания, азъ се обръщахъ съ писма къмъ единъ, къмъ други, къмъ трети отъ споменатитѣ по-горѣ, но напусто: отчасть затова, че нѣкои много ревниво пазятъ за себе си своитѣ открития, отчасть затова, че онѣзи, на които бѣха изпратени писма, не можаха да се намѣрятъ, и писмата се връщаха безъ отговоръ.

14. Само единъ отъ тѣхъ, (най-славниятъ И. В. А. [10]), отговори другарски, че ни вржчва факелъ [11]) и ни вдъх-

нови даже да се опитаме. Подкарванъ постоянно отъ това, азъ почнахъ по-често да обмислювамъ самъ съ себе си тая работа, докато най-подиръ пламенното желание да принеса полза на народа си не ме накара да се заловя за нея основа.

15. По тази причина, като оставихъ на страна чуждитѣ открития, мисли, наблюдения, наставления, азъ се рѣшихъ да разгледамъ отново самата работа и да изслѣдвамъ причинитѣ, методитѣ, начинитѣ и цѣлитѣ на изкуството на обучението (discentia, както трѣбва да се нарича по изражението на Тертулиана [12]).

16. По такъвъ начинъ е изникналъ тоя трактатъ, който прѣдставя работата, както се надѣвамъ, въ по-голѣма пълнота, отколкото е било досега; съставенъ отначало на родния ми езикъ, за полза на моя народъ, той се прѣведе послѣ на латински езикъ по съвѣта на бѣлѣжити мжже, за да послужи за обща полза, ако е възможно.

17. Любовьта ни заповѣда (така говори Лубинъ[13]) въ своята дидактика) да не скриваме завистливо отъ смрътнитѣ онова, що е далъ Богъ за благото на човѣчеството, но да го правимъ достояние на цѣлия свѣтъ. Защото такъва е, продължава той, природата на всичко благо, че то може да се съобщи на мнозина; колкото се съобщава по-нашироко и на повече хора, толкова то въ по-голѣма стъпень и въ по-голѣмъ обемъ задоволява всички.

18. Сжществува сжщо така единъ законъ на хуманостьта, щото всѣки, който само умѣе да помогне съ нѣщо въ тежки обстоятелства на билжния си, да даде незабавно тая помощь, особено когато е работата не за единъ човѣкъ, а за мнозина, не за отдѣлни хора, а за градове, провинции, царства и дори за цѣлия човѣшки родъ, както е въ дадения случай.

19. Ако при все това се намѣри такъвъ педантъ, който мисли, че е чуждо за призванието на богослова да се занимава съ училищни дѣла, то нека знае, че азъ съмъ носилъ въ дълбочината на гърдитѣ си мжчителната мисъль за това нѣщо, но азъ чувствувахъ, че мога да се избавя отъ нея, само като се подчиня на волята Божия и като изложа за общо ползуване всичко онова, що ми е внушило божественото вдъхновение.

20. Моля ви, християнски сърца, позволете да ви говоря съ пълна довѣрчивость. Които ме познаватъ по-отблизо, знаятъ, че азъ съмъ човѣкъ съ малки способности и току-речи безъ научно образование, но че азъ, независимо отъ това оплаквамъ загубата на живота си и силно жеднѣя да попълня празднинитѣ, ако е възможно нѣкакъ, съ свои открития, или пъкъ съ откритията на други хора (които могатъ навсѣкждѣ да изхожатъ само отъ милосърдния Богъ).

21. Затова, ако се намѣри въ моя трудъ нѣщо даже правилно, то да се не приписва менѣ, а на Оногози, който си приготвя слава изъ устата на младенцитѣ, който, за да се покаже наистина вѣренъ на себе си, правдивъ, милостивъ, дава на тия, които просятъ, отваря на тия, що хлопатъ, прѣдлага на тия, що търсятъ (Лук. 11.), та да отстжпваме и ние драговолно на другитѣ даренитѣ намъ блага. Моятъ Христосъ знае, че азъ съмъ дотолкова простъ по сърце, че не правя разлика между да уча и да ме учатъ, да назидавамъ и да ме назидаватъ, да дѣйствувамъ като учитель на учителитѣ (ако ми е позволено по нѣкой начинъ) или като ученикъ на ученицитѣ (ако бихъ могълъ да се надѣвамъ на успѣхъ въ нѣщо).

22. И така, каквото Господь ми е даль да забѣлѣжа, азъ го прѣдлагамъ тукъ, за да бжде то общо достояние.

23. Ако нѣкой намѣри нѣщо по-добро, нека да постжпи сжщо така, за да не би, ако тури мината[14]) си въ кърпа и я скрие, да бжде обвиненъ въ прѣстжпление отъ Господа, който иска, рабитѣ му да търгуватъ, та мината на всѣки, която е изложена на сарафския столъ, да спечели други мини (Лук. 19).

Да се жеднѣе за великото може, така е било, и вѣчно така ще бжде.

Захванатияъ съ Господа трудъ нѣма да остане напразенъ въ вѣки.

На всички, които стоятъ на чело на човѣшкитѣ учрѣждения: на управителитѣ на държавитѣ, на църковнитѣ пастири, на ржководителитѣ на училищата, на родителитѣ и настойницитѣ на дѣцата да бжде милость и миръ отъ Бога и Отца Нашего Господа Исуса Христа, въ Светия Духъ.

Двѣ най-хубави дѣла на творението: раятъ и човѣкътъ. Сравнение на човѣка съ рая.

1. Богъ помѣстилъ създадения въ началото отъ пръстъ изъ земята човѣкъ въ насадения на истокъ рай на наслаждението, не само да го пази и обработва (Кн. Бит. 2, 15), но и самъ той да служи за градина отъ сладости за своя Богъ.

2. Защото, както раятъ е билъ най-приятната часть на свѣта, така и човѣкътъ е билъ най-привлѣкателното отъ всички създания. Раятъ е билъ насаденъ на Истокъ, човѣкътъ е създаденъ по подобие на Оногози, който е произлѣзълъ отъ началото, отъ днитѣ на вѣчността. Въ рая всѣко дърво отъ всички дървета, които другадѣ расли разхвърлено по цѣлата земя, е било красно на гледъ и приятно на вкусъ; въ човѣка като въ едно срѣдоточие сж били събрани: всѣко свѣтовно вещество, всички стъпени на красотата и на образитѣ, за да се изрази цѣлото изкуство на божествената мждрость. Въ рая имало дърво за познаване доброто и злото; човѣкътъ има умъ да различава и воля да избира всѣко добро или зло, дѣто и да се срѣща. Въ рая имало дърво на живота; въ човѣка има дърво дори на безсмъртието; именно прѣмждростьта Божия, която е пуснала въ човѣка вѣчни корени (Сирахъ 1, 14). Изъ мѣстото на наслаждението изтичала рѣка за напояване на рая, която рѣка се раздѣляла тамъ на четири глави (Бит. 2. 10); въ сърцето на човѣка се изливатъ различнитѣ дарове на Свети Духъ, за да го напоятъ, и пакъ отъ утробата му текатъ рѣки отъ жива вода (Иоан. 7, 38), т. е. въ човѣка и по човѣка се разлива по много начини Божията прѣмждрость, като рѣки, които се раздѣлятъ по всички

страни. За това сѫщото свидѣтелствува и апостолътъ, като казва, че чрѣзъ църквата става позната на началствата и на властитѣ небесни многоразличната прѣмѫдрость Божия (Посл. къмъ Ефес. 310).

3. Въ сѫщность всѣки човѣкъ е рай отъ сладости за своя Богъ, ако остава на онова мѣсто, дѣто е билъ помѣстенъ. По такъвъ начинъ и самата църква, събрание отъ люди, прѣдани на Бога, често се сравнява въ Писанието съ рая, съ градина, съ Божие лозе.

Изгубване на единя и другия рай.

4. Но, о нещастие! Ние изгубихме рая на тѣлеснитѣ сладости, въ който се намирахме; заедно съ това ние изгубихме и рая на духовнитѣ сладости, какъвто бѣхме ние самитѣ. Ние сме изпѫдени въ пустинитѣ на земята, и сами станахме пустиня, захвърлено, отвратително и мръсно мѣсто. Защото ние бѣхме неблагодарни за всичко онова, съ което Богъ ни е надарилъ изобилно въ рая въ отношение на тѣлото и душата; затова по право ние сме лишени отъ еднитѣ и отъ другитѣ дарове, нашата душа и нашето тѣло сѫ прѣдадени на скърби и горчивини.

Оплакване за това на Бога.

5. Да послушаме за това пророка, който говори прѣдъ лицето на гордия и осѫденъ на наказание тирски царь така: Ти бѣше въ сладоститѣ на Божия рай; ти бѣ украсенъ съ всѣкакви скѫпоцѣнни камъни; съ сардъ, съ топазъ, съ аметистъ, съ хрисолитъ, съ оникъсъ, съ берилъ, съ сафиръ, съ смарагдъ и съ злато. Въ деня, въ който ти се бѣ родилъ, бѣха вече готови тѫпанитѣ и свиркитѣ ти. Ти бѣ като херувимъ, и затова азъ те помазахъ за пазитель (за владика надъ другитѣ създания); отъ онѣзи врѣмена, откогато те поставихъ надъ другитѣ, ти прѣкара въ Божията свещена планина, като се разхождаше всрѣдъ огнени камъни. Ти бѣше съвършенъ въ пѫтищата си отъ деня на създаването ти, докато не се намѣри неправда въ тебе. Отъ множеството на твоята търговия ти се изпълни съ беззаконие и съгрѣши. Затова азъ те свалихъ отъ Божията планина и те погубихъ и т. н. Понеже сърцето ти се прѣвъзнесе въ

твоето великолѣпие и ти изгуби мждростьта си, то азъ те хвърлихъ на земята и т. н. (Иезек. 28, 13 и слѣд.). Уви! Той въ праведния си гнѣвъ ни изхвърли и ни разпръсна. така че ние, ако и да сме били като едемска градина, сега сме станали като пустиня на пустинитѣ.

Възстановяване на нашия рай по Божията милость.

6. Но нека бжде за вѣчни врѣмена слава, хвала, честь и благодарность на Бога милосърденъ, който, ако и да ни е напусналъ за малко врѣме, все пакъ не ни е изгонилъ за винаги въ пустинята. Дори като изпраща въ свѣта прѣмждростьта си, съ която сж насадени небесата и земята, и всички нѣща, Той отново съ своето милосърдие е оградилъ напуснатия Си рай — човѣшкия родъ, за да насади нови издънки изъ небесния рай, като е подрѣзалъ и очистилъ съ сѣкирата, пилата и стъргалото на своя законъ полуживитѣ, засъхналитѣ дървеса на нашитѣ сърца; а за да могатъ новитѣ издънки да пущатъ корени и да растатъ, Той ги е полѣлъ съ собствената Си кръвь и ги полива безъ спиръ, като съ ручеи отъ жива вода, съ разнообразни дарове на Светия Си Духъ, като изпраща и работницитѣ си, духовнитѣ градинари, да се грижатъ съ ревность за новия Божи разсадникъ. Така именно говори Богъ на Исая и въ неговото лице на другитѣ: Азъ ще вложа думитѣ Си въ устата ти и съ сѣнката на ржката Си ще те покрия, за да уредя небесата и да утвърдя земята и да кажа на Сиона: „Ти си мой народъ“ (Исая 51, 16).

Църквата е отново зеленѣещъ се рай.

7. И така отново наченва да се зеленѣе градината на църквата, сладостьта на божественото сърце, както казва самъ Господь у Исая на друго мѣсто (51, 3). И тебе ще утѣша сега, Сионе, и ще утѣша всичкитѣ му развалини, и ще направя пустинитѣ му като рай и степитѣ му като градина на Господа; радость и веселие ще бжде въ него, славословие и пѣснопѣние. И у Соломона: Затворена градина — това е сестрами, невѣстата, заключенъ кладенецъ, запечатанъ изворъ: твоитѣ разсади сж градина съ алени ябълки, съ прѣвъзходни плодове, кипъри съ нардове и т. н. (Пѣсень на пѣснитѣ 4, 12, 13). Нему отговаря църквата невѣста: (О ти) градински изворъ, кладенецъ съ живи води, и потоци

отъ Ливана. Подигни се, вѣтре, отъ сѣверъ и принеси се отъ югъ, повѣй въ градината ми — и ще потекатъ ароматитѣ ѝ! Нека дойде възлюбленията ми въ градината си и да яде сладкитѣ ѝ плодове (пакъ тамъ 15, 16, 17).

Но който пакъ скоро увѣхва.

8. Ще излѣзе ли обаче това ново насаждане на Божия рай съгласно съ желанието му? Всички ли зародиши ще изникнатъ благополучно? Всички ли новонасадени дървета даватъ нардъ, или шафранъ, или канела, или смирна, или благовония и скѫпи плодове? Да послушаме Божия гласъ, който се обръща къмъ църквата си: Азъ те насадихъ като благородна лоза, като най-чисто сѣме; какъ си се прѣобърналатиу мене въ дива пръчка на чужда лоза? (Иерем. 2, 21). Ето оплакването на Бога, че и това ново насаждане на рая се изродява.

Оплакванията на Бога и на мѫдритѣ мѫже за това.

9. Светото писание е пълно съ такива оплаквания; погледитѣ на всички онѣзи, които нѣкога сѫ вземали върху си труда да разгледатъ човѣшкитѣ дѣла или дори дѣлата на самата църква, сѫ пълни съ всѣко смущение. Най-мѫдриятъ отъ хората, Соломонъ, като прѣтегля грижливо въ ума си всичко, що става подъ слънцето, даже собственитѣ си помисли, думи и дѣла, почнува да се оплаква така: Всичко е суета и мѫчение на духа. Кривото не може да стане право, и това, що липсва, не може да се смѣта. (Еклис. 1, 15). Защото въ многото мѫдрость има многоскръбь; и който умножава познанията си, умножава скръбьта си (пакъ тамъ 18).

Защо не се грижи тълпата за това?

10. Но както оня, който не знае болестьта си, и не се грижи за нея, така и оня, който не чувствува болка, не пъшка; както оня, който не забѣлѣзва опасността, не го хваща ужасъ, дори когато стои надъ пропасть или надъ нѣкоя стръмнина; така не се поразява естествено и оня, който не вижда неуредбата, която разяжда човѣшкия родъ и църквата. Но, който вижда у себе си и у другитѣ безбройни петна, който наченва да чувствува че у него и у другитѣ ранитѣ и цирeитѣ все повече и повече начеватъ да гниятъ. чиито ноздри сѫ пълни съ тежко зловоние, което излиза отъ тѣхъ, който най-подиръ вижда, че той и другитѣ стоятъ всрѣдъ най-опаснитѣ пропасти, без-

дни, вървятъ всрѣдъ нахвърленитѣ навсѣкждѣ мрѣжи, даже се носятъ постоянно по стръмнини, и че ту единъ, ту други пада въ бездната, — той мжчно е да не се ужаси, да не се лиши отъ чувства, да не умре отъ скръбь.

Доказателство чрѣзъ наведение за всеобща изопаченость и развала.

11. Ала какво остава въ насъ и въ нашитѣ отношения на надлежното мѣсто или въ правилно положение? Съвсѣмъ нищо. Всичко или е вече потиснато, или се събаря въ ужасна неуредица и забърканость. Намѣсто разбиране, съ което ние трѣбваше да се мѣримъ съ ангелитѣ, у мнозинството се забѣлѣзва такъва тжпость, че то, както звѣроветѣ, не знае нѣщата, които най-вече е потрѣбно да се знаятъ: мѣстото на прѣдвидливостьта, чрѣзъ която ние, прѣдназначенитѣ за вѣчностьта, би трѣбвало да се готвимъ за нея, зае такъво забравяне не само на вѣчностьта, но и на смръттьта, че мнозина се прѣ аватъ на земни и прѣхо ни интереси, даже на най явната смръть; мѣстото на божествената мждрость, чрѣзъ която ни е дадено да познаемъ най-добрия отъ добритѣ, да Го почитаме и да осѣщаме най-голѣмо удоволствие, зае най-срамотното отдалечаване отъ оня Богъ, съ когото ние живѣемъ, и се движимъ, и сжществуваме, и най-тжпото опиране ка Неговата божествена воля: намѣсто взаимна любовь и искреность настжпи взаимна ненависть, вражда война, убийства; намѣсто справедливость—несправедливость, беззаконие, притѣснение, кражба, грабежъ; намѣсто цѣломждрие — нецѣломждрие и безсрамие въ помислитѣ, думитѣ и дѣлата; намѣсто простота и правдивость — лъжа, прилъгване, зли ковлади; намѣсто скромность — гор ость и на утость на едни прѣ ъ други.

И съв ршеното ни загиване.

12. Горко ти, нещастно, толкова изродено поколѣние! Господь надникна отъ небесата надъ човѣшкитѣ синове, за да види, има ли нѣкой, който разбира, търси Бога. Всички се отбиха отъ пжтя, станаха непотрѣбни, нѣма нѣкой да прави добро, нѣма ни единъ (Псал. 13, 2, 3). Даже ония, които се издаватъ за во ачи на другитѣ, вървятъ злѣ напрѣдъ, извеж атъ изъ правия пжть; ония, които трѣбва да бждатъ носители на свѣтлината, токуречи всѣкога разпространяватъ тъмнина. Ако и да има нѣкждѣ добро и истинно, но то е осакатено, ослабено, разхвър-

лено: не само това, но то се прѣдставя като сѣнка и като празно мнѣние въ сравнение съ онова, що въ сжщность ние би трѣбвало да имаме. Който не забѣлѣзва това, той нека знае, че страда отъ умопомрачение; мждритѣ хора виждатъ онова, що виждатъ, не чрѣзъ очилата на обикновенитѣ мнѣния, но чрѣзъ блѣскавата свѣтлина на истината, като размишляватъ за собственитѣ си дѣла и за дѣлата на другитѣ.

Двойно утѣшение.

1. Вѣчни рай.

13. Ала у насъ остава двойно утѣшение. Първото е онова, че Богъ готви за своитѣ избрани вѣченъ рай, гдѣто ще се върне съвършенството, и при това по-пълно и по-трайно отколкото онова първото, изгубено сега. Въ тоя рай се е възнесълъ Христосъ изъ своята тѣлесна покривка (Лука 23, 43); въ тоя рай Павелъ е билъ възхитенъ (2 Коринт. 12, 4), и Иоанъ е видѣлъ неговата слава (Откр. 2, 7. 21, 10).

2. Възстановяване на рая на църквата вече тукъ на земята.

14. Другото утѣшение е онова, че вече тукъ, на земята, Богъ възобновява рая на църквата и пустинитѣ ѝ прѣвръща въ градина за удоволствие, както показватъ това приведенитѣ по-горѣ божествени обѣщания. Ние вече видѣхме, че това е ставало нѣколко пжти по тържественъ начинъ: слѣдъ грѣхопадането, слѣдъ потопа, слѣдъ въвеждането на народа въ ханаанската земя, при Давида и Соломона, слѣдъ възвръщането отъ Вавилонъ и подновяването на храма, слѣдъ Възнесението Христово и прѣвъзвѣстяването на Евангелието всрѣдъ езичницитѣ, при Константина и въ други врѣмена. И ако даже сега, слѣдъ яроститѣ на толкова ужасни войни, слѣдъ страшнитѣ опустошения на странитѣ, милосърдниятъ Отецъ иска да погледне на насъ съ по-милостиво око, ние сме длъжни съ благодарность да посрѣщнемъ Бога и сами да побързаме на помощь на дѣлата си съ ония срѣдства и по ония пжтища, каквито ни посочи той самъ, прѣмждриятъ Богъ, който води всичко по своитѣ пжтища.

Най-дѣйствителниятъ начинъ за възстановяване на рая чрѣзъ надлежно възпитание на юношеството.

15. А светото писание прѣди всичко ни учи, че подъ небесата нѣма по-дѣйствително срѣдство за изправяне на човѣшката развала, отколкото правилното възпитание на юношеството. Така Соломонъ, който е изходилъ всички лабиринти на човѣшкитѣ заблуждения, се оплаква, че „развратеното не може да се изправи, и липсата не може да се изброи“, най-

подиръ, обръща се къмъ юношеството и го моли въ днитѣ на юностьта си да помни създателя. Бой се отъ Бога и пази заповѣдитѣ му, защото въ това е всичко за човѣка (Еклис. 12, 13). И на друго мѣсто той казва: Настави дѣтето въ пѫтяму: даже когато остарѣе, то нѣма да се отклони отъ него (Притчи 23, 6). Затова Давидъ казва: Елате дѣца, послушайте ме, азъ ще ви науча на страхъ Господенъ (Псал. 33, 12). Но и самъ небесниятъ Давидъ и истиниятъ Соломонъ, вѣчниятъ Синъ Божи, пратенъ отъ небето за наше прѣобразуване, като че съ изправенъ пръстъ ни посочва сѫщия пѫть, казвайки: Пуснете дѣцата да дойдатъ при мене, и недѣйте имъ прѣчи; защото царството Божие е за такива (Марк. 10, 14). А пъкъ на насъ другитѣ той говори така: Ако се не обърнете и не бѫдете като дѣцата, нѣма да влѣзете въ Царството небесно (Марк. 18, 3).

Дѣцата сѫ не само прѣдмегъ за прѣобразуване, но и образецъ за послѣдното.

16. О, що за думи сѫ тия! Изслушайте всички тия думи, прѣтеглете грижливо онова, що е изказалъ Учителтъ на всички и Господь! Какъ признава той само малкитѣ дѣца като годни за царството Божие, даже за наслѣдници на сѫщото царство, и само ония, които се уподобятъ на дѣцата, допуща да участвуватъ въ наслѣдието! О, ако вие, скѫпи дѣца, разбирахте това ваше небесно прѣдимство! Вамъ принадлежи всичката оная красота, всичкото онова право върху небесната родина, що е останало още на нашия родъ. Вамъ принадлежи Христосъ, вамъ — освещението на Духа, вамъ — милостьта Божия, вамъ — наслѣдието на бѫдещия вѣкъ. Ваши сѫ всички тия блага, ваши сѫ по прѣдимство и безпогрѣшно, даже тѣ иматъ прѣдъ видъ единствено васъ, мигъръ още и ония, които станатъ като васъ. Насъ възрастнитѣ, които считаме само себе си за хора, а васъ за маймунки, само себе си мѫдри, а васъ глупави, само себе си сладкодумни, а васъ безсловесни, пращатъ ни въ вашето училище. Вие сте ни дадени за учители, вашитѣ постѫпки служатъ като най-съвършенъ образецъ за нашитѣ.

Защо Богъ цѣни така малкитѣ?

17. Ако нѣкой поиска да изслѣдва, защо Богъ цѣни и прославя така малкитѣ, той нѣма да намѣри друга причина, освѣнъ тая, че у дѣцата всичко е по-просто и по-възприемчиво да приеме лѣкуването, което

божественото милосърдие подава на останалото въ жалко състояние човѣчество. Защото, макаръ развалата, която си води началото отъ Адама, и да е проникнала въ цѣлата маса на човѣшкия родъ, вториятъ Адамъ, Христосъ, е насадилъ отново за себе си дървото на живота, рода човѣшки, и никой не се изключва, освѣнъ ако самъ се изключи съ собственото си невѣрие (Марк. 16, 16), — което у дѣцата още не може да се случи. Затова дѣцата, които не сж се още опетнили отново съ грѣхове и невѣрие, се обявяватъ за единствени наслѣдници на Божието царство, само ако могатъ да се задържатъ въ приетата вече Божия милость и да се опазятъ неопетнени отъ свѣта; и дѣцата могатъ да се научатъ на това по-лесно, отколкото другитѣ, понеже въ тѣхъ още не сж присадени лоши навици.

Защо Христосъ ни сочи намъ, на възрастнитѣ, дѣцата?

18. Христосъ заповѣдва намъ, на възрастнитѣ, да се прѣобърнемъ наново, за да станемъ като дѣцата, т. е. да забравимъ онова зло, което сме придобили отъ изопаченото възпитание и отъ изопаченитѣ примѣри на свѣта, и да се върнемъ въ прѣдишното състояние на простота, кротость, скромность, цѣломждрие, послушание и т. н.. Но понеже нищо не е по-мжчно, отколкото да отвикне човѣкъ отъ навицитѣ (навикътъ е втора природа: а природата гони я, ако щешъ и съ вили, тя пакъ ще се повърне назадъ [15]), то оттукъ слѣдва, че нѣма нищо по-мжчно, отколкото да прѣвъзпиташъ злѣ възпитания човѣкъ. Той е подобенъ на дърво, което, както си е израстнало, високо или низко, съ прави или изкривени клони, така и ще си остане. Закривеното за колело дърво, като затвърдѣе, както е познато отъ опитъ, по-лесно се строшва, отколкото да се изправи. Сжщото казва и Богъ за хората, които сж навикнали да постжпватъ злѣ: Може ли єтиопиянинъътъ да промѣни кожата си и барсътъ петната си? Така и вие можете ли да правите добро, като сте навикнали да правите зло? (Иерем. 13, 23).

Прѣобразуването на църквата трѣбва да се захване отъ дѣцата.

19. Оттукъ ето необходимиятъ изводъ: Ако развалата на човѣшкия родъ трѣбва да се лѣкува, то това трѣбва да става главно чрѣзъ прѣдпазливо и грижливо възпитание на юношеството. По сжщия

начинъ оня, който иска да поднови градината си, трѣбва да насади нови дръвчета и грижливо да ги гледа, за да растатъ по-добрѣ младочкитѣ, защото изкуството притежава нищожна сила, за да може да прѣсажда старитѣ дървета и да увеличава плодородието имъ. Затова проститѣ сърца, които още не сѫ обхванати и не сѫ осквернени отъ празни свѣтски мисли и навици, сѫ най-вече пригодни за Бога.

Богъ свидѣтелствува за това.

20. Богъ посочва това у пророка, гдѣто се оплаква отъ всеобщата развала: Кого да учи на знание? И кого да вразумѣва съ проповѣдъ? и така отговаря на този въпросъ: отбититѣ отъ гръдното млѣко ли, отдѣленитѣ отъ сиситѣ на майката ли? (Исая, 28, 9).

Образното дѣяние на Христа.

21. И сѣкашъ Господь е искалъ да покаже сѫщото въ образъ, когато на пѫть за Иерусалимъ Той е заповѣдалъ да му доведатъ една ослица съ жребето ѝ; Той пъкъ се качилъ не на ослицата, а на жребето. Евангелистътъ прибавя: Господь поржчалъ да Му доведатъ такъво осле, което никой отъ човѣцитѣ не е ѣздилъ (Лук. 19, 30). Трѣбва ли да мислимъ, че това е станало и е отбѣлязано безъ цѣль? Разбира се, не! Всички думи и постѫпки на Христа, голѣми и малки, както и всѣка буква въ Писанието, съдържатъ въ себе си тайни за наше поучение. Затова вѣрно е, че ако Христосъ и да привиква къмъ себе си старци и юноши, и води съ себе си къмъ небесния Иерусалимъ еднитѣ и другитѣ, но по-младитѣ, неподведенитѣ още подъ свѣтския хумотъ, сѫ по-годни, да навикнатъ на Христовия хумотъ, отколкото онѣзи, които е сломилъ вече свѣтътъ съ своитѣ тежини и ги е опорочилъ. Затова справедливостьта изисква да се привежда къмъ Христа юношеството ни: съ радость възлага Христосъ върху имъ благото Си иго и Самия себе си (Мат. 11, 30).

Какво значи да се възпитава грижливо юношеството?

22. Грижливо да се възпитава юношеството значи да се грижимъ да запазимъ душитѣ имъ отъ развалата на свѣта и чрѣзъ цѣломъдрени и постоянни наставления и примѣри да спомогнемъ, за да израстнатъ съ успѣхъ лежещитѣ въ тѣхъ сѣмена на нравственостьта, за да се проникнатъ умоветѣ имъ отъ истинно познание на Бога, на сами себе си и на разнообразнитѣ нѣща, и за да се приучатъ по тоя начинъ да виждатъ

ПЕДАГ. У-ЩЕ за НАЧАЛНИ У-ЛИ
БИБЛИОТЕКА
РУСЕ

Божия свѣтъ тукъ и най вече да обичатъ Бащата на свѣта и да Го почитатъ.

И какъвъ е плодътъ на такъво възпитание?

23. Ако това бѣше така, очевидна щѣше да бжде безъ друго истината отъ думитѣ на псалмопѣвеца: Изъ устата на младенцитѣ и на гръднитѣ дѣца Ти си уредилъ хвала заради Твоитѣ врагове, за да се направи безмълвенъ врагътъ и отмъстителътъ (Псалм. 8, 9), т. е. за да се унищожи сатаната, който отъ отмъщение, че е осжденъ, убива юношството, това Господово дръвце, като му наниса различни рани съ своитѣ лъжливи измислици, или напоява корена съ адска отрова (примѣритѣ за различно безчестие и за лоши побуждения), за да изсъхне съвсѣмъ и да падне, или поне да почне да гние и да се поболѣе, та да стане безполезно.

По какъвъ начинъ се грижи Богъ за юношеството?

24. И затова Богъ, ту дава за стража на малкитѣ дѣца ангелитѣ (Мат. 18, 10), ту туря бащитѣ имъ за възпитатели и имъ заповѣдва да възпитаватъ дѣцата си „въ учението и наставлението Господне“ (Ефес. 6, 4), ту заповѣдва строго на всички други да не съблазняватъ юношитѣ съ лоши примѣри и да не ги развратяватъ, и на ония, които нарушаватъ тая заповѣдь, прѣдрича вѣчна мжка (Мат. 18, 6, 7).

И какъ трѣбва да правимъ това по примѣра на патриарситѣ?

25. Но какъ ще извръшваме това при такъвъ разливъ отъ свѣтовни неуредби? Въ врѣмената на патриарситѣ, когато тѣзи свети мжже сж живѣли отдѣлени отъ свѣта и сж били въ сѣмействата си не само бащи, но и свещеници, учители, наставници, работата се подтиквала напрѣдъ по-лесно. Защото дѣцата имъ сж били отдалечени отъ дружбата съ развалени хора, и сами тѣ, като освѣтлявали пжтя имъ съ благия примѣръ на добродѣтелитѣ си, увличали ги слѣдъ себе си съ леко назидание, внушение и, когато е трѣбвало, съ укорни думи. Че така е постжпвалъ Авраамъ, свидѣтелствува за това самъ Богъ, като казва: Азъ го избрахъ затова, за да заповѣда на синоветѣ си и на дома си да вървятъ слѣдъ него по пжтя Господенъ, като правятъ правда и сждъ (Бит. 18, 29).

Сега лошото другарство губи юношитѣ.

26. Но сега ние живѣемъ всички заедно, добритѣ между лошитѣ, и броятъ на злитѣ е безкрай повече отъ броя на добритѣ. Примѣритѣ на злитѣ човѣци така силно увличатъ юношитѣ, че наставленията, които имъ се поднасятъ въ качество на противоядие за потрѣбата да се запази добродѣтелта, сж съвсѣмъ недѣйствителни или иматъ нищожна сила.

И родителитѣ не се грижатъ или не умѣятъ да се противятъ на злото.

27. А какво е, ако и тия наставления въ добродѣтель се правятъ нарѣдко? Малцина родители има, които могатъ да научатъ дѣцата си на нѣщо добро, защото, или сами не сж се учили на такова нѣщо, или защото не се грижатъ за това, понеже самитѣ тѣ сж заети съ други работи.

И всички не могатъ да бждатъ учители.

28. Малцина сж и учителитѣ които умѣятъ да внушатъ сполучливо на юношеството добри правила. А ако и да се намѣри такъвъ учитель, то го взема нѣкой сатрапъ у себе си, за да посветява труда си само на неговитѣ дѣца; народътъ пъкъ остава безъ учитель.

Отъ тукъ произлиза изобщо подиването и влошаването.

29. Оттукъ произлиза, че всичкото останало юношество расте безъ потрѣбната отхрана като гора, която никой не насажда, не полива, не кастри, не изправя. Оттукъ дивитѣ нрави и навици, които сж обхванали свѣта, всички градове и села, всички домове и всички човѣци, чиито тѣла и души, отъ каквато страна и да се погледне, сж прѣпълнени отъ неизцѣрима неуредица. Ако оживѣеха и се върнѣха при насъ Диогенъ, Сократъ, Сенека, Соломонъ, щѣха да намѣрятъ сжщото, каквото е било въ тѣхно врѣме. Ако поискаше Богъ да ни говори отъ небесата, Той би ни казалъ, каквото е казалъ и нѣкога: Всички се отбиха, станали сж непотрѣбни; нѣма кой да прави добро, нѣма ни единъ (Псал. 14, 2).

Затова трѣбва всички съ общи сили да се погрижимъ за общото благо или да чакаме гнѣва Господенъ.

30. Затова, ако има на земята нѣкой, който може да даде нѣкакъвъ съвѣтъ, или да измисли, или да измоли съ въздишки, ревъ, плачъ и сълзи отъ Бога, да укаже начинъ, по който най-добрѣ може да се помогне на растещето юношество, нека да не мълчи, а да съвѣтва, да мисли, да моли. Проклетъ е оня, който отбие отъ пжтя слѣпия! казва Богъ (Второзак. 27, 18). Проклетъ е инди и оня, който

може да изведе слѣпия изъ лъжливия пѫть, но го не извежда. Горко на оногози, който съблазни едного отъ тия малки! казва Христосъ (Мат. 18, 6, 7). Горкое индии на оня, който може да го отдалечи отъ съблазънята, но го не отдалечава. Богъ занрѣтява да напустнешъ осела или вола, който блуждае изъ горитѣ и полетата, или който лежи подъ брѣмето на това, що носи, и заповѣдва да му помогнешъ, даже ако не знаешъ, чий е той, даже ако знаешъ, че е на врага ти, (Изх. 23, 4. Второзак. 22, 1). И Нему угодно ли ще бѫде, ако ние, като виждаме блужданието не на безсловеснитѣ животни, но на разумното създание, не на тоя или оня, а на цѣлия свѣтъ, минаваме безгрижно покрай, безъ да туримъ ржка за помощь? О, да не се случва това, да не се случва!

Противъ бъркотията на Вавилонъ рѣбва да се изкара мечътъ

31. Проклетъ е оня, който извръшва дѣлото Господне небрѣжно, и проклетъ е оня, който удържа меча Му отъ кръвь (Иер. 48, 10); и ние се надѣваме да останемъ невинни, като прѣнасяме безгрижно гнусния вавилонъ на нашитѣ уредици? О, нека извади меча си всѣки, който е прѣпасанъ съ него, или който знае, въ какви ножни е скритъ! помагай да се разруши Вавилонъ, да бѫдешъ благословенъ отъ Иехова.

Отъ държавнитѣ власти.

32. Правете това Господне дѣло, вие, власти, слуги на вишния Богъ, и съ меча, съ който ви е прѣпасалъ Богъ, съ меча на справедливостьта, унищожете неуредицитѣ, съ които е пъленъ свѣтътъ и съ които той гнѣви Бога.

И отъ служителитѣ на църквата

33, Правете това дѣло вие, свещенослужители, важни слугина Исуса Христа, и съ повѣрения ви отъ двѣтѣ страни остъръ мечъ, съ меча на словото, изгонете злото.

За това сте и турени, да изкоренявате и да разорявате и да разпръсвате и да разрушавате злото, и пакъ да съзиждате и да насаждате доброто (Иерем. 1,10. Псал. 101 5 Посл. къмъ римл. 13, 4 и др. т.).

Вие сте разбрали вече, че само тогава може нѣкой успѣшно да се противи на злото на човѣшкия родъ, когато му се противи въ ранна възрасть; че дръвчетата, които се назначаватъ за вѣчностьта, се насаждатъ успѣшно само тогава,

когато живитѣ Божи камъни, юношитѣ, на врѣме се отърсятъ, одѣлатъ, излъскатъ и пригодятъ за небесната сграда.

И така, ако желаемъ да имаме понадлеженъ начинъ уредени и цвѣтещи църкви, държави и стопанства, трѣбва прѣди всичко да туримъ въ редъ и да докараме въ цвѣтещо състояние училищата, за да станатъ послѣднитѣ истински и живи работилници за хора, разсадници за църкви, държави и стопанства. Тогава само ще достигнемъ цѣлта си, по други начинъ — никога.

Начинътъ, по който трѣбва да се ползуваме въ тая работа, изисква излагане и обсѫждане.

34. По какъвъ начинъ да се пристѫпи къмъ това и какъ да се изкара до искания успѣхъ, ето туй искамъ да разкрия сега прѣдъ погледитѣ ви, азъ, чийто духъ е пробудилъ Господь. Гледайте, слушайте, внимавайте, какво е това нѣщо, всички, на които е даль Богъ очи да виждатъ, уши да слушатъ и умъ да сѫдятъ.

Какво трѣбва да се прави, ще види ли нѣкой тукъ нова свѣтлина или не.

35. Ако прѣдъ нѣкого блѣсне свѣтлина, незабѣлѣзана отъ по-рано, нека да отдаде честьта на Бога и да не завижда на новото врѣме въ тоя новъ блѣсъкъ. Ако ли пъкъ забѣлѣжи въ тая свѣтлина дори най-малкия недостатъкъ, да го допълни или да го поправи, или даде наставление. за да може да се поправи: многото очи виждатъ повече отъ колкото едно.

Награди, които могатъ да очакватъ за себе си тукъ дѣятелнитѣ хора.

36. По такъвъ начинъ ние можемъ да вършимъ дѣлото Божие въ съгласие едни съ други, по такъвъ начинъ ние ще избѣгнемъ проклетието, прѣдвъзвѣстено на оние, които вършатъ дѣлото Господне неусърдно, по такъвъ начинъ ние по-добрѣ ще да се погрижимъ за най-драгоцѣнното съкровище на свѣта, юношеството; по такъвъ начинъ ние ще вземемъ участие въ славата, която е обѣщана на онѣзи, които учатъ другитѣ на справедливость (Дан. 12,3).

Да ни помилва Богъ, за да видимъ свѣтлина въ неговата свѣтлина. Аминь.

За ползата отъ дидактиката.

Правилното постаряне на дидактиката е важно:

1. За родителитѣ, които не сж знаяли досега изобщо, какво да очакватъ отъ своитѣ дѣца. Тѣ сж наемали учители, молили сж ги, привличали сж ги съ подаръци, дори сж ги промѣняли, но колкото често е ставало за полза, толкова се е случвало и за врѣда. Ако ли методата на прѣподаването се докара до безпогрѣшна точность, всѣкога съ Божията помощь ще да има успѣхъ.

2. За учителитѣ, повечето отъ които сж били съвсѣмъ незапознати съ изкуството да обучаватъ и затова, като искали да изпълнятъ дълга си, измжчвали сж се и сж изхабявали силитѣ си съ уморително упражнение; или пъкъ сж промѣняли методата, като сж търсѣли успѣхъ ту по единъ, ту по другъ начинъ, не безъ мжчителна загуба и на врѣме, и на трудове.

3. За ученицитѣ, за да може да се докаратъ до най-висшитѣ прѣдѣли на знанието безъ мжка, отвращение, викове и бой, а като да си играятъ и да се шегуватъ.

4. За училищата, които благодарение на подобрената метода, ще бждатъ въ състояние не само да поддържатъ постоянно прѣснотата на силитѣ си, но и да се умножаватъ до безкрайность. Защото тѣ наистина ще станатъ мѣста за забави, обители на утѣхи и залъгвания. А понеже поради безпогрѣшностьта на методата отъ кой да е ученикъ ще излѣзе единъ учитель (въ по-голѣма или по-малка стъпень), то никога нѣма да липсватъ дѣлни ржководители на училищата и всѣкога ще цъвтятъ научнитѣ занятия.

5. За държавитѣ, споредъ приведеното по-горѣ 16 свидѣтелство на Цицерона, съ което сж съгласни слѣднитѣ думи на питагореца Диогена (въ Стобея[17]): „Каква е основата на цѣлата държава? Възпитанието на

юношеството. Защото никога нѣма да дадатъ полезенъ плодъ виннитѣ лози, които не сж били подложени на добро гледане“.

6. За църквата, понеже само правилното поставяне на училищата може да спомогне, щото църквитѣ да нѣматъ недостигъ отъ образовани учители, а сбразованитѣ учители да нѣматъ недостигъ отъ развити слушатели.

7. Най-подиръ прѣобразуването на училищата е важно и за небето, за грижливото и всеобемащото образование на духа, за да избави по тоя начинъ, по единъ безспорно по-лекъ пжть, блѣсъка на божествената свѣтлина отъ мрака на онѣзи, които звукътъ на обществената тржба нѣма сила да разбуди. Защото, ако и навсѣкждѣ да се проповѣдва евангелието и, както се надѣваме, ще се проповѣдва до свършека на тоя свѣтъ, при все това въ свѣта става така, както се случва обикновено на нѣкой народенъ съборъ, на панаиръ или въ кръчма или изобщо на шумно събрание, че хората слушатъ не изключително или най-вече оня, който прѣдлага най-доброто, но кой съ когото се е срѣщналъ или кой съ когото стои или сѣди, той него занимава и го привлича съ глупоститѣ си. Служителитѣ на словото, ако и да изпълняватъ дълга си съ какво да е усърдие, ако и да говорятъ, да апелиратъ, да увѣщаватъ, да заклинатъ, все пакъ най-голѣма часть отъ хората не ги слуша. Мнозина само по нѣкой рѣдъкъ случай отиватъ въ свещенитѣ събрания; други, ако и да отиватъ, но съ затворени уши и очи, понеже, като сж заети съ друго, тѣ обикновено малко обръщатъ внимание върху онова, което става тамъ. Най-подиръ, ако и да обръщатъ внимание, ако и да разбиратъ смисъльта на свещенитѣ поучения, все пакъ послѣднитѣ не дѣйствуватъ така върху имъ и не ги трогватъ, както би трѣбвало, защото навичното оцѣпеняване на духа и сродената съ тѣхъ развала притъпява разсждъка имъ, опиенява ги и ги сковава така, че тѣ не могатъ да се избавятъ отъ сънь. Затова тѣ прѣкарватъ въ назичната си слѣпота и въ пороцитѣ си, като да сж свързани съ вериги, така че никой, освѣнъ единъ Богъ, не може да ги отърве отъ закоренѣлата въ тѣхъ развала, както е казалъ единъ отъ отцитѣ: току-речи граничи съ чудото, ако закоренѣлиятъ грѣшникъ се прѣдаде на раз-

кайване. Но понеже въ други случаи да се иска чудо тамъ, гдѣто Богъ дава срѣдства въ ржцѣтѣ ни, означава че се изпитва Богъ, то трѣбва да признаемъ, че и тука работата не стои иначе. Затова нека признаемъ, че сме длъжни да помислимъ за срѣдствата, съ които да може да се пробужда цѣлото християнско юношество къмъ умствена сила и любовь къмъ небесното. И ако достигнемъ това нѣщо, ще видимъ, че небесното царство ще разкрие своята мощь. както е било нѣкога.

Затова никой не трѣбва да отвлича отъ такъва свята цѣль помислитѣ си, желанията си, силитѣ си и срѣдствата си. Който е опиталъ желанието, той дава и сила да се изпълни то; за всичко това трѣбва да молимъ божественото милосърдие, като гледаме напрѣдъ съ надежда. Защото тукъ е работата за спасението на хората и за славата на Всевишния.

Иоанъ Валентинъ Андрее

Да се съмнява нѣкой въ успѣха не е похвално; да прѣнебрегва съвѣтитѣ на други не е справедливо.

Съдържание на главитѣ.

I. Човѣкъ е послѣдното, най-съвършено и най-прѣвъзходно създание.

II. Послѣдната цѣль на човѣка лежи задъ прѣдѣлитѣ на тоя животъ.

III. Сегашниятъ животъ е само приготвяне къмъ вѣчния животъ.

IV. Има три стъпени за приготвяне за вѣчностьта: Познаване себе си (и заедно съ себе си и всички нѣща), управляване себе си и стремежъ къмъ Бога.

V. Сѣмената на тия три способности (образованието, нравственостьта и религиозностьта) лежатъ въ насъ отъ природата.

VI. Но човѣкъ, ако иска да стане човѣкъ, трѣбва да получи образование.

VII. Образованието се придобива най-удобно въ първата възрасть, то може да се извърши дори само въ тая възрасть.

VIII. Юношеството трѣбва да получава образование съвъкупно, и затова сж потрѣбни училища.

IX. Цѣлото юношество отъ двата пола трѣбва да се повѣри на училищата.

X. Обучението въ училищата трѣбва да бжде всеобемещо.

XI. Досега не е имало съвършени училища.

XII. Училищата могатъ да се прѣобразуватъ въ подобри.

XIII. Основата за прѣобразуване на училищата е точниятъ редъ въ всичко.

XIV. Точниятъ училищенъ редъ трѣбва да се заеме отъ природата.

XV. Основи за продължение на живота.

XVI. Искания на обучението и ученіето, т. е. какъ да учимъ и да се учимъ вѣрно, за да нѣма неуспѣхъ.

XVII. Основи за леснината въ обучението и ученето.

XVIII. Основи за ясностьта въ обучението и ученето.

XIX. Основи за упростена бързина при обучението.

XX. Метода на наукитѣ въ частность.

XXI. Метода на изкуствата.

XXII. Метода на езицитѣ.

XXIII. Метода за нравственото възпитание.

XXIV. Метода за внушаване благочестие.

XXV. Ако искаме да прѣобразуваме напълно училищата споредъ истинскитѣ начала на истинското християнство, трѣбва или да изхвърлимъ изъ тѣхъ книгитѣ на езичницитѣ или поне да се обръщаме съ тѣхъ по-прѣдпазливо, отколкото е било досега.

XXVI. За училищната дисциплина.

XXVII. За четворното дѣлене на училището по стъпеньта на възрастьта и успѣха.

XXVIII. Идея за майчино училище.

XXIX. Идея за народно училище.

XXX. Очертание на латинско училище.

XXXI. За академия, пѫтувания и колегиитѣ по свѣта.

XXXII. За всеобщата съвършена организация на училищата.

XXXIII. За исканията, що сѫ наложителни за практичното прилагане на тая обща метода.

ДИДАКТИКА.

Глава първа.

Човѣкъ е послѣдно, най-съвършено и най-прѣвъзходно отъ създанията.

Изречението „Познай себе си“ смѣтало се, че е паднало отъ небето.

1. Когато Питакъ [1]) възвѣстилъ бѣлѣжитото си γνῶθι σεαυτὸν (познай себе си), мѫдритѣ люди приели това изречение съ такъво одобрение, че, като искали да обърнатъ върху му вниманието на народа, утвърдявали, ужка то е паднало отъ небето, и заповѣдали да го начертаятъ съ златни букви на храма на делфийския Аполонъ, гдѣто се е стичало много свѣтъ. Послѣдното е било извършено умно и благочестиво, а първото е било измислено, но изобщо правоподобно; за насъ пъкъ то е по-ясно отколкото за тѣхъ.

И наистина то е паднало отъ небето.

2. Нѣма ли сѫщо такъвъ смисълъ гласътъ, който излиза отъ небето въ Писанието: „Познай Мене, о човѣче, и ти ще познаешъ себе си“? Мене — изворътъ на вѣчностьта, мѫдростьта, блаженството, себе си — Моето създание, образътъ, усладата.

Възвишеность на човѣшката природа.

3. Защото Азъ те назначихъ за мой съучастникъ въ вѣчностьта; Азъ приготвихъ за твоя полза небето, земята и всичко, що се съдържа въ тѣхъ; за тебе само Азъ събрахъ наедно всичко, което съмъ подарилъ на другитѣ сѫщества поотдѣлно: битието, живота, чувството и разума. Азъ тебе турихъ надъ това, що направиха Моитѣ рѫцѣ, всичко турихъ подъ нозѣтѣ ти: овцетѣ, и воловетѣ, и дивитѣ животни, и птицитѣ небесни, и рибитѣ морски, и по тоя начинъ Азъ те увѣнчахъ съ слава и честь (Псал. 8). Най-подиръ, за да нѣма липса въ нищо, Азъ ти дадохъ Самия Себе Си, като се свързахъ съ тебе съ сѫщностьта, като съединихъ природата Си съ твоята на вѣки — това, което не се е падало на честьта ни на едно

отъ видимитѣ и невидимитѣ създания. Защото кое създание, на небето или на земята, може да се похвали, че Богъ се е явилъ въ неговата плъть и Се показалъ на ангелитѣ (1 Тим. 3, 16), не само за това, за да видятъ и да съзерцаватъ съ очудване Оня, когото сж искали да видятъ (1 Петр. 1, 12), но и за това, за да се поклонятъ на Бога, който се е явилъ въ плъть, т. е. да се поклонятъ на Божия и човѣшкия Синъ (Евр. 1, 6; Иоанъ 1, 52; Мат. 4, 11). И така, познай, че ти си съвършенията прѣдѣлъ на Моитѣ създания, чудесенъ микрокосмъ, Божи намѣстникъ по срѣдата имъ, вѣнецъ на Моята слава.

Нея трѣбва да иматъ прѣдъ очи всички хора.

4. О, да бѣше всичко това начертано не на вратитѣ на храмоветѣ, не на първитѣ листа на книгитѣ, най-подиръ, не на езицитѣ, въ ушитѣ и очитѣ, а въ сърцата на всички хора! Всички, които се посвещаватъ да образуватъ хората, трѣбва да се грижатъ най-вече да научатъ всички да живѣятъ, помнейки това достоинство и прѣвъзходството си, и да насочватъ всички срѣдства, за да се достигне тази възвишена цѣль.

Глава втора.

Послѣдната цѣль на човѣка лежи задъ прѣдѣлитѣ на тоя животъ.

Потрѣбно е, щото най-висшето създание да има най-висша цѣль.

1. Дори разумътъ ни подсказва, че създанието, което е толкова съвършено, се назначава за по-съвършена цѣль, отколкото другитѣ създания естествено е, щото човѣкъ, като е съединенъ съ Бога, който е прѣдѣлъ на всѣко съвършенство, слава, блаженство, да се наслаждава съ Него отъ слава и блаженство въ всичката имъ пълнота.

Това е ясно.

2. Ако и да е ясно това отъ писанието, и ние яко вѣрваме, че изобщо това е така, при все това не ще да ни е изгубенъ трудътъ, ако макаръ и накратко разгледаме, съ какви срѣдства ни е показалъ Богъ нагледно висшата цѣль на тоя ни животъ.

1. Отъ историята на творението.

3. И прѣди всичко въ самото творение. Богъ не е заповѣдалъ на човѣка, както на другитѣ създания, само да сжществува, но по

прѣдварително тържествено съвѣщание. сѣкашъ изваялъ тѣлото му съ собствените си пръсти, а душа му е вдъхналъ изъ Себе си.

2. Отъ устройството на нашата природа.

4. Устройството на нашата природа показва, че насъ не ни удовлетворява онова, което имаме въ тоя животъ. Защото ние живѣемъ тукъ съ троенъ животъ: растителенъ, животенъ и умственъ или духовенъ. Отъ тѣхъ първиятъ не проявява себе си никждѣ вънъ отъ тѣлото ни; вториятъ се простира върху прѣдметитѣ чрѣзъ дѣйностьта на чувствата и движенията; третиятъ може да съществува и отдѣлно, както се види това на ангелитѣ. А понеже е очевидно, че тая най-висша стъпень на живота се затъмнява силно въ насъ и се задържа отъ прѣдходнитѣ стъпени, то отъ тукъ слѣдва безъ друго, че въ бждеще тя ще достигне до пълното си развитие.

5. Отъ всичко, що правимъ и прѣнасяме тукъ.

5. Всичко, що правимъ и прѣнасяме въ тоя животъ, показва, че ние не достигаме тукъ послѣдната цѣль, но че цѣлото ни същество, както и ние сами, се стреми къмъ друга цѣль. Всичко онова, що съставя нашето същество, каквото правимъ, мислимъ, говоримъ, намислюваме, придобиваме, имаме, е само една стълба, по която, като се изкачваме все по-горѣ и по-горѣ, ние наистина стигаме все до по-високитѣ стъпала, но никога не можемъ да достигнемъ послѣдното. Защото отначало човѣкъ е нищо, както е билъ нищо и отъ вѣчностьта; само въ утробата на майката той взема началото си отъ капка на бащината кръвь. И така, какво е прѣди и всичко човѣкъ? Една безформена и неразумна маса. Послѣ той приема очертание на тѣло, но безъ чувства и движения. Слѣдъ това той наченва да се движи и посила на природата да се стреми навънъ; малко по малко отварятъ се очитѣ, ушитѣ и другитѣ чувства. Слѣдъ врѣме излиза наявѣ вжтрѣшното чувство, когато вече той съзнава, че вижда, чува, осѣща. Послѣ се проявява разсждъкътъ чрѣзъ наблюдаване разнитѣ прѣдмети. Най-подиръ, волята се явява като ржководителка; при това тя се обръща къмъ нѣкои нѣща, а се отвръща отъ други.

Въ всичко това има постъпеность, но безъ граници.

6. Но и на тѣзи отдѣлни стъпени има пакъ лесно забѣлѣзвана постъпеность. Защото и познанието на нѣщата се изяснява постъпено сѫщо така, както изъ дълбоката мрачина на нощьта пробива си пѫть сиянието на утренната зорница, и, докато животътъ остава въ тѣлото, прибавя се все повече и повече свѣтлина (освѣнъ ако човѣкъ загрубѣе съвсѣмъ), дори до самата смръть. Сѫщо по такъвъ начинъ и нашитѣ дѣйствия отъ начало сѫ нищожни, слаби, груби и доста безредни; послѣ, лека-полека наедно съ тѣлеснитѣ сили развиватъ се и душевнитѣ качества, така че въ продължение на цѣлия животъ (ако само не завлада човѣка крайното тѫпоумие и не го закопае живъ) нѣма липса въ прѣдмети за дѣйностьта ни, за прѣдприеманията ни и за стремежитѣ ни, и всичко това въ благородната душа винаги се стреми по-високо, безъ да знае нѣкой прѣдѣлъ: защото въ тоя животъ никога не може да се намѣри границата на желанията и стремежитѣ.

Всѣки опитъ доказва това нѣщо.

7. Накѫдѣто и да се обърне човѣкъ, опитътъ ще го убѣди въ това. Оня, който обикне могѫществото и богатството, не ще намѣри възможность да утоли жаждата си, ако да завладѣяше и цѣлия свѣтъ: това є ясно отъ примѣра на Александра Македонски. Който пламне отъ желание за почести, той не ще се успокои, ако да му се поклонѣше и цѣлиятъ свѣтъ. Ако нѣкой се прѣдаде на наслади, то, дори да се изливаха по всичкитѣ чувства потоци отъ радость, пакъ ще му се покаже всичко това като обикновено нѣщо, и желанието му ще се мѣта отъ едно нѣщо къмъ друго. Който се посвети на изучване мѫдростьта, той никога не може да намѣри граница, защото колкото повече знае, толкова повече осѣща празднини въ познанията си. Право казва Соломонъ: окото не се насища отъ гледане, ухото не се напълня отъ слушане (Еклис. 1, 8).

4. Самата смръть не туря прѣдѣлъ на битието ни.

8. Но че и смъртьта не ни докарва до прѣдѣлната черта на нѣщата, доказватъ ни примѣритѣ на тия, що умиратъ. Защото, които сѫ прѣкарали добрѣ живота си тукъ, тѣ се радватъ, че имъ прѣдстои да встѫпятъ въ по-добъръ животъ; онѣзи пъкъ, които сѫ се влюбили въ тоя животъ, като виждатъ необхо-

димостьта да го оставятъ и да се прѣселятъ въ други свѣтъ, наченватъ да треперятъ и, ако е още възможно нѣкакъ, примиряватъ се съ Бога и съ хората. И макаръ тѣлото, сломено отъ страдания, да отслабва, чувствата имъ да се помрачаватъ и самиятъ животъ да изчезва, но духътъ имъ по-бързо отъ всѣкога извършва своята работа, като прави разпореждание за себе си, за сѣмейството си, за наслѣдството, за държаааата и пр съ благоговѣние, важность и прѣдвидливость. Така че, който види, кога умира благочестивиятъ и мѫдриятъ човѣкъ, нему се чини, като да вижда, какъ се разсипва земниятъ прахъ, а който го чува, нему се чини, като да чува ангела, и всѣки трѣбва да признае, че прѣдъ него става само слѣдното: стопанинътъ, като вижда, че хижата му грози да се разруши, готви си излазъ. Това сѫ го разбирали още езичницитѣ; та затова римлянитѣ по свидѣтелството на Феста [19]) наричали смъртьта отпѫтуване, а гърцитѣ, намѣсто „умирамъ“, и „загинвамъ“, казвали често „οἰχεῖθαι“ което ще каже „отивамъ“. Защо? Само поради съзнаването, че чрѣзъ смъртьта става прѣминуване на друго мѣсто.

Че човѣкъ е прѣдназначенъ за вѣчностьта, учи ни примѣрътъ на Христа-човѣка.

9. Но още повече е очевидно това за насъ, християнитѣ, слѣдъ като Христосъ, Синъ на живия Богъ, който бѣ пратенъ отъ небето, за да възстанови въ насъ изгубения образъ Божи, ни е показалъ това съ примѣра Си. Защото зачнатъ и дошълъ на свѣта чрѣзъ раждане, Той е прѣкаралъ между хората, послѣ е умрѣлъ, възкръсналъ, възнесълъ се на небето и смъртьта не властвува повече върху Него. Но той се нарича и е нашъ Прѣдтеча (Евр. 6, 20), Първороденъ между братята (Римл. 8, 29), Глава на членоветѣ Си (Ефес. 1, 22), Първообразъ на всички, които сѫ длъжни да бѫдатъ прѣсъздадени по Божия образъ (Римл. 8, 29). И така, както Той самъ е билъ тука не да се смѣта, че е билъ, но, като прѣмине тоя пѫть, да мине въ вѣчната обитель, така и ние, Негови съучастници, не трѣбва да останемъ тукъ, но да прѣминемъ въ друго мѣсто.

Три пристанища на човѣка.

10. И така, за всѣки отъ насъ сѫ отредени три живота и три животни пристанища утробата на майката, земята и небето. Прѣходътъ отъ първото въ второто се извършва чрѣзъ раждането, отъ

второто въ третото чрѣзъ смъртьта и възкръсването; отъ третото нѣма вече прѣходъ навѣки. Въ първото пристанище ние приемаме само животъ съ зачатъци отъ движение и чувство, въ второто — животъ, движение, чувства съ начала отъ познания, въ третото — съвършена пълнота въ всичко.

И три живота

11. Първиятъ животъ служи, да се приготвимъ за втория, вториятъ — да се приготвимъ за третия, третиятъ води къмъ самъ себе си безъ край. Прѣходътъ отъ първия въ втория и отъ втория въ третия е тѣсенъ и болестенъ, и въ двата случая неизбѣжно е да се оставя облѣклото или обвивката (тамъ — булото (плацентата), тукъ — самото тѣло), както пилето напуща разстроеното яйце. Затова първото и второто пристанища се явяватъ като работилници; въ едната се образува тѣлото за живота, който ще послѣдва, въ другата — разумната душа за вѣчния животъ; третото пристанище ще принесе истинско съвършенство и на тѣлото, и на душата, и наслада съ тѣхъ.

Прообразътъ на това сж Израилтяиитѣ.

12. Така Израилтянитѣ (нека ни бѫде позволено да изясним това върху имъ образно) сж се родили въ Египетъ, отгдѣто прѣзъ планински тѣснини и прѣзъ Червеното море сж попаднали въ пустинята: тамъ тѣ разпѫвали шатритѣ си, изучвали закона, били сж се съ различни врагове; най-подиръ, като прѣминали Иорданъ, били направени наслѣдници на Ханаанската земя, по която сж текли млѣко и медъ.

Глава трета.

Сегашниятъ животъ е само приготвяне къмъ вѣчния.

Свидѣтелства

1. Че сегашниятъ животъ, като проявява стремежъ къмъ нѣщо друго, не е животъ (въ сѫщински смисълъ на думата), а е въведение къмъ истинския животъ, който се продължава вѣчно, ще стане ясно, първо, отъ свидѣтелството, което черпимъ отъ насъ самитѣ, второ, отъ свѣта и най-подиръ отъ светото Писание.

1. Ние сами.

2. Като разгледаме сами себе си, ние виждаме, че въ насъ всичко се развива постъпенно, така че всѣка прѣходна стъпень отваря пѫть къмъ слѣдващата подиръ нея.

Напримѣръ нашиятъ първи животъ става въ майчината утроба. Ала защо? За себе си ли само? Никакъ не; тамъ всичко се стреми само къмъ едно, да се образува тѣлцето като обиталище и орждие на душата за сгодното употрѣбение на това тѣло въ живота, който ще послѣдва, отъ който животъ се наслаждаваме подъ слънцето. Щомъ се постигне тая цѣль, ние се явяваме на свѣта, защото нѣма какво повече да става съ насъ въ оня мракъ. По сжщия начинъ и сегашниятъ животъ подъ слънцето е само приготвяне къмъ вѣчния; очевидно е, че душата съ помощьта на тѣлото придобива това, що е полезно за бждещия животъ. Щомъ се свърши това, ние се прѣселваме оттукъ, защото тукъ вънъ отъ това нє ни остава друго нищо да правимъ. Нѣкои прочее се грабватъ отъ тоя свѣтъ неподготвени или, по-добрѣ да се каже, изхвърлятъ се на загинване, както по разни случайности се изхвърлятъ изъ утробата на майката недоносени плодове, и не за животъ, а за смърть; това става и въ двата случая, ако и по **Божие** допущане, но пакъ по вината на хората.

2. Видимиятъ свѣтъ е създаденъ собствено да служи за разсадникъ, питомникъ и училище за хората.

3. Самиятъ видимъ свѣтъ, отъ която страна и да го разгледваме, свидѣтелствува, че е създаденъ не за друга нѣкоя цѣль, а само да служи за

Размножение,
Хранене и
Дѣйность на човѣшкия родъ.

Понеже Богу било угодно да направи всички човѣци не въ единъ и сжщи мигъ, както е направилъ ангелитѣ, но само единъ мжжъ и една жена, като имъ далъ сила и благословение да се размножаватъ чрѣзъ раждане, то необходимо е било да се даде потрѣбното врѣме за това постъпенно размножаване, и затова сж били дадени нѣколко хиляди години. А за да не бжде това врѣме безредно, глухо и слѣпо, Той е прострѣлъ небесата, снабдени съ слънце, луна и звѣзди, и заповѣдалъ да се измѣрватъ по тѣхнитѣ кржгообръщания часоветѣ, днитѣ, мѣсецитѣ и годинитѣ. Понататъкъ понеже човѣкъ трѣбвало да бжде тѣлесно създание, което има потрѣба отъ мѣсто за живѣне, отъ пространство за дишане и за движене, отъ храна за растене и отъ облѣкло, за да се покрива, Той е послалъ (въ дъл-

бочината на мирозданието) твърдия подъ, земята, обкржжилъ я съ въздухъ, оръсилъ я съ води и заповѣдалъ да израснатъ разновидни растения и да се родятъ животни не само за потрѣба, но и за наслада. И понеже Той е сътворилъ човѣка по Своя образъ и го е надарилъ съ умъ, то, за да не би умътъ да осѣти липса отъ съотвѣтна храна, Той е разпрѣдѣлилъ отдѣлнитѣ създания по разнообразни видове, за да се явява на ума този видимъ свѣтъ като свѣтло огледало на безкрайното могжщество, мждростьта и благостьта Божия, чието съзерцание би влѣкло слѣдъ себе си очудване отъ Създателя, би ни подбуждало да го познаемъ, би прѣдизвикало любовь къмъ Него, доколкото невидимата и скритата въ бездната на вѣчностьта якость, красота и сладость се прозиратъ на всѣкждѣ чрѣзъ видимитѣ нѣща и се осѣщатъ, виждатъ и вкусватъ. И така, тоя свѣтъ не е нищо друго, освѣнъ нашъ разсадникъ, нашъ питомникъ, наше училище. Слѣдователно има и нѣщо по-голѣмо, кждѣто ще отидемъ, изпустнати изъ това училище, именно въ вѣчната академия. Че това е така, убѣждава ни разумътъ; но това е още по-очевидно изъ божественитѣ изречения.

3. Самъ Богъ въ Своето слово.

4. У Осия самъ Богъ свидѣтелствува, че небесата сжществуватъ за земята, за пшеницата, виното и маслото, а всичко за човѣцитѣ (Ос. 2, 21, 22). И така, всичко е за човѣка, дори самото врѣме. Защото на свѣта не ще се даде по-голѣма продължителность отъ оная, каквато е потрѣбна за попълване броя на избранитѣ (Апок. 6, 11). Щомъ се изпълни това, небесата и земята ще изчезнатъ и нѣма да се намѣри мѣстото имъ (Апок. 20, 7); защото ще изникне ново небе и нова земя, на които ще живѣе правдата (Апок. 21, 1. 2. Петръ 3, 13). Най-послѣ названията, които дава Писанието на сегашния животъ, посочватъ това, че той е само приготвяне къмъ другъ животъ; То нарича живота пжть, странствуване, врата. чакане, а насъ — чужденци, пришелци, наемници, търсачи на други градъ, при това градъ, който не се стига (Бит. 47, 9. Псал. 39, 13. Иовъ 7, 12. Лука 12, 34).

4. Опитътъ.

5. На всичко това ни учи самата работа и нашето общо положение, което се прѣдставя на погледа на

всички хора. Кой ли отъ всички родени, като се е явилъ, не е изчезналъ отново, макаръ и да сме назначени за вѣчността? Понеже ние принадлежимъ на вѣчността, то е необходимо да се извърши чрѣзъ тоя животъ само прѣходътъ. Затова Христосъ казва: Бѫдете готови, защото не знаете часа, въ който ще дойде Синътъ човѣшки (Мат. 24, 44). По сѫщата причина (и това знаемъ отъ Писанието) Богъ извиква оттукъ нѣкои човѣци въ най-ранната имъ възрасть, именно когато ги види вече готови, както е напр., Енохъ (Бит. 5, 24. срв. Прѣмѫдр. 4, 14). Защо ли пъкъ отъ друга страна да показва Той дълготърпѣнието си къмъ злитѣ? Разбира се затова, защото Той не иска да загине нѣкой неприготвенъ, но всѣкой да може да се покае (2 Петъръ 3, 9). Ако ли нѣкой пакъ продължава да злоупотрѣбява съ Неговото търпѣние, Богъ заповѣдва да се изхвърли.

Заключение. 6. И така, доколкото е вѣрно, че прѣстояването въ утробата на майката е приготвяне за живота въ плътьта, дотолкова е вѣрно, че прѣстояването въ тѣлото е приготвяне къмъ оня животъ, който ще дойде подиръ сегашния и ще се продължава навѣки. Щастливъ е оня, който изъ утробата на майка си е изнесълъ добрѣ устроени членове; но хиляди пѫти е по-щастливъ оня, който изнесе оттукъ добрѣ образувана душа.

Глава четвърта.

Има три стъпени за приготвяне за вѣчността: познаване себе си (и заедно съ себе си и всички нѣща), управляване себе си и стремежъ къмъ Бога.

Отгдѣ се познаватъ второстъпеннитѣ цѣли на човѣка, които сѫ подчинени на висшата цѣль (вѣчността).

1. Ясно е, че послѣдната цѣль на човѣка е вѣчното блаженство съ Бога. А какви сѫ цѣлитѣ, които сѫ подчинени и които служатъ за тоя прѣходенъ животъ, ясно е отъ думитѣ на божествения съвѣтъ, устроенъ отъ Бога, когато е поискалъ да създаде човѣка: Да направимъ човѣка по нашия образъ и по нашето подобие, и да владѣе надъ морскитѣ риби, и надъ небеснитѣ птици, и надъ звѣ-

роветѣ, и надъ скотоветѣ, и надъ цѣлата земя, и надъ всички гадове, които се влачатъ по земята (Бит. 1, 26).

Тѣзи цѣли сж три: човѣкъ трѣбва да бжде
1. Самъ измежду всички надаренъ съ разумъ.
2. Господарь на себе си.
3. Услада за Бога.

2. Оттукъ е ясно. че човѣкъ затова е туренъ между видимитѣ създания, за да бжде:

I Разумно създание,

II Създание, което владѣе надъ създанията.

III Създание, което прѣдставя отъ себе си образъ и услада за Създателя си.

Тѣзи три страни сж така тѣсно съединени помежду си, че между тѣхъ не може да се допусне никакво разединение, защото въ тѣхъ е основата на сегашния и бждещия животъ.

Какво ще каже, човѣкъ да бжде разумно създание.

3. Да бжде човѣкъ разумно създание ще рече: да бжде изслѣдвачъ, наименувачъ и броячъ на всичко, т. е. да знае, да умѣе да нарича и да разбира всичко, що съдържа въ себе си свѣтътъ, както е ясно отъ книгата Битие (2, 19), или както изброява Соломонъ (Прѣмждр. 7, 17 и др.): Да познаемъ устройството на свѣта и силата на стихиитѣ, началото, края и срѣдата на врѣмената, смѣняването обратитѣ на слънцето и промѣняването годишнитѣ врѣмена, кржговетѣ на годинитѣ и положението на звѣздитѣ, природата на животнитѣ и душитѣ на звѣроветѣ, силитѣ на вѣтроветѣ и мислитѣ на човѣка, различието на растенията и свойствата на коренитѣ: съ една дума — всичко, което е скрито и което е явно. Пакъ тукъ принадлежи знанието на занаятитѣ, а сжщо така и изкуството на рѣчьта, за да нѣма (както казва синътъ Сираховъ) нищо непознато въ кое да е нѣщо, било то малко или голѣмо (Сир. 5, 18). Защото само тогава човѣкъ наистина ще бжде въ състояние да запази за себе си името – разумно сжщество, когато разумътъ ще знае всички нѣща.

Какво ще каже, човѣкъ да бжде господарь на създанията.

4. Да бжде човѣкъ господарь на създанията ще каже: да употрѣбява за своя полза всички нѣща, съ които разполага, споредъ присжщитѣ имъ цѣли; да се

влада навсѣкѫдѣ между създанията по царски, т. е. да постѫпва съ достоинство и светость (по-горѣ отъ себе си, разбира се, трѣбва да почита само Създателя, до себе си да туря ангелитѣ Му, като свои сѫслужители, а всичко останало да признава за много по-долно отъ себе си) и по тоя начинъ да пази даденото му достоинство; да не се продава на никое създание, нито дори на собствената си плъть; да се ползува свободно отъ всичко за собствени услуги; да знае добрѣ, гдѣ, кога, по кой начинъ и до какъвъ прѣдѣлъ е благоразумно да се ползува отъ всѣко нѣщо; гдѣ, кога, по какъвъ начинъ и до какъвъ прѣдѣлъ да признава правото на плътьта; гдѣ, кога, по какъвъ начинъ и до какъвъ прѣдѣлъ да угажда на ближния, съ една дума, да умѣе благоразумно да управлява своитѣ и чуждитѣ външни и вѫтрѣшни движения и дѣйствия.

Какво ще, каже човѣкъ да бѫде по образа Божи.

5. Най-подиръ, да бѫде човѣкъ по образа Божи ще каже: да прѣдставя точно съвършенството на своя Първообразъ, както говори самъ Той: Бѫдете свети, както съмъ Азъ светъ, вашия Богъ (Лев. 12, 2).

Тѣзи три искания сѫ 1. Образование; 2 добродѣтелта и 3 благочестие.

6. Оттукъ слѣдва, че истинскитѣ искания, на които е дълженъ да отговаря човѣкъ, се състоятъ въ това: 1) да е свѣдущъ въ всички нѣща, 2) да ги владѣе и да владѣе себе си и 3) да отнася себе си и всичко къмъ Бога, изворътъ на всички нѣща. Ако изразимъ тия три искания съ три общопознати думи, ще получимъ:

I. **Научно образование**,

II. **Добродѣтель**, или **нравственость**,

III. **Религиозность**, или **благочестие**.

Подъ думитѣ научно образование разбираме всѣко знание за нѣщата, изкуствата и езицитѣ; подъ името нравственость — не само външнитѣ приличия, но всичката вѫтрѣшна и външна основа на побужденията; подъ религиозность — онова вѫтрѣшно богопочитание, чрѣзъ което духътъ на човѣка се свързва и се съединява съ най-висшото Сѫщество.

Тѣзи три качества съдържатъ въ себе си всичката сѫщина на човѣка въ тоя свѣтъ; всичко останало е второстъпенна работа.

7. Въ тѣзи три качества се съдържа всичкото прѣвъзходство на човѣка, защото само тѣ служатъ за основа на сегашния и на бѫдещия животъ: останалото (здравето, силата, красотата, богатството, почетьта, дружбата, сполуката. дългиятъ животъ) е само прибавка и външно украшение на живота, ако ги е далъ Богъ нѣкому, или пъкъ излишна празднота, безполезна тежина, врѣдна спънка, когато нѣкой ги печели съ собствени усилия, като се стреми жадно къмъ тѣхъ, и се занимава само съ тѣхъ и подъ тѣхъ се заравя, като занемарява най-главнитѣ блага.

Това се разяснява съ примѣри: 1. на часовника.

8. Разяснявамъ това нѣщо съ примѣри. Часовникътъ (слънчевъ или автоматически) е едно изящно и най-необходимо орѫдие за измѣрване на врѣмето; субстанцията му или сѫщината му се завръшва съ най-художествена съразмѣрность на всичкитѣ му части. Присъединенитѣ къмъ часовника кутия, рѣзба, живописъ, позлата — всички тия сѫ прибавни, които прибавятъ нѣщо къмъ красотата, но никакъ не и къмъ добрината на часовника. Ако нѣкой би поискалъ да има повече красивъ отколкото вѣренъ часовникъ, то всички биха се изсмѣли на дѣтинството му, понеже не забѣлѣзва, кое принася сѫществена полза въ единъ часовникъ.

2. На коня. Така и достоинството на коня се заключава въ неговата сила, съединена съ мѫжество, ловкость и лекость да се управя по желанието на ездача. Опашката, която се развѣва или е свързана на вѫзелъ, разчесаната или подигнатата грива, позлатената юзда, шитиятъ чулъ и разнитѣ дрънкала, ако и да украсяватъ коня, ние бихме нарекли глупецъ всѣкиго, който би се рѣшилъ да опрѣдѣля достоинството на коня по тия нѣща.

3. На здравето. Най-подиръ, доброто състояние на здравето ни се заключава въ правилното храносмилане и въ доброто вѫтрѣшно настроение: да спи човѣкъ на меко, да се облича раскошно, да яде вкусно, всичко това по-скоро може да поврѣди на здравето, отколкото да съдѣйствува на подобряването му; затова неразуменъ е оня, който се грижи повече за приятното, отколкото за полезното. Но много по-гибелна лудость върши тоя, който, като желае да бѫде

човѣкъ, обръща повече внимание на украшението на човѣка, отколкото на неговата сѫщина. Затова Прѣмѫдрият наричa глупци и нечестивци ония, които считатъ живота ни за играчка или за доходенъ панаиръ, и казва, че отъ такива хора е далеко и Ьожията хвала и благословението Му (Прѣмѫдр. 15, 12 и 19).

Заключение.

9. Нека се утвърдимъ въ това, че колкото трудъ полагаме въ сегашния животъ, за да спечелимъ образование, добродѣтели и благочестие, толкова повече вървимъ напрѣдъ къмъ послѣдната ни цѣль. Затова, нека онѣзи три стремежи бѫдатъ главната работа на живота ни; всичко останало е нѣщо придадено, прѣчка, труфило.

Глава пета.

Сѣмената на тритѣ споменати искания (образование, добродѣтель, религиозность) лежатъ въ насъ отъ природата.

Природата на човѣка е била изпърво добра; къмъ нея трѣбва да се възвърнемъ (отъ развалата).

1. Подъ името **природа** разбираме тукъ не развалата, която е обхванала всички слѣдъ грѣхопаданието (вслѣдствие на която ние се наричаме „дѣца на гнѣва по природа“, неспособни сами по себе си, съ собствените си сили да мислимъ нѣщо добро), но първоначалното, основното ни състояние, въ което, като къмъ първо начало, сме длъжни да се върнемъ отново. Въ такъвъ смисълъ говори Лудовикъ Вивесъ [20]), като казва: Какво нѣщо е християнинъ, ако не човѣкъ, който е повърнатъ на природата си и възстановень нѣкакъ въ правата на произхождението си? (кн. I, За съгласието и несъгласието). Въ сѫщия смисълъ може да се разбере и това, що пише Сенека [21]): Ето гдѣ е мѫдростьта: да се върнемъ въ природата и отново да се туримъ въ онова състояние, отгдѣто ни е изгонило общото заблуждение (именно грѣхътъ на човѣшкия родъ, извършенъ отъ първитѣ човѣци). По-нататъкъ той казва: Човѣкътъ не е добъръ, ала се образува въ добъръ, за да се грижи да се

сравни съ **Бога**, като помни произхода си. Никой въ развалата си не се опитва да се подигне до оная височина, отъ която е падналъ (Писмо 93).

И при това съ силата на вѣчното Провидѣние, което възстановява падналото.

2. Подъ думата „природа“, разбираме така сжщо всеобщото **Божие** Провидѣние, или непрѣкжснатото влияние на божествената благость, за да вършимъ всичко въ всичко; именно да вършимъ въ всѣко отдѣлно създание онова, за което е то назначено. Защото на божествената мждрость е свойствено да не върши нищо напразно, т. е. безъ опрѣдѣлена цѣль и безъ срѣдства, които да сж приспособени за достигане на тая цѣль. Слѣдователно всичко, което сжществува, сжществува за нѣщо, и за да може да достигне цѣльта си, то бива снабдено съ нѣкои необходими органи и съ помагални срѣдства, дори съ нѣкой стремежъ, за да не се стреми нищо къмъ цѣльта противъ волята си и да не се бори противъ, а да се стреми бързо и съ удоволствие, като се подбужда отъ самата природа, така че, ако се задържи тоя стремежъ, ще се яви страдание и смръть. И така несъмнѣно е, че човѣкъ е създаденъ способенъ за разбиране нѣщата, за нравствена хармония, за безгранична любовь къмъ Бога (ние вече видѣхме, че той е назначенъ за това) и че въ него лежатъ коренитѣ на тѣзи три качества сжщо така яко, както лежатъ подъ всѣко дърво коренитѣ му.

Мждростьта е турила въ човѣка вѣчни корени.

3. Но за да бжде по-ясно значението на думитѣ на Сираховия синъ, че Мждростьта е турила вѣчни основи въ човѣка (Сир. 1, 14), нека разгледаме, какви основи на мждростьта, на добродѣтелитѣ и на религиозностьта сж вложени въ насъ, за да видимъ, какъвъ чуденъ органъ на мждростьта е човѣкъ.

I. Като го е направила способенъ да придобива познания за вещитѣ. Това личи отъ туй, че тя го е създала.

1. По образа си.

4. Че всѣки човѣкъ се ражда способенъ да придобива познание за нѣщата, това е ясно най-вече отъ туй, че той е образъ Божи: защото, ако образътъ е точенъ, той безъ друго прѣдставя чертитѣ на своя си първообразъ, или инакъ той не ще да е образъ. Понеже между другитѣ Божи свойства изпжква всезнанието, то безъ друго ще

се отразява въ човѣка нѣкое подобие на това свойство. И защо не? Човѣкъ стои посрѣдъ Божиитѣ дѣла, надаренъ съ свѣтълъ умъ, който прилича на кѫлбовидно огледало, окачено въ стая и което възприема въ себе си изображенията на всички нѣща, разбира се на всички нѣща, които се намиратъ около него; защото умътъ схваща не само това, що се намира наблизо, но и приближава къмъ себе си отдалеченото (по пространство и врѣме), подига се на стърмнини, изслѣдва скритото, разбулва покритото, мѫчи се дори да постигне това, що не се стига, до такъва стъпень му е присѫщо нѣщо безкрайно и безгранично. Да бѣха дадени на човѣка хиляда години, въ течение на които да се обогатяваше постоянно съ нови познания и по такъвъ начинъ да постигаше едно изъ друго, всѣкога щѣше да остава мѣсто за възприемане на нови прѣдмети. Човѣшкиятъ умъ има такъва вмѣстимость, която не може да се запълни, та ни се прѣдставя като бездъненъ, когато е работата да го пълнимъ съ знания. Тѣлото ни е ограничено съ твърдѣ тѣсни прѣдѣли; гласътъ се разпространява малко по-далече; зрѣнието се ограничава само отъ височината на небесния сводъ; на ума не може да се тури граница нито на небето, нито нѣкѫдѣ задъ прѣдѣлитѣ на небето; той както се възвишава надъ небесата на небесата, така и се спуща подъ бездната на бездънитѣ, и ако да бѣха хиляди пѫти по-високо и по дълбоко отколкото сѫ, той пакъ би проникналъ въ тѣхъ съ невѣроятна бързина. И ние ще ли утвърдяваме, че има нѣщо недостѫпно за него? че той е неспособенъ да вмѣсти всичко?

2. Като микрокозмъ. 5. Философитѣ сѫ нарекли човѣка микрокозмъ (което ще каже „свѣтъ въ малко“), който обема въ сгѫстенъ видъ всичко, що се прѣдставя разхвърлено на далеко и на широко по макрокозма [22]), а че това е така, доказва се на друго мѣсто. И така, умътъ на човѣка, който влиза въ свѣта, може найдобрѣ да се сравни съ сѣмето или зърното. И наистина, ако и да не се съдържатъ въ сѣмето формитѣ на трѣвата или на дървото, но въ сѫщность въ него има трѣва или дърво), както става явно, когато хвърленото сѣме въ земята, пуща подъ себе си корени, а надъ себе си изданки, които послѣ се прѣвръщатъ въ стъбло и клоне по силата, що се съдържа

въ тѣхъ, покриватъ се съ листа и се украсяватъ съ цвѣтове и плодове. Слѣдователно, нѣма нужда да се внася въ човѣка нѣщо отвънъ, а трѣбва да се развива, да се разкрива, да се покаже значението по отдѣлно на всичко онова, що има човѣкъ въ себе си въ зародишъ. По тази причина, както е познато, Питагоръ [23]) казвалъ, че човѣку така е естествено да знае всичко, че ако сѣ питаше разумно едно седмогодишно момче за всички въпроси изъ цѣлата философия, то щѣше да може да отговори точно на всичко, затова именно защото само свѣтлината на разума е достатъчна форма и мѣрка на всички нѣща; само че сега, слѣдъ грѣхопаданието, разумътъ, като се помрачава и като се забръква, не умѣе да си даде свобода, а ония, които бѣха длъжни да го освободятъ, още повече го забръкватъ.

Надаренъ съ чувства.

6. Освѣнъ това на разумната душа, която живѣе въ насъ, сж дадени органи, които приличатъ на разузнавачи и на доносчици, съ чиято помощь душата слѣди за онова, що се намира вънъ отъ нея: зрѣнието, слухътъ, мирисътъ, вкусътъ, опитътъ, така че отъ нея не може да се укрие ни едно създание, гдѣто и да бжде то. И понеже въ видимия свѣтъ нѣма нищо такъво, което не би могло да се види, чуе, помирише, вкусне и осѣти и по тоя начинъ да се различи по сжщество и качество, то слѣдва, че въ свѣта нѣма нищо, което не би могълъ да обхване човѣкъ, надаренъ съ чувство и разумъ.

4. Побуждаръ отъ жажда за знание.

7. Въ човѣка е вродена така сжщо жаждата за знания и не само способността да прѣнася трудъ, а и да се стреми къмъ него. Това се показва още въ първата дѣтска възрасть и ни придружава въ течение на цѣлия животъ. Кой не желае постоянно да слуша, да гледа, да прави нѣщо ново? Кой не осѣща удоволствие да заминава всѣки день за нѣкждѣ, да бесѣдва съ нѣкого, да разпитва за нѣщо и самъ да разправя нѣщо? Накжсо казано, ето какъ става това: очитѣ, ушитѣ, опипътъ, самиятъ умъ, като си търсятъ постоянно храна, винаги излизатъ изъ себе си; и нищо не е по-несносно за живата природа, отколкото празността и вцѣпеняването. А понеже невѣжитѣ дори се очудватъ на ученитѣ мжже, не е ли това знакъ, че тѣ чувствуватъ донѣгдѣ прѣлестьта на естестве-

ното влѣчение? Самитѣ тѣ биха искали да вематъ участие въ тая прѣлесть, да можаха да се надѣватъ на това. Но като нѣматъ такъва надежда, тѣ въздишатъ и гледатъ съ благоговѣние ония, които виждатъ, че стоятъ по-горѣ отъ тѣхъ.

За това нѣкои, които се ржководятъ сами, достигатъ до разнообразно знание за нѣщата.

8. Примѣритѣ на самоуцитѣ показватъ по най-нагледенъ начинъ, че човѣкъ, който се ржководи отъ природата, може да достигне до всичко. Защото нѣкои, които сж били сами на себе си учители, или (както казва Бернхардъ [24]) сж имали за учители джбоветѣ и буковетѣ (като сж се прѣдавали на размишления, когато сж се разхождали изъ гората) сж напрѣднали по тоя начинъ много повече отъ мнозина, които съ голѣма мжка сж учили при учители. Това не ни ли учи, че на човѣка наистина е дадено всичко: и лампа, и свѣтилникъ, и масло и огнило съ всички потрѣби; стига той да умѣе да сѣкне искри, да ги приема на праханьта, да запалва свѣтилника, и тутакси ще види въ най-възхитително зрѣлище чуднитѣ съкровища на Божията прѣмждрость, както въ себе си, така и въ голѣмия свѣтъ (какъ е всичко прѣдѣлено по брой, мѣрка и тегло). Сега, когато въ него се разпалва не вжтрѣшната свѣтлина, но отвънъ около него се носятъ свѣтилницитѣ на чуждитѣ мнѣния, не може и да бжде инакъ, отъ както е т. е, така, като да се носятъ факли, около нѣкого, който е затворенъ въ мрачна тъмница, и лжчитѣ на факлитѣ да минаватъ прѣзъ разтрогитѣ, но да не може да прониква вжтрѣ пълна свѣтлина. Това става така, както казва Сенека [25]): Въ насъ сж посѣяни сѣмената на всички науки, и Богъ, като учитель, извежда способноститѣ изъ скривалището имъ.

Нашиятъ умъ се сравнява:

1. Съ земята,

9. Сжщото ни учатъ и прѣдметитѣ, на които се уприличва нашиятъ умъ. Не възприема ли земята (съ която Писанието често сравнява нашето сърце) всѣкакъвъ видъ сѣмена? Нима една и сжща градина не може

2 Съ градината.

да се насади съ различни трѣви, цвѣтя, миризливи растения? Разбира се, че може, ако градинарьтъ е уменъ и трудолюбивъ. И колкото е по-голѣмо разнообразието, толкова по-приятна е гледката за очитѣ, толкова е по-привликателна примамката за мирисане, толкова е по-силно

опрѣсняването за сърцето. Аристотель [26]) е сравнилъ духа
3. Съ празна дъска. на човѣка съ празна дъска, на която не е написано нищо, но всичко може да се напише. И тъй,както на празната дъска всѣки писатель, който знае изкуството си, може да пише, а всѣки живописецъ да нарисува, каквото му се иска, та и въ човѣшкия умъ лесно може да начертае всичко оня, който е вѣщъ въ изкуството да обучава. Ако не се удава винаги такъво нѣщо, отъ вѣрно по-вѣрно е, че вината не е въ дъската (ако само не е нѣкакъ грапава), а въ неумѣнието на писача или на живописеца. Разликата е само тая, че на дъската могатъ да се прокаратъ линии, доколкото позволяватъ границитѣ ѝ; когато пъкъ въ духа при безспирното вписване и начертаване не може нигдѣ да се намѣри граница, защото човѣшкиятъ духъ (както се каза по-рано) е безграниченъ.

4. Съ восъкъ, на който се отпечатватъ безбройни печати.

10. Така сѫщо сполучливо се сравнява нашиятъ мозъкъ, работилницата на мислитѣ, съ восъка, на който се отпечатватъ печати или отъ който се лѣпятъ фигури. Защото както восъкътъ, който приема всѣка форма, допуща да се измѣнява сѣкакъ, така и мозъкътъ, като възприема изображението на всички прѣдмети, приема въ себе си всичко, що съдържа цѣлиятъ свѣтъ. Съ това въ сѫщото врѣме сполучливо се означава, какво нѣщо е мисъль и какво нѣщо е нашето знание. Всичко, което се докосне до зрѣнието ми, до слуха, мириса, вкуса и опипа, явява се за мене като печатъ, чрѣзъ който се отпечатва въ мозъка изображението на нѣщата, и при това до толкова, щото ако дори се махне нѣщото отъ прѣдъ очитѣ, ушитѣ, носа, ржката, изображението му остава въ мене и трѣбва да остава, освѣнъ ако е произведено слабо впечатление по небрѣжно внимание. Ако напримѣръ съмъ погледналъ на нѣкой човѣкъ, или съмъ заприказалъ съ него, ако при пѫтуването съмъ видѣлъ планина, рѣка, поле, гора, градъ и др. т., ако нѣкога съмъ чулъ гръмъ, музика, нѣкои рѣчи, ако съмъ прочелъ внимателно нѣщо у нѣкой писатель: всичко това се запечатва въ мозъка, така че всѣки пѫть, когато се яви споменъ за това въ душата ми, става така, като че сега стои прѣдъ очитѣ ми, звучи въ ушитѣ ми, осѣща се отъ вкуса и пипането. Мозъкътъ, ако и да възприема едни отъ тия впечатления по-отчетливо въ сравнение съ другитѣ, или ги прѣдставя съ по-голѣма ясность, или ги задържа въ себе

си съ по-голѣмо постоянство, при все това той възприема, прѣдставя и задържа всѣко отъ тия впечатления по нѣкой начинъ.

Вмѣстимостьта на ума ни е Божие чудо.

11. Тукъ ние имаме чудно огледало на прѣмждростьта Божия, която е могла да нареди така, щото тази неособно голѣма маса мозъкъ да е достатъчна за възприемане на хиляди хиляди образи. Защото въ мозъка ни се носи всичко, което всѣки отъ насъ (особно образованитѣ) въ продължение на толкова години е видѣлъ, чулъ, вкусалъ, челъ, събиралъ чрѣзъ опитъ и умозрѣние, и което всѣки може да си припомни споредъ свойството на дадения случай; това сж именно образи на прѣдметитѣ, които сме нѣкога видѣли, чули, осѣтили и пр., подобия, отъ които сжществуватъ хиляди пжти по хилядо и които се умножаватъ до безкрайность, понеже ние всѣки день виждаме, чуваме, четемъ, опитваме и т. н. нѣщо ново. Всичко това обаче се вмѣства въ мозъка ни. Колко е безгранична тая прѣмждрость на всемогжеството Божие! Соломонъ се чуди, че всички рѣки текатъ въ морето, а пъкъ то сѐ не се насища (Екл. 1, 7); и кой нѣма да се чуди на тая бездна на нашата паметь, която всичко изчерпва и всичко възвръща, а пъкъ никога не се напълва и никога не се изпразнува? И така нашиятъ умъ е наистина по-голѣмъ отъ свѣта, както и това, което съдържа, трѣбва безъ друго да бжде по-голѣмо отъ онова, що съдържа.

Умътъ ни — едно огледало

12. Най-подиръ окото или огледалото прѣдставя най-съотвѣтно подобие на нашия умъ. Каквото и да туримъ прѣдъ огледалото, отъ какъвто видъ и цвѣтъ да е прѣдметътъ, въ него изведнажъ се явява изображение, сходно напълно съ прѣдмета, освѣнъ когато прѣдметътъ се приближава въ тъмнина, или отзади, или се намира на много далечно разстояние. или пъкъ когато се задържа или се разрушава впечатлението отъ безпокойство; въ такъвъ случай, трѣбва да признаемъ, изображението не сполучва. Но азъ говоря за такъвъ случай, който обикновено става при естествения редъ на нѣщата, когато има свѣтлина и прѣдметътъ се приближава. Както нѣма нужда да се прѣсилва окото, за да се отваря и да гледа прѣдмета, защото то само отъ себе си (като осѣща жаж а къмъ свѣтлината) се наслаждава съ радость отъ съзер-

цанието и успѣва на врѣме навсѣкждѣ (ако го не смущаватъ само съ безбройно натрупване отведнажъ на много прѣдмети), и никога не може да се насити да гледа; сжщо така и умътъ ни жаднѣе за прѣдмети. отваря се самъ отъ себе си, самъ иска да съзерцава, самъ възприема всичко, даже тегли всичко къмъ себе си, навсѣкждѣ неуморенъ, ако само не е отрупанъ съ множество образи, но послѣднитѣ му се прѣдставятъ единъ слѣдъ други по надлеженъ редъ.

II Хармонията като коренъ на нравственостьта въ човѣка.

13. Че нравствената хармония е естествена у човѣка, сж виждали дори и езичницитѣ, ако и да не сж знаяли другъ свѣтъ, даденъ отъ Бога, както и по-надеженъ пжтеводитель къмъ вѣчния животъ, и сж приемали (въ напразно опитване) тѣзи искрици за факли. Цицеронъ казва: „На духа ни сж вродени сѣменатa на добродѣтелитѣ, и ако можаха да израстнатъ, самата природа щѣше да ни докара до блаженъ животъ“. (Много казано!). „А сега, щомъ ни извадятъ на свѣтъ и ние стжпимъ въ живота, постоянно се въртимъ всрѣдъ всѣка развала, така че ни се струва, като че всмукваме съ майчиното си млѣко заблужденията“. (Туск. бесѣд. III. А че наистина нѣкои добродѣтели се раждатъ заедно съ човѣка, може да се заключи отъ два довода: първо, всѣки човѣкъ се наслаждава отъ хармонията, второ, и самъ човѣкъ не е друго освѣнъ хармония, вжтрѣ и вънъ отъ себе си.

1. Отъ която той на всѣкждѣ се наслаждава: именно въ всичко, което се види.

14. Очевидно е, че човѣкъ се наслаждава отъ хармонията и жадно се стреми къмъ нея. Кой не ще осѣща сладость, като гледа красивъ човѣкъ, строенъ конь, прѣкрасна статуя, привлѣкателна картина? Ами отъ гдѣ е това, ако не е отъ обстоятелството, че отношенията на отдѣлнитѣ части и цвѣтове произвеждатъ приятно впечатление? И въ това се състои най-естествената услада на очитѣ. Чуве се Питамъ по-нататъкъ, на кого не дѣйствува музиката? А защо е това? Разбира се затуй, че хармонията на вкуса се тоноветѣ произвежда приятно съзвучие. Кому не сж вкусни хубаво приготвенитѣ ястия? Това е затуй, че смѣсването на вкуснитѣ приправи по надлеженъ редъ дразни приятно небцето. Всѣки осѣща удоволствие отъ

опипва се умѣрена топлина, отъ умѣренъ студъ, отъ умѣрена почивка и движение на членоветѣ. Защо? Не затова ли, че всичко умѣрено въ природата е благотворно и полезно, а всичко неумѣрено е враждебно и врѣдно? Въ самитѣ добродѣтели. Не само това, но ние обичаме дори добродѣтелитѣ си единъ на други (защото и ония, които нѣматъ добродѣтели, се чудятъ на добродѣтелитѣ на другитѣ, макаръ и да не имъ подражаватъ, като считатъ за необорими своитѣ извратени навици): защо ли не ги обича никой у себе си? Наистина ние сме слѣпи, ако не признаемъ, че въ насъ лежатъ коренитѣ на всѣка хармония.

2. Която той намира самъ въ себе си — по отношение на тѣлото.

15. Ала и самъ човѣкъ не е нищо друго освѣнъ хармония, както по тѣлото си, така и по душата си. Защото както цѣлата вселена прѣдставя подобие на грамаденъ часовникъ, съставенъ толкова изкусно отъ безброй колела и звукови уреди, че изобщо за непрѣкжсване и за хармония на движенията едната часть отъ тия колела обхваща другата, така е и човѣкъ. Защото, що се отнася до тѣлото, направено съ чудно изкуство, първиятъ двигатель въ него е сърцето, изворъ на живота и на дѣйствията, отъ което другитѣ членове приематъ движение и мѣрка за движение. Тежинатa пъкъ, която произвежда движение, е мозъкътъ, който чрѣзъ нервитѣ, като съ връви, притегля и отпуща другитѣ колела (членоветѣ). А разнообразието на вжтрѣшнитѣ и на външнитѣ дѣйности е именно съразмѣрното отношение на движенията.

Така и по отношение на душата.

16. Въ душевнитѣ движения главното колело е волята; тежинитѣ, които движатъ, сж желанията и страститѣ, които скланятъ волята ту въ една, ту въ друга страна; припънътъ, който затваря и отваря движенията, е разумътъ, който измѣрва и опрѣдѣля, какво, гдѣ и до каква граница трѣбва да се знае и да се избѣгва. Другитѣ движения на душата сж нѣщо като по-малки колела, които слѣдватъ подиръ главното колело. Затова, ако не се прибави доста голѣма тежина на желанията и страститѣ и ако припънътъ, т. е. разсждъкътъ, се отваря и затваря правилно, не може да не послѣдва хармония и съзвучие на добродѣтелитѣ, именно надлежно смѣшение отъ дѣйствия и страдания.

Нарушената хармония може да бѫде отново възстановена.

17. И така човѣкъ въ сѫщность не е нищо друго освѣнъ хармония самъ въ себе си. Затова както за часовника или за нѣкой музикаленъ инструментъ, който е направенъ отъ нѣкой опитенъ майсторъ, и се развали, ние не казваме тутакси, че е негоденъ вече (той може да се поправи), така и за човѣка, ако и да е развраленъ чрѣзъ грѣхопадението, трѣбва да се твърди, че съ Божията помощь той може да се поправи съ извѣстни срѣдства.

III. Че коренитѣ на религиозностьта лежатъ въ човѣка, доказва се: 1 чрѣзъ сѫщностьта на образа.

18. Че коренитѣ на религиозностьта лежатъ въ човѣка отъ природата, доказва се съ туй, че той е образъ Божи. Защото образътъ заключава въ себе си подобие, а пъкъ подобното се радва на подобното, както гласи неизмѣнимятъ законъ на всички нѣща (Сир. 13, 19). И понеже човѣкъ нѣма нищо подобно на себе си, освѣнъ Оня, по Чийто образъ е сътворенъ, отъ тукъ слѣдва, че нѣма нищо такъво, къмъ което той би могълъ да насочва главнитѣ си желания, освѣнъ изворътъ, изъ който е той произлѣзълъ; само тоя изворъ да е достатъчно ясенъ.

2. Чрѣзъ вроденото у всички почитание къмъ Божеството.

19. Това се види така сѫщо отъ примѣра на езичницитѣ, които, като не сѫ били научени на словото Божие, признавали сѫ, само по тайното побуждане на природата, божеството, почитали сѫ го и сѫ благоговѣяли прѣдъ него, макаръ и да сѫ се заблуждавали въ броя и въ начина на поклонението. „Всички човѣци иматъ понятие за боговетѣ и всички назначаватъ най-високото мѣсто нанѣкое познато божествено сѫщество,“ пише Аристотель (За небето, кн. I, гл. 3). А Сенека казва: Богопочитанието се заключава прѣди всичко въ вѣрата въ боговетѣ, послѣ да имъ се усвои приличното величие и благость, безъ която нѣма величие, да се знае, че тѣ стоятъ надъ свѣта, управляватъ вселената, като свой имотъ, и се грижатъ за човѣшкия родъ“ (Писмо 96). Колко е близо това до думитѣ на апостола (Евр. 11, 6): Потрѣбно е, щото, който иде къмъ Бога, да вѣрва, че Той е и ще въздаде на оня, който Го търси.

3. Чрѣзъ стремежъ къмъ висшето благо (което е Богъ).

20. Платонъ [27]) казва така: Богъ е висшето благо, по-високо отъ всѣка сѫщность и отъ всѣка природа, къмъ което всичко се стреми“ (въ диал. „Тимей).“ Цицеронъ подтвърдява тази истина (че Богъ е висшето благо, къмъ което се стреми всичко), като казва: „Природата е първа учителница на благочестието“ (За природата на боговетѣ кн. I. Затова именно, (както пише Лактанций [28]) кн. 4, гл. 28) че се раждеме на свѣта подъ условие, че ще принасяме Богу, който ни е създалъ, справедливо и длъжимо послушание, ще знаемъ само Него и ще слѣдваме само подиръ Него. По силата на тая връзка на благочестието ние сме длъжни прѣдъ Бога и сме свързани съ Него, оттукъ е получила името си и самата религия [29]).

Което не е унищожено дори чрѣзъ паденето на човѣшкия родъ,

21. Ако и трѣбва да се признае, че оня естественъ стремежъ къмъ Бога, като къмъ висше благо, се е изопачилъ отъ грѣхопадането и се е изродилъ въ нѣкакво вѣртение, което съ собствена сила не може никога да дойде отново въ правилно положение, но пакъ у ония човѣци, които Богъ отново просвѣщава съ Словото Си и съ Духа Си, тоя стремежъ дотолкова се изостръва, щото Давидъ можеше да възклицава къмъ Бога: „Кого имамъ на небето освѣнъ Тебе? Съ Тебе нищо не искамъ на земята. Моята плъть и моето сърдце изнемощява. Богъ е твърдинята на моето сърдце и частьта ми навѣки (Псал. 73, 25, 26).

Затова безбожно е да се търси възражение противъ стремежа къмъ благочестие.

22. И така, когато се наканваме да обсѫждаме срѣдствата противъ развалата, нека никой не ни туря въ възраженията развала, защото Богъ иска да я унищожи съ Духа Си чрѣзъ установени срѣдства. Както на Новуходоносора, сé пакъ е била оставена надежда, че ще се възвърне у него човѣшкиятъ умъ и даръть на царското достоинство, щомъ признае властьта на небесата, макаръ че му сѫ били отнети човѣшкитѣ чувства и му е било дадено звѣрско сърдце (Ден. 4, 23), така и намъ, отреденитѣ дървета на Божия раи, ни сѫ оставени коренитѣ, които могатъ отново да пустнатъ издънки, ако

падне върху имъ дъждътъ и лѫчътъ на Божията милость. Нима Богъ, тутакси слѣдъ грѣхопаданието и слѣдъ възвѣстеното изпъждане (наказанието съ смърть), не насади отново въ сърдцата младочкитѣ на нова милость (като обѣща благословенното сѣме). Нима той не прати Сина Си, за да възстанови чрѣзъ Него падналото?

И не трѣбва да се опълчва старият Адамъ противъ новия.

23. Срамотно и безбожно е и служи като явенъ знакъ на неблагодарность това, гдѣто ние постоянно твърдимъ за развалата и прѣмълчаваме за възраждането, признаваме въ себе силата на стария Адамъ, а не осѣщаме силата на новия — Христа. Апостолътъ пъкъ отъ свое име и отъ името на възроденитѣ казва: Азъ мога всичко чрѣзъ Онозози, който ми дава сила чрѣзъ Христа (Фил. 4, 13). Ако е възможно, щото клонче, което е присадено на върба, трънъ или на друго горско дърво, да даде израстъци и плодове, защо пъкъ да не израства, когато е присадено на собственото си коренче. Срв. доказателствата на апостола (Рим. 11, 20). Освѣнъ това, ако Богъ може отъкамъни да въздигне чеда на Аврама (Мат. 3, 9), то защо да не пробуди къмъ всѣко благо дѣло хората, които още отначало на творението сѫ били направени синове Божии, а пъкъ чрѣзъ Христа отново сѫ били подновени и сѫ се възродили чрѣзъ Духа на благодатьта.

Божията благодать не трѣбва да се ограничава, а да се приема съ благодарность.

24. О, да се пазимъ да ограничаваме Божията благодать, която Той е готовъ да излѣе щедро надъ насъ! Защото ако ние, които сме съединени чрѣзъ вѣра съ Христа и сме одарени чрѣзъ духа на усиновяването, ако ние, казвамъ, ще твърдимъ, че заедно съ нашето сѣме не сме годни за Божието царство, то какъ Христосъ е могълъ да каже за дѣцата, че тѣхно е Божието царство? Какъ е могълъ Той да ни посочи тѣхъ, като заповѣдва да се прѣобърнемъ и да бѫдемъ като дѣца, ако искаме да влѣземъ въ царството небесно (Мат. 18, 3)? Какъ може апостолътъ да нарича дѣцата на християнитѣ (ако дори единъ отъ родителитѣ е вѣруещъ) свети и да отрича дори, че тѣ сѫ нечисти (1 Кор. 7, 14)? Апостолътъ се осмѣлва да твърди дори за ония, които въ сѫщ-

ность сѫ били обрѣменени съ най-тежки пороци: И такива сѫ били нѣкои отъ васъ; но вие се омихте, се осветихте, се оправдахте съ името на Господа нашего Исуса Христа и съ Духа на Бога нашего (1 Кор. 6, 11). Затова когато ние, като искаме за християнскитѣ дѣца (не за потомството на стария Адамъ, а за възраждането на новия Адамъ, за Божиитѣ дѣца, малкитѣ христови братя и сестри) образование, казваме, че тѣ сѫ годни да възприематъ сѣмето на вѣчностьта, то може ли да се покаже това нѣкому невъзможно? Ние, както се знае, не търсимъ плодове у дивата маслина, а отиваме да помагаме на прѣсно присаденитѣ калеми на дървото на живота, за да дадатъ плодове, като оставатъ на това дърво.

Заключение. Нека знаемъ, че по е естествено за човѣка да стане чрѣзъ благодатьта на Светия Духъ мѫдръ, нравственъ, светъ, отколкото да даде възможность на придошлата извратеность да задържи движението му напрѣдъ. Защото всѣко нѣщо лесно се възвръща къмъ природата си. А това е то, за което говори Писанието: Мѫдростьта лесно се съзерцава отъ любещитѣ я и се намира отъ търсещитѣ я; тя дори излиза прѣдъ ония, които искатъ да я познаятъ. Оня, който я търси отъ ранна сутринь не ще се умори, защото щея намѣри, че стои прѣдъ вратата му (Прѣм. 6, 13, 14). Познати сѫ сѫщо така думитѣ на Венузийския поетъ[30]):

Кой отъ човѣцитѣ е до толкова дивъ, та не може да се опитоми, ако само прѣкланя търпеливо слуха си къмъ ученията.

Глава шеста.

Човѣкъ трѣбва да получи образование, ако иска да стане човѣкъ.

Сѣмената още не сѫ плодове.

1. Както видѣхме, природата дава на човѣка сѣмената на знанието, нравствеността и религията, а не дава самото знание, добродѣтелитѣ, религията. Тѣзи послѣднитѣ се печелятъ чрѣзъ молитва, учение и дѣйность. Затова доста сполучливо е опрѣ-

дѣлилъ нѣкой човѣка, като животно, способно за учение, понеже той не може да стане човѣкъ, ако не се обучава.

Заедно съ човѣка се ражда способностьта къмъ знание, а не самото знание.

2. Що се отнася до истинското знание, само на Бога е свойствено да знае всичко безъ начало, безъ продължение, безъ край, съ едно просто прѣглеждане. Това не е могло да се даде на човѣка и на ангела, защото безкрайностьта и вѣчностьта т. е. божественостьта не е могла да имъ се даде. За ангелитѣ и за човѣка е достатъчно и онова отличие, че тѣ сж получили острота на ума, чрѣзъ която могатъ да постигатъ Божитѣ дѣла и по тоя начинъ да събиратъ съкровище отъ познания. Затова за ангелитѣ се знае, че тѣ се учатъ чрѣзъ съзерцание (1. Петра 1, 12. Ефес. 3, 10. 1 Царства 22, 20. Иова 1. 6) и оттукъ тѣхното познание, както и нашето, е опитно.

Че човѣкъ трѣбва да бжде образованъ, за да бжде човѣкъ, показва ни:

1. Примѣритѣ на другитѣ създания.

3. И така, нека никой не мисли, че истински човѣкъ може да бжде оня, който не е наученъ да изпълнява рольта на човѣка, т. е. не е образуванъ за да върши това, що прави човѣка човѣкъ. Това се види отъ примѣритѣ на всички ония създания, които, ако и да сж назначени за полза на човѣка, не сж пригодени за това, ако не се прѣработятъ отъ човѣшката ржка. Напримѣръ, камънитѣ сжществуватъ, за да служатъ за направа на домове, кули, стѣни, стълбове и др. т.; но тѣ само тогава служатъ за тая цѣль, когато сж изкъртени, одѣлани, сложени съ ржката ни. Така и маргаритътъ и скжпитѣ камъни, назначени за украшение на човѣка. се рѣжатъ, се гладятъ, се излъскватъ; металитѣ, създадени за особно употрѣбение въ живота ни, трѣбва да се изкопаватъ, да се топятъ, да се очистятъ, да се отливатъ и да се коватъ по различенъ начинъ. Безъ това тѣ би били за насъ по-малко полезни дори отъ обикновената пръсть. Отъ растенията ние добиваме храна, питие, лѣкове, но пакъ, като се сѣятъ зърненитѣ растения, копаятъ, косятъ, върхатъ, мелятъ, а дърветата — се садятъ, подрѣзватъ, торятъ, плодоветѣ имъ се бератъ, сушатъ и пр.; а онова отъ което ще се вади лѣкъ, трѣбва да се подложи на най-разновидно прѣдварително прѣработване. Животнитѣ, особно ония, които се отличаватъ по сила и бързина, нагледъ сж

способни сами по себе си за всичко, но ако нѣкой поиска да се ползува отъ тѣхната работна сила, за която и сж дадени на човѣка, той трѣбва да ги подготви прѣдварително чрѣзъ належащи упражнения. Забѣлѣжете само: коньтъ е роденъ годенъ за война, волътъ — за впрѣгане, оселътъ — за носене тежини, кучето — за пазене и за ловъ, соколътъ и ястребътъ — за ловене на птици и проч., и при все това, ако не ги упражнятъ всѣко споредъ свойствената му работа, нѣма да бждатъ годни за работата си.

2. Примѣръть на самия човѣкъ по отношение къмъ тѣлото.

4. Човѣкъ споредъ тѣлото си е прѣдназначенъ за трудъ; при все това ние виждаме, че заедно съ него се ражда само една способность: той трѣбва да се учи малко по малко да сѣди, да стои, да ходи и да си движи ржцѣтѣ за да извършва едни или други дѣйствия. Отгдѣ пъкъ умътъ ни щѣше да получи такова прѣдимство, щото безъ прѣдварително подготвяне, чрѣзъ себе си и отъ себе си да стане съвършенъ? Ала такъвъ е общиятъ законъ на всичко сътворено: да взема началото си отъ нищо и само постъпенно да се подига, както откъмъ сжщностьта, така и откъмъ дѣйствието. Защото и за ангелитѣ, които по съвършенство сж най-близко до Бога, се знае, че тѣ не всичко знаятъ, а постъпенно успѣватъ въ познаване на Божията прѣмждрость, както показахме малко по-рано.

3. И понеже човѣкъ до грѣхопадението трѣбвало е да се упражнява повече трѣбва да се упражнява сега лѣдъ разгалата.

5. Ясно е, че за човѣка вече до грѣхопадението е било отворено училище въ рая, въ което той трѣбваше малко по малко да успѣва. Защото първитѣ човѣци, ако и да имаха способность да ходятъ, да говорятъ и да мислятъ, нѣмали сж още познание за вещитѣ, което познание повече или по-малко произлиза отъ опита; това се вижда отъ разговоритѣ на Ева съ змията: ако тя бѣше по-богата съ опитъ, не щѣше токутака да почне съ нея да разговаря, като знае, че рѣчьта не е свойствена на това животно и че тукъ се крие нѣкоя измама. Ала сега, когато сме развалени, много поголѣма е необходностьта да се учимъ на всичко, що трѣбва да знаемъ, понеже въ сжщность ние донасяме съ себе си чистъ умъ, като гола дъска, и не умѣемъ нищо да правимъ, да говоримъ и да разбираме, а всичко това трѣбва да се

пробужда отъ основа. Ала това е за насъ сега много помжчно, отколкото щѣше да бжде, ако бѣхме съвършенни, понеже и вещитѣ сж затъмнени за насъ и езицитѣ сж смѣсени (така че намѣсто единъ езикъ трѣбва да се изучватъ вече нѣколко, ако нѣкой иска зарадъ науката да се отнесе до различни човѣци, живи и мъртви), дори и майчинитѣ езици сж станали много по-забъркани, и нищо не се ражда съ насъ.

Примѣритѣ показватъ, че човѣкъ безъ възпитание не става друго нищо освѣнъ звѣръ

6. Има примѣри, че нѣкои човѣци, отвлечени въ дѣтинство отъ диви звѣрове и възпитани срѣдъ тѣхъ, не сж знаяли повече отъ тия неразумни създания и дори въ езика, движението на ржцѣтѣ и нозѣтѣ не сж се различавали отъ звѣроветѣ, ако не имъ се е случвало да попаднатъ малко между човѣцитѣ. Ще дамъ нѣколко примѣра. Около 1540 година въ едно хесенско село, разположено всрѣдъ голѣма гора, се изгубило по непрѣглеждане отъ страна на родителитѣ едно тригодишно дѣте. Нѣколко години слѣдъ това селянитѣ забѣлѣзали, че заедно съ вълцитѣ бѣга и едно животно, което не приличало на послѣднитѣ; то било четириного, ала приличало на човѣкъ. Когато се пръсналъ такъвъ слухъ, началникътъ на оная мѣстность заповѣдалъ да се опита, дали не може по нѣкой начинъ да се хване това животно. Селенитѣ хванали звѣрчето и го завели при началника, а по-послѣ и при Ландграфа въ Каселъ. Когато го довели въ княжнския дворъ, то се измъкнало изъ ржцѣтѣ на водачитѣ, избѣгало и се скрило подъ масата, като се огледвало сърдито оттамъ и виело грозно. Князътъ заповѣдалъ да го държатъ между хората. Малко по малко звѣрчето — дѣте взело да се усмирява, сетнѣ да се изправя на заднитѣ си крака и да ходи на два крака, найподиръ почнало да говори разумно и да става човѣкъ. Послѣ то разправило доколкото е могло да помни, че било завлечено и отхранено отъ вълци и сетнѣ ходило съ тѣхъ за плячка. Тази история се описва отъ М. Дресера въ книгата му за новото и старото възпитание; за нея споменава и Камерарий, при която прибавя и друга история. Гуларций[31]) пъкъ (въ съчинението „Чудесата на нашия вѣкъ“) пише, че въ 1563 година въ Галия (Франция) нѣколко бла-

городници отишли на ловъ и, слѣдъ като убили дванайсетъ вълка, хванали най-подиръ въ мрѣжа едно дѣте, на около седемь години, голо, съ жълта кожа и кждрава коса. Ногтитѣ му сж били закривени като на орелъ, гласъ нѣмало съвсѣмъ, а издавало едно нечленораздѣлно мукане. Когато го докарали въ кулата, съ сила сполучили да го вържатъ съ окови, защото било много диво; ала като го държали нѣколко дена гладно, то почнало да се смирява, а на седмия мѣсецъ заговорило. Развеждали го по градоветѣ да го показватъ съ не малка печалба за стопанитѣ му. Най-подиръ едни бѣдни хора го осиновили. Истина е инди това, що писалъ Платонъ („За законитѣ," книга 6): Човѣкъ е най-мирното и най-божествено животно, ако е усмиренъ отъ истинско възпитание; ала безъ възпитание или съ лошо възпитание той е най свирѣпото отъ всички животни, каквито се въдятъ на земята.

Отъ възпитание се нуждаятъ

1, Тжпитѣ и даровитѣ,

7. Ето какво трѣбва да се каже изобщо за това, че образованието е потрѣбно за всички. Ако сега разгледаме различнитѣ качества на човѣцитѣ, ще намѣримъ сжщото. Кой ще оспорва, че възпитанието е потрѣбно на глупавитѣ, за да се отмахне природната имъ тжпостьта. Ала даровититѣ въ сжщность още повече се нуждаятъ отъ възпитание, понеже любознателниятъ умъ, ако не се занемава съ полезното, ще се занемава съ безполезното, опакото, врѣдното. Както полето, колкото е по-плодородно, толкова по-изобилно ражда търни и бодили, така и голѣмата дарба е пълна съ опаки мисли, ако не се посѣе съ сѣмена отъ мждрость и добродѣтели. Ако на воденицата, която работи, не се донесе достатъчно количество зърно,—материалъ за брашно, тя сама себе си ще изтрие и, като се триятъ камънитѣ, се подига безполезенъ прахъ, съ шумъ и трѣсъкъ, и дори се повреждатъ и разединяватъ отдѣлнитѣ ѝ части; сжщо така и дѣятелниятъ умъ, лишенъ отъ сериозна работа, ще се зарине въ праздни, опаки и врѣдни нѣща и ще стане причина на своята загуба.

2, Богатитѣ и бѣднитѣ,

8. Какво сж богатитѣ безъ мждрость. ако не свини, отхранени съ трици? Какво сж бѣднитѣ безъ разбиране на нѣщата, ако не осли, осждени да носятъ

товари? Какво нѣщо е необученъ красавецъ, ако не папагалъ, украсенъ съ пера, или, както е казалъ нѣкой, златенъ калъфъ, въ който е пъхнать куршуменъ ножъ?

3, Ония, на които ще се падне да стоятъ на чело на другиѣ и ония, на които ще се падне да се подчиняватъ.

9. На ония, на които нѣкога ще се падне да стоятъ на чело на другитѣ, като царетѣ, князетѣ, чиновницитѣ, църковнитѣ служители и ученитѣ, толкова е беобходимо прѣди всичко да се проникнатъ отъ мждрость, колкото е необходимо на водача да има очи, на прѣводача — езикъ, на тржбата — звукъ, на меча — острие. И поданницитѣ трѣбва еднакво да бждатъ просвѣтени, за да умѣятъ благоразумно да се покоряватъ на мждритѣ заповѣдници, т. е. не по принуда, по магарешка покорностъ, а доброволно, отъ любовь къмъ реда. Защото нито съ викъ, нито съ затворъ, нито съ биене, но съ разумъ трѣбва да се ржководи разумното създание. Ако това не става така, безчестието имъ пада и на Бога, Който еднакво е вложилъ въ тѣхъ образа Си; и човѣшкитѣ дѣла ще бждатъ пълни отъ насилия и безпокойства, както се случва въ сжщность.

И така, всички безъ изключение трѣбва да получатъ възпитание.

10. И така, нека приемемъ, че всички, които сж се родили като хора, се нуждаятъ отъ възпитание, понеже сж прѣдназначени да бждатъ хора, а не диви звѣрове, неразумни животни или груби идоли. Оттукъ слѣдва и това, че всѣки надминава другитѣ дотолкова, доколкото се е упражнявалъ повече отъ тѣхъ. Нека думитѣ на Прѣмждрия бждатъ като заключение на тая глава: Който прѣзира мждростьта и наставлението е нещастенъ, и надеждата имъ (да достигнатъ цѣлта си) е праздна, и трудоветѣ имъ сж безплодни, и дѣлата имъ безполезни (Прѣмждр. 3, 11).

Глава седма.

Образованието на човѣка най-удобно се извършва въ първата възрасть; то може да се извърши дори само въ тая възрасть.

Сходството на човѣка съ растението.

1. Отъ казаното се види, че човѣкъ и дървото се намиратъ въ еднакво положение.

Както плодното дърво (ябълката, крушата, смокинята, лозата), ако и да може да израстне само отъ себе си и чрѣзъ себе си, но въ диво състояние ще даде дивъ плодъ, а за да даде приятни и сладки плодове, то трѣбва да се присади, да се полива, да се урѣзва отъ опитенъ градинарь; така и човѣкъ, ако и да се подига самъ до човѣшкия образъ (както всѣко животно приема съотвѣтния си образъ), ала той не може да се подигне до стъпеньта на разумно, мждро, нравствєно и благочестиво сщество, безъ прѣдварително присаждане на калемитѣ на мждростьта, нравственостьта и благочестието. Сега трѣбва да покажемъ, че такъво присаждане трѣбва да става, докато растенията сж още съвсѣмъ млади.

Образованието на човѣка трѣбва да се захваща въ първатз възрасть.

1. По причина на неизвѣстността на тоя животъ.

2. Това положение има шесть основания по отношение на човѣка. Първо, неизвѣстността на тоя животъ, защото се знае, че ще да го оставимъ, ала кога и гдѣ, не се знае. Да бждешъ пъкъ грабнатъ отъ смъртьта, като не си приготвенъ, е толкова опасна работа, че не може вече съ нищо да се поправи. Защото сегашното врѣме затова и е дадено, за да спечели човѣкъ Божията благодатъ или да я изгуби навѣки. Защото както въ утробата на майката човѣшкото тѣло се образува така, че ако не се изнесє оттамъ нѣкой членъ, то прѣзъ цѣлия животъ тѣлото остава безъ него, сщо така бива и съ душата ни до като живѣе въ тѣлото: тя се образува за да познаемъ Бога и да се съюзимъ съ Него, така че ако нѣкой не достигне това тукъ, то слѣдъ като излѣзе тя отъ тѣлото, нѣма вече ни врѣме, ни мѣсто за това. Понеже тукъ е въпросъ за една работа отъ много голѣма важность, потрѣбна е най-голѣма бързина за да се посрѣщнатъ тия прѣчки.

2. За да бжде човѣкъ приготвеиъ къмъ житейска дѣйность прѣди да начене да дѣйствува.

3. Но ако дори не ни притискаше смъртьта, която ни плаши, и ако бѣхме увѣрени, че твърдѣ дълго ще се продължи животътъ ни, пакъ образованието трѣбваше да почва рано, защото животътъ трѣбва да бжде прѣкаранъ не въ учение, а въ дѣйность. Оттукъ слѣдва, че трѣбва да се

приготвимъ колкото се може по-рано за житейска дѣйность, за да не се случи да я зарѣжемъ прѣди да се научимъ да дѣйствуваме. Но ако нѣкой дори и да иска да прѣкара цѣлия си животъ въ учение, то множеството на прѣдметитѣ, които Творецътъ е разсѣялъ за да се възбужда удоволствие за изслѣдвание, е така безкрайно, че, ако нѣкому се паднѣше да доживѣе колкото Несторъ, винаги щѣше да има твърдѣ полезни занятия, като искарва наявѣ насѣкждѣ скрититѣ богатства на Божията прѣмждрость и като си приготвя отъ тѣхъ срѣдства за щастливъ животъ. Слѣдователно, чувствата на човѣка за разгледване нанѣщата трѣбва да се отварятъ рано понеже той трѣбва много нѣщо да познае, да прѣтърпи и да изпълни въ течение на живота си.

3. Всичко, докато е нѣжно най-лесно се поддава из образование.

4. Всички създания, които се раждатъ иматъ тая особность, че докогато сж нѣжни, най-лесно се прѣгжватъ и приематъ каква да е форма; като заякнатъ пъкъ, не се поддаватъ вече. Мекиятъ восъкъ може лесно да се гъне и лѣпи, а твърдиятъ—лесно се троши. Младото дръвче се поддава на посаждане, подрѣзване, гжнене на различни страни. Който иска да закриви лжкъ отъ дърво, трѣбва да вземе зелено и младо дърво, защото старото, сухото, чепатото не може да се криви. Прѣснитѣ яйца, кога се мжтятъ, скоро се стоплятъ и даватъ пилци; отъ стари яйца напусто ще чакаме пилци. Джамбазинътъ, който иска да научи коня, земледѣлецътъ — вола, ловецътъ — кучето и ястреба на работа (както мечкаринътъ — мечката да играе, старата жена — свраката, враната или папагала — да подражаватъ човѣшкиятъ гласъ) избиратъ млади и малки животни; ако вематъ стари, всичкитѣ имъ трудове ще отидатъ напусто.

Така и самиятъ човѣкъ.

5. Всичко това се прилага еднакво и къмъ човѣка, защото мозъкътъ му (по-рано казахме, че той прилича на восъкъ, като възприема чрѣзъ органитѣ на чувствата образитѣ на нѣщата) въ дѣтската възрасть изобщо е влаженъ и мекъ и е способенъ да възприеме всички образи, които срѣщне; послѣ той постъпенно съхне и твърдѣе, така че, както показва опитътъ, по-мжчно се запечатватъ или се врѣзватъ въ него нѣщата. Оттукъ сж

и познатитѣ думи на Цицерона: дѣцата бързо схващатъ безбройни прѣдмети. Така и ржцѣтѣ и другитѣ членове само въ дѣтскитѣ години, докато нервитѣ сж меки, се поддаватъ на упражнения въ изкуствата и въ работитѣ. Ако иска нѣкой да стане добъръ писецъ, живописецъ, шивачъ, ковачъ, музикантинъ и т. н., той трѣбва да се занимава съ своето изкуство отъ млади години, докато фантазията е подвижна и пръститѣ сж гъвкави, инакъ той никога нищо не може научи. Сжщо така и благочестието трѣбва да се насади въ първитѣ години въ оня, въ чието сърдце то трѣбва да пустне корени; когото искаме да възпитваме хармонически въ изящни нрави, трѣбва да го одѣлваме въ нѣжната му възрасть; който трѣбва да прави голѣми успѣхи въ занятията съ мждростьта, чувствата му трѣбва да бждатъ отворени за всичко още на млади години, докато одушевението е горещо, способноститѣ бистри и паметьта силна. Срамотно и смѣшно е да сѣди старецъ на училищния чинъ; юношата трѣбва да се учи, а старецътъ да се ползува отъ онова, що е изучилъ, казва Сенека въ 36 си писмо.

4. На човѣка е даденъ голѣмъ просторъ за да се развие и това врѣме не може да се упетрѣби за и що друго.

6. За да може човѣкъ да стане образованъ, Богъ му е подарилъ юношескитѣ години, въ които той не е способенъ за друга работа, а само за образование. Коньтъ, волътъ, слонътъ и другитѣ голѣми животни достигатъ до най-голѣмъ ръстъ въ нѣколко години, само човѣкъ се развива едвамъ въ 20 — 30 години. Ако нѣкой мисли, че това е случайно, или че става по нѣкои второстъпенни причини, той наистина показва съ това само, че е глупавъ. Както е познато, Богъ е отмѣрилъ на всѣка вещь дѣла ѝ; та само на човѣка ли, господарьтъ на вещитѣ, е позволилъ да си губи врѣмето безъ никаква полза? Или да мислимъ, че това е направено за угода на природата, за да ѝ бжде по-лесно чрѣзъ редъ бавни дѣйствия да довърши образованието на човѣка? Ала тя, знае се, че безъ всѣкакъвъ трудъ довършва въ нѣколко мѣсеца развиването на много по-голѣми тѣла. И така намъ не ни остава друго да мислимъ, освѣнъ че нашиятъ Създатель ни е удостоилъ съ Своето благоволение по обмисленъ планъ, като забавя врѣмето за растенето ни, за да имаме

по-голѣмъ просторъ да се упражняваме въ наукитѣ, и като ни прави за толкова дълго врѣме неспособни за домашна или държавна дѣйность, за да станемъ още по-способни за останалото врѣме отъ живота (дори за вѣчностьта).

5. Само онова е яко, което се е всмукало на млади години.

7. Само онова е яко и постоянно у човѣка, което е всмукалъ въ себе си на млади години, както се вижда отъ сѫщитѣ примѣри. Сѫдината запазва миризмата, съ която е била напоена отначало, дори когато се строши. Дървото въ нѣжната си възрасть както простира клонетѣ си нагорѣ, надолу и настрани, така ги пази стотини години, докато не го отсѣкатъ. Вълната така яко задържа боята, съ която е боядисана, че не може вече да се прѣбоядисва. Изкривеното дърво за колело, като заякне, по-скоро ще се разтроши на хиляди парчета, отколкото да се изправи пакъ. По сѫщия начинъ и въ човѣка първитѣ впечатления засѣдатъ така яко, че щѣше да бѫде чудо, ако можаха да се измѣнятъ; затова най-благоразумно е да ги вдълбаваме въ ранната юность съгласно съ истинскитѣ искания на мѫдростьта.

6. Много е опасно да добиемъ неправилно възпитание.

8. Най-подиръ много е опасно, ако човѣкъ не се проникне съ правила, спасителни за живота, още кога е дѣте. Понеже духътъ на човѣка, щомъ почнатъ службата си външнитѣ чувства, не може никакъ да сѣди миренъ и дори не може да се удържи, то, ако не е заетъ съ полезни работи, той по необходимость ще се залови за нѣщо най-праздно, дори (ако се присъединятъ лошитѣ примѣри на разваления вѣкъ) за нѣщо врѣдно; да се отучи отъ това или е не възможно, или е много мѫчно, както забѣлѣзахме по-горѣ. Затова свѣтътъ е пълненъ съ чудовищни явления, които нито държавнитѣ власти, нито служителитѣ на черквата нѣматъ сила да ги отстранятъ, докато не се приложатъ сериозни усилия, за да се унищожатъ първитѣ извори на злото.

Заключение.

9. И така, доколкото е присърдце всѣкиму благото на потомството му, а на ония, що стоятъ начело на човѣшкитѣ учрѣждения както въ държавната, така и въ черковната область, благото на човѣшкия родъ, дотолкова

нека всички побързатъ да се погрижатъ, щото наврѣме да се посаждатъ небеснитѣ растенийца, да ги кастрятъ, поливатъ и да ги образуватъ благоразумно, за да постигнатъ добри успѣхи въ науката, нравственостьта и благочестието.

Глава осма.

Юношеството трѣбва да се образува съвмѣстно; за това нѣщо трѣбватъ училища.

Грижата за дѣцата принадлежи собствено на родителитѣ.

1. Слѣдъ като показахме, че райското растенийце, християнското юношество, не може да расте като гората, а се нуждае отъ пригледъ, да видимъ сега, кой трѣбва да се погрижи за това. Най-вече грижата за това се пада на родителитѣ: тѣ трѣбва да бждатъ виновницитѣ за разуменъ, нравственъ, светъ животъ на чадата си, както сж виновници за физическия имъ животъ. Че това е било като постоянно правило за Авраама, свидѣтелствува самъ Богъ, като говори: „Азъ го избрахъ да заповѣда на синоветѣ си и на дома си подиръ себе си, за да вървятъ по пжтя Господенъ, като вършатъ правда и сждъ“ (Бит. 18, 19). Това изобщо го изисква Богъ отъ родителитѣ като казва: „Внушавай думитѣ Ми на дѣцата си и говори за тѣхъ, когато сѣдишъ у дома си и когато вървишъ изъ пжтя, когато лѣгашъ и когато ставашъ“ (Второз. 6, 7). А чрѣзъ Апостола той казва: Бащи, не дразнете дѣцата си, но ги възпитайте въ учението и наставлението Господне“. (Евр. 6, 7).

Ала за помощи ци имъ се даватъ учителитѣ.

2. Но понеже и хората и занятията имъ сж разнообразни, и рѣдки сж ония, които или умѣятъ, или могатъ, или покрай занятията си иматъ доста врѣме да се посветяватъ на възпитанието на дѣцата си, то по спасителна мисъль отдавна е въведенъ такъвъ редъ, че дѣцата на много сѣмейства се повѣряватъ за съвмѣстно образуване на избрани лица, които се отличаватъ по разбирането на нѣщата и по строгостьта на нравитѣ си. Такива образователи на юношеството се наричатъ обикновено наставници, учители, професори, а самитѣ мѣста, на-

значени за такива съвмѣстни упражнения, — училища, учебни заведения, аудитории, колегии, гимназии, академии и т. н.

Произходътъ и растежътъ на училищата.

3. По свидѣтелството на Иосифа първото училище наскоро слѣдъ потопа е отворилъ патриархътъ Симъ; това училище по-послѣ се нарекло еврейско. Всѣкиму е познато, че въ Халдея особно пъкъ въ Вавилонъ имало много училища, въ които наредъ съ другитѣ науки цъвтѣла по прѣдимство астрономията; така по-послѣ (въ врѣмето на Новуходоносора) пророкъ Данаилъ и другаритѣ му сж изучвали тая халдейска мждрость (Дан. 1, 20). Сжщото е било и въ Египетъ, гдѣто е училъ Мойсей (Дѣян. на апост. 7, 22). У израилския народъ по Божия заповѣдь сж били отворени по градоветѣ училища, които сж се наричали синагоги, въ които левититѣ прѣподавали закона; и тия училища сж сжществували до Христа, дори сж били прославени чрѣзъ Неговитѣ и на апостолитѣ Му проповѣди. Гърцитѣ заели отъ египтянитѣ обичая да уреждатъ училища, отъ гърцитѣ заели римлянитѣ, а отъ послѣднитѣ похвалнията обичай да се уреждатъ училища се разпространилъ по цѣлия свѣтъ, особно чрѣзъ разпространението на християнството, благодарение на грижитѣ на благочестиви князе и епископи. Историята свидѣтелствува за Карла Велики, че той винаги слѣдъ като покорѣлъ нѣкой езически народъ, тутакси изпращалъ тамъ епископи и учени и основавалъ училища; неговия примѣръ сж слѣдвали другитѣ християнски царе, крале, князе и държавни власти, и дотолкова сж увеличили броя на училищата, щото тѣ сега сж безчетъ.

Че насѣкждѣ най-подиръ трѣбва да се отварятъ училища обяснява се:

4. За всѣка християнска държава е важно, щото тоя светъ обичай не само да се задържи, ала и да се разпространи, за да се уреди именно въ всѣко благоустроено човѣшко общежитие (бжде ли градъ, паланка или село) училище, като заведение за съвмѣстно възпитание на юношеството. Защото това го изисква:

1. Отъ надлежния редъ, който всѣкога трѣбва да се пази.

5. Похвалнията редъ на нѣщата. Ако бащата на сѣмейството нѣма врѣме да приготви самъ всичко, що е потрѣбно за стопанството му, а се обръща къмъ различни занаятчии, то

защо и тукъ да не бѫде сѫщото? Защото, ако му трѣбва брашно, той отива при брашнаря, ако ли месо — при месаря, за питие — при кръчмаря, за шиене — при шивача, за обуща — при обущаря, за кѫща, плугъ, ключъ — при дюлгеря, тухларя, желѣзаря, ключаря и др. т. У насъ има дори храмове за наставяне на възрастнитѣ въ религията; сѫдилища и общински съвѣти за разгледване дѣлата на тѫжителитѣ, за събиране на народа за да му съобщаватъ потрѣбни свѣдения, защо пъкъ ние да нѣмаме училища? Селенитѣ не пасатъ всѣки по отдѣлно дори свинитѣ си и кравитѣ си, а наематъ говедари, които служатъ на всички еднакво; въ това врѣме пъкъ всѣки селенинъ, като се отвлича по-малко, извършва другитѣ си работи. Въ това именно се заключава най-вече пестенето на труда, когато единъ върши само едно нѣщо, безъ да се отвлича отъ друго; защото по тоя начинъ всѣки може да служи съ полза на мнозина, и мнозината да служатъ на отдѣлно лице.

2. Отъ необходимостьта. 6. Второ, необходимостьта. Понеже самитѣ родители много рѣдко иматъ надлежната подготовка да обучаватъ дѣцата си и рѣдко иматъ свободно врѣме за това, оттукъ слѣдва, че нѣкои хора трѣбва да се занемаватъ само съ това по призвание, та тоя начинъ да се удовлетворява нуждата на цѣлата община.

3. Отъ ползата. 7. Ала ако и да имаше родители, които биха могли да се посветятъ на възпитанието на дѣцата си, пакъ е по-добрѣ да се възпитава юношеството наедно въ по-многобройни сьбрания, защото успѣхътъ и приятността въ работата сѫ по-голѣми, когато юношитѣ взаимно взиматъ примѣръ и се подбуждатъ. Много е естествено да прави човѣкъ това, що правятъ и други прѣдъ очитѣ му, да върви, кѫдѣто вървятъ и други, да слѣдва подиръ ония, които вървятъ напрѣдѣ му и да върви прѣдъ ония, които вървятъ подирѣ му.

Радостно се униса изъ яхъра бодриятъ конь:
Има и кого да надмине, има и кого да настигне.

Особно пъкъ дѣтската възрасть се рѫководи и се управлява изобщо повече чрѣзъ примѣри, отколкото чрѣзъ правила. На прѣдписания отъ какъвто видъ и да сѫ мѫчно се навик-

ватъ дѣцата, ала ако имъ се покаже какъ вършатъ другитѣ, тѣ го подражаватъ дори безъ да имъ се заповѣдва.

4. Отъ непосрѣдствени примѣри на природата.

8. Най-подиръ природата навсѣкждѣ ни дава примѣръ, че онова, което трѣбва да израстне въ изобилие, трѣбва да се роди само на нѣкое мѣсто. Така, дърветата се раждатъ въ голѣми количества само въ горитѣ, трѣвитѣ — по полетата, рибитѣ — въ водитѣ, металитѣ — въ нѣдрата на земята и т. н., и обикновено така, че гора, която произвежда борове, кедрове или джбове, произвежда въ изобилие тия видове, когато пъкъ други видове не растатъ въ нея така добрѣ; земя, която произвежда злато, не произвежда така изобилно други метали. Ала още повече се проявява тая истина въ нашето тѣло: въ него всѣки отдѣленъ членъ приема своята часть отъ приетата храна, ала на всѣки членъ не се прѣдава храната въ суровъ видъ, за да си я приготви той самъ, а има извѣстни членове, които, като нѣкои работилници, опрѣдѣлени само за една работа, приематъ въ себе си храната, нагрѣватъ я, прѣваряватъ я и само тогава разпрѣдѣлятъ приготвената храна между останалитѣ членове. Така стомахътъ образува стомашния сокъ, черниятъ дробъ — кръвьта, сърцето — животния духъ, мозъкътъ — душевния духъ [32]); тѣзи вещества вече въ готовъ видъ се разнасятъ удобно по цѣлото тѣло и приятно подържатъ въ него живота. И така, защо и училищата да не събиратъ, да не очистватъ, да не увеличаватъ свѣтлината на мждростьта, като я разпрѣдѣлятъ въ сжщото врѣме по цѣлото тѣло на човѣшкото общество, както работилницитѣ поддържатъ и развиватъ занаятитѣ, храмоветѣ — благочестието и сждилищата — справедливостьта?

5. И на изкуството.

9. Най-подиръ, сжщото забѣлѣзваме и на произведенията на изкуствата, когато се дѣйствува разумно. Градинарьтъ, напримѣръ, като минава по горитѣ и хръсталацитѣ и като види нѣкждѣ нѣкоя година младочка, не я посажда тамъ на самото мѣсто, а я изтръгва и я посажда въ плодната градина и я отгледва заедно съ стотината други дръвчета. По сжщия начинъ оня, който се занимава съ развъжданс на риба, прави рибници и прѣдоставя на хиляди риби да се оплодотворяватъ. И

колкото е по-голѣма плодната градина, толкова по-успѣшно растатъ дърветата; колкото е по-голѣмъ рибникътъ, толкова повече риба ще има. Затова както за рибитѣ се прѣдназначаватъ рибницитѣ, за дърветата — градинитѣ, така и за юношеството — училищата.

Глава девета.

На училищата трѣбва да се повѣри цѣлото юношество отъ двата пола.

Училищата трѣбва да бждатъ мѣста за общи събрания на юношеството.

1. Въ училищата трѣбва да се привличатъ не само дѣцата на богатитѣ и знатнитѣ, а всички, знатни и незнатни, богати и бѣдни, момчета и момичета, въ всички градове и паланки, села и колиби, както се види отъ изложеното по-долу.

Защото всички трѣбва да бждатъ прѣобразувани по Божия образъ.

2. Прѣди всичко всички, които сж се родили като хора, родили сж се за една и сжща главна цѣль, за да бждатъ хора, т. е. разумни създания, господари на създанията и точни подобия на своя Творецъ. Всички трѣбва да се поведатъ така, щото, като се посветятъ въ наукитѣ, добродѣтелитѣ и религията, да могатъ да прѣкаратъ полезно тоя животъ и да се подготвятъ достойно за бждещия. Че у Бога нѣма лицеприятие, самъ Той нееднократно свидѣтелствува за това. Ако ли допущаме да развиватъ ума си само нѣкои, като отстраняваме другитѣ, ние постжпваме несправедливо не само къмъ съучастницитѣ на общата ни природа, но и къмъ самаго Бога, който желае да го познаватъ, обичатъ и хвалятъ всички, на които е напечаталъ своя образъ. А това ще да се изпълнява, разбира се, толкова по-пламенно, колкото по-ярко бжде запалена свѣтлината на познанието; защото ние дотолкова обичаме, доколкото познаваме.

Всички трѣбва да се подготвятъ за длъжноститѣ на своето призвание.

3. Ние не знаемъ за каква работа е прѣдназначило божественото Провидѣние тогова или оногова человѣка. Знае се обаче, че Богъ понѣкога е готвилъ най-прѣвъзходни орждия за славата Си измежду най-бѣднитѣ, отхвърленитѣ и тъмнитѣ хора. И така

нека подражаваме на небесното слънце, което освѣтява, сгрѣва и оживява цѣлата земя, за да живѣе, зеленѣе, цъвти, принася плодъ всичко, което може да живѣе, да зеленѣе, да цъвти, да принася плодъ.

Особно трѣбва да помагаме много на нѣкои дѣца (тжпи и зли по природа).

4. Нищо не прѣчи и обстоятелството, че нѣкои дѣца изглеждатъ тжпи и глупави по природа; защото това още повече прѣпоржчва и изисква настоятелно общото образование на такива умове. Колкото нѣкой е по-слабъ и по-зълъ природно, толкова повече се нуждае той отъ помощь, за да се освободи, доколкото е възможно, отъ животинската тжпость и глупость. Не могатъ да се намѣрятъ такива нещастни природни способности, на които образованието да не може да принесе рѣшително никакво подобрение. Както напримѣръ нѣкой продупченъ сждъ, макаръ да не задържа въ себе си вода, отъ честото плакнене губи мръсотията си и става по-чистъ, така и тжпитѣ и глупавитѣ хора, макаръ да не успѣватъ въ наукитѣ, то пакъ дотолкова ще могатъ да омекнатъ по характеръ, за да се покоряватъ на държавнитѣ власти и на църковнитѣ служители. Знае се освѣнъ това отъ опитъ, че нѣкои хора, доста ограничени природно, сж придобивали при все това такъво научно знание, че сж надминавали дори даровититѣ; ето доколко сж прави думитѣ на поета, че неуморимиятъ трудъ надвива всичко[33]) Даже както нѣкои, които се отличаватъ въ дѣтинството си съ тѣлесна сила, послѣ боледуватъ и отслабватъ, така става и съ душевнитѣ способности: нѣкои узрѣватъ рано, ала скоро отслабватъ е свръшватъ съ нѣщо като тжпоумие, други отначало се гледатъ като тжпи, послѣ пъкъ се изоструватъ и мощно се развиватъ. Освѣнъ това ние обичаме да имаме въ градинитѣ си не само такива дървета, които даватъ ранни плодове, а и такива, които зрѣятъ въ срѣдата и въ края на лѣтото, защото всѣко на врѣмето си (както казва Сираховътъ синъ) намира хвала и показва нѣкога, макаръ и късно, че то е сжществувало не напусто. И защо да искаме да търпимъ въ научната градина само единъ видъ дарби, ранозрѣйни и подвижни? Затова никой не трѣбва да се изключва, освѣнъ може би оня, комуто Богъ не е далъ смисълъ и умъ.

Трѣбва ли женитѣ да се допущатъ до научно образование? Да.

5. Не може да се приведе достатъчно основание за полза на твърдението, че женскиятъ полъ (азъ искамъ да кажа нѣколко думи особно за него) изобщо трѣбва да се изключи да изучава мждростьта (прѣподава ли се тя на латински или на майчиния езикъ). Женитѣ сж така сжщо Божи образъ, сжщо така сж причастни на благодатьта и на царството на бждещия вѣкъ; тѣ сжщо така сж надарени сж умъ живъ и възприимчивъ къмъ мждростьта, често пжти повече отколкото нашиятъ полъ; тѣмъ сжщо така е отворенъ достжпътъ къмъ високи звания, понеже самъ Богъ често ги е избиралъ да управляватъ народа, да съобщаватъ на царетѣ и князетѣ спасителни съвѣти, да познаватъ лѣкарското изкуство и за други цѣли, полезни на човѣшкия родъ, даже за пророческо служене и за обличение на свещеници и епископи. Защо да ги допущаме до азбуката, а послѣ да ги отстраняваме отъ книгитѣ? Боимъ ли се отъ тѣхното лекомислие? Но колкото повече ще сж заети тѣхнитѣ мисли, толкова по-малко мѣсто ще си намѣри лекомислието, което обикновено се явява отъ празнотата на ума.

Каква прѣдпазливость трѣбва да се съблюдава тукъ.

6. Ала при това нека забѣлѣжимъ, че не трѣбва да имъ бжде достжпна смѣсь отъ всѣкакви книги (както за юношеството отъ другия полъ; трѣбва само да се съжелява, че не се е отбѣгвало това досега съ по-голѣма прѣдпазливость), а да имъ сж достжпни само книги, изъ които тѣ да могатъ постоянно да извличатъ заедно съ истинското познание за Бога и дѣлата Му, истински добродѣтели и истинско благочестие.

Отстраняване на възраженията срѣщу това.

7. И така нека никой да не ми прежда като възражение думитѣ на Апостола: Не допущамъ на жената да учи нѣкого (1. Тим. 2, 12) или слѣднитѣ стихове на Ювенала [34]) изъ шестата сатира:

Нека матроната, съ която водимъ бесѣда, нѣма нѣкакъвъ си стилъ, нека така сжщо не измислюва въ окржглени рѣчи бодливи смфимеми [35]) и да не знае всички клюки. Или онова, що говори Хиполитъ у Еврипида:

Не търпя учена жена и въ дома си нѣма да пусна такъва, която знае повече, отколкото е

прилично на жената да знае. На ученитѣ сама Киприда е дала повече коварство [36]).

Всичко това, казвамъ азъ, не противорѣчи никакъ на нашата цѣль, защото ние съвѣтваме да се дава образование на женитѣ не за да се удовлетворява любопитството имъ, а за нравственостьта и блаженството, и най-вече по ония прѣдмети, които прилича да ги знаятъ и да ги практикуватъ, за да водятъ достойно домашнитѣ дѣла, както и да подпомогнатъ собственото си благополучие и благополучието на мжжа, дѣцата и сѣмейството.

Друго възражение. 8. Ако нѣкой каже: Какво ще стане, ако занаятчиитѣ, селенитѣ, хамалитѣ и дори женитѣ станатъ учени, азъ бихъ отговорилъ: ще стане това, че, когато се уреди по надлеженъ начинъ всеобщото обучение на юношеството, никому рѣшително да не липсва добъръ материалъ за размишления, желания, стремежи и трудъ; всички ще знаятъ, къмъ каква цѣль да насочватъ всичкитѣ си дѣйствия и желания въ живота, въ какви граници да се движатъ и по кой начинъ всѣки да може да запази поста си. Освѣнъ това дори всрѣдъ теглата и трудоветѣ всички ще се усладяватъ, като размислюватъ за Божиитѣ дѣла и ще избѣгватъ праздността, която е опасна за плътьта и кръвьта, като четатъ често библията и други хубави книги (къмъ които още повече се пристрастяватъ ония, що сж вкусили тая сладость). И, казвамъ го веднажъ за винаги, всички ще се учатъ навсѣкждѣ да виждатъ Бога, навсѣкждѣ да Го хвалятъ, навсѣкждѣ да Го постигатъ и по тоя начинъ да прѣкарватъ по-приятно тоя животъ, пълненъ съ грижи, като чакатъ вѣчния животъ съ голѣмо желание и надежда. Нима такъво състояние на църквата не щѣше да прѣдставя за насъ оня рай, какъвто е само мислимъ подъ небето?

Глава десета.

Обучението въ училищата трѣбва да бжде всеобемещо.

Какво нѣщо е това „все“, на което трѣбва да обучаваме и което трѣбва да учимъ?

1. Сега ние трѣбва да покажемъ, че въ училищата трѣбва да учимъ всички на всичко. Ала това не трѣбва да се разбира така, като че ли ние искаме отъ всички

да знаятъ всички науки и изкуства (особно да ги знаятъ точно и основно). Това е само по себе си безполезно и невъзможно за никого отъ хората, по причина че животътъ ни е много кѫсъ. Ние виждаме, че всѣка отдѣлна наука се простира така далеко и така дълбоко (напр., физиката, аритметиката, геометрията, астрономията и др. т., дори наукитѣ за селското стопанство, за градинарството и др. т.), че, ако поискаше нѣкой да извръшва всички теоретически издирвания и практически опити, при най-отлични дарби би му трѣбвало цѣлъ животъ, както се е случило съ Питагора [37]) за аритметиката, съ Архимеда [38]) за механиката, съ Агрикола [39]) за рударството, съ Лонголия [40]) за ритериката (макаръ че той се е стремилъ само къмъ едно — да стане съвършенъ цицерониянецъ). Ала потрѣбно е на всички, които встѫпватъ въ живота не само като зрители, но и като бѫдещи дѣятели, да се учатъ да забѣлѣзватъ основитѣ, законитѣ и цѣлитѣ на всичко по-главно, което е и се върши тукъ, за да не се срѣщне въ това свѣтовно жилище нѣщо непознато, за което да не могатъ да иматъ скромно сѫждение и което да не могатъ да употрѣбятъ за извѣстна цѣль благоразумно и безъ врѣдна грѣшка. Ето за какво трѣбва изобщо да се гримъ и какво трѣбва дори да постигнемъ.

Опова именно, което се отнася до образованието на цѣлия човѣкъ.

2. И така трѣбва да се стремимъ рѣшително и безъ изключение къмъ това, щото въ училищата и послѣ чрѣзъ училищата прѣзъ цѣлия животъ I. да се развиватъ способноститѣ чрѣзъ наукитѣ и изкуствата, II. да се усъвършенствуватъ езицитѣ, III. да се образува характеръ за всичко нравствено, IV. да се почита искрено Богъ.

Мѫдрость, благоразумие, благочестие.

3. Мѫдро е казалъ оня, че „училищата сѫ **работилници за човѣщина**“, доколкото, разбира се, тѣ спомагатъ, щото човѣкъ да се прѣвърне въ истински **човѣкъ**, т. е. (като вземаме въ смѣтка поставенитѣ по-рано цѣли): I. въ разумно създание, II. въ създание, което господарува надъ създанията (дори надъ самаго себе), III. въ създание, което служи за услада на Твореца си. Това ще се постигне, ако училищата бѫдатъ въ състояние да направятъ, хората мѫдри по умъ, благоразумни въ обноскитѣ, благочестиви по сърце.

Доказателсва, че тия три качества не трѣбва да се раздѣлятъ.

4. Тия три качества трѣбва да се присадятъ на цѣлото юношество. Азъ ще покажа това, като потърся основа:

I Въ нѣщата, които ни окрѫжаватъ,

II Въ насъ самитѣ,

III Въ Христа, Бого-человѣка, най-съвършениятъ образъ на нашето съвършенство.

1. Изъ връзката на самитѣ нѣща.

5. Самитѣ нѣща, доколко иматъ връзка съ насъ, могатъ да бѫдатъ раздѣлени само на три класа. Еднитѣ служатъ като прѣдметъ само за наблюдаване, като небето, земята и всичко, що се намира по тѣхъ; други служатъ като прѣдметъ за подражание, както е чудниятъ редъ, който се простира върху всичко, който не веднажъ се заповѣдва на човѣка да го осѫществи въ дѣйствията си; най-подиръ нѣкои нѣща сѫществуватъ за наслада, както е Божията благость и разнообразнитѣ Му благодѣяния тукъ и навѣки. Ако човѣкъ е дълженъ да бѫде готовъ за всичко това, то трѣбва да го научимъ отчасть да познава онова, що се разкрива прѣдъ неговия погледъ въ тоя чуденъ амфитеатъръ, отчасть да прави онова, що му се възлага, напоконъ, отчасть да се наслаждава отъ онова, що му прѣдлага (като на гостъ въ дома му) съ щедра рѫка за наслада всеблагиятъ Творецъ.

2. Изъ устройството на нашата душа.

6. Като наблюдаваме сами себе си, дохождаме до заключение, че всички иматъ еднакво право на образование, нравственость и благочестие, имаме ли прѣдъ видъ сѫщносгьта на нашата душа, или цѣльта на нашето създание и встѫпване въ свѣта.

7. Сѫщностьта на душата е съединение отъ три сили (които съотвѣтствуватъ на несътворената Троица): разумъ, воля и паметь. Разумътъ се състои въ наблюдаване различието на нѣщата (до най-малкитѣ подробности). Волята се стреми да избира нѣщата, като избира именно полезното и отхвърля врѣдното. Паметьта пъкъ запазва за бѫдеще употрѣбение онова, съ което сѫ се занимавали нѣкога разумътъ и волята, и напомнюва на душата за нейната зависимость (отъ Бога) и за длъжноститѣ ѝ; въ това отношение тя се нарича още съвѣсть. Инди тия три способности, за да могатъ да изпълняватъ добрѣ тия си

длъжности, трѣбва да се снабдятъ напълно съ онова, що просвѣщава ума, насочва волята и пробужда съвѣстьта, та разумътъ да може прозорливо да прониква въ нѣщата, волята безпогрѣшно да избира, а съвѣстьта да отнася горещо всичко къмъ Бога. И както тия способности (разумътъ, волята и съвѣстьта) не могатъ да бждатъ разединени, понеже тѣ съставятъ една и сжща душа, сжщо така не трѣбва да се разединяватъ и тия три украшения на душата: образованието, добродѣтелта и благочестието.

И изъ цѣлта на нашето дохождане въ свѣта.

8. Ако поразмислимъ сега, защо сме се явили на свѣта, ще ни се открие двойно трояка цѣль, именно, за да **служимъ на Бога, на създанията и на себе си**, и за да се наслаждаваме отъ радостьта, която произтича **отъ Бога, отъ създанията и отъ самитѣ насъ.**

(1) За да служимъ на Бога, на ближнитѣ и на себе си.

9. Ако искаме да служимъ Богу, на ближния и на себе си, трѣбва ни да имаме въ отношение на Бога благочестие, въ отношение къмъ ближнитѣ — нравственость, въ отношение къмъ себе си — знание. Впрочемъ всичко това така тѣсно е свързано помежду си, че както човѣкъ трѣбва да бжде самъ за себе си не само разуменъ, но и нравственъ и благочестивъ, така и за въ полза на ближния трѣбва да служатъ не само добритѣ нрави, но и знанието и благочестието, а на Божията слава трѣбва да подпомага не само благочестието, а и знанието и добритѣ нрави.

(2) Да се наслаждаваме отъ тройна радость, която произтича.

10. Що се отнася до радостьта, Богъ при сътворението е засвидѣтелствувалъ, че той е прѣдназначилъ човѣка за нея, понеже Той го е въвелъ въ свѣта, накиченъ вече навсѣкждѣ съ всѣкакви блага, и на това отгорѣ е устроилъ за него рая на сладоститѣ, най-подиръ е опрѣдѣлилъ да го направи съдружникъ на своето блаженство.

11. Ала подъ радость трѣбва да разбираме не тѣлесни радости (макаръ и послѣднитѣ, като не сж друго освѣнъ сила на здравето, сладость на храната и съня, могатъ да произхождатъ само отъ добродѣтелта на въздържанието), но радости на душата, а послѣднитѣ произлизатъ или отъ нѣщата, които ни окржжаватъ, или отъ насъ самитѣ, или най-подиръ отъ Бога.

(а) Отъ самитѣ нѣща. 12. Радостьта, която произтича отъ нѣщата, е онова удоволствие на изслѣдването, което изпитва мѫдрецътъ. Накѫдѣто и да се обърне, каквото и да се прѣдставя на погледа му, какѵото и да подлага на размишлението си, всѫду и въ всичко открива толкова привлѣкателни примамки, че често забравя себе си, като че да се възхищава вънъ отъ себе си. Затова ясно свидѣтелствува книгата на прѣмѫдростьта: Въ обращенията на мѫдростьта нѣма никаква суровость нито въ съжителството съ нея скърбь, а веселие и радость (Прѣмѫдр. 8, 16). А езическиятъ мѫдрецъ казва: „Нѣма нищо по-приятно отъ занимаването съ философията“.

(в) Отъ насъ самитѣ. 13. Радостьта въ самъ себе си е онова най-сладко удоволствие, което човѣкъ, прѣданъ на добродѣтели, осѣща отъ своето вѫтрѣшно добро състояние, като гледа себе си готовъ за всичко, което изискватъ отъ него правилата на справедливостьта. Тая радость е много по-висока отъ прѣдидещата съгласно думитѣ: Чиста съвѣсть е непрѣкѫснато пируване.

(с) Отъ Бога. 14. Радостьта въ Бога е най-високата радость въ тоя животъ, когато човѣкъ, като чувствува, че Богъ е вѣчно милостивъ къмъ него, се изпълва отъ такъвъ възторгъ отъ Неговото бащинско и неизмѣнно благоволение, че сърцето му се топи отъ любовь къмъ Бога; при това човѣкъ не знае, какво да прави повече и какво да иска, освѣнъ да се прѣдаде на приятенъ покой, като се осланя напълно върху Божието милосърдие, и да се наслаждава отъ прѣдвкусване на вѣчния животъ. Това е оня миръ Божи, който е най-високо отъ всѣки умъ (Филип. 4, 7) и по-възвишенъ отъ който не може ни да се поиска, ни да се помисли. И така упоменатитѣ три качества: образованието, нравственостьта и благочестието сѫ три извора, изъ които произтичатъ всички потоци на най-съвършенитѣ радости.

3 Изъ примѣра на Христа, нашиятъ образецъ. 15. Най-подиръ **Богъ**, който се е явилъ въ плъть (за да покаже въ Себе си образъ и законъ за всичко), съ собственния си примѣръ е доказалъ, че тия три качества трѣбва да бѫдатъ присѫщи на всички и на всѣкиго; защото Той по свидѣтелството на евангелиста е

прѣуспѣвалъ заедно съ възрастьта и въ прѣмждростьта и любовьта у Бога и у човѣцитѣ (Лук. 2, 52). Ето гдѣ е щастливата троица на нашитѣ украшения! Какво е мждрость, ако не познаване на всички нѣща въ тѣхното истинско сжществуване? Кое прѣдизвиква у хората благоволение, ако не привлѣкателностьта на характера? Кое ни печели Божието благоволение, ако не страхъть Божи, т. е. вжтрѣшното, сериозното и пламенното благочестие? И такаиека почувствуваме въ себе си онова, що виждаме у Исуса Христа, най-съвършениятъ образецъ на всѣко съвършенство, по което трѣбва да образуваме себе си.

16. Затова и е казалъ той: Научете се отъ мене Мат. 11, 29). И понеже сжщиятъ Христосъ е билъ даденъ на човѣшкия родъ като най-просвѣтенъ учитель, като най-светъ свещеникъ, като най-могжественъ царь, ясно е, че християнитѣ трѣбва да се образуватъ по образеца на Христа и да ставатъ просвѣтени по умъ, свети по стремежа на съвѣста, могжествени въ дѣлата си (всѣки въ призванието си). Слѣдователно нашитѣ закони ще бждатъ само тогава истинно християнски, когато ни правятъ по възможность по-подобни на Христа.

Нещастно несъгласие. 17. Едно нещастно несъгласие царува тамъ, гдѣто тѣзи качества не сж съединени взаимно чрѣзъ неразкжсваеми връзки. Нещастно е онова възпитание, що не води къмъ нравственость и благочестие! Какво е науката безъ добри нрави? Който успѣва въ наукитѣ, а остава надирѣ въ добритѣ нрави (такъва е старата поговорка), той повече остава надирѣ, отколкото успѣва[42]). И така каквото казалъ Соломонъ за красивата, а неразумна жена, сжщото може да се каже за учения, ала ненравственъ човѣкъ: Каквото е златната обица на носа на свинята, такъво е ученостьта за човѣка, който се е отвърналъ отъ добродѣтельта (Притч. 11. 22). И както скжпоцѣниятъ камъкъ се оковава въ злато, а не въ олово, и затова лъщятъ повече и двата, така и знанието трѣбва да се съедини не съ разпуснатостьта, а съ добродѣтельта, и тогава едното ще увеличи блѣсъка на другото. А гдѣто се присъедини къмъ тѣхъ истинско благочестие, тамъ ще настане съвършенство; за-

щото страхътъ Господенъ, както е начало и край на мждростьта, така сжщо е връхъ и вѣнецъ на знанието, защото пълнотата на прѣмждростьта е да се боимъ отъ Бога (Притч. 1; Сир. 1 и на други мѣста).

Заключение. 18. И понеже всичкиятъ послѣдуващъ животъ зависи отъ дѣтската възрасть и отъ възпитанието, то всичко е изгубено, ако въ тая възрасть не бждатъ всички приготвени за всички задачи на цѣлия животъ. И така, както въ утробата на майката у всѣки бждещъ човѣкъ се образуватъ едни и сжщи членове, при това у всѣки всички: ржцѣ, крака, езикъ и др., макаръ и всички хора да не ставатъ занаятчии, бързоходи, писци, оратори, така и въ училището трѣбва да се учатъ всички на всичко, що е свързано съ човѣка, макаръ че по-послѣ едното ще потрѣбва повече на едни, а другото на други.

Глава единайсета.

Досега е нѣмало училища, които напълно да отговарятъ на цѣлта си.

Какво нѣщо е училище, което отговаря точно на цѣлта си.

1. Азъ ще се покажа много дързъкъ съ такъво смѣло твърдение. Ала азъ, читателю, се позивамъ на самото дѣло и те правя сждия, а самъ оставамъ като посрѣдникъ. Азъ наричамъ училище, което отговаря на цѣлта си, такъво заведение, което е истинска работилница за образованието на хората, гдѣто именно умоветѣ на ученицитѣ се озаряватъ отъ блѣсъка на мждростьта, за да проникнатъ бързо прѣзъ всичко явно и скрито (както е казано въ книгата „Прѣмждрость“ 7. 17), гдѣто душитѣ и душевнитѣ движения се насочватъ къмъ общата хармония на добродѣтелитѣ, и сърцата се привличатъ отъ божествената любовь и дотолкова се проникватъ отъ нея, че всички ония, които сж прѣдадени на християнскитѣ училища за наставяне въ истинска мждрость, вече тукъ подъ небето се приучватъ да водятъ небесенъ животъ; съ една дума, гдѣто всички се обучаватъ всестранно на всичко.

Доказателство че училищата трѣбва да бждатъ такива, а въ сжщность нѣ сж.

2. Но кое училище си е опрѣдѣлило досега такъва цѣль, дотолкова съвършена, безъ да поменуваме, дали я постигнало?

Ала да не се покаже нѣкому, че ние прѣслѣдваме платонически идеи и [43]) блѣнуваме за съвършенство, каквото нигдѣ не сѫществува и за каквото може би въ сегашния животъ не трѣбва и да се надѣваме, азъ ще прѣдставя други основи, за да докажа, че училищата трѣбва да бѫдатъ такива, но досега не сѫ още такива.

1. Отъ желанието на доктора Лютера.

3. Докторъ Лютеръ въ своя позивъ къмъ съсловията на империята, за да отварятъ училища (въ 1525 год.), изказва между друго слѣднитѣ двѣ желания: първо, въ всички градове, паланки и села да се основатъ училища за образование на юношеството отъ двата пола (както доказахме ние потрѣбата отъ това съ доводи въ 9 глава), така че дори онія, които сѫ се посветили на земедѣлие и занаяти, да ходятъ всѣки день макаръ по два часа на училище и да се обучаватъ тамъ на науки, добри нрави и религия; второ, учещитѣ се да се обучаватъ по нѣкоя по-лека метода, която не само да не отвръща отъ учението, но по-скоро да привлича къмъ него, и както казва той, дѣцата да осѣтятъ отъ училищнитѣ занятия не по-малко удоволствие, отколкото ако да прѣкарваха цѣли дни въ игри на орѣхи или топка и въ тичане. Така говори Лютеръ.

2. Отъ свидѣтелството на самата дѣйсвителность; защото

4 Наистина, тоя съвѣтъ е разуменъ и достоенъ за такъвъ великъ мѫжъ. Ала кой не вижда, че тоя съвѣтъ досега не излиза изъ областьта на пожеланията? Гдѣ сѫ тѣзи всеобщи училища? Гдѣ е тая привлѣкателна метода?

1. Училища не сѫ още основани навсѣкѫдѣ.

5. Навсѣкѫдѣ ние виждаме противното на това, защото въ по-малкитѣ общини, паланки и села нѣма още навсѣкѫдѣ училища.

2. А гдѣто ги има, тамъ не се грижатъ, за да услужватъ тия на всички.

6. Ала гдѣто има училища, тѣ сѫществуватъ не за всички безъ разлика, а само за нѣкои, именно за богатитѣ; понеже учението въ тѣхъ е скѫпо, бѣднитѣ се допущатъ само нарѣдко, случайно благодарение на състраданието на нѣкого. А че между бѣднитѣ оставатъ незабѣлѣзани и пропадатъ често извънредни способности за голѣма врѣда на църквата и държавитѣ, много е вѣроятно.

3. Училищата не сѫ мѣсто за приятни занятия, а празни воденици.

7. По-нататъкъ, при обучението на юношеството до сега се е употрѣбявала такъва сурова метода, че училищата сѫ се считали като плашило за дѣцата и като мѫчилище за умоветѣ; по-голѣма часть отъ ученицитѣ, като е осѣщала голѣмо отвращение къмъ наукитѣ и книгитѣ, бързала е да избѣга въ работилницитѣ на занаятчиитѣ или се е залавяла за други житейски занятия.

4. Никѫдѣ не учатъ на всичко; не обучаватъ дори на най-главното.

8. Ония пъкъ ученици, които сѫ се задържали въ училището (или по волята на родителитѣ и покровителитѣ, или съ надежда, че нѣкога съ помощьта на науката ще постигнатъ нѣкое положение, или по-свободно природно влѣчение къмъ тия научни занятия), придобивали сѫ недостатъчно сериозно и разумно образование, а по-скоро едно извратено и погрѣшно образование; защото онова, що би трѣбвало по прѣдимство да се насажда въ умоветѣ, благочестието и нравственостьта, оставало е по прѣдимство занемарено. За това нѣщо, казвамъ, твърдѣ малко сѫ се грижели навсѣкѫдѣ въ училищата (дори въ академиитѣ, които би трѣбвало да стоятъ на най-високото стѫпало на човѣшкото развитие). Отъ тия училища намѣсто кротки агнета сѫ излизали диви осли, неукротими, своенравни мулета, а намѣсто разположенъ къмъ добродѣтели характеръ, изнасяли сѫ само повръхна маниера въ обноскитѣ, скѫпо чуждоземно облѣкло и дресирувани за свѣтска празнота очи, рѫцѣ, крака. Кому отъ тѣзи чилѣчета, огладени отъ толкова дългото изучване на езицитѣ и изкуствата, е минавало прѣзъ ума да служи на другитѣ смртни като образецъ за умѣреность, цѣломѫдрие, смирение, човѣщина, достоинство, търпение, въздържаность и т. н.? А защо е това? Дали не затова, че въ училищата съвсѣмъ не се подига въпросътъ за добъръ животъ? Това се потвърдява отъ разпуснатостьта на дисциплината токуречи въ всички училища, отъ безкрайнитѣ оплаквания, въздишкитѣ и сълзитѣ на много благочестиви хора. И струва ли да се защищаватъ още сегашнитѣ училища? Насъ ни е овладѣла наслѣдствена болесть, която ни е прѣдадена отъ първитѣ хора, така че ние, като сме оставили на страна дървото на живота, протѣгаме безреднитѣ стремежи само къмъ едничкото дърво на позна-

нието. За угода на тоя безреденъ стремежъ на училищата досега сѫ тичали само подиръ знанията.

5. Ползуватъ се не отъ непринудена, а отъ насилствена метода.

9. Ала по какъвъ редъ, съ какъвъ успѣхъ сѫ се стремили да достигнатъ и това? Работата вървѣше така, че по петь, по десеть и повече години сѫ задържали човѣшкия умъ върху нѣща, които той може да схване въ течение на една година. Това, което съ голѣма леснина е можело да се влѣе тихо въ умоветѣ, вкарвало се е насила, дори се е забивало. Това, което е могло да се прѣдстави прѣдъ очитѣ нагледно и ясно, подпасяло се въ тъменъ, забърканъ видъ, като въ видъ на чисти гатанки.

6. Образова нето се заключава повече въ запознаване съ думи, отколкото съ нѣща.

10. Азъ засега замълчавамъ това, че едва ли нѣкждѣ умоветѣ сѫ се хранили съ истинскитѣ зърна на нѣщата; ще кажа само, че тѣ сѫ се пълнили обикновено съ чурупкитѣ на думитѣ (съ нѣкакво празно брътвене на папагалъ) съ трицитѣ и съ мъглата на мнѣнията.

7. Какъ е разтегнато и забъркано изучването на латински езикъ.

11. Изучването на латински езикъ (споменувамъ го само пѫтемъ за примѣръ), Боже мой, колко е било забъркано, колко затруднително, колко е разтегнато! Маркитантитѣ, слугитѣ при кухнитѣ, въ войската и при други долни занятия научаватъ нѣкой чуждъ езикъ, дори и два, три езика много по-бързо, отколкото възпитаницитѣ на училищата научаватъ латинския езикъ при сума свободно врѣме и при най-голѣма напрѣгнатость. И съ какъвъ неравенъ успѣхъ! Първитѣ слѣдъ нѣколко мѣсеца бъбрятъ свободно за всичко, каквото имъ трѣбва; послѣднитѣ дори слѣдъ петнайсеть или двайсеть години могатъ да дадатъ нѣщо на латински езикъ и то не безъ спъване и заекване, ала и тогава тѣ вършатъ нѣщо, само ако сѫ привързани за патерицитѣ си — граматикитѣ и рѣчницитѣ. Отъ какво може да произлиза такъво страшно губене врѣме и трудъ, ако не отъ опаката метода?

Оплакването на докторъ Лубина.

12. Най-ученията Айлхардъ Лубинъ, докторъ на теологията и професоръ на ростокския университетъ, право е написалъ за тая метода слѣдното: „Разпространеният начинъ за обучение на дѣцата въ училищата ми се вижда така

наредень, като да е приелъ нѣкой покана, съ възнаграждение за труда и усърдието си да измисли начинъ или планъ, по който учителитѣ да обучаватъ и ученицитѣ да учатъ латинския езикъ само съ безмѣренъ трудъ, съ страшно отвращение, съ безкрайни мжки и само слѣдъ много дълго врѣме“. И малко слѣдъ това „Когато помислювамъ по-често за това, съзнавамъ, че не веднажъ съмъ идвалъ до мисъльта и дори до убѣждението, че всичко това го е въвелъ въ училищата нѣкой зълъ и завистливъ гений, врагъ на човѣшкия родъ“. Така говори Лубинъ, когото поискахъ да приведа тукъ като единъ отъ особно важнитѣ свидѣтели.

И на автора.

13. Защо пъкъ да търсимъ свидѣтели? Ние, които сме толкова много, що сме излѣзли изъ училищата и академиитѣ, едвамъ сме осѣнени отъ сѣнката на нѣкоя поистинска ученость. Азъ самъ, единъ отъ многото хиледи, съмъ нещастенъ човѣкъ, чиято най-привлѣкателна пролѣть, цъвтещитѣ години на юношеството, загинаха, прѣкарани по най-жалъкъ начинъ въ безполезни дребулии. О, колко пжти, слѣдъ като ми се удадѣ да видя по-добро, споменътъ за изгубеното врѣме отъ живота е прѣдизвиквалъ въздишки въ гърдитѣ ми, сълзи на очитѣ ми, болежка въ сърцето ми! О, колко пжти тая болежка ме е карала да възклицавамъ:

Само да ми върнѣше Юпитеръ изминалитѣ години! [44]).

Оплакванията и желанията трѣбва да се прѣобърнатъ въ опитване да се потърси пѣщо по-добро.

14. Ала напусто сж тия желания: изминалиятъ день не се връща вече. Никой отъ насъ, чиито години сж проживѣни, нѣма да помладѣе отново, за да почне отново живота и да се приготви по-добрѣ къмъ живота; тукъ не може да се помогне. Остава само едно, едно само е възможно: доколкото ни държатъ силитѣ, да се погрижимъ за нашитѣ потомци; ние сме длъжни именно да покажемъ оня пжть, който тѣ трѣбва да избѣгватъ, слѣдъ като имъ покажемъ пжтя, по който нашитѣ учители сж ни вкарвали въ грѣшки. Нека се извърши това въ името и съ помощьта на Оня, Който самъ може да прѣсмѣтне нашитѣ недостатъци и да оправи кривината на нашитѣ пжтища (Екл. 1, 15).

Глава дванайсета

Възможно е да се прѣобразуватъ училищата къмъ по-добро.

Трѣбва ли да се употрѣбяватъ лѣкарски срѣдства къмъ застарѣли болести.

1. Да се лѣкуватъ застарѣли болести е безмѣрно мжчно и се счита току-речи невъзможно. Ала, ако се намѣрѣше нѣкой, който да обѣщае спасително срѣдство, то болниятъ беки ще се отрече отъ него? Но щѣше ли да поиска да употрѣби колкото се може по-скоро това срѣдство, особено ако е убѣденъ, че лѣкарьтъ се ржководи не отъ случайно мнѣние, а отъ основателно съображение. И така при това наше смѣло прѣдложение ние сме длъжни да поведемъ работата така, че да стане очевидно, първо, какво обѣщаваме, а послѣ, на какво основание.

Какво прѣдлага и обѣщава тукъ авторътъ?

2. Ние обѣщаваме такъва наредба на училищата, споредъ която:

I. Цѣлото юношество (освѣнъ ония, на които Богъ е отказалъ разумъ) да получи образование;

II. Да се обучава на всичко, що може да направи човѣка мждръ, честенъ, светъ;

III. Това образование като подготвяне къмъ живота да се завръшва до настжпването на зрѣлата възрасть;

IV. Това сжщото образование да напрѣдва безъ бой и жестокость, безъ всѣка понуда, колкото се може по-гладко, по-меко, като само отъ себе си. (Както живото тѣло увеличава ръста си, безъ да има нужда да му се разтѣгватъ или изтеглюватъ членоветѣ, защото то само малко помалко и незабѣлѣзано достига пълния си ръстъ и сила. ако само му се доставя разумно храна, топлина и упражнение, — така, казвамъ, разумно доставянитѣ на душата срѣдства за хранене, топлене и за упражнение се прѣобръщатъ въ мждрость, нравственость и благочестие);

V. Да се дава образование не прѣвидно, а истинско, не повръхно, а основателно; т. е. човѣкъ като разумно сжщество да се ржководи не по чуждъ, а по собственъ разумъ и да се приучва не само да чете въ книгитѣ и да разбира чуждитѣ възгледи върху нѣщата, или дори да ги задържа въ паметьта си и да ги излага, но да

прониква самостоятелно до корена на нѣщата и да усвоява истинския имъ смисълъ и употрѣбението имъ. Сѫщото трѣбва да става и относно основателното усвояване на нравственостьта и благочестието;

VI. Образованието да се придобива не съ голѣми усилия, а колкото е възможно по-лесно; при това да се употрѣбява ежедневно за общи упражнения не повече отъ четири часа и така, че единъ учитель да стига за съвмѣстно обучение на стотини ученици при трудъ десеть пѫти по-лекъ въ сравнение съ оня, който сега се употрѣбява обикновено за единъ само ученикъ.

Характерътъ на хората относително новитѣ изпамѣрвания се обяснява чрѣзъ примѣра на Архимедовия уредъ.

3. Ала кой ще повѣрва това, прѣди да го види? Познато е свойството на смрътнитѣ, че прѣди да бѫде извършено нѣкое особно откритие, тѣ се чудятъ, какъ би било възможно да се открие то, — когато пъкъ е то вече открито, да се чудятъ, какъ не е могло да се открие по-рано. Когато Архимедъ обѣщалъ на царя Херона[45]) да вкара въ морето единъ голѣмъ корабъ, който не сѫ могли да помрѣднатъ сто души, присмѣха му се; ала най-подиръ видѣли това нѣщо съ прѣголѣмо очудване.

И на новия свѣтъ.

4. Колумба който се надѣвалъ да открие нови острови на западъ, ни единъ краль не е искалъ да слуша и никой освѣнъ кастилскиятъ краль не е искалъ да му даде макаръ какво да е съдѣйствие въ опитването му. Историята разправя, че самитѣ му съпѫтници въ морското пѫтуване по причина на отчайване не веднажъ сѫ негодували срещу му, дори малко останало да го не хвърлятъ въ морето и да се завърнатъ у дома си безъ да направятъ нѣщо. А пъкъ при това е билъ открытъ Новиятъ Свѣтъ, толкова обширенъ, и сега ние всички само се чудимъ, какъ е могълъ тоя свѣтъ да остане толкова врѣме непокѫтнатъ. Тукъ се отнася и познатия комиченъ постѫпъкъ на Колумба. Когато испанцитѣ, които му завиждали като на италиянецъ на славата за такъво велико откритие, на едно веселие сѫ го осмивали, като казвали, че другото полукѫлбо е открито благодарение на случая, а не на изкуството, и че всѣки другъ би могълъ да го открие, — той

имъ прѣдложилъ една хубава задача: какъ може да стои изправено на върха си едно кокоше яйце? Всички сж се мжчили напусто да отгатнатъ тая задача; тогава Колумбъ чукналъ леко яйцето о ченията и, като се строшила малко чурупката, яйцето се задържало изправено. Тѣ се засмѣли и завикали, че и тѣ биха могли да направятъ сжщото. „Сега можете, оттоворилъ имъ той, защото видѣхте, какъ става това; а защо не можа никой отъ васъ да го направи прѣди мене?

На печатарско изкуство. 5. Азъ мисля, че щѣше да се случи сжщото, ако Иоанъ Фаустъ, изнамѣрвачътъ на печатарското изкуство, бѣше обявилъ, че у него има начинъ, по който единъ човѣкъ въ осемь деня ще прѣпише повече книги, отколкото десеть най-изкусни писци въ продължение на цѣла година, и че книгитѣ ще бждатъ написани много изящно, всички екземпляри ще иматъ еднакъвъ видъ до най-послѣдната буква и че всички ще бждатъ съвсѣмъ безъ грѣшки, ако само единътъ екземпляръ бжде изправенъ добрѣ и т. н. Кой щѣше да повѣрва? Кому не щѣше това да се покаже за гатанка или поне за празна и безполезна хвалба? А пъкъ сега и дѣцата знаятъ, че това наистина е така.

На барута. 6. Ако Бартолдъ Шварцъ, изнамѣрвачътъ на мѣднитѣ топове, бѣше се обърналъ къмъ стрѣлцитѣ съ лжкъ съ такива думи: „Вашитѣ лжкове, вашитѣ мѣтателни машини, вашитѣ прашове не струватъ нищо. Азъ ще ви дамъ орждие, което безъ да се употрѣбя силата на ржката, а само съ огънь не само ще изхвърля камъни и желѣзо, а и ще ги изхвърля по-далечъ, ще налучва по-добрѣ цѣлта и по-силно ще разтръсва и сваля на земята“, — кой отъ тѣхъ не щѣше да го дигне на смѣхъ? Толкова е обикновено новото и влѣзлото въ употрѣбение да се смѣта за чудесно и за невѣроятно.

На изкуството за писането. 7. И американцитѣ навѣрно не сж могли да си прѣдставятъ, какъ е възможно, човѣкъ безъ изустно обръщание, безъ живъ прѣдавачъ, само като изпрати кжсче книга, да може да съобщава другиму

мислитѣ си. Ала у насъ и най-тѫпоумнитѣ разбиратъ това. Съвсѣмъ така с навсѣкѫдѣ и въ всичко.

Чудото за праотцитѣ е смѣшно за потомцитѣ.

И изнамирането на новъ метода подлежи на хулене.

8. Азъ лесно прѣдвиждамъ, че сѫщото ще се случи и съ това мое новоначинание; азъ дори съмъ го опиталъ вече. Отъ само себе си се разбира, че нѣкои ще се чудятъ и негодуватъ, гдѣто се срѣщатъ хора, които дръзнуватъ да упрекаватъ училищата и методитѣ на обучението и общеприетитѣ книги, че не били съвършени, и да обѣщаватъ нѣщо извънредно и което надминава всѣко вѣрване.

Какъ да се излѣзе насрѣща на тия хуления.

9. Мене щѣше да ми бѫде по-лесно за своя защита да се ослоня на успѣха, като на най-правдивъ свидѣтель въ бѫдеще на моитѣ твърдения (дотолкова азъ вѣрвамъ въ моя Богъ); но понеже азъ пиша тукъ прѣдварително не за необразованата тълпа, а за разумни хора, то съмъ дълженъ да докажа, че е възможно, щото цѣлото юношество да се наставлява въ наукитѣ, нравственостьта и благочестието безъ всички онѣзи тегла и мѫки, каквито търпятъ навсѣкѫдѣ както учещитѣ, така и ученицитѣ отъ приетата сега метода.

Основа за научно доказателство.

10. Единствена ала напълно достатъчна основа за това доказателство нека бѫде слѣдното положение: всѣки прѣдметъ не само се насочва лесно натъй, накѫдѣто се клони по природа, но дори самъ бърза натъй съ нѣкое удоволствие и осѣща страдание, ако го задържи нѣщо.

Развитието му.

11. Всѣки знае, че нѣма никаква нужда да се принудява птицата да се учи да лети, рибата да плава, звѣрътъ да бѣга; това го правятъ тѣ сами, щомъ осѣтятъ, че членоветѣ, които сѫ прѣдназначени за тая работа, сѫ достатъчно заякнали. Не трѣбва така сѫщо да се принудява водата да тече отъ планината надолу, огънътъ да гори, ако е даденъ горливъ материалъ и притокъ на въздухъ, валчестиятъ камъкъ да се търкаля надолу, или ржбатиятъ да лежи на мѣстото си; окото или огледалото да

възприеме прѣдметитѣ при надлежно освѣтление, сѣмето да поникне, когато е стоплено отъ влагата и топлината. Всѣки прѣдметъ въ сжщность се стреми самъ отъ себе си къмъ такъва дѣйность, къмъ каквато е приспособенъ отъ природата; а пъкъ при най-малката поддръжка той проявява тая дѣйность.

И приемането му. 12. Ако ли (както видѣхме това въ петата глава) сѣмената на знанието, нравственостьта и благочестието лежатъ отъ природата въ всички хора (изключваме изродитѣ), то оттукъ слѣдва безъ друго, че тѣ се нуждаятъ само отъ най-малко възбуждане и отъ нѣкое разумно ржководене.

Първо възражение. 13. Ала казватъ: Не отъ всѣко дърво може да се издѣла Меркурий[46]). Азъ пъкъ отговарямъ: Отъ всѣки човѣкъ може да се направи човѣкъ, ако нѣмаше развала.

Второ възражение. 14. Но пъкъ (ще възрази нѣкой) нашитѣ вжтрѣшни сили сж ослабени отъ грѣхопадението. Азъ отговарямъ: ала не сж унищожени. И тѣлеснитѣ ни сили сж ослабени, при все това чрѣзъ ходене, бѣгане, упражнения въ художествени работи ние умѣемъ да ги докараме до естествена прѣснота. Първитѣ хора, макаръ и тутакси слѣдъ сътворението имъ да сж можали да ходятъ, говорятъ, разсжждаватъ, а ние можемъ да ходимъ, говоримъ, разсжждаваме, само слѣдъ като ни научатъ, сѐ пакъ отъ това не слѣдва, че всичко това не може да се научи другояче, освѣнъ по заплѣтенъ начинъ, съ голѣми усилия и съ невѣренъ успѣхъ. Защото ако ние безъ голѣми мжчнотии се научаваме на онова, що се отнася до тѣлото: да ядемъ, да пиемъ, да ходимъ, да скачаме, да правимъ различни работи, то защо пъкъ по сжщия начинъ да не можемъ да се научимъ и на онова, що сѐ отнася до духа? Нека само не липсва нужното възпитание. Азъ ще притуря още нѣщо къмъ това. Обучителътъ на коне въ нѣколко мѣсеца научава коня да бѣга рисъ, да скача, да тича въ кржгъ, по знака на камшика да прави разни движения. Изкусниятъ палячо научава мечката да играе, заека да бие дайре, кучето да оре, да фехтува, да отгатва и др. т. Нѣкаква си слаба бабичка научава папагала, свраката, враната да подражава звуковетѣ

на човѣшкия гласъ или пѣснитѣ и др. т., и всичко това въпрѣки природата и въ кѫсо врѣме. И човѣкътъ не може ли да се научи на това, къмъ което природата, не казвамъ, че го допуща или го води, ала го тегли и влѣче? Трѣбва да се срамуваме да твърдимъ такъво нѣщо, за да не ни зематъ на смѣхъ и дресировачитѣ на звѣрове.

Трето възражение. 15. Ала самата мѫчнотия на нѣщата, възразяватъ по-нататъкъ нѣкои, прави, да не ги разбере всѣки. Азъ отговарямъ: Каква е тая мѫчнотия? Има ли, питамъ азъ, такъво тъмно тѣло въ природата, което да не може да възприеме огледалото, ако го туримъ само удобно при достатъчно освѣтление? Има ли нѣщо, което да не се нарисува на картина, ако го рисува само нѣкой вѣщъ въ рисуването? Ще се намѣри ли нѣкое сѣме или коренъ, който да не може да приеме земята и съ топлината си да не може да съдѣйствува да израстне, ако само човѣкъ знае, гдѣ, кога и какъ трѣбва да го посѣе? Азъ ще притуря още слѣдното: нѣма на свѣта нито една скала или кула, на която да не може да се качи всѣки, който има крака, ако само добрѣ е закрѣпена стълбата, или пъкъ сѫ добрѣ издѣлани стѫпалата на самата скала, а отстрани има пармаклъкъ, за да нѣма опасность да падне човѣкъ въ пропастьта. Затова, ако малцина достигатъ до върха на знанията, макаръ че мнозина се приближаватъ къмъ него бодро и съ жадность, а пъкъ обия, които достигатъ до нѣкоя точка, достигатъ я само съ трудъ, съ задъхване, съ умора и виене свѣтъ, ту като сѥ прѣпъватъ, ту като падатъ, то това произлиза не отъ туй, че нѣщо е недостѫпно за човѣшкия духъ, а отъ това, че стѫпалата сѫ злѣ разположени, развалени, съ трапища, застрашаватъ да се разрушатъ, т. е. отъ това, че методата е забъркана. Но че по стѫпала, разположени по надлѣженъ начинъ, яки, цѣли и безопасни можемъ всѣкиго да поведемъ до каквато височина искаме, не може да има никакво съмнѣние.

Четвърто възражение. 16. Ти ще кажешъ: има обаче съвсѣмъ тѫпи глави, въ които не е възможно да се вкара нѣщо.

Първи отговоръ. Азъ ще отговоря: Едва ли ще се намѣри толкова зацапано огледало, което да не възприема никакъ

изображения; едва ли ще има толкова грапава дъска, на която да не може да се напише нѣкакъ какво да е.

Втори отговоръ. При това ако огледалото е зацапано отъ прахъ и петна. трѣбва да се избърше; ако дъската е грапава, трѣбва да се изглади, тогава ще станатъ годни за употрѣбение. Сжщо така, ако се огладва и се изостря юношеството, то навѣрно еднитѣ ще изострятъ и оглаждатъ другитѣ, така че най-подиръ всички ще възприематъ всичко. (Азъ неизмѣнно оставамъ при своето твърдение, защото основата остава неизмѣнена). Въ всѣки случай ще произлѣзе такъва разлика, че по-бавнитѣ глави ще забѣлѣжатъ, че иматъ много оскждни познания за прѣдметитѣ, ала при все това ще го забѣлѣжатъ; по-даровититѣ пъкъ, като простиратъ стремежитѣ си отъ единъ прѣдметъ къмъ други, ще проникватъ сé по-дълбоко и по-дълбоко въ нѣщата и ще събиратъ нови, твърдѣ полезни наблюдения за нѣщата.

Трети отговоръ. Най-подиръ нека нѣкои глави и да не сж съвсѣмъ годни за образование. както е негодно за рѣзба чепатото дърво; ала моето твърдение си остава вѣрно спрѣмо посрѣдственитѣ способности, които по **Божия** милость всѣкога даватъ изобиленъ резултатъ. Съвсѣмъ слабоумни хора срѣщаме така рѣдко, както се срѣщатъ рѣдко и хора лишени отъ членове. Поне слѣпотата, глухотата, куцането, болнавостьта рѣдко сж природени у хората, а ни се навличатъ по наша вина; така е и извънредната тжпость на мозъка.

Пето възражение. 17. Още възразяватъ: На нѣкои липсва не способность къмъ учение, а охота, и безполезно и неприятно е да се каратъ да учатъ противъ волята си. Азъ отговарямъ: Наистина пишатъ за нѣкой философъ че ималъ два ученика, единътъ тжпъ, другиятъ палавъ, и че той пропждилъ и двамината, понеже първиятъ искалъ да се учи, но не могълъ, а вториятъ могълъ да се учи, но не щѣлъ.

Отговоръ. Какъ ви се струва, ако самитѣ учители сж причината за такъво отвръщане отъ наукитѣ? Поне Аристотелъ е казалъ, че любознателностьта е вродена у човѣка, и че това е така, ние видѣхме въ петата и въ

най-близката прѣдидеща — единайсета глава. Но понеже понѣкога нѣжната снизходителность на родителитѣ разваля естествения стремежъ въ дѣцата, понѣкога лекомисленото другарство ги привлича къмъ праздни нѣща, понѣкога самитѣ дѣца се увличатъ отъ градски или придворни веселби или отъ всѣкакви външни прѣдмети, — то оттукъ произлиза, че въ тѣхъ нѣма никакво желание да постигатъ непознатото, и тѣ не могатъ лесно да се съсрѣдоточатъ. (Както езикътъ, който е навикналъ само на единъ вкусъ, не може лесно да различи други, така и духътъ, който е заетъ вече отъ една страна, не е достатъчно внимателенъ къмъ онова, що се прѣдставя отъ другата страна). Затова прѣди всичко трѣбва да се отстрани у такива дѣца примѣсената отъ отвънъ тжпость, да се приведе природата къмъ първоначалната своиствена ней прѣснота, тогава навѣрно ще се повърне любознателностьта. Ала кой отъ ония, които се заематъ да образуватъ юношеството, мисли да го направи отначало годно за възприемане на образованието? Стругарьтъ прѣди да почне да изтача нѣкой прѣдметъ отъ дърво, одѣлва го отначало съ брадва; ковачътъ прѣди да кове желѣзото, прави го меко; тъкачътъ прѣди да преде нишки, да прави основа и да тъче, очиства вълната, опира я и я влачи; ботушарътъ прѣди да ошие ботуша, прѣработва кожата, разтѣга я, разглажда я. Но мисли ли нѣкой, че по такъвъ начинъ и учительтъ, прѣди да образува ученика съ наставленията си, трѣбва отначало да пробуди въ него стремежъ къмъ образованието, да го направи поне годенъ къмъ образованието и дори да извиква въ него готовность да се покорява въ всичко на наставника си? Току-речи всѣки учитель се залавя за ученика така, както го намѣри: той го изглажда на струга, кове го, разчесва го, тъче го, приспособява го къмъ своя калъпъ, желае да блѣщи, като излъсканъ, и, ако не сполучи тутакси по желанието си (и какъ може да сполучи, питамъ азъ), той негодува. шуми, бѣснѣй. И ние се чудимъ, че има хора, които се отклоняватъ и бѣгатъ отъ такъво образование. По-скоро би трѣбвало да се чудимъ, ако нѣкой може да издържи такъво образование.

Шесть вида способности.

18. Тукъ се прѣдставя случай да се посочи накратко различието на способноститѣ, именно, че нѣкои лица сж остри,

други тѫпи; нѣкои сѫ меки и гѫвкави, други твърди и вироглави; нѣкои сѫ сами по себе си жадни за наука, други намиратъ удоволствие повече въ механическа дѣйность. И изъ тоя три пѫти двоенъ видъ способности произлиза шестократно смѣсване на послѣднитѣ.

I. 19. На първо мѣсто стоятъ дѣцата съ остъръ умъ, любознателни и поддавливи, които прѣдимствено прѣдъ всички други сѫ най-годни за научни занятия; на такива трѣбва само да се прѣдлага храната на мѫдростьта, тѣ си растатъ сами отъ себе си като благороднитѣ растения. Изисква се само прѣдпазливость, не трѣбва да се допуща да бързатъ много, за да не би да отслабнатъ и да се изхабятъ прѣди врѣме.

II. 20. Други дѣца иматъ остъръ умъ, ала сѫ тежки ако и послушни. Тѣ се нуждаятъ само отъ подтикване.

III. 21. Трето, има дѣца съ остъръ умъ и любознателни, ала диви и вироглави. Такивато ги ненавиждатъ въ училищата и ги смѣтатъ за безнадежни; а пъкъ отъ тѣхъ излизатъ обикновено велики мѫже, ако се възпитаватъ както трѣбва. Историята ни прѣдставя такъвъ примѣръ въ Темистокла, великиятъ атински пълководецъ, който въ отрочеството си се отличавалъ съ непокоренъ нравъ (така че учителтъ му казвалъ: „момче, ти нѣма да бѫдешъ посрѣдственость, а ще бѫдешъ или велико благо за държавата или велико зло“). Когато сетнѣ се е чудилъ нѣкой, че си измѣнилъ характера, той казвалъ така: „отъ дивитѣ жребци излизатъ най-хубавитѣ коне, ако се приспособятъ къмъ тѣхъ нужни начини за обучение“. Така е било и съ Буцефала на Александра Велики. Като гледалъ, че баща му Филипъ искалъ да запрати съвсѣмъ дивия конь, който не търпѣлъ на гърба си никой ездачъ, той казалъ: „Какъвъ конь губятъ хората, като не умѣятъ да се ползуватъ отъ него поради неопитностьта си“! И като се заловилъ съ чудно изкуство, той безъ бой достигналъ, щото тоя конь не само тогава, но и винаги послѣ това носилъ върху си Александра, па и въ цѣлия свѣтъ не е могълъ да се намѣри другъ конь по-благороденъ и по-достоенъ за такъвъ великъ герой. Плутархъ[47]), като разправя тая история, прибавя:

„Тоя конь ни напомня, че много отлични природни дарби пропадатъ по вината на възпитателитѣ, които обръщатъ конетѣ на магарета, като не умѣятъ да управляватъ тия възвишени и свободни сѫщества“.

iv 22. Четвърто, има дѣца послушни и въ сѫщото врѣме любознателни, но тежки и тѫпи. Такива могатъ да вървятъ по слѣдитѣ на другитѣ и, за да сѥ направи това възможно за тѣхъ, трѣбва да се слѣзе до тѣхнитѣ слабости, безъ да имъ се възлага тежко брѣме, безъ да се изисква отъ тѣхъ каквото и да е рѣзко, а по-скоро да се отнасяме къмъ тѣхъ винаги доброжелателно, като ги поддържаме, укрѣпяваме и възстановяваме, за да не отпадва духътъ имъ. Нека такива хора и по-късно да достигнатъ цѣлта си; затова тѣ по-яко ще се държатъ о нея, както става това съ къснозрѣещитѣ плодове; и както печатътъ помѫчно се отпечатва на оловото, ала затова се задържа подълго, така и такива хора сѫ по-животоспособни, отколкото даровититѣ, и у тѣхъ не така лесно пропада онова, що сѫ усвоили веднажъ. Затова тѣ не трѣбва да се отстраняватъ отъ училището.

v 23. Пето, нѣкои дѣца сѫ тѫпи и връхъ това мекушави и лѣниви. Тѣхъ можемъ още да поправимъ, ако не сѫ вироглави. Ала тукъ се изисква голѣмо благоразумие и търпение.

vi 24. Послѣдно мѣсто заематъ тѫпитѣ и при това разваленитѣ и злобнитѣ дѣца, които въ по-голѣма часть сѫ безнадеждни. Но понеже се знае, че въ цѣлата природа се намиратъ срѣдства срѣщу разваленото, и че дърветата, които отъ природата сѫ неплодовити, могатъ да се направятъ плодовити чрѣзъ надлежно посаждане, то не трѣбва изобщо да се отчайваме, а да се грижимъ да надвиемъ и да отмахнемъ упоритостьта. Ако се види, че е невъзможно това, тогава само ще трѣбва да се остави изкривеното и чепатото дърво, отъ което нѣма надежда да се издѣла Меркурий. Безплодната почва не трѣбва нито да се обработва, нито изобщо да се пипа, е казалъ Катонъ[48]). Ала такъва, до такъва стѫпень изродена натура едва ли ще се срѣщне една между хилядо. Какво бѣлѣжито доказателство за Божията благость!

25. Сѫщностьта на казаното се свежда къмъ слѣднитѣ думи на Плутарха: Какви дѣцата се раждатъ, не зависи отъ никого, ала за да излѣзатъ добри чрѣзъ правилно възпитание, това е въ нашитѣ рѫцѣ. Да, въ нашитѣ рѫцѣ, казва той: Така градинарьтъ извежда дърво отъ каква да е издънка, като употрѣбява винаги едно и сѫщо изкуство за прѣсаждане.

Че е възможно да се употрѣби къмъ всички способности едно и сѫщо изкуство и една и сѫща метода, привеждатъ се четири доказателства.

26. А че може да се обучава и образува по една и сѫща метода цѣлото юношество съ толкова различни природни дарби, показватъ слѣднитѣ четири положения.

I. 27. Първо, всички хора трѣбва да се водятъ къмъ едни и сѫщи цѣли на мѫдростьта, нравственостьта и благочестието.

II. 28. Второ, всички хора, както и да се различаватъ по своитѣ способности, иматъ една и сѫща човѣшка природа, снабдена съ едни и сѫщи органи.

III. 29. Трето, споменатото различие на способноститѣ не е нищо друго, освѣнъ уклонение или недостатъкъ на естествената хармония, както и болеститѣ на тѣлото сѫ уклонения поради безмѣрната влага или суша, топлина или студъ. Напримѣръ, какво нѣщо е острота на ума, ако не тънкость и подвижность на животния духъ [49]) въ мозъка, която се съобщава извънредно бързо на сѣтивата и прониква много скоро прѣдметитѣ, що се прѣдставятъ? Ако разумътъ не задържа въ извѣстни прѣдѣли тая подвижность, случва се, че духътъ се разсѣйва, а мозъкътъ или ослабва, или тѫпѣе; отъ това ние виждаме, че дарбитѣ, които узрѣватъ рано, или пропадатъ отъ прѣдиврѣменна смрътъ, или се притѫпяватъ. Наопаки, какво нѣщо е тѫпость на ума, ако не лѣплива дебелина и тъмнина на животния духъ въ мозъка? Затова тя трѣбва да се разтроши и да се освѣти чрѣзъ често възбуждане. Какво нѣщо е, питамъ, непокорство и вироглавие, ако не безмѣрна твърдость на сърцето, която не иска да се поддаде? Затова тя трѣбва да се смегчи чрѣзъ дисциплина. А мекушавостьта не е друго

нищо освѣнъ извънмѣрно ослабване на сърцето, което се нуждае отъ укрѣпяване. Затова, както за тѣлото е най-вече полезно не онова цѣрене, което прилага противното къмъ противно (защото съ това се възбужда по-ожесточена борба), а онова, което принася омекване на противнитѣ начала, така щото на едната страна да нѣма недостатъкъ, а на другата да нѣма излишъкъ; така и срѣщу недостатъка на човѣшкия умъ най-сгодно срѣдство ще бѫде такъва метода, чрѣзъ която се умѣряватъ уклоненията и недостатъцитѣ на дарбитѣ и се привожда всичко къмъ хармония и къмъ нѣкое приятно съзвучие. Поради това нашата метода е приспособена за посрѣдствени способности (каквито най-често се срѣщатъ винаги), за да не липсва юзда за задържане на по-бързитѣ натури (за да не се изнемощатъ прѣдиврѣменно), както и махмузи (шпори) и остени за подбуждане на по-бавнитѣ.

IV. 30. Най-подиръ, на тия недостатъци и уклонения въ способноститѣ най-добрѣ може да се помогне, докато сѫ още нови. Както на войната новобранцитѣ се размѣсватъ съ старослужещитѣ, слабитѣ съ силнитѣ, лѣнивитѣ съ пъргавитѣ, и всички трѣбва да се сражаватъ подъ едни и сѫщи знамена, да се ржководятъ по едни и сѫщи заповѣди, докато се продължава боятъ правилно, а когато пъкъ се спечели побѣдата, всѣки прѣслѣдва врага, докогато иска и може, и взема плячка по желанието си, — сѫщо така и въ тоя наученъ походъ трѣбва да има такъвъ редъ, щото тежкитѣ да сѫ размѣсени съ пъргавитѣ, тѫпитѣ съ по-свѣснитѣ, упорититѣ съ послушнитѣ, и всички да се ржководятъ по едни и сѫщи наставления и примѣри, докогато се нуждаятъ отъ ржководитель, а слѣдъ напущане училището нека всѣки продължи образованието си съ каквато бързина може.

Отъ какви съображения да се ржководимъ при размѣсванего на различнитѣ способности.

31. Това размѣсване азъ разбирамъ не само по отношение на мѣстото, ала още повече по отношение на помощьта. Именно, когато учительтъ забѣлѣзва у нѣкого по-голѣми способности, нека му даде да обучавъ двама или трима по-изостанали; ако забѣлѣжи нѣкого съ честенъ характеръ, нека му повѣри други съ лоши наклоности, за да ги наблю-

дава и ржководи. По тоя начинъ ще се покаже прѣкрасна грижливость за едната и другата страна, ако още при това учительтъ наблюдава, щото всичко да става по прѣдписанието на разума. Но врѣме е вече да се пристжпи къмъ разясняване на самата работа.

Глава тринайсета.

Основата за прѣобразуване на училищата е точниятъ редъ въ всичко.

Редътъ е душата на всичко.

1. Ако разгледаме внимателно, кое именно запазва въ надлежно състояние цѣлата тая вселена заедно съ най-ситнитѣ частици, ще намѣримъ, че не е нищо друго, рѣшително нищо друго, освѣнъ редътъ, т. е. взаимното разположение на прѣдидещитѣ и на послѣдоващитѣ нѣща, на горнитѣ, на долнитѣ, на голѣмитѣ и малкитѣ, на сходнитѣ и несходнитѣ по мѣсто, врѣме, мѣра и тегло, споредъ както е потрѣбно и отговаря на всѣко нѣщо. Затова нѣкой сполучливо и вѣрно е казалъ, че редътъ е душата на всичко. Защото всичко, що се намира въ редъ, запазва положонието си непобутнато дотогава, докогато пази редъ. Ако ли напустне реда, слабѣе, колебае се, размрѣдва се и се руши. Това е очевидно изъ примѣритѣ на природата и изкуството.

Това се пояснява съ примѣри: 1) на свѣта,

2. Какво е това, питамъ, което прави свѣта свѣтъ и което прави, той да си остава постоянно въ своята пълнота? Това е то, гдѣто всѣко създание се държи твърдѣ строго въ прѣдѣлитѣ си съгласно прѣдписанията на природата; благодарение, казвамъ, че се пази такъвъ редъ въ частноститѣ, запазва се и свѣтовниятъ редъ.

2, На небесната твърдь,

3. Коя е причината, че се извръшва въ такъвъ редъ и безъ всѣко забръкване течението на врѣмената въ толкова опрѣдѣлени междини отъ години, мѣсеци и дни? Това е само неизмѣнниятъ редъ на небесната твърдь.

3. На тънко работещитѣ малки жи отни.

4. Коя е причината, че пчелитѣ, мравитѣ, паяцитѣ произвождатъ такъва тънка работа, че човѣшкия умъ намира въ нея повече на какво да се чуди, отколкото на какво да подражава? Нищо друго освѣнъ вродената похватность да пазятъ въ дѣйностьта си редъ, брой и мѣра.

4, На човѣшкото тѣло. 5. Кое прави, човѣшкото тѣло да е такъвъ чуденъ органъ, че да успѣва да извръшва безбройни дѣйности, макаръ да не е снабдено съ безбройно количество орждия? тоестъ, че съ помощьта на ония немного членове, отъ които е съставено, то може да извръшва чудо разнообразни работи, и не желае нито да му се придаде нѣщо, нито да му се измѣнятъ органитѣ. Всичко това го прави, разбира се, мждрото съотвѣтствие на всички членове, както съотвѣтствието на всѣки членъ въ самъ себе си, така и на отдѣлнитѣ членове въ отношение къмъ други.

5. На нашия умъ. 6. Коя е причината, че духътъ, който прѣбивава въ тѣлото, е достатъченъ самъ за управление на цѣлото тѣло и въ сжщото врѣме за толкова разновидна дѣйность? Само редътъ, по който всички членове сж свързани съ непрѣкжснати връзки и се привеждатъ въ дѣйствие свободно по знака на първото движение, което изхожда отъ ума.

6. На разумно управлявано царство. 7. Коя е причината, че единъ човѣкъ, царь или императоръ, може да управлява цѣли народи, така че, макаръ и да има колкото глави толкова и умове, все пакъ трѣбва да служатъ на стремежитѣ на самаго него и, ако той води добрѣ дѣлото си, всичко трѣбва да върви добрѣ? Нищо друго освѣнъ редътъ, въ който всички сж свързани съ връзкитѣ на законитѣ и на послушанието, при това нѣкои сж подчинени много близко на тоя управникъ на държавата, който ги управлява прѣко, всѣкиму отъ послѣднитѣ сж подчинени по реда си други, и така нататъкъ до най-послѣдния поддаником. По такъвъ начинъ, сжщо като въ верига, една брънка се допира до друга, така че, ако се помръдне първата, движатъ се всички, ако първата е въ покой, покойни сж и всички други.

7. На Архимедовата машина. 8. Съ какво е могълъ Херонъ самъ произволно да прѣвръща такъва грамада, която напусто сж се опитвали да отмѣстятъ толкова стотинъ хора? Съ изкусно измислената машина, направена за увеличаване на силата отъ толкова валеци, скрипци и въжета, че едната ѝ часть помагала на другата.

8. На топа. 9. Страшнитѣ дѣйствия на топоветѣ, които разтръсватъ стѣни, събарятъ кули, унищожаватъ армии, произлизатъ само отъ извѣстенъ редъ на нѣщата и

отъ въздѣйствието на дѣятелни начала върху начала, които стоятъ въ страдателно състояние, именно отъ надлежното смѣсване на селитра съ сѣра (най-студеното съ най-горещото), отъ съотвѣтствието на топоветѣ къмъ това, отъ достатъчното снабдяване на машината съ барутъ и гюлета, и най-подиръ отъ правилното цѣлене върху прѣдметитѣ. Ако липсва макаръ едно отъ тия условия, цѣлиятъ уредъ става безполезенъ.

9. На печатарско изкуство. 10. Въ какво е сжщността на печатарското изкуство, чрѣзъ което се умножаватъ книгитѣ бързо, изящно, редовно? Несъмнѣно въ реда при изрѣзването на мѣднитѣ матрици, при отливането и изглаждането на буквитѣ, разпрѣдѣлението имъ по каси, при набирането имъ за печатъ, нагласяването на набора въ машината и проч.; при приготвянето, мокренето, разглеждането на книгата и проч.

10. На кола. 11. Да се обърнемъ и къмъ занаятчийскитѣ издѣлия. Коя е причината, гдѣто к о л а т а, т. е. дървото и желѣзото (защото тя е направена отъ тия вещества), може да слѣдва така бързо слѣдъ конетѣ, които бѣгатъ отпрѣдъ и така добрѣ да служи за прѣнасяне на хора и тежини? Само изкусното съчетание на дървото и желѣзото за колелата, ситѣ, процѣпа, хамута. Ако се пръсне или се строши макаръ една отъ тия части, цѣлата машина става негодна за употрѣбение.

11. На кораба. 12. А що е това, гдѣто хората, като се качатъ на дървена дъска, се повѣряватъ на разяреното море, проникватъ до самитѣ антиподи и се връщатъ пакъ назадъ благополучно? Това е възможно само отъ съчетанието въ к о р а б а на киля, мачтата, платната, лопатитѣ, кърмилото, морския компасъ и проч., и ако се развали нѣкоя отъ тия части, заплашва се корабътъ отъ силно люлѣне, крушение и затъване.

12. На часовникъ. 13. Най-подиръ, коя е причината, че въ уреда за измѣряне на врѣмето, ч а с о в н и к а, металътъ, който е разположенъ и размѣстепъ по различенъ начинъ, произвежда самоволни движения, при това така, че се отмѣрватъ равномѣрно минутитѣ, часоветѣ, днитѣ, може би, мѣсецитѣ и годинитѣ? И не само ги показва на очитѣ, а ги прѣдставя и на ушитѣ, за да се дава знакъ отдалече и

дори въ тъмнината? Тоя уредъ самъ запалва свѣщьта, така че събуденъ отъ него, ти тутакси виждашъ свѣтлина! Той дори може да показва мѣняването днитѣ по календара, новолунието и пълнолунието, движението на всички планети и затъмняването на всички свѣтила. Кое е достойно за очудване, питамъ, ако не описаниятъ уредъ? Наистина металътъ е самъ по себе си прѣдметъ неодушевенъ, а произвежда толкова живи, толкова постоянни, толкова правилни движения! Нима не се е считало това, прѣди да се изнамѣри, толкова невъзможно, колкото ако да твърдѣше нѣкой, че дърветата ходятъ, а камънитѣ говорятъ? А че това е дѣйствителность, свидѣтелствуватъ сега собственитѣ ни очи.

Цѣлата тайна на часовника е въ неговия редъ.

14. Отъ каква ли таинствена сила се върши всичко това? Отъ нищо друго освѣнъ отъ силата на явния редъ, който царува въ всичко, именно отъ такъво разполагане на всички части, що дѣйствуватъ, по опрѣдѣлено число, мѣра и редъ, че всѣка има прѣдназначена неи цѣль, срѣдства, насочени къмъ тая цѣль, и опрѣдѣлени начини за дѣйствие на тия срѣдства: съ една дума навсѣкждѣ владѣе най-точно съотвѣтствие на отдѣлнитѣ части помежду имъ, всѣка отдѣлна часть се намира въ надлежна свръзка съ друга съотвѣтна ней, най-подиръ съобщаването и обратното възприемане на силитѣ става по законитѣ на взаимнодѣйствието имъ. По тоя начинъ всичко върви напрѣдъ съ по-голѣма точность, отколкото нѣкое въодушевено тѣло, което се движи отъ собствения си духъ. Но ако се разхалтави или се пукне, или се строши, или отслабне, или се изкриви нѣщо, макаръ и да е най-малкото колелце, най-малката ось, най-малката запънка, тутакси всичко или се спира, или се отбива отъ цѣлта си — дотолкова е очевидно тукъ, че всичко зависи изключително отъ реда.

Има надежда да се намѣри една уредба на училищата, прилична на часовника:

15. И така изкуството да обучаваме не иска нищо друго освѣнъ изкусното разпрѣдѣление на врѣмето, прѣдметитѣ и методата. Ако бждемъ въ състояние да установимъ точно това разпрѣдѣление, то обучението на юношеството колкото и да е на брой, нѣма да бжде никакъ по-мжчно, отколкото да се покриватъ

ежедневно хиляди листа съ най-изящни писмена съ помощьта на печатарскитѣ машини, или, като се установи Архимедовата машина, да се отмѣстватъ домове, кули и какви да е тежини, или като се качимъ на кораба, да прѣплаваме океана и да отидемъ въ новия свѣтъ. И всичко ще тръгне така лесно, както лесно върви часовникътъ, уравновѣсенъ по надлеженъ начинъ отъ тежинитѣ си, сжщо така приятно и интересно, както е приятно и интересно разглеждането на тоя автоматически уредъ; най-подиръ съ сжщата вѣрность, каквато може да се постигне въ кой да е подобенъ уредъ.

Заключение. 16. И така въ името на Всевишния, нека се опитаме да прѣдставимъ такъва уредба на училища, каквато да отговаря по най-точенъ начинъ на досущъ художествено уреденъ и изящно украсенъ съ различни приспособения часовникъ.

Глава четиринайсета.

Отъ природата трѣбва да се заеме точния редъ на училището и при това такъвъ редъ, който никакви прѣчки да не могатъ да задържатъ.

Основата на изкуството трѣбва да се търси въ пртродата, 1. Нека пристжпимъ въ името на Бога да изслѣдваме основитѣ, върху които, като върху непоклатима скала, ще може да се построи методата на ученията и обучението. Понеже искаме да издиримъ срѣдства срѣщу природнитѣ недостатъци, то и сме длъжни да ги издиримъ не на друго мѣсто, а въ самата природа; защото цѣла истина е, че изкуството неможе да постигне нищо, ако не подражава на природата.

Която дава образци на дѣятелность, 2. Това може да бжде доказано съ примѣри. Виждате ли, какъ плава рибата въ водата? Това е за нея природно. Ако иска човѣкъ да ѝ подражава, трѣбва по необходимость да прибѣгне къмъ подобни орждия и къмъ подобни движения: намѣсто плавателнитѣ перки той трѣбва да си простре рждѣтѣ, намѣсто опашка — нозѣтѣ и да ги движи сжщо така, както

1. Въ плаването, рибата движи плавателнитѣ перки. Дори и

2. Въ плаването на кораба, корабитѣ могатъ да се правятъ само по тая мисъль: намѣсто перки тѣ иматъ лопати или платна, а на-

3. Въ хвъркането, мѣсто опашка — кормило. Виждате ли, какъ хвърка птицата по въздуха? Това е за нея естествено. Когато Дедалъ[50]) поискалъ да подражае на птицата, трѣбвало му да си направи крила (които сж можали да подигнатъ толкова тежко тѣло) и да ги движи.

4. Въ произвеждането на звука, 3. За органъ, който произвежда звукъ, у животнитѣ служи дихателното гърло, което е направено отъ хрущелни пръстени и е снабдено отгорѣ съ езиче, което служи като запушалка, а отдолу съ мѣхове, които произвеждатъ вѣтъръ, т. е. дробоветѣ. По подражание на това правятъ се свиркитѣ, флейтитѣ, гайдитѣ и другитѣ духови инструменти.

5. Въ свѣткавицата, 4. Съгласно направенитѣ наблюдения онова, което произвежда въ облацитѣ трѣскане и изхвърля огънь и камъни, е селитра, запалена отъ сѣрата [51]). По подражание на това прави се отъ селитра и сѣра оня барутъ, който, като се запали и се изхвърли изъ топа, произвежда изкуствени гръмове, свѣткавици и удари.

6. Въ водопровода, 5. Забѣлѣзано е, че водата винаги запазва гладка повръхнина, дори въ сждъ съ двѣ отвръстия, раздѣлени отъ каква да е междина. Основавайки се на това, опитвали сж се различни начини за прокарване вода чрѣзъ тржби; оказва се, че водата сама се подига изъ каква да е дълбочина на каква да е височина, стига само на другата страна тя да се понизи пакъ толкова. Това се върши изкуствено, ала съобразно съ природата. Че това става така, зависи отъ изкуството, а че това изобщо става — отъ природата.

7. Въ измѣрване на врѣмето, 6, Хората сж наблюдавали небесната твърдь и сж забѣлѣзали, че тя се върти постоянно[52]) и вслѣдствие различнитѣ пжтиша на свѣтилата произвежда приятно за свѣта разнообразие на врѣмената. По сжщия образецъ измисленъ е уредъ, който прѣдставя всѣкидневно въртението на небесната твърдь и който измѣрва часоветѣ. И тоя уредъ е съставенъ отъ малки колелца, не само за да тегли едната часть другата, но и за да може движението да се продължи безъ край.

(Анализъ на часовника съ цѣль да се изясни общата му направа), Необходимо е било да се състави тоя уредъ отъ подвижни и неподвижни части, подобни на самия свѣтъ: така намѣсто пър-

вата опора на свѣта, земята, въ него сѫ поставени неподвижни основи, стълбове; намѣсто подвижнитѣ кѫлба на небето — различни колелца. Но понеже не е възможно да се придаде на никое колело способность да върти само себе си и да увлича и другитѣ колела (както Създателтъ е придалъ на свѣта отъ звѣзди сила да се движи самъ и заедно съ себе си да движи и друго), то се явила необходимость да се заеме отъ природата двигателната сила, именно или силата на тежестьта, или силата на пѫргавината. По такъвъ начинъ или насукватъ на кросното на главното колело тежина, която, като се стреми надолу, върти кросното, а послѣдното докарва въ движение колелото си, което прѣдава това движение на другитѣ колела; или пъкъ правятъ дълга челична ивица, която, като се насучи съ сила на кросното, стреми се да се възвърне въ свободно състояние и да се изтегне по дължина, и по тоя начинъ кара да се върти кросното и колелото. Но за да не става това възвратно движение устремно, а спокойно, съразмѣрно съ движението на небето, вмѣстватъ се други колела, отъ които най-крайното, което се движи само отъ два зѫба и се подига и спуща правилно, прѣдставя смѣната на днитѣ и нощитѣ. Къмъ тая часть, която трѣбва да дава знакъ, че е миналъ единъ часъ или четвърть часъ, се прикрѣпятъ изкусно направени припѣни, които отмѣстватъ, когато трѣбва, кукичкитѣ, и, когато трѣбва, ги затискатъ, както природата чрѣзъ движението на небеснитѣ кѫлба докарва и откарва зимата, пролѣтьта, лѣтото и есеньта, раздѣлени на мѣсеци.

Заключение за подражаване на природата при градението изкуството на дидактиката.

7. Изъ всичко това ясно е, че оня редъ, който искаме да приемемъ за всеобща идея на изкуството да учимъ и да се учимъ на всичко, не трѣбва и не може да се вземе отъ никѫдѣ, освѣнъ отъ учителката—природа. Ако бѫде точно установенъ тоя редъ, дѣлата на изкуството ще вървятъ сѫщо така лесно и свободно, както върви лесно и свободно всичко, което се извършва въ природата. Право казва Цицеронъ: „Ако слѣдваме упѫтването на природата, ние никога не ще да се забъркаме,“ или още: Подъ рѫководенето на природата не е възможно по никой начинъ да се заблуди човѣкъ“[53]). И ние се надѣваме на

сѫщото и затова, като направимъ наблюдения върху ония процеси, които природата проявява навсѣкѫдѣ въ своитѣ дѣйствия, ще съвѣтваме да се постѫпва по сѫщия начинъ.

Петь прѣчки се противопоставятъ.

8. Ала намъ и на нашитѣ извънмѣрни, високо заявени обѣщания може да се противопостави изречението на Хипократа[54]): ὁ βίος βραχὺς, ἡ δὲ τέχνη μακρή ὁ δὲ καιρὸς ὀξὺς ἡ δὲ πεῖρα σφαλερὴ ἡ δὲ κρίσις χαλεπή, т. е., животътъ е кѫсъ, изкуството е дълговѣчно, удобнията случай е бързотеченъ, опитътъ ненадеженъ, сѫждението за нѣщата мѫчно. Въ тия думи се набройватъ петь прѣчки, които служатъ за причина, щото само малцина да достигнатъ до върховетѣ на науката: I краткость на живота; смъртьта често ни грабва всрѣдъ самото приготвяне за живота; II. необятно множество прѣдмети, които трѣбва да бѫдатъ подчинени на нашия умъ; поради това желанието да заключимъ всичко въ прѣдѣлитѣ на познанието се явява като безкрайна задача; III. недостигъ отъ случаи, за да се изучатъ изящнитѣ изкуства или внезапно изчезване на тия случаи, ако се прѣдставятъ нѣкога, защото юношкитѣ години, които сѫ най-годни за образованието на ума, се прѣкарватъ повечето пѫти въ веселби, а възрастьта, която иде послѣ това, както се случва обикновено у смъртнитѣ, прѣдставя всѣкога повече случаи за празни, отколкото за сериозни занятия; ако пъкъ и се прѣдстави нѣкога сгоденъ случай, той изчезва прѣди да успѣятъ да го хванатъ); IV. ограниченость на ума ни и неясность на сѫждението, поради което се държимъ само о кората на нѣщата, а не проникваме въ самата имъ сѫщина; V. напоконъ, ако би поискалъ нѣкой чрѣзъ продължително наблюдение и често повтаряни опити да разбере истинската сѫщина на нѣщата, това би било много мѫчно и заедно съ това безнадежно и невѣрно (понеже при толкова тънко сплитане на нѣщата твърдѣ много нѣщо може да се изплъзне отъ острия погледъ дори на най-проницателния човѣкъ, а веднажъ допусната макаръ една грѣшка, цѣлото наблюдение излиза съвсѣмъ невѣрно).

Отговоръ на това.

9. Ако ли е справедливо това, какъ се осмѣляваме да обѣщаемъ такъвъ всеобщъ, вѣренъ, лесенъ и траенъ пѫть за научни

занятия? Азъ ще отговоря: опитътъ показва, че всичко това е справедливо; ала вънъ отъ съображенията на разума, оня сѫщи опитъ ще покаже, че има сѫщо така напълно вѣрни срѣдства срѣщу посоченитѣ прѣчки, защото това е така направено отъ най-мѫдрия Сѫдия на нѣщата, Бога, но пакъ за наше добро; слѣдователно всичко може да бѫде разумно обърнато къмъ добро. Така, Той ни е далъ кратъкъ животъ, защото ние въ сегашното състояние на развала не умѣемъ да се ползуваме отъ живота по надлеженъ начинъ. Ако сега, когато умираме раждайки се и смъртьта ни заплашва отъ самото раждане, ние сé пакъ се губимъ въ празното, то какво ли не щѣше да се случи, ако да имахме прѣдъ себе си столѣтия и хилядолѣтия? Затова Богъ благоизволилъ да ни подари толкова врѣме, колкото е смѣтналъ, че ще стигне, за да се приготвимъ за по-добъръ животъ. А за такъва цѣль животътъ ни е доста дълъгъ, стига само да умѣемъ да се възползуваме отъ него.

Богъ е така наредилъ по мѫдрото си рѣшение.

На първата отъ петѣхъ точки.

На втората. 10. Пакъ за наша полза е благоизволилъ Богъ да има толкова много нѣща, за това именно, за да има много отъ онова, което да ни занимава, упражнява и възпитава.

На третата. 11. Той е искалъ, случаитѣ да бѫдатъ мимолетни, тъй да се каже, съ косми само на темето, затова, че, щомъ ги забѣлѣжимъ, да се силимъ да ги хванемъ, за каквото само можемъ ги хвана.

На четвъртата. 12. Опитътъ е ненадеженъ, за да има мѣсто за вниманието и за да се яви за насъ необходимостьта да проникваме въ сѫщината на нѣщата.

На петата. 13. Най-подиръ мѫчно е сѫждението за нѣщата, за да се изостря прилежанието и рѣшимостьта за основно изслѣдване. А това е съ цѣль, за да става сé по-очевидна Божията мѫдрость, която скритомъ се простира върху всичко, и то за най-голѣма наша радость. Защото, ако всичко можеше лесно да се познава (казва блаженият Августинъ [55]), истината не би търсили съ радость.

Тия прѣчки могатъ да бѫдатъ отстранени. 14. Сега трѣбва да видимъ, по кой начинъ може съ Божията помощь да се отмахнатъ

ония прѣчки, които Божието Провидѣние ни е противопоставило отвънъ, за да се изостря нашето прилежание. Това е възможно само чрѣзъ:

I. Продължение на живота, за да бѫде достатъченъ за попрището, което му е назначено;

II. Съкращение на материала на науките и изкуствата, за да отговаря на продължителността на живота;

III. Улавяне благоприятните случаи, за да не се изплъзватъ безполезно;

IV. Разкриване на способностите, за да проникватъ лесно въ нѣщата;

V. Установяване намѣсто колебливо наблюдение нѣкоя неразклатима и безпогрѣшна основа.

Редътъ на слѣдващитѣ глави.

15. И така, като се ржководимъ по посочванията на природата, ще изслѣдваме:

Основнитѣ правила за

Продължение на живота, за да изучимъ необходимото;

Съкращение на учебния материялъ, за да се учи бързо;

Ползуване отъ случаитѣ, за да се учи надежно;

Разкриване на способноститѣ, за да се учи лесно;

Изостряне на сѫждението, за да се учи основно.

Ние ще разяснимъ тия отдѣлни точки въ отдѣлни глави, само въпроситѣ за съкращение на учебния материалъ ще отнесемъ на послѣдното мѣсто.

Глава петнайсета.

Основни правила за продължение на живота.

На човѣка е даденъ доста дълъгъ животъ.

1. Кога е дума за краткостьта на живота, Аристотель и Хипократъ [50]) се оплакватъ отъ това и укоряватъ природата, че тя дава по-дълъгъ животъ на еленитѣ, врановитѣ и на другитѣ неразумни животни, а заключва живота на човѣка, който е роденъ за толкова

високо назначение, въ толкова тѣсни граници. Ала мѫдро възразява Сенека: „Ние не сме получили кѫсъ животъ, но го правимъ кѫсъ; ние не търпимъ недостигъ отъ животъ, но се ползуваме отъ него разточително; ако умѣемъ да се ползуваме отъ него, той е дълъгъ.“ И по-нататъкъ: „Животътъ е доста дълъгъ и ни е даденъ съ щедра мѣра да изпълняваме най-велики дѣла, ако го прилагаме винаги добрѣ.“ (За краткостьта на живота гл. 1 и 2).

Ала ние сами го скѫсяваме:

2. Ако е това право, както е въ сѫщность, то вината е наша, ако животътъ е недостатъченъ за изпълнение на най-великитѣ дѣла, понеже наистина ние го прахосваме, отчасть като го убиваме бавно, така че бива принуденъ да угасне по-рано отъ естествения прѣдѣлъ, отчасть като употрѣбяваме дори остатъка му за нищожни нѣща.

Ту като ослабваме силитѣ си,

3. Единъ доста извѣстенъ писатель, (Ипполитъ Гварино[57]), като привожда доказателства, изказва се въ такъвъ смисълъ, че дори съ най-нѣжна конструкция човѣкъ, който се е явилъ на свѣта въ нормално състояние, има въ себе си толкова жизнена сила, че може да живѣе до шейсетъ години по естественъ начинъ, а човѣкъ съ яко тѣлосложение може да живѣе до сто и двайсеть години. Ако умиратъ прѣди тоя срокъ (а кой не знае, че мнозина умиратъ въ дѣтство, въ юность и въ възмѫжала възрасть?), то умиратъ по вината на хората, които отъ различни излишества или отъ немарность да пазятъ живота си губятъ и собственото си здраве и здравето на бѫдещитѣ си дѣца и ускоряватъ смрътьта.

Ту като не посвѣтяваме цѣлия си животъ на дѣйность, като Александра Велики.

4. А че и кѫсиятъ животъ (напр. 50, 40, 30 години) е достатъченъ за велики дѣла, ако умѣемъ да се ползуваме правилно отъ него, доказватъ ни примѣритѣ на онія хора, които до настѫпване годинитѣ на пълната възрасть сѫ постигали онова, що други и не сѫ се опитвали да постигнатъ дори и при най-дълъгъ животъ. Александъръ Велики умрѣлъ на трийсеть и три години не само като много образованъ въ наукитѣ, но и като завоеватель на земното кѫлбо, което той покорилъ не толкова съ силата на оръжието, колкото съ мѫдростьта на своитѣ планове и съ

чудната бързина въ дѣйствията (οὐδέν, ἀναβαλλόμενος [58]) Иоанъ Пикъ Мирандола [59]) не стигналъ даже възрастьта на Александра, но съ изучването на мждростьта се възвисилъ надъ всичко, въ което може да проникне човѣшкиятъ умъ, дотолкова, че се считалъ за чудо на своето врѣме.

И дори като Христа.

5. Но за да не изброявамъ други, ще кажа, че самъ Господь нашъ Исусъ Христосъ, като прѣкаралъ на земята 34 години, завършилъ великото дѣло на изкуплението безъ съмнѣние затова, за да покаже примѣръ (понеже великитѣ Му дѣла съдържатъ въ себе си тайна), че животътъ, каквато продължителность и да има, е достатъченъ за придобиване всичко, що е необходимо за вѣчностьта.

Затова не трѣбва да се оплакваме, че животътъ е кжсъ.

6. Азъ не мога да не приведа тукъ изказанитѣ въ такъвъ смисълъ златни думи на Сенека (изъ 93 писмо): Азъ съмъ намиралъ мнозина, казва той, които сж справедливи къмъ хората, но не съмъ намиралъ ни едного, който е справедливъ къмъ Бога. Ние всѣки день обвиняваме сждбата“ и пр. „Не е ли сé едно и сжщо, кога ще напуснешъ онова, което въ всѣки случай ще си длъженъ да напуснешъ? Животътъ е дълъгъ, ако е пъленъ. Той пъкъ се напълва, когато духътъ си възвръща своето достояние и придобива власть надъ себе си.“ И по-нататъкъ: „Заклевамъ те, мой Луцилий, нека почнемъ да се грижимъ, щото нашиятъ животъ, подобно на драгоцѣннитѣ камъни, да се продължава малко, но да тежи много. Нека почнемъ да го измѣрваме съ дѣла, а не съ врѣме“. И слѣдъ това още: „Затова да похвалимъ и да туримъ въ числото на щастливитѣ оногози, който е употрѣбилъ добрѣ кжсото врѣме, което му е било прѣдопрѣдѣлено. Защото той е видѣлъ истинската свѣтлина, не е билъ единъ отъ многото: той е живѣлъ сжщински животъ!“ И най-подиръ: „Както може да бжде въ малко тѣло съвършенъ чловѣкъ, така може да бжде съвършенъ животъ въ кжсо врѣме. Продължителността на живота е външно благо. Ти питашъ, кое е най-дългото врѣме на живота. — Животътъ до придобиване на мждростьта. Който е

достигналъ до мѫдростьта, той е достигналъ не най-отдалечената, но най-високата цѣль.“

Двѣ срѣдства срѣщу такива оплаквания.

7. Срѣщу оплакванията, че нашиятъ животъ и оня на дѣцата ни (а сѫщо и на училищата) е кѫсъ, има слѣднитѣ двѣ срѣдства. Доколкото е възможно да се грижимъ:

I да запазимъ тѣлото отъ болести и смъртъ;

II да научимъ ума да се разпорежда мѫдро съ всичко.

I.

Тѣлото трѣбва да запазваме отъ болести. Защо? Защото то е 1) жилище на душата.

8. Ние сме длъжни да пазимъ тѣлото си отъ болести и нещастни случки: първо, защото то е жилище на душата и при това едничко: ако се разруши то, и душата тутакси напуща свѣта; или ако се разрушава малко по малко, като се разпуква ту тукъ, ту тамъ, гостенинътъ—душата, намира жилището за неудобно. И така, ако искаме да прѣстоимъ колкото се може по-дълго и колкото се може по-удобно въ двореца на свѣта, въ който сме вкарани отъ **Божията** благодать, длъжни сме да се грижимъ прѣдвидливо за тая тѣлесна хижа.

2. Орѫдие на душата.

Второ, сѫщото тѣло е назначено да служи не само за жилище на разумната душа, но и за нейно орѫдие, безъ което тя не може нито да чува, нито да вижда, нито да говори, нито да дѣйствува, нито дори да мисли. Но понеже нищо нѣма въ съзнанието, що не е било порано въ осѣщането, то умътъ приема материалъ за всички мисли изключително отъ осѣщането и извръшва процеса на мисленето не инакъ, освѣнъ чрѣзъ вѫтрѣшно чувство, именно чрѣзъ съзерцаване образи, извлѣчени изъ нѣщата. Затова, когато се повръѫда мозъкътъ, повръѫда се способностьта на въображението, и, когато боледуватъ членоветѣ на тѣлото, боледува и самата душа. Правилно е инди казано:

Трѣбва да се молимъ, за да бѫде духътъ ни здравъ въ здраво тѣло[67]).

И какъ? Чрѣзъ разумно и умѣрено водене на живота. Това се разяснява отъ примѣра за дървото, което се нуждае 1) отъ умѣрено хранене

9. Тѣлото ни запазва силата си при умѣренъ начинъ на живѣене. За това говорятъ лѣкаритѣ напространно, ние пъкъ ще дадемъ тукъ накѫсо единъ примѣръ съ дървото. Дървото, за да бѫде дълговѣчно, се нуждае отъ три

три нѣща: 1) отъ постоянна влага 2) отъ чести изпарения и 3) отъ промѣнлива почивка. Отъ влага се нуждае дървото затова, защото, като се лиши отъ нея, то вѣхне и изсъхва. Ала то изисква умѣрена влага, защото отъ извънмѣрна влага загнива коренътъ. И тѣлото сѫщо така се нуждае отъ хранене, понеже, като се лиши отъ него, то се изхабява отъ гладъ и жажда; но храненето не трѣбва да бѫде извънмѣрно, защото инакъ храносмилането ще става мѫчно и ще отслабне. Колкото по-умѣрено му се доставя храна, толкова по-правилно и по-добрѣ е храносмилането; а понеже върху това обикновено не се обръща внимание, мнозина чрѣзъ излишно хранене губятъ силитѣ си и живота си. Защото смрътьта иде отъ болести, болеститѣ отъ развала на соковетѣ, развалата на соковетѣ — отъ лошо храносмилане, лошото храносмилане — отъ излишното хранене, когато се вкарва въ стомаха толкова храна, колкото не е въ положение послѣдният да смеле, и той тогава неизбѣжно разпраща по членоветѣ полусурови сокове, а отъ това не могатъ най-подиръ да не се появятъ болести. Мнозина сѫ умирали отъ прѣсищане (казва еклизиастъ), а въздържаният продължава си живота (Сир. 37, 34).

И при това още просто.

10. Но за да се запази прѣснотата на здравето, потрѣбна е не само умѣрена, но и проста храна. Градинарьтъ полива дори и най-нѣжното дърво не съ вино или млѣко, а съ течность, обща за всички растения, съ вода. Затова родителитѣ трѣбва да се пазятъ да не приучватъ дѣцата си къмъ раздразняване небцето, особно ония дѣца, които сѫ опрѣдѣлени или трѣбва да бѫдатъ опрѣдѣлени за научни занятия, понеже не напусто е написано, че Даниилъ и връстницитѣ му, дѣца отъ царска кръвь, които сѫ се посветили на наукитѣ, поради това че употрѣбявали за храна овощия и вода, сѫ излѣзли по-способни и по-силни и, което е най-важно, по-разумни отъ всички дѣца, които сѫ се хранили сладко отъ царската трапеза (Дан. 1. 12 и слѣд.),

2) отъ често изпарение.

11. Дърво̀то сѫщо така се нуждае отъ изпарение и отъ често опрѣсняване чрѣзъ вѣтроветѣ, дъждоветѣ и студоветѣ, инакъ то лесно отслабва и съхне. Така и човѣшкото тѣло се нуждае изобщо

отъ силни движения и отъ сериозни и забавителни упражнения.

3. отъ промѣнлива почивка.

12. Най-подиръ, дърво́то се нуждае отъ почивка прѣзъ опрѣдѣлена междина врѣмс. То нѣма нужда да изпуща отъ себе си постоянно израстъци, цвѣтове; то трѣбва да има възможность понѣкога да произвежда вжтрѣшна работа за себе си, да приготвя сокъ и по такъвъ начинъ само да се заякчава. Затова Богъ е опрѣдѣлилъ, слѣдъ лѣтото да иде зимата, та да отпочине всичко, що расте по земята, а и самата земя, както е наредилъ съ законъ, че всѣка седма година да бжде година за почивка на земята (Левитъ 25). По сжщия начинъ Той е опрѣдѣлилъ за хората (заедно съ другитѣ разумни сжщества) нощьта, прѣзъ която тѣ както чрѣзъ съня, така и чрѣзъ отпочиване на членоветѣ си да възстановяватъ изхарченитѣ отъ дневната умора сили. Но и въ покжси часови междини както духътъ, така и тѣлото се нуждаятъ отъ малка почивка, за да не се допусне нѣщо насилствено, нѣщо враждебно на природата. Затова и между дневнитѣ работи полезно е да си дадемъ малко отдъхване въ видъ на разговори, игри, шеги, музика и подобни развлѣчения, които опрѣсняватъ външнитѣ и вжтрѣшнитѣ чувства.

Отъ точното пазене на тия три условия зависи външната доброчестина въ живота.

13. Ако нѣкой пази тия три условия (т. е. умѣрено се храни, упражнява тѣлото си и помага на природата), немислимо е да не се запазятъ здравето му и животътъ му, колкото се може по-дълго, като изключимъ само нещастния случай, който зависи отъ по-висша сила. И така, добра часть отъ правилната уредба на училищата ще бжде надлежното разпрѣдѣление на труда и покоя, или на занятията и междучасията, както и на забавленията.

II

Врѣмето, отредено за трудъ, трѣбва да бжде правилно разпрѣдѣлено.

14. Прѣдлежи ни сега да говоримъ за разумното разпрѣдѣление на останалото врѣме, което ще се посвети на трудъ. Думитѣ: трийсеть години ни се виждатъ нищожни и лесно за произнасяне, а пъкъ това врѣме съдържа въ себе си много мѣсеци, още повече дни и огроменъ брой часове. Въ толкова много врѣме може да напрѣдне доста много всѣки, който се движи на-

прѣдъ, макаръ и бавно. Това ни показва растежътъ на дърветата: растежътъ имъ не може да се забѣлѣжи при най-грижливо наблюдение, защото той се върши малко по малко и незабѣлѣзано; но всѣки мѣсецъ ние забѣлѣзваме, че тѣ сж израснали малко, а слѣдъ трийсеть години виждаме, че е израснало клонесто дърво. Сжщото се забѣлѣзва и при растежа на тѣлото ни: ние не виждаме, че то расте, но виждаме, че то е израснало А че сжщото става и съ духа, когато придобива познания за нѣщата, посочва ни слѣдното двустишие:

Сé прибавяй къмъ купчето по зърненце,
или прашинка.

Скоро отъ тия прибавки ще се издигне голѣма купчинка.

Необикновена сила на напрѣдъка

15. Който знае силата на напрѣдъка той лесно вижда това. Ако на дървото отъ всѣка негова пжпка израсва всѣка година само една младочка или клонче, то подиръ трийсеть години то ще има хиледи малки и голѣми клончета, а листа, цвѣтове, плодове ще има въ безбройно количество. И може ли да се покаже невъзможно, че трудолюбието на човѣка въ двайсетъ или трийсеть години ще докара знанията му до най-голѣма дълбочина и широчина? Да разгледаме това макаръ накжсо.

Точно раздѣленото врѣме.

16. Естественията день има двайсеть и четири часа: ако нагласено къмъ живота го раздѣлимъ на три части, то осемь часа ще се паднатъ за сънь, сжщо толкова за външни занятия (именно за гледане здравето, за ядене, за обличане и събличане, за разумна отпочивка, за разговори съ другари и др. т.); най-подиръ за сериозни работи, които трѣбва да се извръшватъ бодро и безъ дотѣгане, ще останатъ още осемь часа. По такъвъ начинъ всѣка недѣля (като оставимъ цѣлия седми день за почивка) ще останатъ за работа 48 часа, всѣка година 2495; а колко ще бждатъ въ десеть, двайсеть, трийсеть години?

е достаръчно, за да се придобиятъ великитѣ съкровища на образованието.

17. Ако въ всѣки отдѣленъ часъ се изучва макаръ едно положение изъ нѣкоя наука, едно само правило отъ техниката на изкуството, една само хубава историйка или изречение (което, може да се направи безъ какъвъ да е трудъ), то, питамъ, какво съкровище отъ ученость ще се получи?

Заключение. 18. И така право казва Сенека: „Животътъ, ако умѣемъ да се ползуваме отъ него, е доста дѣлъгъ; той е достатъченъ за извършване на най-велики дѣла, ако можемъ да го употрѣбимъ добрѣ.“ Всичко се свежда къмъ това: да знаемъ изкуството да употрѣбяваме живота както трѣбва. Това и ни прѣдстои да разгледаме.

Глава шеснайсета.

Общи искания на учението и обучението, тоестъ, по какъвъ начинъ да учимъ и да се учимъ сигурно, за да има успѣхъ.

Растежътъ на всички нѣща въ природата се извършва самъ отъ себе си.

1. Прѣкрасна е притчата на Господа нашего Исуса Христа, която прѣдава евангелистътъ. И казалъ: Така е царството Божие, както кога човѣкъ хвърли сѣмето въ земята, и спи, и се разбужда нощѣ и денѣ, и какъ никне и расте сѣмето, той не знае, защото земята отъ само себе си произвожда първомъ трѣва, послѣ класъ и напоконъ пълно зърно въ класа. И когато узрѣе плодътъ, тоя часъ изпраща сърпа и т. н. (Марк. 4. 26).

Сжщото трѣбва да бжде и въ изкуството.

2. Тукъ спасительтъ показва, че Богъ е, който върши всичко въ всичко, а на човѣка остава само да възприеме съ вѣрващо сърце сѣмената на учението; изобщо всичко ще порасне отъ само себе си и ще узрѣе, а самъ човѣкъ въ сжщото врѣме не ще да забѣлѣзва донѣйдѣ това. И така всички, които обучаватъ юношеството, трѣбва да се грижатъ само да влагатъ правилно въ умоветѣ сѣмената на учението и да поливатъ съ внимание Божиитѣ растенийца; напрѣдъкътъ и растежътъ ще дойдатъ отгорѣ.

Опитностьта въ садението се основава върху изкуството.

3. Кой не знае, че за посѣване и садене се изисква извѣстно изкуство и опитность? У неопитния градинарь, който засѣва градината си съ растения, загинва обикновено поголѣмата часть растения, но ако изникнатъ нѣкои благо-

получно, това се дължи по-скоро на случая, отколкото на изкуството. Напротивъ, разумниятъ градинарь, работи изкусно, като знае добрѣ, кое, гдѣ, кога и какъ да прави или да не прави, така че той, може да се каже, не търпи въ нищо несполука. Случва се, наистина, че резултатътъ излъгва и опитнитѣ хора (защото човѣкъ едва ли може да изпълни всичко дотолкова грижливо, че да не направи нигдѣ никаква грѣшка), ала ние сега говоримъ не за прѣдвидливость и случайность, а за изкуството съ прѣдвидливостьта посрѣщнемъ случайностьта.

Методата на обучението трѣбва да се разгледва като изкуство.

4. Понеже методата на обучението до сега е била дотолкова неустойчива, че едва ли нѣкой би се рѣшилъ да каже: „Тогози юноша азъ въ толкова години ще го доведа до еди какво си, ще му дамъ такъво или инакво образование и проч.“, то ние сме длъжни да видимъ, това изкуство за духовно садене може ли да се тури на такъва яка основа, че да върви сигурно, безъ несполука.

И при това възъ основа на строга паралелность между явленията на природата и нрѣдмегитѣ на изкуството.

5. А понеже тая основа не може да бѫде нищо друго, освѣнъ възможно точно приспособяване похватитѣ на това изкуство къмъ обикновенитѣ похвати на природата (както видѣхме въ XIV глава), ще изслѣдваме сега пѫтищата на природата, като вземемъ за примѣръ птицата, която мѫти малкитѣ си; като гледамс, какъ сполучливо, като ѝ подражаватъ, вървятъ по стѫпкитѣ ѝ градинаритѣ, живописцитѣ и строителитѣ, ще видимъ лесно, по какви пѫтища трѣбва да вървятъ и възпитателитѣ на юношеството.

И защо така?

6. Ако разсѫжденията ни се покажатъ нѣкому долни, познати на всички и изтъркани, нека не забравя, че ние се грижимъ сега да извлѣчемъ изъ всѣкидневнитѣ и общопознатитѣ явления въ областьта на природата и изкуството, които се придружаватъ отъ добъръ успѣхъ, ония по-малко познати явления, къмъ които сѫ насочени нашитѣ стремежи. И наистина, ако е познато онова, отъ което вземаме основната идея за нашитѣ наставления, можемъ да се

надѣваме, че и заключенията ни ще бѫдатъ толкова по-очевидни.

I. Основно положение

I. Основно положение. Нищо не се прави несвоевременно.

7. Природата избира грижливо сгодното врѣме. Птицата напримѣръ, като се накани да умножи рода си, захваща работата си не прѣзъ зимата, когато всичко замръзва отъ студъ, и не прѣзъ лѣтото, когато всичко се нагорещява и разслабва отъ жегата, и не прѣзъ есеньта, когато заедно съ слънцето се намалява жизнената сила на всички сѫщества и настѫпва зимата, враждебна на младитѣ създания, но прѣзъ пролѣтьта, когато слънцето отново донася животъ и прѣснота на всичко. И това става пакъ постъпенно. Докато е още студено, тя образува яйца и ги топли въ тѣлото си, гдѣто биватъ запазени отъ студа; когато се постопли въздухътъ, тя ги снася въ гнѣздото, и напоконъ, когато настѫпи още по-топло врѣме, излупватъ се малкитѣ, та тия нѣжни създания да се свикнатъ постъпенно къмъ свѣтлината и топлината.

Правилно подражание на това въ градинарството и архитектурата.

8. Така и градинарьтъ внимава строго, за да направи всичко наврѣме, Той не сади зимѣ (защото сокътъ се намира тогава въ корена и не се подига да храни разсада), и не прѣзъ лѣтото (защото сокътъ е вече разпрѣдѣленъ по клонитѣ), и прѣзъ есеньта (защото тогава сокътъ се възвръща къмъ корена), а прѣзъ пролѣтьта, когато влагата начева да се разпространява отъ корена и да оживява горнитѣ части на растението. Но и послѣ той трѣбва да знае сгодното врѣме за всичко, каквото трѣбва да прави съ дръвчетата, т. е. врѣмето за торене, кастрене, разкопаване и т. н.; дори и дървото има свое врѣме за пущане на израстъци, цъвтене, разпущане на листата, узрѣване на плодоветѣ и др. т. Сѫщо така и опитниятъ строителъ трѣбва да избира сгодно врѣме за сѣчене на гората, за печене на тухли, за туряне основитѣ, изграждане и измазване на стѣнитѣ и др. т.

Двойно отклонение на училищата отъ тоя образецъ.

9. Противъ това основно положение въ училищата се грѣши по два начина:

I. Не се избира сгодно врѣме за упражнение на умственитѣ способности.

II. Упражненията по-послѣ не се разполатака грижливо, за да напрѣдва всичко безпогрѣшно съ потрѣбната постъпеность; защото, докато момчето е младенецъ, не може да го обучаваме, понеже коренътъ на познанието лежи още дълбоко въ него. Да се образува човѣкъ на старость е твърдѣ късно, защото познавателната способность и паметьта се намиратъ въ периода на отслабването. Въ срѣдата на живота образованието е затруднително, защото силата на познаването, която се разсѣйва отъ разнообразието на нѣщата, мжчно може да се съсрѣдоточи. Затова трѣбва да се ползуваме отъ юношеската възрасть, докато расте силата на живота и на разсждъка; тогава всичко расте и лесно пуща корени надълбоко.

Тройно поправяне. И така оттукъ ние заключаваме:

I. Че образованието на човѣка трѣбва да се почва въ пролѣтьта на живота, т. е. въ дѣтството (защото дѣтството прѣдставя пролѣтьта, юношеската възрасть — лѣтото, възмжжалата възрасть — есеньта, старческата — зимата).

II. Че утреннитѣ часове сж най-сгодни за занятия (понеже утрото отговаря на пролѣтьта, пладнето — на лѣтото, вечерьта — на есеньта, нощьта — на зимата).

III. Че всичко, що подлежи на изучване, трѣбва да бжде така разположено по стъпенитѣ на възрастьта, че да се прѣдлага за изучване само онова, що е достжпно на способностьта за схващане.

II. Основно положение

П. основ. пол. Материалъ прѣди форма. 11. Природата си приготвя материалъ, прѣди да почне да му дава форма. Птицата напримѣръ, като се кани да произведе създание подобно на себе си, отначало възприема въ себе си оплодяващето сѣме изъ една капка отъ своята кръвь, послѣ прави гнѣздо и снася въ него яйца, напоконъ съ

мѫтенето топли ги, докато не се образуватъ и не се излупятъ птици.

Подражаване. 12. Благоразумниятъ строитель, прѣди да почне да гради кѫща, принася отначало дървенъ материалъ, камъни, варь, желѣзо и други материали, за да не се забави послѣ работата отъ недостигъ на материалъ и да не пострада здравината на постройката.

По сѫщия начинъ и живописецътъ, като се готви да възпроизведе нѣкой образъ, приготвя си платно и го разпъва на рамка, налага му основата. размива боитѣ, размѣства четкитѣ, за да му бѫдатъ подъ ржка и най-подиръ рисува.

Сѫщо така и градинарьтъ, прѣди да почне да сади, грижи се да приготви градината. фиданкитѣ и разнитѣ сѣчива, за да не се принудява да търси потрѣбното въ врѣме на самата работа; инакъ той ще погуби твърдѣ много нѣщо.

Заблуждение. 13. Срѣщу това основно положение грѣшатъ училищата по слѣдния начинъ:

Първо, не се грижатъ да бѫдатъ подъ ржка за общо употрѣбение разнитѣ видове пособия: книги, дъски, модели, образци и др. т. Но ако това или онова пособие стане потрѣбно, тогава само го търсятъ, правятъ, диктуватъ, прѣписватъ и т. н., което води къмъ жалки послѣдици, когато се наема да го извърши нѣкой неопитенъ и немарливъ учитель (каквито сѫ повечето); това ще прилича на сѫщото, ако нѣкой лѣкарь всѣки пѫть, когато му стане нужда да даде лѣкъ, тръгне по градини и гори да събира трѣви и корени, да ги вари, прѣцѣжда и т. н., когато пъкъ лѣкътъ трѣбва да бѫде подъ ржка за всѣки случай.

14. Второ, даже въ онния книги, които се употрѣбяватъ въ училищата, не се пази оня естественъ редъ, по който материалътъ да стои напрѣдъ, а слѣдъ него да слѣдва формата. Току-речи навсѣкѫдѣ се прави противното: редътъ на нѣщата прѣваря самитѣ нѣща, макаръ че е невъзможно да се тури редъ тамъ, гдѣто нѣма още онова, що се туря въ редъ. Азъ ще покажа това на четири примѣра.

15. (1) Езицитѣ се учатъ въ училищата прѣди прѣдметитѣ.

Въ продължение на нѣколко години умоветѣ се държатъ на словеснитѣ науки, и азъ не зная вече, кога ги допущатъ къмъ реалнитѣ науки: математика, физика и др. т. А пъкъ вещьта е сѫщность, а думата — нѣщо случайно, вещьта е тѣло, думата — облѣкло; вещьта е ядро, думата — кора, луспа. Затова едното и другото трѣбва да се прѣдлагатъ на човѣшкия умъ едноврѣменно, ала на първо мѣсто вещьта, като прѣдметъ на познанието и на рѣчьта.

16. (2) По-нататъкъ, при изучването на езицитѣ употрѣбявалъ се е единъ съвсѣмъ опакъ похватъ: захващали сѫ не отъ нѣкой писатель или отъ рѣчникъ, а отъ граматиката; когато писателитѣ (както донѣйдѣ и рѣчницитѣ) даватъ материалъ за езика, за думитѣ, — граматиката пъкъ придава само формата, законитѣ за образуването, реда и съединението на думитѣ.

17. (3) Трето, въ общитѣ прѣгледи на наукитѣ или енциклопедиитѣ навсѣкждѣ турятъ на първо мѣсто изкуствата, а наукитѣ и знанията се турятъ да слѣдватъ подиръ тѣхъ отдалеко; когато пъкъ послѣднитѣ изучватъ вещитѣ, а вторитѣ — формата на вещитѣ.

18. (4) Напоконъ, изтъкватъ напрѣдъ правилата въ отвлѣчена форма и послѣ само ги разясняватъ съ примѣри, макаръ че свѣтлината трѣбва да прѣдваря онова, което осѣтява.

Поправяне. 19. Оттукъ слѣдва, че за основно подобрение на методата трѣбва:

I. Да има подъ ржка книги и всички други учебни пособия;

II. Да се образува познавателната способность прѣди езика:

III. Ни единъ езикъ да се не изучава отъ граматика, а отъ подходѣщи писатели;

VI. Реалнитѣ науки да вървятъ прѣди органическитѣ[6]) и

V. Примѣритѣ да стоятъ прѣди правилата.

III. Основно положение

III. Основ. пол. Материалътъ става годенъ за възприемане на формата.

20. Природата взема за своята дѣйность годенъ прѣдметъ или поне отначало го приготвя по надлеженъ начинъ, за да стане годенъ.

Птицата напр. туря въ гнѣздото си за мѫтене не всичко, каквото ѝ се падне, а само оня прѣдметъ, изъ които може да се излупи пиле, именно яйцето. Ако попадне въ гнѣздото камъче или други нѣкой прѣдметъ, тя го изхвърля, като безполезенъ. Послѣ като мѫти яйцето, тя дълго топли, обръща и образува заключеното въ яйцето вещество, докато то не стане годно, за да се излупи малко пиле.

Подражаване.

21. Така и строителътъ отначало заповѣдва да се отсѣче дървенъ материалъ и при това колкото се може по-хубавъ, послѣ го суши, одѣлва го, послѣ уравнява мѣстото за сградата, очиства го и туря нова основа, или поправя и закрѣпя старата, за да стане отново година.

22. Така и живописецътъ, ако платното му или грунтътъ му не сѫ доста годни за бои, отначало се погрижва, доколкото е възможно, да ги направи по-добри, да ги оглади и да ги направи годни за употрѣбене.

23. Така и градинарьтъ. 1) Той избира по възможность най-здравото дръвче, 2) прѣнася го въ градината и прѣдпазливо го посажда въ земята, ала не го обрѣменява съ присаждане на ново калемче, прѣди да забѣлѣжи, че то е пуснало корени, 4) и прѣди присаждането на ново калемче, той изкастря първитѣ клончета и дори отсича съ пила и часть отъ стъблото, за да съдѣйствува всѣка часть отъ сока само за растежа на новото калемче.

Заблуждение,

24. Противъ това основно положение сѫ грѣшили въ училищата не затова, че сѫ допускали тѫпоумнитѣ, глупавитѣ (понеже споредъ насъ трѣбва да се допуща цѣлото юношество), но затова, че

I. не сѫ прѣнасяли тая растенийца въ питомницитѣ т. е. не сѫ ги повѣрявали напълно на училищата, така че всички, които трѣбва да се образуватъ като хора, да не се изпущатъ изъ работилницата прѣди да завършатъ образованието си;

II. често сѫ се опитвали да присаждатъ калемчетата на науката, нравственостьта, благочестието, прѣди самото стъбло да пусне корени, т. е. прѣди да се пробуди любовь къмъ учение у ония, които самата природа не е възпламенила къмъ това;

III. прѣди посаждането не сѫ изкастряли младитѣ дръвчета или клончета, т. е. не сѫ очиствали умоветѣ отъ лишни занятия, като ги сдържатъ чрѣзъ дисциплината и като ги приучватъ на редъ.

Поправяне. 25. Оттукъ слѣдва, че съобразно съ това

I. всѣки, когото даватъ на училище, трѣбва да остане въ него до край;

II. умоветѣ на ученицитѣ трѣбва да се прѣдразполагатъ къмъ всѣки прѣдметъ, който почватъ да изучватъ (за това по-подробно въ слѣдната глава II Основ. пол.);

III. трѣбва да се отмахнатъ всички прѣчки за ученицитѣ.

Защото нѣма никаква полза да се прѣдписватъ правила, ако прѣдварително не се отстрани онова, що прѣчи да се изпълнятъ. Ала и за това въ слѣдната глава.

IV. Основно положение.

IV. Основ. пол. Всичко се върши раздѣлено, нищо не се смѣсва.

26. Природата не се забръква въ дѣлата си, но въ всѣки отдѣленъ случай твори всичко въ строга раздѣлность.

Когато природата образува птичката, въ едно врѣме тя отдѣля едно отъ друго коститѣ, жилитѣ, нервитѣ, въ друго врѣме сгѫстява месото, покрива го съ кожа, пакъ въ друго врѣме го покрива съ пера, учи я да лети и т. н.

Подражаване. 27. Когато строительтъ туря основа, той не гради въ сѫщото това врѣме и стѣнитѣ, а толкова повече не туря покрива, ала прави всичко на врѣмето му и на мѣстото му.

28. Така и живописецътъ не рисува наведнажъ двайсеть или трийсеть картини, но се занимава само съ една. Макаръ може би въ свободното си врѣме той и да готви други картини или да се занимава съ нѣщо друго, ала винаги една работа остава у него като главна,

29. По сѫщия начинъ и градинарьтъ не сади наведнажъ много дръвчета, а по отдѣлно, едно слѣдъ друго, за да не забърка и себе си и да не повредѣди на природата.

Отклоняване. 30. Ала въ училището е господарувала бъркотия: главитѣ на ученицитѣ сѫ се натъпквали наведнажъ съ много прѣдмети, напримѣръ, съ латинска и гръцка граматика, може би съ риторика и поетика, какво ли не сѫ изучвали? Кой не знае, че въ класическитѣ училища токуречи всѣки часъ се мѣня материалътъ за класни занятия и упражнения. Какво нѣщо е бъркотия, пита се, ако не е това? Това прилича на сѫщото, ако обущарьтъ се заловѣше да шие шесть или седемь обуща и ту ги взема въ рѫцѣтѣ си, ту ги оставя пакъ едни слѣдъ други. Или ако хлѣбарьтъ ту мѣта въ пещьта различни хлѣбове, ту ги вади, така че всѣки отдѣленъ хлѣбъ да се случва по нѣколко пѫти да се пъха въ пещьта и послѣ да се вади.? Ала кой отъ тѣхъ постѫпва така безсмислено? Обущарьтъ не се залавя за втори обуща, прѣди да свърши еднитѣ; Хлѣбарьтъ не мѣта въ пещьта други хлѣбове, прѣди да се изпекатъ мѣтнатитѣ по-рано.

Поправяне. 31. Нека подражаваме на това и да се грижимъ да не натрапваме на тоя, който се занимава съ граматика, диалектика и, когато диалектиката развива ума, дѣйностьта ѝ да се не прѣкѫсва отъ риториката; а когато се заниваме съ латински езикъ, нека почака малко гръцкиятъ и т. н.. Инакъ прѣдметитѣ ще бъркатъ единъ другиму, защото чувствата, насочени на много прѣдмети, сѫ по-малко внимателни къмъ всѣки поотдѣлно, Това е знаялъ добрѣ великиятъ Иосифъ Скалигеръ [62]), който, както разправятъ, (може би по съвѣта на баща си) никога не изучвалъ повече отъ единъ наученъ прѣдметъ, като насочвалъ върху му всичкитѣ си умствени сили. Благодарение на това той е изучилъ единъ слѣдъ други четиринайсеть езика, а изкуства и науки толкова, колкото може да обхване човѣшкиятъ умъ; съ всички науки той е билъ толкова основателно запознатъ, колкото сѫ били и ония, които сѫ изучвали само една наука. И всѣки, който се е опитвалъ да върви по тоя пѫть, не напусто се е опитвалъ.

32. Затова и въ училищата работата трѣбва да върви така, че въ едно и сѫщо врѣме ученицитѣ да сезанимаватъ само съ единъ прѣдметъ.

V. Основно полоѫение.

V. Основ. нол. Отначало отвѫтрѣ.

33. Природата започева отвѫтрѣ всичката си работа.

Напримѣръ, у птицата тя образува отначало не коститѣ, перата или кожата, а вѫтрѣшнитѣ части; вънкашнитѣ се образуватъ по-послѣ на врѣмето си.

Подражаване.

34. Така и градинарьтъ не присажда калемчетата отвънъ на кората или на външната часть на дървесината, но прави разрѣзъ въ самото тѣло на дървото до самата сърцевина и влага тамъ, колкото е възможно, по-дълбоко огладеното калемче, при това залѣпя междинитѣ, за да не може отъ никѫдѣ да изтича навънъ сокътъ, а да се насочи въ вѫтрѣшната часть на калемчето и да приложи всичката си сила за оживяването му

35. Така и дървото, като се храни съ небесния дъждъ или съ земния сокъ, всмуква тая храна не съ външната повръхнина на кората, а я вкарва въ себе си чрѣзъ поритѣ на вѫтрѣшнитѣ части. Затова и градинарьтъ полива не клонитѣ, а коренитѣ; и животното поема храна не съ външнитѣ си части, но съ стомаха, който, като я приготви по надлеженъ начинъ, разпраща я по цѣлото тѣло. Ако по сѫщия начинъ и образовательтъ на юношеството бѫде заетъ прѣдимствено съ корена на знанието т. е. съ познавателната способность, то жизнената сила лесно ще прѣмине въ стъблото, паметьта, и напоконъ ще се покажатъ цвѣтоветѣ и плодоветѣ: свободното употрѣбение на езика и опитността за ползуване отъ прѣдметитѣ.

Отбиване.

36. Противъ това грѣшатъ учителитѣ, които мислятъ да завършатъ образованието на повѣреното имъ юношество съ това, че имъ диктуватъ много и ги каратъ да изучватъ наизустъ, като не разясняватъ грижливо прѣдметитѣ. Грѣшатъ сѫщо и ония, които, като искатъ да разяснятъ всичко, не пазятъ мѣрка,

не знаяйки именно, какъ трѣбва да се оголва прѣдпазливо коренътъ и да се влагатъ калемчетата на наукитѣ. Като дѣйствуватъ по такъвъ начинъ тѣ мжчатъ ученицитѣ си сжщо така, както би измжчвалъ нѣкой дръвчето, ако намѣсто да прави разрѣзъ съ ножъ, употрѣбѣше цѣпеница.

Поправяне. 37. Спорсдъ това слѣдователно трѣбва

I първо, да се образува разсждъкътъ за познаване на нѣщата, второ да се образува паметьта, трето, — езикътъ и ржката;

II учителътъ да изслѣдва всички пжтища за разкриване познавателнитѣ способности и да ги прилага споредъ обстоятелствата (това ще разгледаме въ слѣдната глава).

VI. Основно положение

VI. основ. пол. Отначало общото. 38. Природата почва цѣлата си образователна дѣйность отъ най-общото и свръшва съ най-частното. Напримѣръ, когато природата се тъкми да изведе отъ яйцето птица, тя не създава или образува отначало главата, или очитѣ, или перото, или нокътя, но съгрѣва цѣлата маса на яйцето и чрѣзъ движение, което се прѣдизвиква отъ топлината, тегли жили по всичката маса, така че се появяватъ вече очъртанията на цѣлата птичка (именно онова, изъ което трѣбва да излѣзатъ главата, нозетѣ, крилата и проч.), и само тогава се изработватъ до пълна завършеность отдѣлнитѣ части.

Подражаване. 39. Строителътъ, като подражава на това, съставя отначало въ ума си общия планъ на постройката или го чертае на книга, или прави дори дървенъ моделъ, и споредъ това туря основата, послѣ гради стѣнитѣ и напоконъ поставя покрива. И само тогава се занимава съ ония дребулии, съ които се завършва граденето на дома, съ вратитѣ, прозорцитѣ, лавицитѣ и др. т. Напоконъ гой обръща внимание на украшенията, живописьта, скулптурата, завѣситѣ и пр.

40. Така и живописецътъ, който иска да изобрази човѣшкото лице, не рисува отначало ухото, окото, носа, устата, но прави контурата на лицето (или на цѣлия човѣкъ) съ грубъ вжгленъ. Послѣ това, ако вижда надлежното съотношение на частитѣ, закрѣпя тая основа съ леки те-

гления на четката, но сѣ пакъ въ общи черти. Най-подиръ нахвърля разпрѣдѣлението на свѣтлината и сѣнката и само тогава рисува едно слѣдъ друго отдѣлнитѣ части като ги налага съ най-разнообразни бои.

41. По сѫщия начинъ постѫпва скулпторътъ. Като се, тъкми да издѣла статуя, той взема грубъ камъкъ, одѣлва го наоколо, и при това отначало грубо, послѣ по-тънко, така че да се прѣдставятъ вече очертанията на извѣстенъ образъ; напоконъ по най-тънъкъ начинъ издѣлва всѣки членъ и го покрива съ бои.

42. Сѫщо така и градинарьтъ взема само общия образъ на дървото, т. е. калемчето за присаждане; колкото пѫпки се намиратъ по него, толкова главни клони могатъ да израстнатъ по-послѣ.

Отбиване. 43. Оттукъ слѣдва, че злѣ ще обучаваме по отдѣлнитѣ науки, ако не вземемъ прѣдварително грубото и общото очъртание на цѣлото научно образование; па и никого не можемъ да обучаваме така, че той да се усъвършенствува въ нѣкоя отдѣлна наука безъ всѣко отношение къмъ другитѣ науки.

44. Оттукъ слѣдва сѫщо така, че злѣ е обучаването по изкуствата, наукитѣ, езицитѣ, ако не се вематъ прѣдварително началнитѣ основи; както, помня, правѣха съ насъ: току-що бѣхме почнали да изучваме диалектиката, реториката и метафизиката, тутакси не прѣтрупаха съ пространни правила съ коментарии и обяснения на тия коментарии, съ сравняване на авторитѣ и съ спорни въпроси по поводъ на тия автори. По сѫщия начинъ ни втълпяваха и латинската граматика съ всички неправилности, гръцката пъкъ дори съ диалектитѣ; а ние, горкитѣ стоехме замаяни, като не знаехме, какво се върши около насъ.

Поправяне. 45. Срѣщу тая неуредба срѣдството ще бѫде това, че

I Въ умоветѣ на момчетата, които сѫ прѣдназначени за научни занятия, още отъ първо врѣме на образованието имъ, трѣбва да бѫдатъ вложени общонаучни основи, т. е. такъво разположение на материала, че послѣдващитѣ занятия нагледъ да не

принасятъ нищо ново, но да бждатъ като по-нататъшно развиване на прѣдидещитѣ.

Така и на дървото, макаръ да расте и стотини години, не израстватъ нови клони, а само израсналитѣ отначало се разпростиратъ въ нови разклонения.

II. Всѣки езикъ, наука и изкуство трѣбва да се прѣподаватъ отначало въ най-прости основни начала, за да получатъ ученицитѣ общо понятие за тѣхъ изцѣло; послѣ това трѣбва да се прѣподаватъ по-пълно съ правила и примѣри; сетнѣ — въ пълни системи съ притурки за неправилноститѣ; напоконъ — чрѣзъ коментарии, ако послѣднитѣ сж потрѣбни само, защото, който усвоява прѣдмета основно, той не се нуждае много отъ коментарии; най-право е, че самъ той въ кжсо врѣме ще е въ състояние самъ да коментира.

VII. Основно положение

VII. основ. пол. Всичко постъпенно, нищо съ скокове.

46. Природата не прави скокове, но върви напрѣдъ постъпенно. Така, образуването на птичката има си своитѣ стъпени, които не могатъ да се прѣскочатъ, нито да се размѣстятъ, докато пилето не пробие чорупката си и не излѣзе отъ нея навънъ. Когато се извърши това, птицата-майка не го кара тутакси да хвъркне и да си търси храна (то не е още способно за това), но го храни само и, като го топли още съ своята топлина, помага му да се опери. Когато пилето се опери, тя пакъ не го гони отъ гнѣздото да хвъркне, а полека-лека го научва отначало въ самото гнѣздо да си оправя крилата, послѣ това да се подига надъ гнѣздото и да маха съ тѣхъ, а скоро подиръ това да се опитва да хвърка и отвънъ гдѣздото, ала много близо до него; послѣ да прѣхвръква отъ клонче на клонче, отъ дърво на дърво, а понататъкъ отъ баиръ на баиръ; слѣдъ това вече пилето се впуща въ откритото небе. Ето какъ всѣки отъ тия уроци изисква надлежно врѣме, и не само врѣме, но и постъпеность, и не само постъпеность, но и неизмѣнна послѣдователность на стъпенитѣ.

Подражаване. 47. По сжщия начинъ напрѣдва и оня, който строи домъ. Той почва не отъ покрива и не отъ стѣнитѣ, а отъ основата. И когато е турена основата, той не

покрива, а гради стѣнитѣ. Съ една дума, както всичко взаимно се скрѣпя, така и трѣбва всичко да се съединява, а не инакъ.

48. И градинарьтъ трѣбва да пази стъпени въ своитѣ работи: той трѣбва да потърси стъбло, да го изкопае, да го прѣсади, да го изкастри, да го разцѣпи, да пъхне калемчето, да замаже междинитѣ и др. т. и ни едно отъ тия нѣща не трѣбва да изпуща, ни еднно не трѣбва да извършва по-рано отъ друго. И ако всичко отива така съ надлежна постъпеность, току-речи винаги или дори въ всички случаи ще сполучи работата.

Отбиване. 49. И така, очевидна глупость е, ако учителитѣ не разпрѣдѣлятъ за себе си и за ученицитѣ научнитѣ занятия по такъвъ начинъ, че не само да слѣдватъ постоянно едно слѣдъ друго, но и всѣко да се завръшва безлруго въ опрѣдѣлено врѣме. Защото, ако не сж установени цѣлитѣ, срѣдствата, които водятъ къмъ цѣлитѣ, и редътъ на срѣдствата, лесно може да се изпусне нѣщо, лесно може да се изопачи редътъ, лесно се забръква работата.

Поправяне. 50. Оттукъ съобразно съ това

I. всичката съвокупность отъ научни занятия трѣбва да бжде точно раздѣлена на класове, така че прѣдидещето навсждѣ да разчиства пжтя за послѣидещето и да разпалва за него свѣтлина;

II. врѣмето трѣбва да бжде грижливо разпрѣдѣлено, така че на всѣка година, мѣсецъ, день и часъ да се пада особна задавка;

III. това разпрѣдѣление на врѣмето и на работитѣ трѣбва да сє пази строго, за да не се изпуща нищо, нито да се изопачава.

VIII. Основно положение.

VIII. Основ. пол. Трѣбва да се спремъ само слѣдъ свършека на работата.

51. Ако природата почва нѣщо тя не се спира, докато не свърши почнатото.

Ако птичката напр. по потикване на природата почне да мжти яйца тя не ги оставя, докато не се излупятъ пилци; защото, ако спре да сѣди върху имъ макаръ нѣколко часа, зародишътъ ще изстине и ще загине. Дори когато се из-

лупятъ пилцитѣ, не спира да ги топли дотогава, докогъ ато не заякнатъ и несе оперятъ, за да бѫдатъ въ състояние да прѣнасятъ дѣйствието на въздуха.

Подражаване, 52. По сѫщия начинъ и живописецътъ, като е почналъ да пише картина, ще направи най-добрѣ, ако продължи работата си безъ прѣкѫсване. Отъ това боитѣ ще отговарятъ по-добрѣ една на друга и ще се държатъ по-яко.

53. По сѫщата причина е най-добрѣ да се продължава строенето на дома безъ прѣкѫсване до самия свършекъ. Инакъ слънцето, дъждътъ, вѣтроветѣ развалятъ работата, и всичко друго, което послѣ ще трѣбва да се притури, не ще се държи така яко; съ една дума цѣлото здание получава поврѣди, пукнатини и излиза слабо.

54. Разумно постѫпва и градинарьтъ, когато, като пипне веднажъ растението, не го оставя, освѣнъ когато изкара всичкитѣ работи съ него; ако пропусне врѣмето и остави влагата на стъблото или на калемчето да изсъхне, изсъхва и самото растение.

Отбиване. 55. Оттукъ е ясно, че е врѣдно, ако момчетата се оставатъ въ училищата мѣсеци или години, а слѣдъ това се отвличатъ пакъ нѣкое врѣме съ други занятия. Врѣдно е сѫщо така, ако учительтъ почва съ ученика си ту едно, ту друго, като не довежда нищо сериозно до край. Врѣдно е напоконъ, ако той не си отредява за всѣки часъ отдѣлна задача и не я изпълнява въ отреденото врѣме, така че всѣки пѫть изобщо да се забѣлѣзва, че е направилъ крачка напрѣдъ. Гдѣто нѣма такъвъ огънь, тамъ всичко охладява. Не напусто казватъ: „Кови желѣзото, докато е горещо“; защото ако се остави да изстине, напусто ще да е чукането; ще трѣбва отново да се прибѣгне къмъ огъня и отново да се губи и врѣме и желѣзо. Защото, колчемъ се пъхне желѣзото въ огъня, толкова пѫти то губи нѣкоя часть отъ веществото си.

Поправяне. 56. Затова

I. даденото на училище момче, трѣбва да се държи въ него до тогава, до когато не излѣзе отъ него научно образованъ, нравственъ и религиозенъ човѣкъ;

II. училището трѣбва да се намира на тихо мѣсто, отдалечено отъ шумъ и развлечения;

III. всичко, що трѣбва да се извръшва споредъ прѣдписанията, трѣбва да се върши безъ прѣкѫсване;

IV. никому не трѣбва да се позволяватъ пропущания и отбивания отъ занятията (по каквато и да е причина).

IX. Основно положение.

IX. основ. пол. Трѣбва да се отбѣгва отъ всичко противно.

57. Природата грижливо отбѣгва всичко противно и врѣдно.

Птицата, напримѣръ, която топли яйцата, не допуща до тѣхъ суровъ вѣтъръ, безъ да говоримъ за дъждъ или градушка. Тя сѫщо така пропъжда змиитѣ, грабливитѣ птици и други неприятели.

Подражание.

58. Така и строителътъ, доколкото е възможно, запазва дървения материалъ, тухлитѣ и варьта на сухо мѣсто и се грижи да не се разрушава съградената часть отъ зданието и да не се разкапва.

59. По сѫщия начинъ и живописецътъ прѣдпазва прѣсно написаната картина отъ студенъ вѣтъръ, отъ много голѣма топлина, отъ прахъ, отъ чуждо пипане.

60. Градинарътъ огражда младото растение съ колища или плетъ, за да не го изгризе или изтръгне коза или заекъ.

Отбиване.

61. Затова неблагоразумно постѫпватъ нѣкои, когато, щомъ се почне да се изучва нѣкой прѣдметъ, съобщаватъ на юношеството и спорнитѣ, въпроси, т. е. възбуждатъ съмнѣния къмъ оня прѣдметъ, който трѣбва да се постигне съ ума. Не е ли сѫщото, като да разклащатъ растението, което се готви да пуща корени? Съвсѣмъ право е писалъ Хуго[63]); Никога не ще достигне до разумѣване на истината оня, който почва образованието си съ критика. Неблагоразумно постѫпватъ и въ оня случай, ако не отдалечаватъ юношеството отъ книги безнравствени, погрѣшни, забъркани, както и отъ лошо другарство.

Поправяне.

62. Затова трѣбва да се погрижимъ:

I. Ученицитѣ да нѣматъ никакви други книги, освѣнъ ония, които се употрѣбяватъ въ класа имъ;

II. тѣзи книги трѣбва да бѫдатъ така съставени, че съ пълно право да могатъ да се нарекатъ хунийки за прѣливане на мѫдростьта, нравственостьта и благочестието;

III. развратното другарство не трѣбва да се търпи нито въ училището, нито около него.

Заключение. 63. Ако всичко това се пази точно, училищата ще могатъ да постигнатъ цѣлта си.

Глава седемнайсета.

Основни правила за леснотата на обучението и учението.

Не стига само да умѣемъ да направимъ нѣщо съ сигуренъ успѣхъ. Трѣбва да се стремимъ къмъ леснота.

1. Ние разгледахме, съ какви срѣдства образователтъ на юношеството може сигурно да постигне цѣлта си; сега да разгледаме, по какъвъ начинъ трѣбва да се притъкмятъ тия срѣдства къмъ природнитѣ дарби, за да могатъ да се прилагатъ лесно и приятно.

2. Ако изслѣдваме природнитѣ пѫтища, ще стане ясно, че обучението на юношеството ще тръгне лесно,

Десеть основи. I. ако опочне рано, прѣди умътъ да се поддаде на развала;

II. ако се извръшва се потрѣбното подготвяне на умоветѣ

III. и върви отъ по-общото къмъ по-частното

IV. и отъ по-лесното къмъ по-мѫчното;

V. ако никой не бѫде обрѣмененъ отъ извънмѣрно количество учебни прѣдмети;

VI. ако въ всичко се върви напрѣдъ безъ да се бърза;

VII. ако умоветѣ на ученицитѣ не се принуждаватъ къмъ нищо друго, освѣнъ къмъ онова, къмъ което тѣ сами се стремятъ споредъ възрастьта си и методата на обучението;

VIII. ако всичко се прѣподава чрѣзъ външнитѣ чувства,

IX. за прилагане къмъ живота,
X. и по една и сѫща постоянна метода.

По такъвъ начинъ, казвамъ, всичко ще се вмѣства въ умоветѣ на ученицитѣ леко и приятно. Но да тръгнемъ по самитѣ слѣди на природата.

I. Основно положение.

I. основ. пол. Взема се чистъ материалъ.

3. Природата почва винаги съ прѣчистването на материала (отъ нечистия и несѫществения).

Птицата напримѣръ избира за мѫтене прѣсни яйца, които съдържатъ въ себе си вещество въ най-чистъ видъ; ако пилето е почнало вече да се образува по-рано, напусто ще се чака успѣхъ.

Подражаване.

4. По сѫщия начинъ и строителтъ, като се готви да построи здание, има нужда отъ свободно мѣсто, или поне, ако е потрѣбно да се строи на мѣстото на старо здание, той е дълженъ да събори прѣдварително послѣдното.

5. И живописецътъ пише картина най-добрѣ на чиста дъска. Ако послѣдната е вечс разрисувана, или зацапана, или обезобразена отъ нѣкоя грапавина, той трѣбва прѣдварително да я очисти и да я изглади.

6. Така и оня, които пази сѫщпоцѣнни масла трѣбва да има съвсѣмъ празни сѫдове или поне хубаво изчистени отъ течноститѣ, които сѫ се държали въ тѣхъ по-рано.

7. Така градинарьтъ сади прѣдимно млади дръвчета; ако ли сади несъвсѣмъ млади дървчета, той трѣбва прѣдварително да имъ окастри клонетѣ и да отмахне всѣка възможность, да се разпростира сокътъ въ друго мѣсто. Ето защо Аристотель е отнесълъ лишението къмъ началата на нѣщата:[64]) той видѣлъ, че е невъзможно да се придаде на веществото нова форма, безъ да се унищожи старата.

Отбиване.

8. Оттукъ слѣдва, първо, че най-добрѣ е да почватъ да изучватъ мѫдростьта нѣжнитѣ умове, които не сѫ навикнали да се отвличатъ съ други занятия, и че колкото по-късно почва образованието, толкова съ повече прѣчки се извършва, понеже умътъ

е заетъ вече съ други работи. Второ, много учители не могатъ въ едно врѣме да обучаватъ съ успѣхъ едно момче, понеже едва ли е възможно, всички тѣ да се придържатъ о една и сѫща форма за обучение; резултатътъ бива тоя, че нѣжнитѣ умове се отвличатъ и се задържатъ въ развитието си. Трето, неумѣло постѫпватъ ония, които, като се наематъ да образуватъ по-възрастни дѣца и юноши, не почватъ съ образоване на нравитѣ имъ, та, като обуздаятъ страститѣ имъ, да ги направятъ възприемливи за всичко останало. Укротителитѣ на конетѣ отначало налагатъ на коня желѣзенъ зѫбалецъ и го правятъ послушенъ, а послѣ вече му образуватъ тоя или оня ходъ. Затова Сенека право казва: „Изучавай отначало нравственостьта, послѣ мѫдростьта: послѣдната безъ първата се изучава злѣ.“ И Цицеронъ: „Нравствената философия приготвя ума да възприеме сѣитбата и т. н.

Поправяне.

9. И така

I. образованието на юношеството трѣбва да се почва рано;

II. единъ и сѫщи ученикъ трѣбва да има само единъ учитель по единъ и сѫщи прѣдметъ;

III. прѣди всичко трѣбва да се докаратъ въ хармония нравитѣ по знака на учителя.

II. Основно положение.

II. основ, пол, Материалътъ става възприемчивъ къмъ формата, която трѣбва да запази,

10. Природата така прѣдразполага материала, че послѣдниятъ става възприемчивъ къмъ формата. Така пилето, което се е сформирало вече доста въ яицето, като се стреми къмъ по-пълно съвършенство, почва да се движи и да разкѫсва чорупката или да я разчупва съ клюна си. Като се освободи отъ тъмницата си, то се радва, че майка му го топли и храни: то съ жадность отваря клюна си и гълта турената на него храна; то се радва, че го пущатъ да съзерцава небето, че го учатъ да хвърка и че скоро подиръ това то само може вече да хвърка, съ една дума то бърза съ жадность да се ползува отъ всички дарове на природата, ала постъпенно.

Подражаване, 11. Така и градинарьтъ трѣбва да се грижи да расте весело растението, което се снабдява споредъ нуждата съ влага и жизнена топлина.

Отбиване, 12. Затова злѣ се грижатъ за дѣцата, ония, които ги принуждаватъ съ сила, да се учатъ. Какво ли чакатъ най-подиръ тѣ отъ тая мѣрка? Ако стомахътъ не приема охотно храна, а ние сѐ пакъ го пълнимъ, то отъ това може да произлѣзе само повдигане и повръщане или поне несмилане, боледуване. Наопаки, всичко, което се вкарва въ гладенъ стомахъ, се приема отъ него съ жадность, усърдно се смила и грижливо се прѣвръща въ сокъ и кръвь. Затова и Исократъ казва: ἐὰν ἦς φιλομαθὴς ἔσῃ πολυμαθής[55]) И. Квинтилианъ: „Стремежътъ къмъ учение се основава на волята, върху която не бива да се дѣйствува принудително.“

Поправяне. 13. Затова

I. съ всички възможни срѣдства трѣбва да възпламеняваме въ момчетата жаждата къмъ знания и горещото усърдие къмъ ученето;

II. методата на обучението трѣбва да улеснява труденето, за учене така че да нѣма нищо, което да прѣчи на ученицитѣ и да гиплаши отъ продължение на занятията.

Какъ трѣбва да се възбужда и поддържа у момчетата равность къмъ ученето. 14. Ревностьта къмъ учение се възпламенява и поддържа у момчетата отъ родителитѣ, учителитѣ, училището, отъ самитѣ учебни прѣдмети, отъ методата и отъ училищното началство.

1. отъ родителитѣ 15. Родителитѣ възбуждатъ у дѣцата ревность къмъ ученето, ако често хвалятъ прѣдъ тѣхъ образованието и образованитѣ хора; ако, като подбуждатъ дѣцата къмъ прилежание, имъ обѣщаватъ хубави книжки или дрехи, или други нѣкой ревнивъ прѣдметъ; ако говорятъ добро за учителя (особно за оня, на когото искатъ да повѣрятъ дѣцата си), както по поводъ на прѣвъзходното му образование, така и по поводъ на неговата мека обноска къмъ ученицитѣ (защото любовьта прѣдизвиква стремежъ къмъ подражаване); напоконъ ако тѣ понѣкога пращатъ дѣцата си при учителя съ нѣкоя поржка или подаръче и др. т.; по такъвъ начинъ тѣ лесно ще постигнатъ, дѣцата имъ да залюбятъ и науката и самия учитель.

2. Отъ учителитѣ

16. Учителитѣ пъкъ прѣдизвикватъ у дѣцата любовь къмъ учението, ако сж снисходителни и ласкави къмъ ученицитѣ и не отритватъ отъ себе си сърцата имъ съ сурови обноски, а ги привличатъ къмъ себе си съ бащинско разположение, съ манери, думи; ако, като се започнатъ занятията, учителитѣ посочватъ на тѣхното прѣвъзходство, приятность и леснота; ако понѣкога хвалятъ поприлежнитѣ (а на малкитѣ раздаватъ ябълки, орѣхи, сахарь и др. т); ако тѣ, като сж поканили нѣкой ученици у дома си, имъ показватъ, (или дори на всички ученици), изображенията на онова, що ще изучаватъ нѣкога, оптически и геометрически уреди, глобуси и подобни нѣща, които могатъ да ги докаратъ до въсторгъ; ако тѣ понѣкога чрѣзъ ученицитѣ извѣстяватъ за нѣщо родителитѣ; съ една дума, ако учителитѣ се отнасятъ къмъ ученицитѣ съ любовь, лесно ще разположатъ къмъ себе си сърцата имъ, така че тѣ дори съ радость ще оставатъ по-често въ училището, отколкото дома си.

3. Отъ самото училище, което да е и вжтрѣ и отвънъ много приятно

17. Самото училище трѣбва да бжде едно приятно мѣсто, което да прѣдставя и вжтрѣ, и отвънъ нѣщо ревниво за зрѣнието. Вжтрѣ то трѣбва да прѣдставя свѣтла и чиста стая, навсѣкждѣ украсена съ живописни образи, било портрети на бѣлѣжити мжже, било какви да е картини. При самото училище трѣбва да има не само свободно мѣсто за разходки и общи игри (понеже не трѣбва да се запрѣтяватъ игритѣ на дѣцата; за което ще се каже на мѣстото му), но и една градина, въ която трѣбва да се водятъ ученицитѣ и да се канятъ да усладяватъ погледа си, като гледатъ дърветата, цвѣтята и трѣвитѣ. Ако се нареди така работата, ученицитѣ вѣроятно ще ходятъ съ не по-малка охота на училище, отколкото на панаиръ, гдѣто тѣ се надѣватъ винаги да видятъ или да чуятъ нѣщо ново.

4. Отъ самитѣ прѣдмети за прѣподаване

18. И прѣдметитѣ за прѣподаване привличатъ юношеството, ако отговарятъ на разбирането на извѣстна възрасть и се прѣдлагатъ въ ясна форма, особно ако понѣкога се вмѣтватъ шеговити или поне не съвсѣмъ сериозни забѣлѣжки, ала винаги разчетени да

произведатъ приятно впечатление. Това именно ще рече да съединимъ приятното съ полезното.

5. Отъ методата, която трѣбва да бжде остественa.

19. Самата метода, за да възбуди охота къмъ учението, трѣбва да бжде, първо, естествена; защото всичко, що е естествено, върви напрѣдъ отъ само себе си. Нѣма нужда да принудявашъ водата да тече надолу: стига само да отмахнешъ прѣградата, що я задържа, и ще видишъ, какъ ще потече тутакси сама. Нѣма нужда сжщо така да молишъ птицата да хвръкне отъ кафеза: стига само да отворишъ послѣдния; сжщо както нѣма нужда да се каратъ окото и ухото, да се обърнатъ къмъ прѣкрасна картина или мелодия, ако имъ се прѣдложи едното или другото; въ такива случаи по-мжчно ще е дори да се задържатъ. А какво изисква естествената метода, трѣбва да бжде ясно изъ прѣдидещата глава, както и отъ правилата, които слѣдватъ.

и разумно да съединява приятното съ полезното.

Второ, за да привлече самата метода умоветѣ, тя трѣбва да бжде разумно подсладена, именно така, че всичко, колкото и да е сериозно, да се прѣподава по искренъ и приятенъ начинъ, въ форма на бесѣда или словесно състезание, въ видъ на гатанки, или въ форма на притчи и басни. Но за това ще кажемъ по-подробно на мѣстото му.

6) отъ училищното началство

20. Началството и училищнитѣ настоятели могатъ да възпламенятъ усърдието на ученицитѣ, ако присжтствуватъ сами на публичнитѣ актове (безъ разлика, дали се състоятъ отъ упражнения, като декламация, диспути, или отъ изпити и раздаване на учени стъпени) и сами раздаватъ на по-прилежнитѣ ученици похвални отзиви и подаръци (безъ да обръщатъ внимание на личността).

Ш. Основно положение.

Ш основ. пол. Всичко отъ подходни начала.

21. Природата извежда всичко изъ начала, незначителни по обемъ, но мощни по вжтрѣшна сила. Напримѣръ онова, отъ което трѣбва да се образува птицата, се сгжстява въ една капка и се покрива съ чорупка, за да може лесно да се носи въ утробата и да се съгрѣва при мжте-

нето. Ала самата тая капка по вѫтрѣшната си сила заключава въ себе си цѣлата птица, защото по-послѣ отъ затворената въ нея жизнена сила се образува тѣлото на птичката.

Подражаване. 22. Така и дървото, колкото и да е голѣмо, се съдържа цѣло въ зърното на своя плодъ или въ най-послѣдния израстъкъ на клончето си, калемчето; и ако посадимъ зърното въ земята, поради дѣйствуващата въ него сила, отъ него ще израсне цѣло дърво.

Поразително отбиване. 23. Срѣщу това основно положение грѣшатъ обикновено по поразителенъ начинъ въ училищата. Болшинството учители счита за своя длъжность да сади намѣсто сѣме растение и намѣсто младочка — дърво, като съобщава намѣсто основни начала хаосъ отъ различни заключения и дори пълни текстове. Но както е вѣрно, че свѣтътъ е съставенъ отъ четири елемента (различни само по формитѣ си), така е вѣрно и това, че научното образование се основава на много малко начала, отъ които (ако само се знаятъ начинитѣ на различаването имъ) изтичатъ безбройно множество положения; както на дървото, изъ добрѣ закрѣпения коренъ могатъ да израснатъ стотини клони и хиляди листа, цвѣтове и плодове. О, нека се смили Богъ надъ нашия вѣкъ и отвори нѣкому духовнитъ очи, за да проникне дълбоко въ взаимната връзка на нѣщата и да я посочи на другитѣ. Опита си, ако помогне Богъ, ще прѣдставимъ въ очерка на християнската пансофия съ скромна надежда, че Богъ ще подбуди на врѣмето си други да дадатъ повече въ тая работа.

Поправяне. 24. Между това да отбѣлѣжимъ тукъ три положения:

I. всѣко изкуство трѣбва да обхваща най-кѫси, но точни правила;

II. всѣко правило да бѫде изказано въ най-кѫси, но ясни думи;

III. всѣко правило трѣбва да се придружава отъ множество примѣри, за да бѫде доста ясно разнообразното му прилагане.

IV. Основно положение.

IV. основ. пол. Отначало по-лесното. 25. Природата върви отъ по-лесното къмъ по-мѫчното.

Напримѣръ, яйцето почва да се образува не отъ потвърдата часть, отъ чурупката, а отъ желтъка; послѣдниятъ отначало се покрива съ кожица, а послѣ вече съ по-твърда кора. Така и птицата, която се учи да хвърка, отначало се учи да стои на нозетѣ си, сетнѣ да движи крилата си, слѣдъ това да ги маха, напоконъ се подига при по-силни махове и само тогава се повѣрява на въздушния просторъ.

Подражаване. 26. Така и дърводѣлецътъ отначало се учи да отсича дърветата, слѣдъ това да ги одѣлва, послѣ да ги сглобява и напоконъ гради цѣли здания.

Различни отбивания. 27. Извратено постжпватъ слѣдователно нѣкои, когато учатъ въ училищата на нѣщо непознато пакъ чрѣзъ непознато, както се случва,

(1) 1. Когато на ония, които почватъ да изучватъ латински езикъ имъ се съобщятъ правилата пакъ на латински; това прилича, като да разяснява нѣкой еврейски езикъ съ правила пакъ на еврейски езикъ, а арабски езикъ съ правила на арабски.

(2) 2. Когато на сжщитѣ начинаещи даватъ за помагало латинско-матеренъ рѣчникъ, когато трѣбва да бжде обратното, защото тѣ не се стремятъ да изучватъ матерния езикъ чрѣзъ латинския, а да изучатъ латинския, при това матерниятъ езикъ, като вече познатъ, играе ролята на посрѣдникъ (срѣщу тая несъобразность ние ще се оплачемъ по-напространно въ 22 глава).

(3) 3. Когато на момчето дадатъ учитель-чужденецъ, незапознатъ съ матерния езикъ ученика. Понеже тѣ сж лишени отъ общото срѣдство за разумѣване единъ другиго и се разговарятъ помежду си само чрѣзъ мимика и досѣщания, тѣ не правятъ друго, а въздигатъ само вавилонска кула.

(4) 4. Сжщо така се отбиватъ отъ правилния начинъ за обучение, когато обучаватъ по едни и сжщи граматически правила (напр. по Меланхтоновитѣ или Рамусовитѣ) юношеството на всички нации (френското, нѣмското, чешкото или полското, маджарското и т. н.) когато всѣки отъ тия езици има свое особно и до извѣстна стъпень своеобразно отношение къмъ латинския езикъ. Това именно отношение е нео-

бходимо да се разкрие, ако искаме да направимъ основнитѣ свойства на латинския езикъ лесноразбираеми за ученицитѣ.

Поправяне. 28. Тия погрѣшки ще се поправятъ,

I. ако учителътъ и ученикътъ говорятъ сжщия езикъ;

II. ако всички обяснения върху прѣдметитѣ ставатъ на познатъ езикъ.

III. ако всѣка граматика и всѣки рѣчникъ сж притъкмени къмъ оня езикъ, съ помощьта на който трѣбва да се изучава новиятъ езикъ (латинската граматика и латинскиятъ рѣчникъ къмъ материя езикъ. гръцкиятъ — къмъ латинския и т. н.).

IV. ако изучването на новия езикъ върви постъпенно, така именно, че ученикътъ да се навикне отначало да разбира (защото това е най-лесното), сетнѣ да пише (при което се дава врѣме прѣдварително да помисли), напоконъ да говори (това е най-мжчното, пенеже говоренето става безъ приготвяне).

V. ако при съединението на латинския езикъ съ материя, послѣдниятъ като познатъ всѣкога прѣдшедствува, а латинскиятъ слѣдва подирѣ му.

VI. ако учебниятъ материалъ се разполага всѣкога по такъвъ начинъ, че ученицитѣ да се запознаватъ отначало съ най-близкитѣ до тѣхъ прѣдмети, слѣдъ това съ не толкова отдалеченитѣ, послѣ съ отдалеченитѣ, напоконъ съ най-отдалеченитѣ. Затова, ако за пръвъ пжть се прѣдлагатъ на ученицитѣ нѣкакви правила (напр., изъ логика, риторика и др. т.), послѣднитѣ трѣбва да се разясняватъ съ примѣри, близки до разбирането на ученицитѣ, като напр. богословски, политически, поетически примѣри, ала взети изъ обикновения животъ. Инакъ ученицитѣ нѣма да разбератъ нито правилото, нито неговото прилагане.

VII. отначало трѣбва да се развиватъ външнитѣ сѣтива на момчетата (това е най-лесно), послѣ това паметьта, сетнѣ разбирането, напоконъ сжждението. Въ това именно се състои правилната постъпеностъ, понеже знанието се започва съ чувственото възприемане и послѣ чрѣзъ въображението

прѣминава въ паметь, слѣдъ това чрѣзъ изводъ на частноститѣ се образува разбиране на общото, напоконъ за доста разбранитѣ нѣща се съставя сждение, което рѣшава за достовѣрността на знанието.

V. Основно положение.

V. Основ. пол. Нищо безмѣрно.

29. Природата не се обрѣменява безъ мѣра; тя е доволна отъ малко, Напримѣръ, тя не иска отъ едно яйце двѣ пилета и е доволна, ако се излупи добрѣ едно. Градинарьтъ не присажда на едно стъбло нѣколко калемчета, най-много единъ чифтъ, ако намѣри стъблото доста яко.

Отбиване.

30. И тъй, умоветѣ на ученицитѣ се разсѣйватъ, ако се прѣдлагатъ различни нѣща въ едно и сжщо врѣме, като напр. граматика, диалектика и може би риторика, и поетика, и гръцки езикъ и пр. въ една и сжща година (гл. въ прѣдидещата глава IV основно положение).

VI. Основно положение

VI. Основ. пол. Нищо бързо.

31. Природата не лети лудешки, но върви бавно напрѣдъ.

Птицата напримѣръ, за да си измжти бързо пилетата, не хвърля яйцата си въ огъня, но ги топли твърдѣ бавно съ естествената си топлина; и по-послѣ тя не ги тъпче съ храна, за да растатъ по-бързо (тѣ по-скоро би се задавили отъ това), но ги храни малко-по-малко и прѣдпазливо, като имъ дава толкова храна, колкото могатъ да смилатъ при слабата имъ още способность за хранене.

Подражаване,

32. Така и строительтъ не бърза много да тури стѣнитѣ върху основитѣ и послѣ покрива, понеже неизсъхналата и неуплътнена основа обикновено олѣга отъ тежината върху ѝ, което води къмъ сгрумолясване на сградата. Затова ни една голѣма сграда не може да се довърши въ една година: трѣбва да ѝ се даде врѣме да се олегне.

33. И градинарьтъ не иска, растението да израсте въ първия още мѣсецъ, или да даде плодъ въ първата година. Затова той не го бута всѣки день, не го полива всѣки день, не ускорява затоплянето му, като го окржжа съ огънь или

като го посипва съ негасена варь, но се благодари само отъ влатата, която се праща отъ небето, и отъ топлината, която иде отъ слънцето.

Отбиване, 34. Затова мѫчение е за юношеството 1) ако то всѣки день трѣбва да употрѣбява шесть, седемь, осемь часа за домашни занятия; 2) ако го обрѣменяватъ до потръсване и дори до полуда съ писане подъ диктовка, съ съставяне на упражнения и съ заучване наизустъ колкото може по-голѣми уроци, както самитѣ ние сме теглили нерѣдко. Ако поиска нѣкой да налѣе въ малъкъ сждъ съ тѣсно гърло (съ който се сравняватъ дѣтскитѣ способности) една течность не капка по капка, а изведнажъ насила, какво ще спечели? Голѣма часть отъ течностьта ще се пролѣе, а въ сжда ще влѣзе много по-малко, отколкото ако се наливаше малко-по-малко. Съвсѣмъ неразумно постѫпва оня, който се мѫчи да учи ученицитѣ не толкова, колкото тѣ могатъ да успѣятъ, но колкото се иска нему, защото силитѣ изискватъ поддръжка, а не потисване, и образовательть на юношеството, както лѣкарьтъ, е само слуга на природата, а не неинъ господарь.

Поправяне, 35. Слѣдователно оня увеличава за ученицитѣ леснината и приятностьта на учението,

I. който ги привлича къмъ класни занятия за най-незначително число часове, именно за четири часа, като оставя пакъ толкова часове за домашнитѣ работи;

II. който уморява паметьта, колкото се може по-малко, именно само съ най сѫщественото, като оставя останалото на свободното течение;

III. който прѣподава всичко, като се съобразява съ стъпеньта, въ която възприема ученикътъ, и която ще се увеличава споредъ възрастьта му и напрѣдването на научнитѣ му занятия.

VII. Основно положение.

VII основ. пол. Нищо насила, 36. Природата нищо не извлича навънъ освѣнъ онова, което, е узрѣло вѫтрѣ и се стреми само навънъ.

Тя не кара пилето да напусне яйцето, докато не сѫ се сформирали и не сѫ заякнали членоветѣ му по надлеженъ начинъ; тя не го кара да хвърка, прѣди да забѣлѣжи, че то се е оперило; тя не го пъди отъ гнѣздото, прѣди да види, че то умѣе да хвърка и др. т.

Така и дървото не изпуща израстъци, докато не почне да ги избива сокътъ, който се подига отъ коренитѣ; не разтваря пѫпкитѣ си, докато въ листата, които сѫ се образували заедно съ цвѣта отъ заключения въ дървото сокъ, не се яви стремежъ да се разпуснатъ по-свободно; не хвърля цвѣта, докато не се покрие съ кожица завитиятъ въ него плодъ; не дава на плода да падне, прѣди да узрѣе.

Отбиване, 37. И така умоветѣ се изнасилватъ, 1) ако ги насочваме къмъ нѣща, до които тѣ не сѫ дорастнали нито по възрасть, нито по способностьта за разбиране; 2) ако ги караме да изучатъ или да прѣдставятъ нѣщо по паметь безъ достатъчно прѣдварително разяснение, разборъ и наставление.

38. Затова:

I. съ дѣцата трѣбва да захващаме само онова, косто възрастьта и способноститѣ имъ не само допущатъ, но и се стремятъ къмъ него;

II. не трѣбва да се каратъ да изучватъ на паметъ нищо освѣнъ онова, що е разбрано добрѣ отъ разсѫдъка. И пакъ нищо не трѣбва да искаме отъ паметьта на дѣтето, освѣнъ онова, що си е усвоило то споредъ несъмнѣни признаци.

III. Като задавка трѣбва да се прѣдлага само онова, чиято форма и норма сѫ доста разяснени, за да може да се подражава.

VIII. Основно положение.

VIII основ. пол. Всичко съ очевидность за външнитѣ сѣт. ва.

39. Природата сама си помага по всички възможни начини.

Напримѣръ яйцето не е лишено отъ своя топлина; при все това Богъ, Бащата на природата, се грижи тая топлина да се поддържа отъ топлината на слънцето или отъ перата на птицата, която мѫти. Дори когато се излупи пилето, майката го топли, докато е потрѣбно, обра-

зува го и го заякчава за житейскитѣ задачи. Като наблюдаваме щърковетѣ, ние можемъ да видимъ, какъ помагатъ на своитѣ пилета, дори като ги турятъ на гърба си и ги носятъ около гнѣздото, а тѣ въ това врѣме махатъ съ крилата си. Така и кърмачкитѣ помагатъ по различенъ начинъ на слабитѣ кърмачета. Отначало тѣ ги учатъ да си подигатъ главата, да сѣдатъ, да стоятъ на краката си, послѣ да движатъ краката си за ходене и да затвърдяватъ крачкитѣ, послѣ малко по малко да прѣстжпватъ, слѣдъ това да ходятъ свободно; най-подиръ, по тоя начинъ у дѣтето се явява сржчность за бѣгане. А когато учатъ дѣтето да говори, сами изговарятъ най-напрѣдъ думитѣ и съ ржка посочватъ онова, що се означава съ тия думи и т. н.

Отбиване. 40. Затова жестокъ е оня учитель, който, като зададе работа на ученицитѣ, не имъ обяснява въ достатъчна стъпень, каква е работата, и не показва, какъ трѣбва да се върши тя, а още по-малко имъ помага, кога се опитватъ, но ги кара сами да се потятъ и да се мжчатъ, и бѣснѣе. когато тѣ правятъ нѣщо не така както трѣбва. Какво е това, ако не измжчване? Това прилича, на работата на оная кърмачка, която, като е намислила да кара дѣтето да ходи свободно, се нахвърля върху му съ бой, щомъ то се бои още да стои на краката си или неможе да направи това. Но природата ни учи да постжпваме иначе: дотогава да помагаме на слабитѣ, докогато липсва у тѣхъ достатъчна сила.

Поправяне. 41. И така

I. за учение не трѣбва да се допуща бой (защото, ако ученицитѣ не се учатъ, виновенъ е учительтъ, който или не умѣе, или не се грижи да всѣе у ученика любовь къмъ учението);

II. всичко, що трѣбва да изучатъ ученицитѣ, трѣбва да имъ се излага и обяснява съ такъва ясность, че тѣ да си го прѣдставятъ така отчетливо, като петтѣхъ си пръста;

III. а за да се запечата всичко това полесно, трѣбва, доколкото е възможно, да се привличатъ къмъ дѣйность външнитѣ чувства.

42. Напримѣръ, постоянно трѣбва да се съединява слухътъ съ зрѣнието, думата сѣдѣй-

ностьта на ржката, именно: онова, що трѣбва да усвоятъ трѣбва не само да се разправя на ученицитѣ, за да проникне въ ушитѣ имъ, но и да се прибѣгва къмъ рисунки, за да се запечати прѣдметътъ въ въображението имъ чрѣзъ очитѣ. А ученицитѣ на реда си трѣбва да се учатъ да прѣдаватъ мислитѣ си и да ги изразяватъ чрѣзъ дѣйностьта на ржката, и само тогава да се оставя прѣдметътъ, когато се е вече доста запечаталъ въ ушитѣ, въ очитѣ, въ ума и въ паметьта. А за тая цѣль би било добрѣ, ако всичко онова, що се прѣминававъ всѣки класъ, се изобразява на стѣнитѣ на класната стая, било теореми и правила, или образи и емблеми отъ прѣдмета на прѣподаването. Ако да бѣше така въ сжщность, това силно щѣше да съдѣйствуватъ за запечатване на прѣдмета. За сжщата цѣль щѣше да послужи и приучването на ученицитѣ да внасятъ въ дневницитѣ или сборницитѣ си всичко, що чуватъ или прочитатъ въ книгитѣ, защото по тая начинъ се поддържа въображението, а по-послѣ по-лесно се прѣдизвиква и спомнянето.

IX. Основно положение.

IX основ. пол. Всичко разчетено главно за полза.

43. Природата не произвежда нищо, чиято полза не бжде очевидна въ скоро врѣме.

Напримѣръ, когато тя образува птичката, скоро се оказва, че крилата ѝ сж дадени за хвъркане, нозѣтѣ за бѣгане и пр. Така и въ дървото всичко, що се ражда на него принася полза, дори и луспитѣ и мъхътъ, които покриватъ плода, и др. т. Затова

Подражаване.

44. Работата на ученика ще бжде улеснена, ако, когато се учи на нѣщо, му се покаже каква полза принася то въ обикновения всѣкидневенъ животъ. Това трѣбва да се пази безъ друго въ всичко — въ граматиката, въ диалектиката, въ аритметиката, геометрията, физиката и други такива. Безъ това всичко, каквото разкаже учителтъ, ще се покаже на дѣцата като чудовище отъ другия свѣтъ; Момчето безъ да се грижи, дали си е въ реда на нѣщата, и какъ става това, по-скоро ще приеме всичко на вѣра,

отколкото да се погрижи да го узнае. Ала ако му се покаже назначението на всѣко нѣщо, тоза ще каже да му се даде то направо въ ржката, така че то ще съзнава своето знание и драговолно ще работи по-нататъкъ.

45. Трѣбва да се учатъ момчетата само на онова, що служи за очевидна полза.

X. Основно положение.

X основ. пол. Всичко въ еднобразна форма.

46. Природата произвежда всичко въ еднообразна форма.

Напримѣръ, както става сътворението на една птица, така става и сътворението на всички птици, дори на всички животни, съ различни само въ странични обстоятелства. Така и у растенията: както изниква една трѣва изъ сѣмето и израства, както се сади едно дърво, пуща израстъци и цъвти, така става и съ всички трѣви и дървета на всѣкждѣ и винаги. И какъвто е единътъ листъ на дървото, такива сж и всички останали листа, и каквито сж прѣзъ една година, такива сж и прѣзъ друга и винаги.

Отбиване.

47. И така, разнообразието въ методата залисва юношеството и твърдѣ много забръква занятията, защото не само разнитѣ учители прѣподаватъ наукитѣ по различенъ начинъ, но и единъ и сжщи учитель прѣподава различно, напримѣръ, инакъ граматиката, инакъ диалектиката и др. т., когато тия прѣдмети могатъ да се прѣподаватъ еднообразно съотвѣтно хармонията на цѣлото, както и споредъ отношението и връзката помежду нѣщата и думитѣ.

Поправяне.

48. Затова трѣбва да се погрижемъ, отсега

I. да сжществува една и сжща метода за прѣподаване на всички науки, една и сжща за прѣподаване на всички изкуства, една и сжща за прѣподаване на всички езици;

II. въ едно и сжщо училище за всички упражнения да сжществува единъ редъ и едни похвати;

III. изданията на книгитѣ по единъ и сжщи прѣдметъ да бждатъ, колкото е възможно, едни и сжщи.

По тоя начинъ всичко ще тръгне лесно и безъ спирания

Глава осемнайсета

Основни правила за основателно учение и обучение.

Обикновеното образование е повръхностно.

1. Мнозина се оплакватъ, па и самата работа показва, че само малцина изнасятъ изъ училището основателно образование; болшинството придобива повръхностно образование или само сѣнка отъ образование.

Двѣ причини затова.

2. Ако се попита за причината на това нѣщо, тя ще бжде двойна: въ училищата се занимаватъ съ нищожни и безполезни прѣдмети, като прѣнебрегватъ по-основателнитѣ, или пъкъ ученицитѣ забравятъ отново всичко, що сж изучили, понеже по-голѣмата часть отъ тѣхнитѣ научни занятия протича само прѣдъ ума, но не остава въ него. Послѣдниятъ недостатъкъ дотолкова е обикновенъ, че малцина хора се срѣщатъ, които да се не оплакватъ отъ него. Ако паметьта ни съобщаваше бързо всичко онова, що сме чели нѣкога, слушали и възприели съ ума, колко учени щѣхме да се считаме! ние, които не сме пропущали случаи да печелимъ разнообразни познания. Но понеже въ сжщность бива инакъ, то ясно е, че ние гребемъ вода съ ръшето.

Срѣдството за отмахване на тия двѣ причини трѣбва да се заема отъ естественията метода.

3. Ала ще се намѣри ли срѣдство срѣщу това зло? Безъ друго ще се намѣри срѣдсво, ако ние, като влѣземъ отново въ училището на природата, изслѣдваме пжтищата ѝ въ произведенията на сътворенията, прѣдназначени за дълъгъ животъ. Може да се намѣри, казвамъ, начинъ, съ чиято помощь всѣки ще бжде въ състояние да знае не само това, що е изучилъ, но и повече отъ това, що е изучилъ, и при това не само да прѣдава свободно онова, що е възприелъ отъ учителитѣ и писателитѣ, но и основно да сжди за нѣщата.

4. А това ще се постигне,

I. ако се занимаваме само съ истински полезни нѣща;

II. но затова пъкъ съ всички, безъ всѣко изключение;

III. ако на всичко се тури трайна основа;

IV. ако тая основа бжде турена надълбоко;

V. ако всичко, което слѣдва по-послѣ, се опира само на тая основа;

VI. ако всичко, което допуща различаване, се различава по най-точенъ начинъ;

VII. ако това, което слѣдва се основе на прѣдидещето;

VIII. ако всичко, що има взаимна връзка се съединява постоянно;

IX. ако всичко се разполага въ редъ по отношение на разсждъка, паметьта, езика;

X. ако всичко се заякчава съ постоянни упражнения.

Сега да разгледаме по-подробно отдѣлнитѣ точки.

I. Основно положение.

I. Основ. пол. Да не се захваща нищо непотрѣбно.

5. Природата не прѣдприема нищо безполезно.

Напримѣръ, тя когато почва да образува птицата, не ѝ придава луспи, перки, хриле, рогове, четири крака или нѣщо такова, което ѝ е непотрѣбно, но ѝ дава глава, сърце, крила и др. т. Така природата на дървото не си създава уши, очи, пера, косми, но кора, лико, сърцевина, коренъ и др, т.

Механическо подражаване.

6. По такъвъ начинъ и оня, който желае да има плодородно поле, лозе, градина, не ги засѣва съ бурени. коприва, търне и бодили, но съ благородни сѣмена и растения.

7. И строителътъ който желае да съгради траенъ домъ, приготвя не слама, плѣва, каль, върбови коли. но камъни, тухли, джбове дърва и подобни материали отъ якъ и плътенъ съставъ.

И въ училищата.

8. И така, въ училищата

I трѣбва да се изучава само онова, що принася сжществена полза за сегашния и бждещия животъ, ала повече за бждещия.

(Защото само онова, по думитѣ на Иеронима, трѣбва да се изучава на земята, що би имало значение и на небето).

II. ако и трѣбва да се съобщава на юношеството нѣщо за сегашния животъ (както и се прави), то това, що се съобщава, трѣбва да бжде

такъво, че да не съставя прѣчказа вѣчното, а да принася добри плодове за сегашния животъ.

Трѣбва да се занимаваме само съ полезното.

9. Кой има нѣкоя полза отъ празднитѣ работи? Каква е ползата да се изучватъ нѣща, които сж безполезни за тоя, който ги знае и бевръдни за тоя, който не ги знае, такива, които въ по-послѣшната възрасть ще трѣбва да се учатъ пакъ или между другитѣ занятия да се изпозабравятъ? Въ нашия кжсъ животъ има твърдѣ много отъ тоя материалъ, който може да го напълни цѣлъ, ако употрѣбимъ дори и часть отъ живота си за тия праздни работи. Слѣдователно, училищата трѣбва да се задължатъ да занимаватъ юношеството само съ сериозни нѣща. (А какъ трѣбва и забавленията да обръщаме въ сериозна работа, ще говоримъ на мѣстото му).

II. Основно положение.

II. основ. пол. Трѣбва да се занимаваме само съ онова, що се отнася къмъ дѣлото.

10. Природата не изпуща нищо, което по нейното съображение е полезно за тѣлото, което образува. Напримѣръ, тя когато образува птицата, не забравя нито главата, нито крилата, нито нозѣтѣ, нито коститѣ, нито кожата, нито очитѣ, нито изобщо онова, що принадлежи къмъ сжществото на птицата (въ рода ú) и др. т.

Подражаване въ училищата.

11. И така, по тоя начинъ и училищата, като образуватъ човѣка, трѣбва да го образуватъ изцѣло така, че да го направятъ способенъ за работитѣ на тоя животъ и годенъ за самата вѣчность, въ която има своя цѣль всичко, що ѝ прѣдхожда тукъ.

12. Затова въ училищата трѣбва да се изучаватъ не само наукитѣ, но и нравствеността и благочестието. Но научното образование трѣбва да облагородява разсждъка, езика и ржката, за да съзерцава, да излага и да извръшва човѣкъ разумно всичко. Ако се пропусне нѣщо отъ това, образува се празнина, която не само че внася непълнота въ образованието, но и ослабва якостьта му. Защото само онова може да бжде яко, което е съединено въ всичкитѣ си части.

III. Основно положение.

III. основ. пол. Трайното трѣбва да има трайна основа.

13. Природата нищо не прави безъ основа или коренъ.

Докато растението не пусне надолу корени, то не расте нагорѣ; а ако почне да пуща израстъци нагорѣ, трѣбва безъ друго да изсъхне и да умре. Затова благоразумниятъ градинарь дори и на сади растение, докато не забѣлѣжи, че стъблото е пуснало корени. У птицата и у всѣко животно мѣстото на коренитѣ застжпватъ вжтрѣшноститѣ (членоветѣ, които поддържатъ живота), които поради това винаги първи почватъ да се образуватъ, като да съставятъ основата на цѣлото тѣло.

Подражаване.

14. Така строителътъ само тогава гради зданието, когато отъ по-напрѣдъ е турена трайна основа; инакъ всичко ще се приготвя за събаране. По сжщата причина и живописецътъ туря грунтъ за боитѣ си; безъ тоя грунтъ боитѣ лесно ще се отлѣпятъ, или ще се изтриятъ, или ще се обезцвѣтятъ.

Отбиване.

15. Такъва основа не даватъ на образованието они учители, които 1) не мислятъ да направятъ ученицитѣ си любезнателнн и внимателни, и 2) не имъ прѣдначертаватъ общия планъ на цѣлото учение, което се захваща, за да разбератъ ученицитѣ съвсѣмъ отчетливо, що трѣбва да се прави и що се прави. Ако пъкъ момчето се учи безъ охота, безъ внимание и безъ разбиране, то какво трайно нѣщо може да се очаква отъ това?

Поправяне.

16. И така

I. трѣбва сериозно да възбуждаме у ученицитѣ любовь къмъ всѣко занятие, което почваме съ тѣхъ, като прѣдставяме доказателства за прѣвъзходството, полезността и приятността му и за какво да е нѣщо друго.

II. Идеята за езика или изкуството (която не е друго нищо освѣнъ извлечение, направено въ най-общи черти, но което обхваща всички части на прѣдмета) трѣбва да бжде запечатана въ ума на ученика, прѣди да се захване специалното изучване на прѣдмета, за да може ученикътъ, като започва занятията, да види вече по надлеженъ начинъ цѣлитѣ и всички граници

на прѣдмета и вѫтрѣшното му разположение; защото както скелетътъ е основата на цѣлото тѣло, така и общото очертание на изкуството е негова основа.

IV Основно положение.

IV основ. пол. Основата трѣбва да лежи на дълбоко.

17. Природата пуща корени на дълбоко.

Така у животното органитѣ, които поддържатъ живота му, сѫ скрити въ вѫтрѣшнитѣ части на тѣлото. И колкото по-дълбоко пуща дървото коренитѣ си, толкова стои по-яко; ако ли коренитѣ лежатъ плитко, дървото лесно може да се отскубне.

Поправяне на отбиването

Оттукъ е ясно, че трѣбва и сериозно да се прѣдизвика у ученика възприемчивость къмъ учението и дълбоко да се запечатва въ умоветѣ идеята на прѣдмета; къмъ по-подробна система на изкуството или езика не трѣбва да се пристѫпва прѣди да стане очевидно, че идеята на прѣдмета е напълно възприета отъ ученицитѣ и добрѣ се е укоренила въ тѣхъ.

V Основно положение.

V основ. пол. Всичко изъ своитѣ корони.

19. Природата извежда всичко отъ корена и нищо—отъ нѣщо друго.

Всичко, що се ражда на дървото: дръвесината, кората, листата, цвѣтоветѣ, плодоветѣ, ражда се само отъ корена. Макаръ дъждътъ да пада отгорѣ, а градинарьтъ да полива отдолу, но всичката влага се просмуква чрѣзъ корена и слѣдъ това вече се разнася по стъблото, клонитѣ, листата и плодоветѣ. Ето защо градинарътъ ако и да взема калемче отъ друго дърво, трѣбва така да го вложи въ стъблото, че, като образува нѣщо като една плътъ съ стъблото, да може да всмуква въ себе си сокъ отъ корена му и, като се храни съ тоя сокъ, да се развива отъ силата на сѫщия коренъ; отъ него дървото приема всичко и не се нуждае да се вематъ листа или клони отъ друго мѣсто и да се прикрѣпятъ къмъ него. Сѫщо така е и съ птицата, тя, когато трѣбва да се покрива съ пера, не ги

взема отъ друга птица, а тѣ израстватъ изъ вѫтрѣшнитѣ части на собственото ѝ тѣло.

Механическо подражаване.

20. Така и прѣдвидливиятъ строитель съгражда зданията така, че да стоятъ, като се опиратъ на собственитѣ си основи, безъ външни подпори. Ако зданието се нуждае отъ подпори, това служи за доказателство, че то е несъвършено и грози да се разруши.

21. Който прави язъ за риби или кладенецъ, той не прѣкарва вода отъ друго мѣсто и не чака дъждовна вода, а открива живи извори отъ вода и чрѣзъ канали и скрити тржби прокарва я въ своето водовмѣстилище.

И въ училищата.

22. Отъ това правило слѣдва, че, да се обучава по надлеженъ начинъ юношеството, не значи да се натъпкватъ главитѣ на ученицитѣ съ смѣсъ отъ всѣкакви фрази, изречения, мисли, събрани изъ писателитѣ, но да се разкрива разумяването на нѣщата така, че отъ него, като отъ живъ изворъ, да истичатъ ручеи и сѫщо така както отъ пѫпкитѣ на дървото израстватъ листа, цвѣтове и плодове, а на слѣдната година отъ всѣка пѫпка отново се ражда новъ клонъ съ свои листа, цвѣтове и плодове.

Чудовищно отбиване въ училищата.

23. Наистина, училищата до сегашно врѣме не сѫ се грижели да приучатъ умоветѣ на ученицитѣ да развиватъ живота си изъ собствения си коренъ, както става у младитѣ дървета;но сѫ ги учили само да окачатъ по себе си откѫснати отъ дърветата клони и по тоя начинъ, като езоповата врана. да се кичатъ съ чужди пера; тѣ сѫ се мѫчили не толкова да откриятъ извора на разумѣнието, що се таи у юношитѣ, колкото да го поливатъ съ вода отъ чужди ручеи. Това значи: училищата сѫ показвали не самитѣ нѣща, каквито сѫ сами отъ себе си и въ себе си, но онова, що мисли и пише за тоя или оня прѣдметъ и единъ, и други, и трети, и четвърти и десети, така че се смѣтало като признакъ на голѣма ученость да знае нѣкой за много нѣща разнорѣчивитѣ мнѣния на мнозина. Оттукъ е произлизало това, че въ повечето случаи сѫ се занимавали само да прѣлистватъ писателитѣ и да извличатъ отъ тѣхъ фрази, изречения, мисли, като сѫ съставяли по тоя начинъ науката, като покривало, скърпено отъ ями. Къмъ тѣхъ се

обрѣща Хораций [66]), като възклицава: „О подражатели, вие сте робски добитъкъ!“ И наистина добитъкъ, който е навикналъ да носи чужди товаръ.

Украситѣ на повръхното образование

24. Ала каква е ползата, пита се, да се отвличаме отъ работата чрѣзъ мнѣнията на различни хора за нѣщата, когато се стрѣмимъ да придобиваме истинско знание за тия нѣща? Така ли вече нѣма що да правимъ въ живота, освѣнъ да вървимъ подиръ другитѣ, които се отбиватъ ту на една, ту на друга страна, и да гледаме, кой гдѣ се отбива отъ пѫтя, или се спъва, или се заблуждава? О хора, да побързаме къмъ цѣлта, като напуснемъ околнитѣ пѫтища! Ако прѣдъ насъ стои яко поставена и очевидна цѣль, защо да не се стремимъ къмъ нея по прѣкъ пѫть, защо да употрѣбяваме по-охотно чужди очи, отколкото своитѣ собствени?

Причината на това е погрѣшната метода.

25. А че училищата наистина учатъ да да гледаме съ чужди очи, да разумѣваме съ чуждъ разсѫдъкъ, доказва методата за прѣподаване на наукитѣ и изкуствата: учатъ ни не да откриваме изворитѣ и да извеждаме отъ тѣхъ ручеитѣ, но само ни показватъ изведенитѣ изъ писателитѣ ручеи и искатъ да се качваме по тия ручеи до изворитѣ. Защото никакви рѣчници (поне познатитѣ менъ, като изключимъ рѣчника на поляка Кнапия, но недостатъцитѣ и на тоя речникъ ще покажемъ въ XXII глава) не ни научаватъ да говоримъ, а само да разлагаме рѣчьта; едва ли нѣкои граматически ржководства учатъ да се слага рѣчьта, тѣ ни учатъ само да я разлагаме; никакви фразеологии не посочватъ да се съставятъ изкусно и да се разнообразятъ изразитѣ, тѣ само прѣдлагатъ всѣка смѣсь отъ обрати на рѣчьта. Токуречи никой не учи физика чрѣзъ нагледни обяснения и опити, но всички я прѣподаватъ чрѣзъ четене Аристотелевия и други текстове. Никой не образува нравитѣ чрѣзъ вѫтрѣшно прѣобразование на страститѣ, но даватъ само повръхностенъ очеркъ на учението за нратственостьта чрѣзъ външни опрѣдѣления и раздѣления на добродѣтелитѣ. Това ще бѫде по-ясно, когато съ Божията помощь ние дойдемъ до изложението на специалната метода на наукитѣ и изкуствата; но още по-ясно ще бѫде, ако ни помогнѣ Богъ, когато начертаемъ Пансофията.

Занаятчиитѣ но добрѣ си вършатъ работата.

26. Чудно е, че старитѣ не сж измислили нищо по-добро, а новитѣ поколѣния не сж изправили отдавна поне това заблуждение, понеже е достовѣрно, че въ него лежи истинската причина за толкова бавнитѣ успѣхи. Нима при събарянето на кжщата дюлгеринътъ показва на ученика си изкуството за градене? Не, той показва при граденето, какви материали трѣбва да се избиратъ, какъ трѣбва всичко на мѣстото си да се измѣрва, да се извръшва, да се одѣлва, да се подига, намѣстя, сглобява и др. т. Защото, който е запознатъ съ изкуството за градене, за него събарянето не ще бжде изкуство, както и разпорването на дрехата не е изкуство за оня, който умѣе да я ошие. Но никой никога не се е училъ на дюлгерство при събарянето на кжщи, нито на шивачество при разпорването на дрехи.

Двойна врѣда, която произлиза отъ небрежното отнасяне на образованитѣ хора къмъ своето образование

27. И наистина несгодността на методата, която не е поправена въ това отношение, дори врѣдата отъ нея сж очевидни, защото 1) образованието на мнозина, ако не на значителното болшинство, се ограничава съ една само номенклатура, т. е. макаръ мнозина да умѣятъ да назоватъ терминитѣ и правилата на изкуствата, но не умѣятъ да ги употрѣбятъ по надлеженъ начинъ;

2) у никого образованието не е общо знание, което да поддържа, укрѣпява и разпространява само себе си, но прѣдставя отъ себе си нѣщо съшито, тукъ парче отъ нѣщо, тамъ сжщо така парче — нѣщо такъво, което никждѣ не прѣдставя достатъчна връзка и не принася колко годѣ траенъ плодъ. Такъво знание, съставено отъ различни изречения и мнѣния на писатели, много прилича на онова дърво, което се кичи обикновено отъ селенитѣ, когато се осветяватъ тържествено кжщята имъ; макаръ да е пъстро окичено съ зеленина, цвѣтя. плодове, дори съ панделки и вѣнци, но, понеже тия украшения не произтичатъ отъ собствения му коренъ, а сж накачени отвънъ, то не може нито да се размножава, нито да трае дълго врѣме. Такъво дърво не дава никакви плодове и клонитѣ, които сж накачени по него, съхнатъ и падатъ. Человѣкъ, образуванъ основно, с дърво съ собственъ ко-

ренъ, което се поддържа отъ собствената си влага и затова постоянно (и всѣки день по-силно) живѣе, зеленѣе, цъвти и принася плодове.

Поправяне. 28. Изводътъ отъ това е тоя: трѣбва да учимъ хората да черпятъ, доколкото е възможно, мждростьта си не отъ книгитѣ, но отъ небето и земята, отъ джбоветѣ и буковетѣ, т. е. трѣбва да ги учимъ да познаватъ и изслѣдватъ самитѣ нѣща, а не само чуждитѣ наблюдения и свидѣтелства за нѣщата. И ако почерпватъ познания не отъ нѣкой други източникъ, а отъ самитѣ оригинали на нѣщата, това ще означава, че хората отново сж стжпили въ пжтя на старитѣ мждреци. Затова трѣбва да бжде законъ:

I. всичко да се извежда изъ непоклатимитѣ начала на нѣщата;

II. нищо да се не учи въззъ основа само на нѣкакъвъ авторитетъ, а всичко да се учи въззъ основа на доказателства чрѣзъ външнитѣ чувства и разума.

III. нищо да не се прѣподава само по аналитическата метода, но по-скоро всичко да се прѣподава по синтетическата метода[67]).

VI. Основно положение.

VI. основ. пол. Всичко трѣбва да бжде ясно разчленено.

29. Колкото е по-разнообразно употрѣбението, за което природата готви нѣкой прѣдметъ, толкова повече тя го подраздѣля.

Напримѣръ, колкото сж повече разчленени органитѣ на животното, толкова по-разнообразни сж движенията му; въ това отношение коньтъ е по горѣ отъ вола, гущерътъ — въ сравнение съ охлюва и др. т. Така и дървото, което простира на широко коренитѣ и клонитѣ си, стои по-яко и е по-хубаво.

Трѣбва да се подражага на това.

30. Затова при обучението на юношеството всичко трѣбва да се разчленява, колкото е възможно повече, та не само учительтъ, но и ученикътъ да съзнава безъ всѣко забрѣкване, гдѣ се намира и какво

прави. И така, твърдѣ е важно ако всички книги, които се употрѣбяватъ въ училищата, бждатъ съставени колкото е възможно по-точно съгласно съ това посочване отъ страна на природата.

VII. Основно положение

VII. основ. пол. Всичко въ постоянно движение напрѣдъ.

31. Природата постоянно върви напрѣдъ, никога не се спира, никога не прѣдприема ново, като напуща въ сжщото врѣмо прѣдишното, но само продължава наченатото по-рано, допълва го и го завръшва.

Напримѣръ, когато се образува зародишътъ, онова, чието образование е почнало, главата, ногата, сърцето, всичко си остава и само се завръшва въ своето развитие. Посаденото дърво не сваля отъ себе си клонитѣ, които сж израстнали отъ самото начало, но грижливо продължава да имъ доставя жизненъ сокъ, за да могатъ всѣка година да се разпростиратъ въ нови клони.

На това трѣбва да се подражава.

32. Затова въ училищата

I. всички занятия трѣбва да бждатъ така разпрѣдѣлени, че това, що слѣдва по-подиръ, всѣкога да се основава на това, що е минато по-рано, а прѣдидещето да се закрѣпя отъ послѣдващето.

II. всичко, което се съобщава и добрѣ се разбира отъ разсжджка, трѣбва да се закрѣпява и въ паметьта.

За развиване и укрѣпяване на паметьта глав ното въ първата възрасть.

33. Понеже при тая естествена метода всичко прѣдидещо трѣбва да служи за основа на послѣдващето, то е потрѣбно всичко безъ друго да се съзижда основно. Основно пъкъ се влага въ главата само онова, което е разбрано по надлеженъ начинъ и грижливо е прѣдадено на паметьта. Право казви Квинтилианъ [68]) „Всѣко учение се основава на паметьта, и напусто ни учатъ, ако отъ това, що чуваме (или четемъ) се изплъзва нѣщо“. Лудвикъ Вивесъ [69]) сжщо така говори: „Въ първата възрасть трѣбва да упражняваме паметьта, която се заякчава, ко-

гато се упражнява; много нѣща трѣбва да ѝ се съобщаватъ грижливо и често. Тая възрастьне осѣща труда, защото не го прѣсмѣтва. По тоя начинъ безъ трудъ и усилие се разширява паметьта и става въ висша стъпень възприемчива". (Кн. 3, за прѣпод. на наукитѣ), А въ въведението „къмъ мждростьта" той така говори: Не давай на паметьта да се успокои. Нищо не се радва толкова на труда и не се закрѣпя отъ него както паметьта. Прѣдавай ѝ всѣки день по нѣщо; колкото повече ѝ прѣдадешъ, толкова по-сигурно тя ще опази всичко, колкото по-малко, толкова по-несигурно". И че това е съвсѣмъ вѣрно казано, доказватъ примѣритѣ на природата. Колкото повече влага всмуква дървото, толкова по-здраво расте, и наопаки, колкото по-здраво расте, толкова повече влага всмуква въ себе си. Така и животното, ако смила повече, то расте повече, а като стане по-голѣмо, то изисква повече хранене и повече смила. По сжщия начинъ растатъ всички естествени нѣща. И така, не трѣбва да щадимъ въ това отношение първата възрасть (само това да става разумно); Това ще послужи за основа на най-сигуренъ успѣхъ.

VIII. Основно полсжение.

VIII. основ. пол. Всичко въ непрѣкжсната връзка.

34. Природата съединява всичко съ постоянна връзка. Напримѣръ, като образува птицата, тя съединява членъ съ членъ, кость съ кость, нервъ съ нервъ и т. н. въ всички отдѣлни части. Така и въ дървото изъ корена израства стъблото, изъ стъблото клонитѣ, изъ клонитѣ малкитѣ клончета, изъ малкитѣ клончета пжпкитѣ, изъ пжпкитѣ листата, цвѣтоветѣ, плодоветѣ и напоконъ нови клончета и т. н., така че, ако да имаше на дървото хиледи хиледи клони, клончета, листа и плодове, всичко пакъ щѣше да бжде само едно и сжщо дърво. Така въ зданието: ако трѣбва да стои трайно, то къмъ основата трѣбва да се нагодени стѣнитѣ, къмъ стѣнитѣ, таванътъ и покривътъ, съ една дума всичко отъ най-голѣмото до най-малкото трѣбва да е не само нагодено едно къмъ друго, но и съединено едно съ друго така, че да се държи яко и да съставя единъ домъ.

35 Отъ това слѣдва:

На това трѣб а да се подражава.

I. Занятията на цѣлия животъ трѣбва да бѫдатъ разпрѣдѣлени така, че да прѣдставятъ една енциклопедия, въ която всичко да произлиза отъ единъ общъ коренъ, всичко да се намира на мѣстото си.

II. Всичко, що се прѣподава, трѣбва да бѫде подкрѣпяно съ доволи на разума, за да не оставя лесно мѣсто за съмнѣние и забрава. Доводитѣ на разума сѫ ония гвоздеи, ония скоби, които придаватъ на прѣдмета трайна устойчивость, не му позволяватъ да се колебае и да се разсипе.

Какво ще каже да учишъ възъ основа на причинитѣ.

36. А да подкрѣпяме всичко съ доводитѣ на разума, ще каже да учимъ всичко възъ основа на причинитѣ, т. е. да покажемъ не само, кое какъ става, но и защо не може да стане другояче. Защото да знаешъ нѣщо ще каже да го изучишъ възъ основа на причинитѣ му. Напримѣръ, нека бѫде сложенъ въпросътъ, какъ е по-право да се каже: totus populus или cunctus populus? [70]) Ако учительтъ отговори: cunctus populus и не прѣдстави за това доводи, ученикътъ скоро ще го забрави. Но ако той каже: cunctus е съкратено отъ coniunctus и затова по-право ще бѫде да се каже totus за единъ цѣлъ прѣдметъ, а cunctus — за нѣкой събирателенъ прѣдметъ, както е въ дадения примѣръ, то азъ не виждамъ, по какъвъ начинъ ученикътъ, ако не е само глупавъ до най-висша стъпень, може да забрави това. По-нататъкъ граматицитѣ се прѣпиратъ, защо се казва mea refert tua refert, eius refert, т. е. защо въ първо и въ второ лице се употрѣбява творителенъ падежъ (така именно мислятъ), а въ трето лице — родителенъ падежъ? Ако кажа: затова защото refert тукъ е съкратено отъ res fert (чрѣзъ елизия на s), че затова би трѣбвало да се каже: mea res fert tua res fert, eius res fert (или съкратено: mea refert, tua refert, eius refert) и че по тоя начинъ mea и tua не сѫ въ творителенъ падежъ, но въ именителенъ, то нима азъ нѣма да освѣтя пѫтя на ученика [71]) И така ние желаемъ, ученицитѣ да се научатъ отчетливо и лесно да узнаватъ

производството на всички думи, причинитѣ на всички обрати на рѣчьта (или конструкциитѣ) и основитѣ на всички правила въ областьта на изкуството (защото положенията на наукитѣ трѣбва да се подкрѣпятъ не съ доводи на разума или съ прѣдположения, но съ непосрѣдствено разглеждание на самитѣ нѣща). Това ще докара, освѣнъ голѣмо удоволствие, и особна полза, като прокарва пжтя къмъ най-основателно образование, защото по такъвъ начинъ се отварятъ очитѣ на ученицитѣ за доброволно и самостоятелно познаване на едни прѣдмети чрѣзъ други.

Заключение 37. Затова всичко трѣбва да се прѣподава въ училищата въ̀зъ основа на причинитѣ.

IX. Основно положение.

IX, основ. пол. Всичко въ постоянна съразмѣрность между вжтрѣшното и външното

38. Природата пази съразмѣрность между корена и клонитѣ, откъмъ количеството и качеството.

Защото както се развива коренътъ подъ земята, посилно или по-слабо, така се развиватъ и клонитѣ надъ земята — ни повече, ни по-малко. Така и трѣбва да бжде, защото, ако дървото растѣше само нагорѣ, то не би могло да се държи, защото коренътъ го държи; ако пъкъ растѣше само надолу, то не би принесло никаква полза, защото клонитѣ, а не коренътъ, даватъ плодове. Така и у животното външнитѣ членове се увеличаватъ въ еднаква съразмѣрность съ вжтрѣшнитѣ. Ако вжтрѣшнитѣ се намиратъ въ добро състояние, то и външнитѣ изглеждатъ добрѣ.

На това трѣбва да се подражава.

39. Тъкмо така и образованието трѣбва да се възприема отъ вжтрѣшния коренъ на разумѣнието, да се развива въ него и да се заякчава, но заедно съ това трѣбва да се грижимъ, щото то да се разпространява раскошно и навънъ въ клони и клончета, т. е. онова, което ни учатъ да разбираме, да ни учатъ и да го изказваме чрѣзъ рѣчьта и да го употрѣбяваме на дѣло, или да го прилагаме на практика и наопаки.

40. I. И така, при усвояването на всѣки прѣдметъ трѣбва да се помисли, какво прилагане ще има той, за да не се учи нѣщо напусто.

II. Всичко, що е усвоено, трѣбва да бѫде на реда си предадено другиму, за да не знаемъ нѣщо напусто.

Защото въ тоя смисълъ сж прави думитѣ: „Твоето знание е нищо, ако другите не знае, че ти го знаешъ.“ И така, не трѣбва да откриваме ни единъ изворъ за знания, ако не изтичатъ изъ него тутакси ручеи. Но за това по-подробно въ слѣдното основно положение.

X. Основно положение.

X. Основ. пол. Всичко съ постоянни упражнения.

41. Природата се оплодява и укрѣпя съ често движение.

Така птицата не само топли яйцето съ мѫтене, но за да го топли равномѣрно отъ всички страни, тя всѣки день го обръща на всички страни (това лесно се наблюдава у гѫската, кокошкитѣ, гълѫбитѣ, които мѫтятъ яйца въ кѫщи). А когато се излупи пилето, тя го упражнява да се движи често, да разтваря клюня си, да движи нозѣтѣ си, да подига крилата си, да бѣга и лети, докато не достигне до пълната си сила.

Колкото по-често се люлѣе дървото отъ вѣтъра, толкова по-бързо расте, толкова по-надълбоко пуща коренитѣ си. Всички растения, дори е полезно. да си калятъ силитѣ на дъждъ. на градъ, на гръмъ и свѣткавица; затова и казватъ, че страни, които сж изложени на вѣтрове и бури, произвеждатъ мощни дървета.

Механическо подражаване.

42. Така и строителътъ знае, че сградитѣ му съхнатъ и заякватъ на слънце и вѣтъръ. И ковачътъ, като иска да закали желѣзото и да приготви отъ него стомана, туря го много пѫти на огъня и въ вода и по тоя начинъ го подхвърля едно слѣдъ друго на дѣйствието ту на топлината, ту на студа, за да се закали отъ честото размѣкване.

Образецъ за училищни упражнения трѣбва да заемъ мъ отъ природата.

43. Отъ това слѣдва, че образованието не може да се доведе до основность безъ повтаряния и упражнения, колкото е възможно по-чести и по-правилно наредени. А кой е най добриятъ похватъ при упражненията,

ни учатъ движенията, които се вършатъ въ живото тѣло и които му служатъ за хранение, именно: привличанието на храната, смиланието и отдѣлянието. У животното (а сѫщо и у растението) всѣки органъ иска храна, за да я смеле; а я смила за да храни себе си (като оставя за себе си часть отъ храната, за да я асимилува), и за да прѣдаде часть отъ нея на съсѣднитѣ членове за поддържание на цѣлото тѣло, (защото всѣки членъ служи на други, за да му служатъ и тѣ). По тоя начинъ оня ще умножи ученостьта си, който винаги

I търси и привлича къмъ себе си духовната храна;

II прѣдъвква я и я смила и

III отдѣля и съобщава на другитѣ смлѣната храна.

Много да се пита, да се запомня, да се учи е тайна на голѣма ученость.

41. Тѣзи три искания сѫ изразени въ познатото латинско двустишие:

Да питашъ много, да помнишъ, що е питано,
да знаешъ, що си запомнилъ:

Съ това ученикътъ може да побѣди прѣдишния си учитель.

Да питашъ ще рече да се обърнешъ за съвѣтъ за нѣщо непознато къмъ учителя, къмъ другаря или къмъ книгата. Да задържашъ въ себе си ще рече, узнатото и разбраното да прѣдадешъ на паметьта и за по-голѣма вѣрность (понеже малцина иматъ толкова щастливи способности, щото за всичко да се осланятъ на паметьта си) да записвашъ. Да учишъ ще каже да расправишъ отново на другари или всѣкиму, който иска да слуша, всичко, що си усвоилъ. Първитѣ два похвата сѫ познати въ училищата, а третиятъ не е още доста познатъ, макаръ че би било твърдѣ полезно въвеждането му въ училищата. Защото много право е казано: „Който учи другитѣ, той обучава самъ себе си“ не само затова, че съ повторянето той закрѣпява усвоенитѣ си знания, но и затова, че добива случай да проникне по-дълбоко въ прѣдмета. Затова най-даровитиятъ Иоахимъ Форций [72]) свидѣтелствува за себе си, че всичко, което той чувалъ или прочиталъ, се извѣтрявало дори въ течение на единъ мѣсецъ, но онова, що е прѣподавалъ на другитѣ, той го знае така от-

четливо, като петтѣхъ си пръста, и мисли, че нищо освѣнъ смъртьта, не може да изтръгне отъ него тѣзи знания. Затова той съвѣтва ученицитѣ, които искатъ да постигнатъ голѣми успѣхи, да търсятъ отъ своя страна ученици, за да ги учатъ всѣкидень на онова, що тѣ сами учатъ, дори ако имъ се случеше да ги намѣрятъ съ голѣми парични жертви. „По-добрѣ е, казва той, да се отречешъ отъ каквида е удобства, самодаимашъ хора, които искатъ да слушатъ твоето прѣподаване. т. е. напрѣдване“. Така говори Форций.

Какъ да се внеес това въ училищата?

45. Но това би се уредило твърдѣ удобно и за несъмнѣна полза за мнозина, ако учителътъ на всѣки класъ въведе между ученицитѣ си тоя прѣвъзходенъ видъ упражнения, като ги уреди по надлеженъ начинъ. На всѣки урокъ учителътъ, като изложи на кратко прѣдмета на учението, като обясни смисъла на думитѣ и като покаже нагледно прилагането на това, що се изучва, нека покани да стане единъ отъ ученицитѣ и да повтори всичко показано отъ учитсля по сѫщия редъ (като да е самъ ученикътъ учитель на другитѣ), послѣ това да обясни правилата съ сѫщитѣ думи и да покаже прилагането имъ на сѫщитѣ примѣри; гдѣто се сбърка, тамъ трѣбва да го поправятъ. Послѣ това учителътъ да накара да стане други ученикъ и да направи сѫщото, а въ това врѣме другитѣ ученици да слушатъ, послѣ да накара трети, четвърти, съ една дума толкова, колкото се иска, за да се убѣди, че всички сѫ разбрали правилно урока, и че дори могатъ да го прѣдадатъ и да го прѣподадатъ. Азъ не съвѣтвамъ да се държи тукъ опрѣдѣленъ редъ, но по-способнитѣ трѣбва да се питатъ по-напрѣдъ, за да могатъ по-слабитѣ, подкрѣпени отъ примѣра на първитѣ, да слѣдватъ подирѣ имъ.

Ползата отъ наредените по такъвъ начинъ упражнения.

46. Тоя видъ упражнения ще принесе особна полза въ слѣднитѣ петь отношения:

1. I. Учителътъ всѣкога ще си намѣри внимателни ученици. Понеже всѣка минута прѣдстои нѣкому да стане и да повтори цѣлия урокъ, и всѣки ще се бои както за себе си, така и за другаритѣ си, то всички

по неволя ще си изострятъ слуха, за да не изпуснатъ нѣщо. Такъва бодра внимателность, заякчена отъ нѣколко годишенъ навикъ, ще направи юношата бдителенъ къмъ всички задачи на живота.

2. II, Учительтъ ще бѫде по-увѣренъ, че прѣподаденото отъ него е разбрано отъ всички ученици вѣрно. Ако ли не, той ще поправи грѣшката за голѣма полза на ученицитѣ и на себе си.

3. III. Когато едно и сѫщо нѣщо се повтаря толкова пѫти, ще разбератъ напоконъ урока и най-слабитѣ, така че ще бѫдатъ въ положение да вървятъ заедно съ другитѣ, при това пъкъ по-способнитѣ ще се радватъ на своята увѣреность, която имъ се доставя отъ пълното разбирание на прѣдмета.

4. IV. Вслѣдсвие на това толкова пѫти извършвано повторение ученицитѣ ще усвоятъ урока си много по-добрѣ, отколкото послѣ продължителни мѫчения надъ тоя урокъ у дома, и, ако къмъ това тѣ прибавятъ само едно прочитание на урока въ кѫщи вечерь или сутринь, то ще видятъ, че срѣдъ игри и шеги всичко е засѣднало яко въ паметьта имъ.

5. V. Понеже при подобни упражнения ученикътъ често се допуща и да прѣподава, то въ умоветѣ ще се всели извѣстна бодрость и ревность къмъ учението, и ще се изработи у ученика смѣлость да говори одушевено за всичко високо и прѣкрасно прѣдъ събрание отъ хора, а това ще му принесе особна полза въ живота.

Упражнение въ обучение на други вънъ отъ училището.

47. По сѫщия начинъ ученицитѣ и вънъ отъ училището, когато стоятъ заедно или се разхождатъ, ще могатъ да правятъ различни сравнения и да водятъ разговори за онова, що сѫ узнали сега или по-рано, или за какъвъ да е новъ прѣдметъ, на който сѫ се натъкнали. Затова когато се събиратъ нѣколцина, нека избератъ едного да испълнява ролята на учитель (съ жребий или гласуване) и го натоварятъ да води разсѫжденията. Ако ли нѣкой отъ ученицитѣ, който е поканенъ отъ другаритѣ си за рѫководитель, почне да се отрича, трѣбва строго да се накаже; защото безусловно трѣбва да се иска, щото не само никой

да не се отбива отъ случаитѣ да учи и да се учи, но дори всички да търсятъ такива случаи. За упражнението въ писмено излагане (сжщо така истинско помагално срѣдство за траенъ успѣхъ) ще говоримъ особно при описанието на народното и класическото училище, въ 27 и 28 глави.

Глава деветнайсета.

Основи за упростена скорость при обучението.

Посочване на мжчнотиитѣ. Отговоръ: трѣбва слѣдователно да се намѣрятъ начини за съкращаване.

1. Нѣкой ще каже: Всичко това е много мжчно и разтегнато. Колко учители трѣбатъ за това, колко библиотеки? Каква работа ще изиска такъво всеобемещо образование? Ще отговаря: Разбира се, ако не се направятъ никакви съкращения, тоя трудъ е необхватенъ и работата е почти безкрайна. Ала и изкуството е така сжщо дълго, обширно и дълбоко, както и самиятъ свѣтъ, който трѣбва да бжде подчиненъ на разума. Но кой пъкъ не знае, че дори разтегнатото може да се прѣдстави въ стегнатъ видъ, мжчното да се прѣдаде съкратено? Кой не знае, че тъкачитѣ бързо сплитатъ хиляди хиляди нишки и тъкатъ изводи, чудни по своето разнообразие? Кой не знае, че воденчаритѣ лесно прѣмѣсватъ хиледи хиледи зърна и безъ всѣкакъвъ трудъ отдѣлятъ трицитѣ отъ брашното? Кой не знае, че механицитѣ съ помощьта не на толкова голѣми машини и токуречи безъ всѣко напрягане подигатъ и прѣмѣстватъ грамадни тежини? че кантарджиитѣ съ помощьта на една малка топка отдалечавана отъ центра на лоста, уравновѣсватъ много много оки? Ще рече, че не винаги само силата, но и изкуството може да произведе нѣщо велико. И само научно образованитѣ хора ли не владѣятъ искуството талантливо да испълняватъ своитѣ задачи? Тогава поне чувството на срама ще трѣбва да ни подбуди къмъ съревнуване съ техницитѣ въ изобрѣтателность и къмъ изнамиране срѣдства, за да се отмахнатъ ония мжчнотии, съ които до сега се е падало да се бори училищното дѣло.

Прѣди да се дава срокъ, трѣбва да се опрѣдѣли болестьта.

2. Ние ще намѣримъ срѣдства за цѣрене не по-рано, откато опрѣдѣлимъ болестьта и причинитѣ ѝ. Какво наистина би могло да спъва училищната работа и нейнитѣ успѣхи дотолкова, че болшинството отъ ученицитѣ, ако и да прѣкарва цѣлия си животъ въ училището, сѣ пакъ не е изучило всички науки и изкуства, а нѣкои дори и на прага не ги е поздравило?

Осемь причиии за слабия успѣхъ въ училищата.

3. Истинскитѣ причини за това сѫ слѣднитѣ:

I. Първо, нѣмало е никакви опрѣдѣлени цѣли, до които да се водятъ ученицитѣ въ течение на всѣка година, мѣсецъ, день; учението се подхвърляло на всѣкъкви колебания.

II. 4. Второ, не сѫ били отбѣлѣзани пѫтищата, които водятъ тъкмо къмъ цѣльта.

III. 5. Трето, онова, що е съединено природно, прѣминувало се е несъвмѣстно, а раздѣлно. Напримѣръ, новацитѣ сѫ се учили само на четмо; писането се отлагало за нѣколко мѣсеца; въ латинското училище карали сѫ юношитѣ нѣколко години да се блъскатъ съ думи безъ знание на нѣщата, така че юношкитѣ години сѫ се изминавали въ изучване на граматика, а философскитѣ занятия сѫ се отлагали за по-зрѣла възрасть. Понататъкъ, карали сѫюношитѣ само да се учатъ и никога не имъ давали да учатъ други; когато всичко това (четмо и писмо, думи и прѣдметъ, учение и обучение) трѣбваше да върви съвмѣстно, тъкмо както при бѣгането става подигането и спущането на нозѣтѣ, при разговора изслушването и отговорътъ, при играта на топъ хвърлането и хващането и др. т., както видѣхме по-горѣ на мѣстото му.

IV 6. Четвърто, изкуствата и наукитѣ едвали сѫ се прѣподавали нѣкѫдѣ въ доста ясенъ енциклопедиченъ обзоръ, но сѫ се изучавали само на откѫслеци. Оттова и излизало, че тѣ сѫ се прѣдставяли прѣдъ очитѣ на ученицитѣ като купища дърва или сѫчки и никой не е можалъ да разбере вѫтрѣшната връзка помежду имъ. Затова единъ се залавялъ за едно, други за друго, и ничие образование не е било всеобщо и затова напълно основно.

v. 7. Пето, прибѣгвали сж къмъ разнообразна и съвсѣмъ различна метода, — въ едни училища къмъ една, въ други къмъ друга; всѣки учительималъ своя метода; не стига това, но единъ и сжщи учитель обучавалъ по нѣкой езикъ или изкуство така, а по други — инакъ. И което е най-лошо, нѣмало е послѣдователность, при прѣминаването на единъ и сжщи прѣдметъ, така че ученицитѣ едва сж си прѣдставяли нѣкога ясно, какво собствено правятъ. Оттукъ колебания, задръжки, и прѣди да успѣятъ още да прѣминатъ отъ единъ прѣдметъ къмъ други, ето че се явява вече или потръсване, или отчаяне, така че мнозина не искатъ и да опитатъ нѣкои прѣдмети.

vi. 8. Шесто, нѣмало е начинъ да се учатъ едноврѣменно всички ученици отъ единъ и сжщи класъ: силитѣ сж се харчелиза занятия съ отдѣлни ученици; и ако е имало много ученици, наставницитѣ вършели волска работа; ученицитѣ пъкъ или печелели удобенъ случай за безполезно нищонеправяне, или сж се мжчели, ако въ това врѣме имъ се случвало да вършатъ нѣкаква работа.

vii 9. Седмо, ако е имало много учители, оттова пакъ е произлизала само нова бъркотия, понеже токуречи всѣки часътѣ сж задавали и сж тълкували за съвсѣмъ различни нѣща; безъ да се говори вече, че многобройностьта на учителитѣ, както и на книгитѣ, разсѣйва ума.

viii. 10. Най-подиръ, на ученицитѣ е било позволено, безъ знанието на наставницитѣ, да четатъ други книги както въ училище, така и вънъ отъ него; прѣдполагали, че колкото повече писатели прочетатъ ученицитѣ, толкова по-голѣмь успѣхъ ще покажътъ, тогава когато отъ това се развива само разсѣяностьта. И затова не е чудно, че само малцина сж прѣминавали всички прѣдмети, но, че е можалъ нѣкой да излѣзе отъ тоя лабиринтъ; послѣднотото е било щастие само на особно даровититѣ.

За отмахване на тия прѣчки трѣбва да сѣ вземе примѣръ отъ природата.

11. За въ бждеще слѣдователно трѣбва да се отмахнатъ тия прѣчки и задръжки; затова трѣбва безъ всѣкъкви заобикалки да се прилага само онова, което води направо къмъ цѣлта или (както гласи житейското правило): кое то може

да се направи съ малки срѣдства, не струва да се прилагатъ къмъ него голѣми усилия.

именно отъ небесното свѣтило

12. Да вземемъ за подражаване сяйното слънце на небето, като прѣкрасенъ образъ отъ природата. Защото то макаръ и да върши тежка и безкрайна работа, (като разпръсва лѫчи по цѣлото земно кѫлбо и като разлива свѣтлина, топлина, животъ и растежъ по всички ментелеи и тѣхнитѣ произведения, минералитѣ, растенията и животнитѣ, съ тѣхнитѣ безбройни видове и индивиди), ала стига за всички, и всѣка година извръшва кръга на своитѣ задължения въ отличенъ редъ.

Кратъкъ описъ на слънчевитѣ дѣйствия.

13 Да вникнемъ инди въ начинитѣ за дѣйствие на слънцето, като имаме прѣдъ очи токущо разгледанитѣ начини на училищната дѣйность.

I. Слънцето не се занимава съ отдѣлни прѣдмети, напр. съ дървото или съ животното, но освѣтява, топли и пълни съ изпарения цѣлата земя.

II. То освѣтява сѐ съ едни и сѫщи лѫчи; то полива сѐ съ едно и сѫщо сгѫстение отначало, а послѣ съ разредяване на облацитѣ; то опрѣснява сѐ съ единъ и сѫщи вѣтъръ; то влияе върху всичко съ една и сѫща топлина и студъ и т. н.

III. То прави едноврѣменно въ всички страни пролѣть, лѣто, есень, зима и кара всичко едноврѣменно да израства, да цъвти, да принася плодове; обстоятелството, че едното узрѣва по-бързо, другото по-бавно, всѣко споредъ природата си, никакъ не противорѣчи на това.

IV. То винаги остава вѣрно на реда си: както днесь. така и утрѣ, както тая година, така и до година; всѣкога неизмѣнно една и сѫща форма при единъ и сѫщи видъ нѣща.

V. То произвежда всѣко създание отъ собствено му сѣме, а не отъ друго сѣме.

VI. Всичко, що трѣбва да бѫде едноврѣменно, то и го произвежда едноврѣменно: дръвесината съ кората и сърдцевината, цвѣта съ листата, плодоветѣ съ покривката имъ, съ стъблото и зърното.

VII. То произвежда всичко въ извѣстна послѣдователность, така че едното отстѫпва мѣсто на другото и взаимно се смѣнява съ друго.

VIII. Напоконъ то не произвежда нѣщо безполезно; а ако се появи негдѣ такъво, изгаря го и го прѣмахва.

14. Ще се подражава на слънчевата дѣйность, ако

I. само единъ учитель стои на чело на едно училище или поне на единъ класъ;

II. единъ прѣдметъ се изучава по единъ авторъ;

III. една обща работа се задава на цѣлия класъ;

IV. по една и сѫща метода се прѣподаватъ всички науки и езици;

V. всичко се прѣподава основно, кратко и ясно, така че разумътъ да се отваря като съ ключъ и прѣдметитѣ сами по себе си да се отварятъ прѣдъ него;

VI. всичко, що има връзка се прѣподава свързано;

VII. всичко върви въ непрѣкѫсната послѣдователность, така че всичко днешно да заякчава вчерашното и да разчиства пѫть за утрешното;

VIII. и напоконъ, ако безполезното се отмахне навсѣкѫдѣ.

15. Ако, повтарямъ, всичко това може да се въведе въ училищата, нѣма съмнѣние, че кръговото течение на наукитѣ ще се извърши лесно и удобно противъ всѣко очакване, сѫщо така както ние сега виждаме, че слънцето всѣка година извършва обиколката си около цѣлия свѣтъ. Да пристѫпимъ къмъ самата работа и да разгледаме, може ли изобщо и доколко е лесно да се изпълнятъ тия всички съвѣти.

I. Проблема

Какъ може само единъ учитель да бѫде достатъченъ за какъвто да е брой ученони.

Защо на число за едно училище трѣбва да стои само единъ учитель

16. Азъ не само твърдя, че единъ учитель може да рѫководи нѣколко стотинъ ученици, но и настоявамъ, че така трѣбва да бѫде, понеже тоя редъ е най-цѣлесъобразенъ както за учителя, така и за ученици.

1 Първиятъ безъ всѣко съмнѣние ще извръшва работата си съ толкова по-голѣма охота, колкото по-голѣма тълпа гледа прѣдъ себе си (така у рудокопачитѣ пръщи работата, като гледатъ прѣдъ себе си богата жила): а колкото по въодушевенъ бѫде той, толкова по-живи ще бѫдатъ ученицитѣ му.

2 Тъкмо така голѣмиятъ брой ще принесе и на ученицитѣ повече услада и полза (на всички е приятно да иматъ другари, когато работятъ): тѣ взаимно ще се подтикватъ и ще си помагатъ единъ другиму. защото и тая възрасть има свои особни подбуждания къмъ съревнуване.

3. Освѣнъ това, ако учителитѣ изслушватъ малцина, лесно може да се промъкне това или онова нѣщо покрай ушитѣ на всички; наопаки, ако има много слушатели, всѣки ще възприеме, колкото може, и при слѣднитѣ повтаряния всичко това пакъ ще се възобнови и ще служи за обща полза, при това ще се остри умъ о умъ и паметь о паметь.

4 Съ една дума, както хлѣбарьтъ. като замѣси веднажъ тѣстото и запали пещьта, изпича много хлѣбове, както тухларьтъ изпича много тухли, а словослагательтъ съ единъ наборъ отпечатва стотини и хиледи екземплари книги, тъкмо така и учительтъ съ едни и сѫщи упражнения трѣбва едноврѣменно и изведнажъ да принесе полза на голѣмъ брой ученици безъ да накърни въ нѣщо себе си. Така, ние виждаме, че едно само стъбло постигва да поддържа и храни какво да е голѣмо клонесто дърво, а слънцето е достатъчно да оплодотворява цѣлата земя.

Че това е възможно се доказва отъ примѣри взети изъ природата.

17. Ала при все това какъ да се направи това? Нека разгледаме работата на природата въ токущо посоченитѣ примѣри. 1. Стъблото не винаги отива тъкмо до върха на крайнитѣ клони, но като остава на мѣстото си, то прѣдава сокъ на главнитѣ клони, които излизатъ направо отъ него; тѣзи клони послѣ го прѣдаватъ на другитѣ, ония пъкъ нѣ слѣднитѣ подиръ тѣхъ, и тъй нататъкъ, до най-послѣд-

2. нитѣ и най-дребнитѣ разклонения на дървото. Така и слънцето не се спуща къмъ отдѣлнитѣ дървета, трѣви, животни, но хвърля лѫчи отъ своята височина, отведнажъ освѣтява цѣлото полукълбо, при това всѣко творение взема

отъ него свѣтлина и топлина за собствената си потрѣба. Заедно съ това трѣбва да забѣлѣжимъ че положението на мѣстото благоприятсвува на дѣйствието на слънцето: лжчитѣ, които сж се натрупали въ котловинитѣ, нагрѣватъ по-силно ближната околность.

Подражаванс на природата въ училището.

18. Ако се нареди работата по тоя образецъ, единъ учитель ще бжде напълно достатъченъ за твърдѣ голѣмъ брой ученици:

I. Ученицитѣ се дѣлятъ по класове.

I. Ако раздѣли цѣлата тая маса на групи, напримѣръ по десеть, надъ всѣка група тури надзорници, а надъ тия по реда си други и т. н. до най-старшия включително.

II. Никого не обучаватъ отдѣлно но всички заедно.

II Ако никога не обучава само по единъ, нито частно вънъ отъ училището, нито публично въ него, но всички едноврѣменно и заедно. Той слѣдователно не трѣбва да се приближава къмъ никого по отдѣлно и не трѣбва да позволява да идва нѣкой при него, но стоейки на катедрата (отдѣто всички могатъ да го виждатъ и чуватъ), той като слънцето да распространява върху всички лжчитѣ си; а ученицитѣ, като се устремили всички върху му погледитѣ, слуха, вниманието, трѣбва да схващатъ всичко, що имъ съобщава съ думи, показва съ ржка или на картина. По тоя начинъ (споредъ пословицата) „изъ едно гърне ще може да се варосатъ не само двѣ, но и много стѣни [73]).

III. Поддържа се общо внимание.

19. Потрѣбно ще бжде само умѣние за да се възбуди у всички и у всѣкиго внимание, така че ученицитѣ да мислятъ, че устата на учителя (както и е въ сжщность) сж изворъ, отъ който се лѣятъ къмъ тѣхъ ручеитѣ на наукитѣ и да навикнуватъ да подлагатъ тутакси сжда на вниманието, щомъ забѣлѣжатъ, че се отваря тоя изворъ, за да не изтиче нищо невъзприето. И така, главната грижа на учителя ще бжде: да говори само за тия, що слушатъ, да учи само тия що внимаватъ. Защото, ако нѣкждѣ е умѣстно изречението на Сенека, то именно тукъ: „Трѣбва да се говори само за оня, който иска да слуша“. А сжщо отчасть и изречението

на Соломона: „Мѫдриятъ мѫжъ има драгоцѣненъ духъ“ (Притч. 17,27), т. е. духъ, който нѣма да хвърля на вѣтъра, но ще вселява въ човѣшкитѣ души.

Какъ е възможно това? Чрѣзъ надзорници и самия учитель, като се пазятъ осемь разумни условия.

20. Внимание отъ такъвъ видъ се възбужда и поддържа не само отъ декуриони [74]) и други лица, на които с повѣренъ надзорътъ (за да наблюдаватъ останалитѣ) но най-вече отъ самия учитель и при това при слѣднитѣ осемь условия

1. 1. Ако учительтъ се грижи да съобщава всѣкога нѣщо занимателно и полезно; защото това ще подбужда ученицитѣ да пристѫпятъ къмъ работа ревностно и съ готово внимание.

2. 2. Ако при началото на всѣка работа заинтересува ученицитѣ, като имъ прѣпорѫчва прѣдмета, за който ще стане дума, или ги подбужда, като подига въпроси или върху минатото вече, та по тоя начинъ, като възстановява връзката, да мине къмъ прѣдлежащия прѣдметъ, или върху онова, за което иска да разправи, та ученицитѣ да съзнаятъ своето невѣжество въ това отношение и съ още по-голѣмо нетърпение да чакатъ разяснението на въпроса.

3. 3. Ако той, като стои на високо мѣсто, устреми погледа си върху всички и имъ запрѣти да правятъ друго нѣщо, освѣнъ да го гледатъ непрѣкѫснато.

4. 4. Ако поддържа вниманието съ това, че навсѣкѫдѣ, гдѣто само може, дѣйствува върху външнитѣ чувства, както бѣ посочено въ гл. XVII 3 правило на осмото основно положение. Това не само улеснява работата, но и поддържа вниманието.

5. 5. Ако той отъ врѣме на врѣме прѣкѫсва изложението си напр. съ тоя видъ питания: „Еди-кой или еди-кой! Какво казахъ ей сега? повтори фразата!“ „Кажи, какъ сме дошли до това“? и др. т. споредъ равнището на класа. Ако забѣлѣжи нѣкого, че не внимава, да го смъмри или да го накаже на часа; по такъвъ начинъ ще се изостря ревността на ученицитѣ да внимаватъ.

6. 6. По тоя начинъ, като попиташъ едного и той се запне, мини къмъ други, трети, десети,

трийсети и искай отговоръ, безъ да повтаряшъ питането. Всичко това съ цѣль, за да се грижатъ всички да бѫдатъ внимателни къмъ това, що се говори нѣкому, и да го употрѣбяватъ за своя полза.

7. 7. Може да се случи и така, че ако единъ или други ученикъ не е въ състояние да отговори на питанието, то послѣдното се прѣдлага на цѣлия класъ: тогава, който отговори пръвъ или найдобрѣ, трѣбва да се похвали прѣдъ всички, за да служи като примѣръ за съревнуване. Когато нѣкой се сбърка, трѣбва да го поправимъ, като откриемъ и отмахнемъ самия поводъ за грѣшката (която проницателниятъ учитель тутакси ще налучи). Такъвъ похватъ може да съдѣйствува твърдѣ много за бръзъ успѣхъ.

8. 8. Напоконъ, слѣдъ свръшване на урока трѣбва да се даде на ученицитѣ сами да питатъ учителя за всичко, за което поискатъ: сѐ едно дали за мѫчнотия която се срѣща въ токущо минатия урокъ или въ по-прѣдишнитѣ. Но не трѣбва да се допущатъ частни питания; нека всѣки, който има нужда, се обърне къмъ учителя за съвѣтъ прѣдъ всички лично или чрѣзъ декуриона (ако послѣдниятъ само неможе да го удовлетвори), за да могатъ всички останали да извлѣкатъ полза отъ всички питания и отговори. Оногова, който по-често възбужда полезни питания, трѣбва по-често да хвалимъ, за да нѣма у останалитѣ недостатъкъ въ образци и подбуди за прилежание.

Колко е голѣма ползат,а отъ развитото по тоя начинъ внимание,

22. Такъво всѣкидневно упражнение на вниманието ще принесе на юношитѣ полза не само въ училището, но и прѣзъ цѣлия имъ животъ. Като навикнатъ въ течение на нѣколко годишна непрѣкѫсната работа да се занимаватъ винаги съ онова, що стои на дневенъ редъ, тѣ ще извръшватъ всѣка работа, като прилагатъ къмъ нея всичкитѣ си душевни сили, и безъ да чакатъ напомняния и подбуждания отъ страна на други хора. И ако училищата бѫдатъ такива, то какъ да не се надѣваме въ бѫдеще за изобилие отъ най-изкусни мѫже?

Възражението ще се обърне ли въ такъвъ случай потрѣбното внимание върху отдѣлни ученици и върху всички заедно.

23. Но могатъ да възразятъ; Ами че трѣбва да се наблюдаватъ отдѣлнитѣ ученици, за да се провѣри именно, доколко чисто държи всѣки книгитѣ си, до-

е несъмнѣно:
1. Поради декурионитѣ.

колко акуратно записва уроцитѣ си, доколко учи наизустъ и т. н. Ако сж много ученицитѣ, тогава ще е потрѣбно сума врѣме. Отговарямъ: Не е необходимо да се прислушватъ всѣки пѫть всички и на всички да се прѣгледватъ тетрадитѣ. Понеже учительтъ ще има за помощници декурионитѣ, тѣзи ще наблюдаватъ всѣки въ своето отдѣление да извръшватъ всички ученици всичко най-редовно.

2. Поради непрѣкѫснатото наблюдение отъ страна на самия учитель.

24. Самъ учительтъ въ качеството на старши наблюдатель само слѣди ту едното, ту другото, главно затова, за да опита добросъвѣстността на ония, на които невѣрва напълно. Напримѣръ: нека изученото наизустъ повтори единъ, други, трети, съ една дума колкото души и да извика учительтъ по-редъ измежду първитѣ и послѣднитѣ ученици, а останалитѣ нека слушатъ. По тоя начинъ всички трѣбва да бждатъ готови да отговарятъ, понеже всѣки се бои да не попитатъ него. Или, ако учительтъ забѣлѣжи, че нѣкой съвсѣмъ свободно почва да отговаря урока си, и се убѣди напълно, че той знае и останалата часть отъ урока, може да заповѣда другиму да продължи. Ако и тоя знае, то може да запита трети за третята фраза или параграфъ отъ урока. Като изпита сравнително малъкъ брой, той по тоя начинъ ще се увѣри въ знанията на всички.

Начинъ за провѣряване диктакти и писмени работи.

25. По сѫщия начинъ ще постѫпва той, когато провѣрява диктатитѣ. Нека накара
1. едного, другиго или, ако е потрѣбно, нѣколцина ученика да прочитатъ ясно и четливо това, що е написано, като изказватъ точно и прѣпинателнитѣ знакове; другитѣ нека гледатъ въ тетрадитѣ си и нека поправятъ грѣшкитѣ. По нѣкой пѫтъ обаче и той самъ може да назърне
2. въ тетрадката ту на едного, ту на другиго пѫтемъ; и ако хване нѣкого че е небрѣженъ, трѣбва да го накаже.

Начинъ за поправяне стилистични работи.

26. Малко по-мѫчно на гледъ е поправянето стилистичнитѣ работи; но и тукъ учительтъ може да улесни задачата си, като слѣдва сѫщия пѫть. Напримѣръ, при упражненията въ прѣводъ отъ единъ езикъ на други може да постѫпи по тоя начинъ. Щомъ види, че всички декурии сж свършили работата, учительтъ заповѣдва да стане единъ уче-

никъ и да си извика противникъ по своя изборъ. Когато и тоя стане, първиятъ чете работата си по части, а всички останали трѣбва да слушатъ внимателно; учителтъ пъкъ (или поне декурионътъ) стои около него и гледа поне да провѣри правописа. Като дочете фразата до край, ученикътъ се спира, а противникътъ му посочва на грѣшкитѣ. Слѣдъ това оставя се и на други ученици отъ сѫщата декурия да се изкажатъ за сѫщата фраза, напоконъ на цѣлия класъ; въ заключение, ако е потрѣбно, влага своята дума и учителтъ. Прѣзъ това врѣме всички слѣдятъ по тетрадитѣ си и поправятъ, ако сѫ направили грѣшка, съ изключение на противника, който остава работата си безъ промѣна, за да се обсѫди и тя по-послѣ. Като се свърши и се поправи първата фраза, прѣминуватъ къмъ втората и тъй нататъкъ до края. Слѣдъ това по сѫщия редъ чете работата си противникътъ, при което извиканиятъ го гледа, да не чете намѣсто неизправеното изправеното; и тукъ, както и порано обсѫждатъ се отдѣлни думи, обрати, цѣли изречения. Слѣдъ това извиква се нова двойка и т. н., доколкото допуща врѣмето.

Дължности на декурионитѣ.

27. А декурионитѣ трѣбва да се грижатъ: първо, всички да свършатъ работата си до началото на поправянето; второ, колкото трае поправянето да слѣдятъ, всички да поправятъ собственитѣ си грѣшки по грѣшкитѣ на другитѣ.

Ползата отъ тая метода.

Слѣдствието на това щебѫде, че

I. работата на учителя се намалява;

II. понеже никой отъ цѣлия класъ не се оставя безъ внимание, всички се обучаватъ;

III. се изостря общото внимание;

IV. казаното по нѣкой случай на едного служи равномѣрно за полза на всички;

V. разнообразието на обратитѣ, които не могатъ да не сѫ различни у различнитѣ ученицп, образува и укрѣпява прѣвъзходно както сѫждението за нѣщата, така и употрѣбението на езика;

VI. напоконъ, когато се изпитатъ една, двѣ, три двойки, ще се покаже, че останалитѣ или иматъ малко грѣшки, или нѣматъ вече никакъ. Затова

врѣмето що остава, трѣбва да се посвети на всички вкупомъ, така че ония, които иматъ нѣкое съмнително мѣсто въ работата си, или мислятъ, че сж я извършили по-добрѣ отъ другитѣ, да съобщятъ това гласно и да я подхвърлятъ на общо обсжждание.

29. Всичко казано се отнася до прѣводитѣ; но сжщиятъ похватъ може лесно да се приложи въ всѣки класъ къмъ стилни упражнения, краснорѣчие, логика, богословие, философия, и др. т.

30. По тоя начинъ ние видѣхме, какъ единъ учитель може да стига за цѣла стотица ученици, при това той нѣма да работи повече, отколкото съ единъ или два ученика.

П Проблема

Какъ може да се направи, да се обучаватъ всички по едни и сжщи книги.

Петь искания

I.

Да не се допуща въ това врѣме да се четатъ други книги.

31. Всѣки знае, че разнообразието на прѣдметитѣ разсѣйва ученицитѣ. Затова ще бжде прѣвъзходно прѣдимство, първо, ако се допусне на ученицитѣ да иматъ само такива книги, които сж назначени за занятия въ класъ, така че постоянно да се прилага на дѣло онова, що се е говорило у старитѣ, когато се извръшвало жертвоприношение: „Cie твори!“ Защото колкото по-малко неучебнитѣ книги развличатъ очитѣ, толкова повече потрѣбнитѣ книги ще занимаватъ ума.

II.

Назначенитѣ за употрѣбение книги трѣбва да бждатъ въ достатъченъ брой.

32. Второ, ако всички учебни пособия, катодъски, прописи, учебници, рѣчници, систематически прѣгледи на изкуствата и др. т. бждатъ приготвени прѣдварително. Защото, ако самитѣ учители (както често се случва) приготвятъ за ученицитѣ азбучни таблици, пишатъ краснописни прописи, диктуватъ правила, текстове или прѣводи на текстове, колко врѣме се губи за това! Затова много износно ще е да има отпечатани въ достатъчно количество всички книги, които се употрѣбяватъ въ всички класове; къмъ ония пъкъ, които трѣбва да бждатъ прѣведени на материя езикъ, потрѣбно е да се прибави и прѣводътъ.

По тоя начинъ всичко врѣме, което се губи за диктантъ, записване и прѣводъ, може съ много по-голѣма полза да се употрѣби за обяснение, повтаряние и за опити въ подражаване.

Занятие.

33. Нѣма защо да се боимъ, че това ще съдѣйствува да се разпущатъ учителитѣ. Ако напримѣръ проповѣдникътъ обясни прочетения отъ него изъ библията свещенъ текстъ и посочи на слушателитѣ, какъ се прилага (за поучение, ободрение, утѣшение, и т. н.), той трѣбва да се смѣта, че си е изпълнилъ длъжностьта, ако дори не е прѣвелъ самъ отъ оригинала текста, но е заелъ отъ нѣкждѣ готовия прѣводъ (понеже това за слушателитѣ никакъ не е важно). Тъкмо така и на ученицитѣ не имъ е работа. дали самъ учительтъ или другъ нѣкой е разработилъ за него урока, само да е подъ ржка онова, което се отнася до работата: учительтъ пъкъ трѣбва да посочи точно прилагането на това учебно пособие. Ала много нѣщо е да имашъ всичко приготвено, за да бждешъ отъ една страна ограденъ отъ грѣшки, а отъ друга да имашъ повече просторъ за практически упражнения.

III.

Книгитѣ трѣбва да бждатъ написани на съвсѣмъ точенъ езикъ, но въ сжщото врѣме и разбранъ за всички.

34. Такива книги трѣбва да се съставятъ за всички училища съгласно съ изложенитѣ отъ насъ закони за леснотата, основателностьта и съкращението; тѣ трѣбва да излагатъ всичко пълно, основателно и точно, като прѣдставятъ най-вѣрна картина на цѣлата вселенна (която трѣбва да се запечата въ умоветѣ). И което азъ особно желая и върху което настоявамъ, тия книги трѣбва да излагатъ всичко на простъ, достжпенъ езикъ, като освѣтяватъ сѣкъкъ пжтя на ученицитѣ и като имъ помагатъ да разбератъ всичко сами дори безъ помощьта на учителя.

Защо формата на взложението трѣбва да бжде разговорна?

35. За таяцѣль азъ бихъ желалъ, щото тѣ да бждатъ съставени въ разговорна форма. Защото въ такъвъ

1. случай 1) съдържанието и изложението може по-лесно да се приспособи къмъ разбирането на дѣцата, за да не си въобразятъ нѣщо невъзможно или много недостжпно и мжчно; защото нѣма нищо по-искрено и по-естествено

отъ бесѣдата, всрѣдъ която може малко по малко да се поведе човѣкъ накждѣто искаме. Въ такъва форма сж изразили комицитѣ за поука на народа всички свои наблюдения върху упадъка на нравитѣ; въ такъва форма е изложилъ своята философия Платонъ; така е написалъ много нѣщо Цицеронъ: така и разработилъ своето богословие Августинъ, и сé отъ
2. желание, за да го разбиратъ всички (2). Разговоритѣ будятъ, оживяватъ, поддържатъ вниманието и това става поради разнообразието на питанията и отговоритѣ, и тѣхнитѣ различни поводи и форми съ смѣсица отъ занимателно съдържание; не само това, но чрѣзъ разнообразието и смѣняването на лицата, които се разговарятъ, умътъ не само не осѣща мжка, но наопаки се явява потрѣба за
3. слушане, която сé повече и повече се усилва.(3) Образованието чрѣзъ това повече се заякчава. Защото както по-добрѣ помнимъ случка, на която сами сме били свидѣтели, отколкото случка що знаемъ само по слухъ, така и въ главитѣ на ученицитѣ по-яко се задържа онова, що изучватъ чрѣзъ разговоръ (понеже намъ се чини, че ние тукъ като че не сме само слушатели а и зрители) отколкото онова, що чуватъ отъ прость разказъ на наста-
4. вника, както показва опитътъ.(4) Понеже по-голѣма часть отъ нашия животъ изминава въ събесѣдване, то лесно е да се даде на юношитѣ ржководство въ тая работа, ако ги научимъ не само да разбиратъ полезното, но и да умѣятъ да говорятъ за него разнообразно, изящно, се-
5 риозно и непринудено. (5) Напоконъ, разговорътъ улеснява повтарянето, което ученицитѣ могатъ да вършатъ и сами единъ съ други.

IV. Книгитѣ трѣбва да бждатъ отъ едно и сжщо издание.

36. Добрѣ е сжщо, ако книгитѣ бждатъ отъ едно и сжщо издание, така че дори страницитѣ, редоветѣ и всичко изобщо да съвпада; това е потрѣбно за справки и за мѣстната паметь, а сжщо и за да нѣма задържане въ нѣщо.

V. Съдържанието или трѣбва да бжде начъртано на стѣнитѣ.

37. Много хубаво ще бжде сжщо ако се начъртае по стѣнитѣ на класната стая извлечение изъ

всички книги на всѣки класъ, отчасть въ видъ на текстове (отчетливо и съкратено), отчасть въ видъ на отпечатъци и изображения, чрѣзъ които да могатъ всѣки день да се развиватъ чувството, паметьта и умътъ на ученицитѣ. Защото не безцѣлно сж били изписани споредъ свидѣтелството на старитѣ по стѣнитѣ на Ескулаповия [75]) храмъ всички прѣдписания на лѣкарското искуство, които и е описалъ Хипократъ [76]). като е проникналъ тайно въ светилището. Така и Богъ е напълнилъ тоя грамаденъ театъръ на вселенната насѣкждѣ съ картини, статуи, изображения, като съ живи подобия на Своята прѣмждрость, и Той иска да се просвѣщаваме чрѣзъ тѣхъ. (За тия картини ще стане дума по-подробно при описанието поотдѣлно на класоветѣ).

III Проблема.

Какъ може да се направи, да се занимаватъ всички ученици въ училището въ едно и сжщо врѣме съ едно и сжщо нѣщо.

Защо въ едно училище трѣбва всички да се занимаватъ съ единъ прѣдметъ.

38. Очевидно е, че ще бжде много полезно да се нареди така, че всички ученици отъ единъ класъ да се занимаватъ едноврѣменно безъ друго съ единъ и сжщи прѣдметъ, защото по тоя начинъ учителтъ ще има по-малко главоболие, а ученицитѣ ще покажатъ по-добъръ успѣхъ. Само тогава единъ служи за насърчение на други, когато мислитѣ на всички се въртятъ около единъ прѣдметъ и чрѣзъ него се развиватъ, а слѣдъ това се поправятъ чрѣзъ взаимно сравнение. Учителтъ трѣбва да постжпва тъкмо като унтеръ-офицерътъ, който почва да учи новобранцитѣ не по единъ, но извежда на полето всички изведнажъ, на всички показва употрѣбението на оржжието и начина, по който да се обръщатъ съ него и, като обучава дори по отдѣлно едного, иска отъ всички останали да се занимаватъ съ сжщото, да забѣлѣзватъ и да се опитватъ да правятъ сжщото.

Какъ да се осжществи това?

39. За да се осжществи това потрѣбно е:

1. 1. Да се почва учебниятъ курсъ само веднажъ въ годината, както слънцето само веднажъ въ годината (пролѣтесь) захващъ своята дѣйность за цѣлото растително царство.

2. 2. Да се разпрѣдѣля всичко, що трѣбва да се мине, така, че за всѣка година, мѣсецъ, недѣля, день, дори ри и за всѣки часъ да се пада извѣстна задавка, че всички да се водятъ безъ всѣко спъване и да се довеждатъ едноврѣменно до цѣлта. Подробно за това ще се каже подолу на мѣстото му.

IV Проблема.

Какъ може да се направи, за да се прѣподава всичко по една и сжща метода.

Има само една естествена метода и тя трѣбва да се прилага всжду.

40. Че за всички науки, искуства и езици има само една естествена метода, ще се покаже въ XX, XI и XII глави. Отклонението и различието, ако и да е приложимо нѣкждѣ, е съвсѣмъ несжществено, за да стане нужда да се нарежда нѣкоя нова метода; то произтича не чзъ сжществото на самия прѣдметъ, но зависи отъ възгледа на учителя, който възгледъ се слага подъ влиянието на особното съотношение на езицитѣ или изкуствата помежду имъ, на възприемчивостьта и успѣхитѣ на ученицитѣ. Постоянното прилагане на естествената метода ще съкрати работата на ученика, както се съкратява пжтуването по правъ пжть безъ криволичания. Частнитѣ различия ще се забѣлѣжатъ по-лесно, ако се посочи на тѣхъ особно, щомъ се нареди наздраво общото и задължителното за всички.

V Проблема.

Какъ може въ малко думи да се разкрие разбирането на много нѣща.

Книги които съдържатъ основитѣ еж за прѣдпочитане нрѣдъ разпространенитѣ.

41. Да се пълни умътъ съ купъ книги и разсжждения е безполезна работата. Едно парче хлѣбъ и една глътка вино навѣрно ще принесатъ на човѣшкия стомахъ по-голѣма полза отколкото цѣло гърне съ всѣкакви кори и трици. Една златна монета въ кесията струва повече отъ стотини мѣдни. А за правилата сполучливо е забѣлѣзалъ Сенека[77]): Тѣ трѣбва да се сѣятъ като сѣмє, което

не трѣбва да бѫде въ голѣмо количество, но да е производително. Трѣбва да се признае онова, що казахме въ V глава: Въ човѣка, както въ микрокосма, се заключава всичко, и трѣбва само да запалимъ прѣдъ него свѣтилника, за да прогледне изведнажъ. А кой не знае, че за оня, който иска да работи на свѣтло, доста е свѣтлината макаръ на парченце свѣщь. И така трѣбва да се избератъ и ли да се съставятъ отново елементарни учебници, за изкуствата и езицитѣ, не голѣми, но годни на практика, които да излагатъ накѫсо материала и да съдържатъ въ малко думи много онѣщо (както говори Сираховия Синъ 32, 11), т. е. такива книги, които да прѣдставятъ основнитѣ положения прѣдъ очитѣ на ученицитѣ така, както сѫ въ сѫщность, въ малко, но отбрани и разбрани положения и правила, по които останалото да се разбира само отъ себе си.

VI Проблема.

Какъ да се нареди, да се свършатъ съ едно работене двѣ или три нѣща.

Природата ни посочва, че съ едно работене може да се направи много.

42. Примѣри, взети изъ природата, показватъ, че въ едно и сѫщо врѣме при едно и сѫщо работене се извършватъ различни нѣща. Дървото напр. едноврѣменно расте нагорѣ, надолу, настрани, едноврѣменно растатъ — дръвесината, кората, листата, плодоветѣ. Сѫщото се забѣлѣзва у животнитѣ, всички членове на които растатъ едноврѣменно. Всѣки членъ има понѣколко служби: така нозѣтѣ подигатъ, носятъ и движатъ човѣка назадъ и напрѣдъ по различенъ начинъ. Устата въ едно и сѫщо врѣме служи и за врата на цѣлия организъмъ, и за (мелница, и за трѫба, която издава звукъ споредъ потрѣбата. Бѣлитѣ дробове чрѣзъ вдишанието на въздуха опрѣсняватъ сърцето, провѣтряватъ мозъка, произвеждатъ звукъ и др. т.

Изкуството подражава на природата.

43. Сѫщото става и въ областьта на изкуството.

1. Напримѣръ, на слънчевия часовникъ една и сѫща

стрѣла съ една и сѫща сѣнка може да посочи и часа (сѫщото става и въ другитѣ часовници) и знака на зодиака, прѣзъ който минава слънцето, и дължината на деня и нощьта, и деня на мѣсеца, и много друго. Въ колата

2. единъ и сѫщи процѣпъ служи да се вози колата, да се обръща и да се спира. Така сѫщо добриятъ ораторъ и поетъ

3. въ едно и сѫщо произведение поучава, трогва и и забавлява, макаръ че тия три свойства сѫ различни.

И училищаса трѣбва да подражаватъ на това: общо правило за това.

44. По такъвъ именно начинъ трѣбва да наредимъ и образованието на юношеството така, че всѣка работа да принася повече отъ единъ плодъ. За тая цѣль сѫществува слѣдното общо правило: винаги и навсѣкждѣ онова, що има връзка съ друго, трѣбва да се взема съвмѣстно съ него; напримѣръ, думитѣ да се съединяватъ съ нѣщата, четенето съ писането, упражненията въ стиха съ упражненията въ мислене, ученето съ обучението, шеговитото съ сериозното, и всичко, което може още да се измисли.

И петь особни правила.

45. И така трѣбва да изучваме думитѣ и да учимъ другитѣ на тѣхъ само въ съединение съ нѣщата: сѫщо така както виното се продава, се купува и се прѣнася въ бъчви, сабята въ ножната, дървото съ кората, плодоветѣ съ кожата. А какво друго прѣдставятъ думитѣ, ако не обвивка или ножна. Затова какъвто езикъ и да се случи да изучваме, майчинъ ли дори, трѣбва да се показватъ прѣдметитѣ, които се именуватъ съ думи, и на реда си ученицитѣ трѣбва да се учатъ да изразяватъ съ думи всичко, което виждатъ, чуватъ, пипатъ, опитватъ на вкусъ, така че езикътъ и разбирането да могатъ постоянно да се развиватъ и усъвършенствуватъ паралелно. И така трѣбва да се тури като правило: Доколкото нѣкой разбира, дотолкова трѣбва да се научи да изразява съ думи това, що разбира и наопаки, трѣбва да се научи да разбира онова, що говори. Не трѣбва никому да се позволява да говори за онова, що не разбира, или разбира така, че не може да го изрази устно. Защото, който не е въ състояние да изрази това, що осѣща въ душата си, той прилича на

статуя; който бъбри безъ смисълъ, е папагалъ. А ние образуваме човѣкъ и искаме да го образуваме съ спестяване на врѣме: това ще стане тогава, когато езикътъ върви постоянно подъ ржка съ прѣдметитѣ, а прѣдметитѣ съ езика.

Слѣдствие. Затова богаитѣ съ думи книги трѣбва да считаме за празни.

46. Въ силата на това основно правило трѣбва да се изхвърлятъ изъ училището всички писатели, които учатъ само на думи, като не съобщаватъ никакви свѣдения за полезнитѣ прѣдмети. Трѣбва най-вече да се грижимъ за по-главното. Ние трѣбва да се стремимъ (казва Сенека. Писмо 9) да служимъ не на думитѣ, а на мислитѣ. Ако намира нѣкой за потрѣбно да чете и такива писатели, нека ги чете вънъ отъ училището и набързо, безъ подробно тълкувание, което изисква голѣмъ трудъ, безъ особенъ стремежъ къмъ подражание, понеже по-добрѣ е да се обърне послѣдното къмъ по-съдържателни прѣдмети.

п. 47. Четенето и писменитѣ упражнения сжщо трѣбва да вървятъ всѣкога подъ ржка съ надлежно съкращение. Защото дори за учещитѣ азбуката едва ли може да се измисли нѣкое по дѣйствително подбуждане или примамка, отколкото да се накаратъ да учатъ буквитѣ, като ги пишатъ. Потрѣбността да рисуватъ дѣцата е като нѣщо вродено у тѣхъ и тѣ съ удоволствие ще изпълняватъ това упражнение; а при това силата на въображението имъ ще се подкрѣпя повече отъ двѣ чувства. Затова нека по-послѣ, когато се научатъ дѣцата свободно дачетатъ, да се упражняватъ на онния статии, които послѣ ще изучватъ: именно на такива, които съобщаватъ познание за прѣдметитѣ, учатъ на добри нрави, на благочестие. Така, когато ученицитѣ се научатъ да разбиратъ латинскитѣ, гръцкитѣ, еврейскитѣ букви, ще бжде отъ голѣма полза, ако ги накараме чрѣзъ четене и прѣписване да повтарятъ склоненията и спрѣженията дотогава, докогато не усвоятъ напълно четенето и писането, значението на думитѣ и напоконъ свободното образуване на падежнитѣ окончания. Ето ви четворна полза отъ една и сжща работа! Но това въ висша стъпень полезно съкра-

Тоя похватъ тѣбва да е разпроетранн върху всичко.

щение е възможно да се разпространи върху всѣко занятие, така че перото да прѣобърне въплъть, и кръвь всичко, което се събере при четенето, както казва Сенека, или, както се изразява за себе си Августинъ: да пишемъ като напрѣдваме и като пишемъ да напрѣдваме.

III. Упражненията въ стилъ трѣбаа да бждатъ въ сжщото врѣме упражнепия въ развиване на ума и враснорѣчието

48. Стилнитѣ упражнения се даватъ токуречи безъ изборъ на материала и безъ взаимна връзка между темитѣ: затова тѣ бивать само упражнения въ слога и съвсѣмъ малко или никакъне образуватъ ума. Дори колкото грижливо и да се изработватъ, тѣ ставатъ послѣ негодни за нищо и не принасятъ никаква полза въ живота. Затова слогътъ трѣбва да се развива тъкмо на материала на оная наука или изкуство, на който се упражнява въ тоя класъ умътъ на ученика, като се прѣдлагатъ на ученицитѣ разкази (за изнамѣрвачитѣ на съотвѣтното изкуство, гдѣ и въ кое врѣме особно сж цъвтѣли и др. т.), или обяснения, или опити за подражаване, за да се развива по такъвъ начинъ при една и сжща работа и слогътъ, и разумътъ, а когато се произнася вслухъ, и самиятъ езикъ.

IV. Трѣбва да се съединява учението и непосрѣдствено слѣдъ него обучението.

49. Въ края на XVIII глава посочихме, по какъвъ начинъ всичко изучено може тутакси да се обърне въ прѣдметъ за обучение; но понеже казаното се отнася не само до здравината, но и до бързината на успѣха, то сжщото важи и тукъ.

V. Сериозното съдинено съ шеговитото.

50. Напоконъ, прѣвъзходно съкращение ще бжде, когато игритѣ, които се даватъ на юношитѣ за отпочиване на ума, се измислятъ така, че да служатъ за живъ отпечатъкъ на сериозната страна на живота и отъ по-напрѣдъ да развиватъ нѣкоя особна наклоность. Така, може да се даде понятие за занаятчийницитѣ, като се покаже нѣкое орждие, за селскостопанскитѣ работи, за държавната дѣйность, за военото и строителното изкуство и т. н. Може да се развие разположение къмъ медицината, като се извеждатъ ученицитѣ пролѣть на полето или въ градина и като имъ се показватъ различни трѣви, като се възбужда при това съревнование въ оня,

който знае повече. По тоя начинъ ще изпъкнатъ не само ония, които иматъ наклоность къмъ ботаника, но така сжщо наврѣме ще се пробудятъ и талантитѣ. Могло би за по-голѣмо насърчение да се нарече оня, който покаже най-голѣмъ успѣхъ докторъ, лиценцитъ или кандидатъ на медицината. Така сжщо при други подобни упражнения: напр. при войнишкитѣ игри може да се нарече нѣкой генералъ, полковникъ, капитанъ, знаменосецъ; въ кржга на държавническата дѣйность — кралъ, членъ на съвѣта, канцлеръ, маршалъ, секретарь, депутатъ и др. т.; сжщо така консулъ, сенаторъ, синдикъ, адвокатъ и т. н.; такиви игри водятъ къмъ сериозни работи. Тогава чакъ ще изпълнимъ желанието на Д-ръ Лютера: юношеството така да се заинтересува въ училището съ сериознитѣ занятия, че послѣ да намира въ тѣхъ сжщото удоволствие, както като прѣкарва цѣли дни въ игра на орѣхи. Само тогава училищата ще бждатъ прѣдверие на живота.

VII Проблѣма.

Какъ да се достигне всичко постъпенно.

Тайната за слѣдването постжпенно се отнася и тукъ.

51. Условията за тоя похватъ разяснихме въ V, VI, VII и VIII основни положения отъ XVI глава и въ V, VI, и VII основни положения отъ XVIII глава. Съгласно съ тия посочвания трѣбва да се съставятъ учебници за класическитѣ училища съ присъединение на методични упжтвания за наставницитѣ за правилното имъ и свободно употрѣбение, за да може да се доведе до най-висока точка образуването, нравственостьта и благочестието, като се върви по съотвѣтни стъпени.

VIII Проблема.

Срѣдствода се отмахнатъ и избѣгнатъ мжчнотиитѣ.

Похвално отстранение на излишния учебенъ материалъ.

52. Не безъ основание е казано: Нѣма нищо по-празно, отколкото да знаеме и да учимъ много, и тотъкмо онова, що не принася никаква полза; и по-нататъкъ: Мждъръ е не оня, гойто знае много, а оня, който знае нѣщо полезно. Споредъ това и училищнитѣ работи могатъ да се улеснятъ, ако се съкрати малко и учебниятъ материалъ. Това може да стане, ако се отмахне

I непотрѣбното,
II чуждото,
III доста специалното,

1. Отмахване на непотрѣбни прѣдмети (каквито сж твърдѣ много въ книгитѣ на езичницитѣ).

53. Не е потрѣбно онова, що не служи ни на благочестието, ни на нравственостьта и безъ което може да мине научното образование; напр. имената и митоветѣ на езическитѣ богове, религиознитѣ обичаи, сжщо и шеговититѣ произведения на поетитѣ и комицитѣ, които иматъ разпустнатъ дори и развратенъ характеръ и др. т. Ако потрѣба нѣкому да прочете такива нѣща у своитѣ писатели, нека си чете, но безполезно е да се занимаватъ съ такива нѣща въ училищата, гдѣто трѣбва да се тури основа на мждростьта. „Какво безумие, е, казва Сенка [79]) да се учи излишното при такъвъ недостигъ на врѣме!“ И така, нищо не трѣбва да се учи само за училището, а всичко трѣбва да се изучва за живота, за да не отиде по вѣтъра нищо, слѣдъ като излѣзе ученикътъ отъ училището.

II. Отмахване на това, що не отговаря (каквото сж нѣгои прѣдмети за извѣстни умове).

54. Чуждо е онова, що не подхожда за ума на тоя или оня ученикъ. Както сж различни свойствата на трѣвитѣ, дърветата, звѣроветѣ. при което едното иска едно гледане, другото—друго, и отъ всичко не може да се извлече едно и сжщо употрѣбение; така сж различни и способноститѣ на хората. Срѣщатъ се, разбира се, рѣдки щастливци, за които

всичко е достѫпно; но мнозина сѫ и ония, които като че сѫ слѣпи и тѫпи къмъ нѣкои прѣдмети. Нѣкой е като орелъ за умозрителнитѣ науки, а за практически занаятия толкова го бива, колкото магарето за свирене на лира. Други е способенъ за всичко, но неспособенъ за музика; сѫщото се срѣща и въ математиката, поезията, логиката и т. н. Какво да се прави тукъ? Да се мѫчишъ да промъкваш природата тамъ, кѫдѣто не я влече нѣщо, ще рече да искашъ да се боришъ съ природата. напрасно опитване, Тукъ или съвсѣмъ нѣма да постигнешъ нищо, или нѣма да намѣришъ онова, що може да възнагради труда. Но понеже учительтъ е

Изводъ.

слуга, а не господарь на природата, образователь, а не прѣобразователь, то, като вижда, че нѣкой ученикъ се залавя за работа, къмъ която нѣма природна дарба, да не го принуждава насила, като се надѣва твърдо. че тоя недостатъкъ ще бѫде замѣстенъ съ нѣщо друго, както се случва обикновено. Ако се отчекне или се отрѣже нѣкой клонъ отъ дървото, толкова по-яко израстватъ останалитѣ, понеже къмъ тѣхъ се насочва цѣлата жизнена сила. И когато нѣма да се принуждава къмъ нѣщо ни единъ ученикъ противъ волята си, нѣма да има и споменъ за какво да е отвращение, нѣма да има причина да се затѫпява умствената сила: всѣки ще успѣва лесно въ оная область, къмъ която го тегли скритія му стремежъ (по волята на Веевишния Промисълъ) и въ бѫдеще ще служи съ полза Богу и на човѣшкото общество.

Ш. Устраняване на съвсѣмъ специалното.

55. Ако би поискалъ нѣкой да прѣслѣдва съвсѣмъ специални въпроси (като: всички разлики между трѣвитѣ и звѣроветѣ; работитѣ на художницитѣ, имената на инструментитѣ и др. т.), това би навлѣкло върху всички страшна мѫка и би докарало страшна бъркотия и разтегнатость Въ училището е достатъчно да се прѣминатъ родоветѣ на прѣдметитѣ съ по-важнитѣ имъ различия (ала само достовѣрнитѣ); останалото ще се усвои само по себе си при случай. Както напр. оня, който иска да побѣди бързо врага си, нѣма да се мае да обсажда нѣкои незначителни пунктове, а ще

устреми всичкото си внимание върху главната задача на войната, като знае. че, ако спечели побѣда въ открить бой и покори главнитѣ крѣпости, всички останали ще се прѣдадатъ доброволно: така е изобщо и въ тая область, ако бѫде усвоено главното, дребулиитѣ ще се усвоятъ сами по себе си. Къмъ числото на задръжкитѣ отъ тоя видъ се отнасятъ така наречените вокабуларии и рѣчници, които, вижда те ли, съдържатъ всички думи на цѣлия езикъ. Но понеже по-голѣмата частъ отъ тѣхъ нѣма да се прилага почти никѫдѣ, то защо обрѣменяваме момчетата да заучватъ наизустъ или да търсятъ думитѣ.

Ето какво може да се каже за начинитѣ, по които се съкращава обучението и учението.

Глава двайсета.

Методъ на наукитѣ въ частность.

Ручеитѣ трѣбва да се слѣятъ въ една рѣка.

1. Нека съберемъ най-сетнѣ за общо употрѣбление нашитѣ разхвърлени наблюдения относително изкусното обучение въ наукитѣ, искуствата, езицитѣ, нравствеността и благочестието. Подъ думитѣ „изкусно обучение“ разбирамъ обучение леко, основателно и бързо.

Науката е умствено съзерцание, к ето се основава на сѫщитѣ тия изисквания, както и на шето тѣлесно зрѣние.

2. Науката или знанието на нѣщата, която не е нищо друго, освѣнъ вѫтрѣшно съзерцание на нѣщата, изисква за своето сѫществуване толкова условия, колкото и външното наблюдение или зрѣние, именно: **око, прѣдметъ за наблюдение** и **свѣтлина.** Само когато сѫ дадени тия условия, става актътъ на зрѣнието. За око на вѫтрѣшното зрѣние служи **разумътъ** или умственитѣ способности; за прѣдметъ — **всичкитѣ нѣща**, които лежатъ вънъ отъ нашето познание, или вѫтрѣ въ него; за свѣтлина — необходимото **внимание.** Но както при външното зрѣние е нуждно извѣстно приспособяване, за да се види прѣдметътъ такъвъ, какъвто е, така и тука е потрѣбна извѣстна метода, чрѣзъ която нѣщата би се прѣдставяли на ума така, че той бързо и вѣрно да ги схваща и да прониква въ тѣхъ.

3. Изобщо юношътъ, който би пожелалъ да проникне въ тайнитѣ на наукитѣ, трѣбва да изпълни четири условия, а именно:

I 1. Той трѣбва да пази чисто своето духовно око.

II 2. Прѣдметитѣ за наблюдение трѣбва да бждатъ приближени до него.

III 3. Той трѣбва да бжде внимателенъ. И послѣ

IV 4. Каквото наблюдава, да му се прѣдставя едно подиръ друго въ надлежна метода; тогава той всичко ще разбира вѣрно и лесно.

I. Какъ да се пази чисто умственото око.

Въ кого какви природни способности има, това не е въ нашитѣ ржцѣ. Богъ въ своята благовидность е подарилъ на всички тия огледала на ума, тия вжтрѣшни очи. Въ нашата власть е обаче да не допуснемъ тия наши огледала да се покриватъ съ прахъ и да изгубватъ своя блѣсъкъ. Тоя прахъ сж празнитѣ, безполезнитѣ, суетнитѣ занятия на ума. Нашата душа се намира въ постоянно движение подобно на въртещия се воденичен камъкъ: външнитѣ чувства, нейнитѣ покорни слуги, постоянно ѝ принасятъ отвсѣкждѣ набрания материялъ въ по-голѣмата му часть (ако само не стои бодъръ висшиятъ наблюдатель — разумътъ) твърдѣ безсъдържателенъ: намѣсто зърно и брашно — трици, слама, пѣсъкъ, плѣва и т. н. И слѣдъ това се извръшва сжщото, каквото и на воденицата: прахъ по всичкитѣ жгли. И така да се прѣдпазва тая вжтрѣшна воденица—ума (който е въ сжщото врѣме и огледало) отъ напрашване, ще рече да се отстранятъ юношитѣ отъ суетни занятия и разумно да се приучатъ къмъ нравствени и полезни прѣдмети.

II Какъ да се приближаватъ прѣдметитѣ за наблюдение.

5. За да се отразятъ по-добрѣ прѣдметитѣ въ огледалото, това ще зависи първо отъ плътностьта и отчетливостьта на самитѣ прѣдмети, послѣ отъ това, дали тия прѣдмети се намиратъ въ областьта на външнитѣ чувства. Мъглата и подобни явления отъ малка плътность хвърлятъ малка лжчи отъ себе и оставятъ въ огледалото твърдѣ слаба слѣда, а отсжтствуващитѣ прѣдмети — съвсѣмъ никаква, Слѣдователно това, що

що се прѣдлага на познанията на юношата, трѣбва да бѫде прѣдметъ, а не сѣнката на прѣдмета; прѣдметъ, повтарямъ, плътенъ, сѫщински, полезенъ, силно дѣйствуващъ на чувствата и въображението. Но това е възможно само тогава, когато поставимъ прѣдметитѣ по-близо, за да произведатъ дѣйствие.

Всѣкѫдѣ лично наблюдение.

6. Оттукъ произлиза за учителитѣ златното правило: Всичко, доколкото е възможно, да се прѣдставя на чувствата, именно: което се вижда — на зрѣнието, което се чува — на слуха, което се мирише — на мириса, което се вкусва — на вкуса, което се пипа — на опипа; а което може да се възприеме едноврѣменно съ нѣколко чувства, то трѣбва едноврѣменно да се поднесе на нѣколкото чувства, както е казано въ VIII основно положение на XVII глава.

Трояка причина за такъво правило.

7. За това има три твърдѣ важни причини:

1. Познанието се захваща отъ чувството.

1. Началото на познанието трѣбва всѣкога да излиза изъ чувствата (защото нищо не сѫществува въ познанието, което по-рано да не е било въ осѣщанието [79]), затова и ученето би трѣбвало да се захваща не съ словесно разправяне за нѣщата, а съ прѣдметно наблюдение върху тѣхъ. И само слѣдъ като бѫде прѣдставенъ прѣдметътъ, трѣбва да става дума за него за по-всестранно изяснение.

2. Подкрѣпява се отъ него.

8. Второ, истината и достовѣрността на науката сѫщо така не се основаватъ на нищо друго освѣнъ на свидѣтелството на чувствата. Защото нѣщата прѣди всичко и непосрѣдно се запечатватъ въ чувствата и само слѣдъ това, благо, арение на чувствата, въ ума. За доказателство на това служи фактътъ, че на чувственото възприятие се дава вѣра само по себе; че при умозаключенията или при чуждо свидѣтелствуване за по-голѣма достовѣрность пакъ се отнасятъ къмъ осѣщанието. На умозаключението ние довѣряваме дотолкова, доколкото то се подтвърждава отъ нарочно приведени примѣри (чиято достовѣрность се доказва отъ чувствата). Никого нѣма да накараме да вѣрва на чуждо свидѣтелствуване, което противорѣчи на опита на собственото чувство. Поради това

и науката е толкова по-достовѣрна, колкото повече се осланя на чувствата. Съобразно съ това, ако искаме да насадимъ въ ученицитѣ истинно и достовѣрно знание за нѣщата, то ние въобще трѣбва да се грижимъ да обучаваме на всичко чрѣзъ лично наблюдение и чувствена нагледность.

3. Прѣдава се на паметьта.

9. И понеже осѣщанието е най-вѣрниятъ ржководитель на паметьта, то чувствената нагледность на всичкитѣ нѣща ще извръши това, че, ако нѣкой знае нѣщо, ще го знае твърдо. Наистина, ако поне единъ пжть съмъ вкусилъ захарь, поне единъ пжть съмъ видѣлъ камила, слушалъ пѣнието на славея, поне единъ пжть съмъ билъ въ Римъ и съмъ се разхождалъ изъ града, (само съ внимание), то това твърдо се отпечатва въ ума и не може да изчезне изъ него. Затова и ние виждаме, че дѣцата лесно усвояватъ по картини библейскитѣ и други истории. Очевидно е, че всѣки отъ насъ по-лесно и по-вѣрно би си съставилъ понятие за носорогъ, ако го е видѣлъ поне единъ пжть (поне на картина); че всѣки по-добрѣ ще знае историята на една случка, ако самъ е участвувалъ въ нея, отколкото ако би му разправяли за нея сто пжти, безъ да е участвувалъ. Затова Плавтъ казва: [80])

Единъ свидѣтель, но очевидецъ, е по-скжпъ отъ десеть свидѣтели по слухъ и

Хораций: [81]).

Това, що се възприема по слухъ, по-слабо възбужда нашия духъ, отколкото това, което виждатъ остритѣ очи, което зрителтъ самъ си съобщава.

Този, който единъ пжть внимателно се е вгледалъ самъ въ анатомията на човѣшкото тѣло, ще разбере по-точно всичко и по-добрѣ ще го запомни, отколкото ако би прочелъ най-подробнитѣ обяснения, безъ да е видѣлъ самъ съ очитѣ си. Ненапразно се е съставила поговорката: окото е най-доброто доказателство.

Неоцѣнима полза отъ картинитѣ въ процеса на обучението

10. Но ако по нѣкоя причина не могатъ да се доставятъ самитѣ нѣща, тѣ могатъ да се замѣнятъ, именно съ копия или картини, приготвени за учебни цѣли: както у ботанцитѣ, зоолозитѣ, геометрицитѣ, геодетитѣ[82]) и географитѣ сжществува полезния обичай да прилагатъ рисунки къмъ

своитѣ описания. Това сѫщото би трѣбвало да става въ физиката и други подобни ржководства; напр. строежътъ на човѣшкото тѣло споредъ насъ прѣкрасно може да се разясни, ако скелетъ отъ човѣшки кости (каквито обикновено се срѣщатъ въ академиитѣ, или дори скелети отъ дърво) се наплати съ мускули, направени отъ кожа и набити съ вълна, съ сухожилия, нерви, жили, артерии, заедно съ вѫтрѣшноститѣ, дробоветѣ, сърцето, диафрагмата, черния дробь, стомаха и червата: всичко въ надлежния редъ и размѣръ съ надписване на името и назначението на всѣки членъ. Ако се постави ученикътъ, който се занимава съ естествознание, прѣдъ такъвъ моделъ, послѣдниятъ се разглоби и всичко му се покаже по части, той играещецъ ще изучи всичко и ще разбере отъ това строежа на своето собствено тѣло. Подобни наглядни помагала (именно изображения на прѣдмети, които не могатъ се достави) би трѣбвало да се приготвятъ за всичко, що е достойно за изучване, та да се намиратъ въ училището подъ ржка. Наистина за това ще сѫ нуждни извѣстни разноски и трудъ, но затова пъкъ подобна жертва ще бѫде възнаградена съ излишъкъ.

(Изкуственъ скелетъ на човѣшкото тѣло).

Всичко ли може да се прѣдстави на чувствата.

11. Ако нѣкой се съмнѣва, че по тоя начинъ всичко може да се прѣдстави на чувствата, дори духовното и отдаленото (напр. което се намира на небето или въ нѣдрата на земята, или което се намира и става въ задморскитѣ страни), — то нека си спомни, че Богъ е създалъ всичко за хармония, така че висшето може да се прѣдстави чрѣзъ низшето, далечното — чрѣзъ близкото, невидимото — чрѣзъ видимото. Това достатъчно се доказва отъ микромикрокозъма на Флюта[83]) който изкусно рисува прѣдъ очитѣ образуването на вѣтроветѣ, дъжда, гърмотевицата. И такива нѣща безъ съмнѣние ще могатъ да се усъвършенствуватъ.

Що се разбира подъ свѣтлина на вниманието.

12. Толкова за чувственото прѣдставление на прѣдметитѣ. Сега ще говоримъ за свѣтлината, безъ която напусто ще поднасяме прѣдметитѣ прѣдъ очитѣ; Тая свѣтлина на ученето е вниманието, съ чиято сила ученикътъ възприема всичко съ готовъ и така-речи отворенъ разумъ. Защото както въ тъм-

нината и съ затворени очи никой нищо не вижда, даже ако прѣдметъ би билъ доста близо до очитѣ, така всичкитѣ твои думи и показвания не ще зачекнать чувствата на невнимателния слушатель, както това се вижда на тия, които скитащи се далечъ нѣкждѣ съ своитѣ мисли, не забѣлѣзватъ много отъ това, що става въ тѣхно присѫтствие. Слѣдователно, както тоя, който нощѣ иска да покаже нѣщо другиму, е дължень да запали свѣщь и често да я нагажда, за да свѣти ярко: така и учитель, ако иска да просвѣти ученика, окржженъ отъ мрака на незнанието, съ знание за нѣщата, трѣбва да счита за своя първа длъжность да пробужда въ него внимание, за да внимава въ обучението съ отворенъ и жаждещъ за познания умъ. А какъ да става това, ние сме посочили въ основнитѣ положения на XVII глава и въ I проблема на XIX глава.

IV Що значи изискването на методата, прѣдметътъ да се прѣдставя въ ясна свѣтлина.

13. Стига и за свѣтлината: сега ще говоримъ за начина по който прѣдметитѣ да се прѣдставятъ на чувствата ясно, та да остава отъ тѣхъ тройно впечатление. Тоя начинъ твърдѣ удобно можемъ да заемемъ отъ външното зрѣние; ако е нуждно да се разгледа нѣщо добрѣ, трѣбва прѣдметътъ да се постави: 1) прѣдъ очитѣ, 2) не твърдѣ далечъ, но на надлежно разстояние, 3) и при това не на страна, но направо прѣдъ очитѣ, 4) и не така, че лицето на прѣдмета да бжде обърнато на страна или прѣобърнато, но право насрѣща, 5) така че погледътъ да обхване отначало цѣлия прѣдметъ, 6) послѣ да го разглежда отдѣлно по части, 7) и при товъ въ редъ отъ начало до край, 8) като се спира на всѣка часть дотогава, 9) докато всичко се разбере съвършено правилно въ всичкитѣ му различия. Ако се пазятъ точно всички тия условия и наблюдението ще върви правилно; ако не се пази дори едно отъ тѣхъ, наблюдението или е невъзможно или става лошо.

Разяснение на това съ примѣри.

14. Напримѣръ, ако нѣкой иска да прочете изпратеното отъ приятеля му писмо, той е дължень: 1) да го държи прѣдъ очитѣ си (защото какъ ще го чете безъ да го вижда?), 2) да го постави на извѣстно разстояние отъ очитѣ (ако го държи прѣдалечъ отъ

себе си, очитѣ не различаватъ), 3) да го постави направо прѣдъ себе си (което лежи косо, не се вижда ясно) 4) да го държи въ потрѣбното положение (защото кой е въ състояние да чете, ако зематъ да държатъ прѣдъ очитѣ му писмо или книга съ краката нагорѣ или съ опаката страна?) 5) изпърво да се запознае съ писаното въ общи черти, именно: кой пише? кому? откждѣ? кога? (Ако това отпрѣди бжде неизвѣстно, то нѣкои частности въ писмото могатъ да останатъ не тъй ясни), 6) послѣ да прочете всичко останало, безъ да пропусне нищо (инакъ той нѣма да узнае всичко и може да се случи да пропусне главното), 7) да чете въ тоя редъ, въ какъвто частитѣ слѣдватъ една подиръ друга (ако чете съ прѣкжсвания, тукъ една фраза, тамъ друга, той разкжсва и забръква общия смисълъ), 8) да се спира на частитѣ дотогава, докато ги разбере всички (защото ако бързо се прѣлиства цѣлото, лесно се изплъзва отъ вниманието нѣщо полезно), 9) най-сетнѣ, като се е запозналъ съ цѣлото, трѣбва да забѣлѣжи разликата между едното и другото споредъ важностьта.

Деветь правила за изкуството да се обучава въ наукитѣ.

15. Тия наблюдения даватъ на прѣподавателитѣ на наукитѣ слѣднитѣ деветь твърдѣ полезни правила.

Правило I.

1. Ученикътъ трѣбва да се учи на всичко, що трѣбва да знае.

Защото, ако на ученика не се прѣподава онова, що трѣбва да знае, отдѣ ще го знае. Затова нека учителитѣ се пазятъ да не криятъ нѣщо отъ ученицитѣ: било умишлено, както често правятъ нѣкои завистливи и нечестни хора, било поради немарность, както обичатъ да правятъ ония, които се отнасятъ твърдѣ повръхно къмъ своята работа. Тукъ сж потрѣбни прѣданость и усърдие.

Правило II

16. Всичко, що се учи, трѣбва да се прѣподава като нѣщо наистина сжществуваще, което принася извѣстна полза.

Именно така, че ученицитѣ да видятъ въ това, що учатъ, не утопични фантазии и не Платоновски идеи[84]), а нѣща, които наистина ни окржжаватъ, чието истинно познаване принася въ живота сжщинска полза. При такъво условие умътъ ще се стреми по-ревностно къмъ тѣхъ и ще ги различава по-точно.

Правило III. 17. Всичко, що се учи, трѣбва да се учи по прѣки а не по околни пѫтища.

А това ще рече да се гледа право, а не изкриво, когато окото не толкова вижда прѣдметитѣ, колкото се плъзга по тѣхъ, така че тѣ се прѣдставятъ неотчетливо и неясно. И така нека всѣка вещь се прѣдставя прѣдъ учениковитѣ очи въ нейната собствена сѫщность, не украсена съ думи, и прѣносни изрази, подсѣщания и хиперболи; такъво нѣщо е умѣстно, когато искатъ да въздигнатъ или умалятъ, да похвалятъ или да изкажатъ укоръ по поводъ на извѣстно нѣщо, а не при първо запознаване съ прѣдмета; тукъ трѣбва да се пристѫпи направо къмъ прѣдмета.

Правило IV. 18. Всичко, що се учи, трѣбва да се учи така, както си е и както става, т. е. съ посочване причинитѣ.

Познанието е най-добро, когато едно нѣщо се познае, както е; щомъ го познаемъ не такъво, каквото е въ сѫщность, това ще бѫде вече не знание, а заблуждение. Всѣка вещь бива такъва, каквато се е явила тя на свѣта; защото, ако тя стане друга отъ каквато е била, счита се за развалена. Битието на всѣка вещь зависи отъ нейната собствена причина. Затова да се обясни причината на нѣкоя вещь ще рече да се съобщи за нея истинно познание споредъ извѣстното изречение: Да знаешъ — значи да постигнешъ нѣщата по тѣхнитѣ причини; сѫщо: причината е рѫководителка на разума. Слѣдователно най-добрѣ, най-лесно, най-вѣрно се познаватъ нѣщата въ оня редъ, както тѣ сѫ станали: така, ако нѣкой иска да чете, трѣбва да държи буквитѣ въ това положение, както сѫ написани; мѫчно се чете, ако книгата се прѣвърне или обърне. Така сѫщо всичко лесно и трайно се запомнюва, ако една случка прѣдавашъ въ оня редъ, както е станала; захванешъ ли да я разправяшъ въ обърнатъ редъ съ разни прѣкѫсвания, то сигурно ще заблудишъ ученика. Пора и това методата на обучението трѣбва да слѣдва методата на нѣщата: първенъ прѣдидещето, сетнѣ послѣдващето.

Правило V. 19. Всичко, що се прѣдлага на на познанието, първенъ трѣбва да се прѣдлага въ общъ видъ, а послѣ по части.

Причината на това е обяснена въ VI основно положение въ глава XVI. Да прѣдложимъ на познанието прѣдмета въ общи черти ще рече да посочимъ сѫщностьта на цѣлия прѣдметъ и неговитѣ случайни качества. Сѫщностьта се разяснява по въпроситѣ: що? какво? защо? къмъ въпроса: **що?** се отнася именно, родътъ, строежътъ и цѣлта на прѣдмета; къмъ въпроса: **какво?** се отнася формата на прѣдмета или онова нейно свойство, чрѣзъ което той отговаря на своята цѣль; къмъ въпроса: **защо?** се отнася онова, което обусловя прѣдмета, или оная сила, чрѣзъ която той става годенъ за своята цѣль. Напр. ако искамъ да съобщя на ученика общо правилно понятие за човѣка, ще му кажа: човѣкъ е: 1) послѣдно творение на Бога, назначено да владѣе другитѣ, 2) надарено съ свободна воля да избира и върши, що му е угодно, 3) и поради това снабдено съ свѣтлината на разума, за да насочва мѫдро своя изборъ и своята дѣйность. Ето такъво ще бѫде общото понятие за човѣка, но пълно основно, което съдържа въ себе си всичко необходимо. Ако поискатъ да прибавятъ нѣщо случайно, пакъ въ общъ видъ, то може да се отговори на въпроситѣ: отъ кого? откѫдѣ? кога? и т н. Послѣ ще се мине къмъ частитѣ, къмъ тѣлото и душата, и тѣлото ще се разглоби чрѣзъ анатомията на членоветѣ, а душата ще се обясни по ония способности, които тя има, и т. н. Всичко въ надлежния редъ.

Правило VI. 20 Трѣбва да се изучатъ всички части на прѣдмета, дори по-малко значителнитѣ безъ да се изпусне нито една, като се иматъ прѣдъ видъ реда, положението и връзката, която сѫществува между тѣхъ.

Защото всичко има своята цѣль: понѣкога отъ най-незначителната частица зависи силата на по-голѣмитѣ. Напр. въ часовника единъ строшенъ, или изкривенъ, или помръднатъ отъ своето мѣсто зѫбецъ може да спре цѣлия механизъмъ: отнемането на единъ членъ отъ живото тѣло може да струва живота; въ свързаната рѣчь често най-нищожната дума (прѣдлогъ или съюзъ) измѣнява и извръща цѣлия смисълъ. И така навсѣкѫдѣ. Поради това съвършеното знание на нѣкой прѣдметъ се състои въ знаенето на всичкитѣ му части, сѫщностьта и назначението на всѣка часть.

Правило VII. 21. По всичко трѣбва да се обучава послѣдовно: едноврѣменно само по едно.

Както погледътъ не може да обхване, както трѣбва, и наеднажъ два или три прѣдмета, а може да ги види само забъркано и смѫтно, (който чете книга не може да гледа едноврѣменно на двѣ страници, на два реда, макаръ да се допиратъ непосрѣдно единъ до другъ, на двѣ думи, даже на двѣ букви, но само послѣдовно на една слѣдъ друга): така сѫщо и духътъ може да съзерцава само едно нѣщо въ едно и сѫщо врѣме. Поради това трѣбва раздѣлно да се прѣминава отъ единъ прѣдметъ къмъ другъ, за да не се прѣтоварватъ умоветѣ на ученицитѣ.

Правило VIII. 22 На всѣки прѣдметъ трѣбва да се спираме дотогава, докато бѫде разбранъ.

Нищо не се извръшва въ единъ мигъ, защото всичко, що става, става въ движение: а движението се извръшва постъпенно. Поради това трѣбва да се спираме съ ученика при всѣки отдѣлъ на науката, докато не го изучи съвършено и докато не се увѣри въ своето знание. Това се постига чрѣзъ втълпяване, запитаване, повтаряне, докато всичко се утвърди, както посочихме въ X основно положение на XVIII глава.

Правило IX. 23. Разликитѣ на прѣдметитѣ трѣбва да се изтъкнатъ, за да бѫде знанието за всичкитѣ прѣдмети точно.

Дълбокъ смисълъ се крие въ общоизвѣстното изречение. Тоя учи добрѣ, който умѣе да различава добрѣ: Защото многото прѣдмети потискватъ ученика, а тѣхното разнообразие го забръква, ако не се зематъ мѣрки противъ това: въ първия случай редътъ — едно да слѣдва подиръ друго; въ втория — внимателно наблюдаване различията, на всѣкѫдѣ да е ясно, съ какво се отличава една вещь отъ друга. И само това дава отчетливо, ясно, здраво знание, защото разновидността и сѫщността на нѣщата зависи отъ тѣхнитѣ различия, както говорихме за това по-горѣ въ VI основно положение на XVIII глава.

Наукитѣ, които се учатъ въ училището трѣбва да се прѣподаватъ по тая метода.

24. Но понеже не всѣки е способенъ да изпълнява съ такъво изкуство учителската длъжность, необходимо е, всичкитѣ науки, които се минаватъ въ училището, да съгласимъ съ законитѣ на тая метода, та да не можемъ лесно да се отда-

лечаваме отъ цѣлта. Ако тия прѣдписания се установятъ правилно и се пазятъ, ученикътъ изпитва чувство, подобно на чувството на човѣкъ, който, въведенъ въ царски дворецъ, въ едно дадено врѣме съ удоволствие разглежда всичко, що се намира тамъ, — картини, гипсови издѣлия, пердета и всички други украшения; така сѫщо и младежътъ, встѫпилъ на сцената на вселената, ще бѫде въ състояние да проникне съ проницателенъ погледъ въ сѫществующия редъ на нѣщата и слѣдъ това съ отворени очи да върви посрѣдъ творенията на Бога и човѣцитѣ.

Глава двайсеть и първа.

Метода на изкуствата.

Съ изкуствата трѣбва да се аанимаваме повече, отколкото съ наукитѣ.

1. Теорията на прѣдметитѣ е лесна и кратка и доставя само удоволствие, но приложението е трудно и бавно, макаръ и да принася чудна полза, казва Вивесъ. Ако това е така, трѣбва грижливо да разгледаме начина, чрѣзъ който би било лесно да рѫководимъ младежитѣ въ практическото изучване на прѣдметитѣ, което е необходимо за изкуствата.

Три прѣдварителни изисквания на изкуството

2. Изкуството прѣдполага три изисквания: 1. образецъ или оригиналъ, т. е. извѣстна външна форма, чрѣзъ чието наблюдение художникътъ се старае да възпроизведе подобна; 2. материалъ, т. е. това, на което трѣбва да се даде новата форма; 3. орѫдия, съ които се извършва работата.

И толкова изисквания при извършването.

3. Приложението пъкъ на изкуството (като се прѣдполага, че сѫ дадени орѫдията, материалътъ, образецътъ) изисква:

I. 1) правилно употрѣбение,
II. 2) разумно рѫководство и
III. 3) често упражнение.

Съ други думи ученика трѣбва да учимъ първо на това, гдѣ и какъ да употрѣбява всѣко отъ тия срѣдства; второ, да го рѫководимъ при тѣхното употрѣбяване, за да не се забърква въ работата и да се поправя, когато се забърка; най-сетнѣ, да го караме да работи по-

стоянно, докато, вършейки грѣшки и получавайки упжтвания, не се научи да извърши всичко безпогрѣшно, вѣрно и свободно.

XI правила за това. 4. За това трѣбва да се запомнятъ единайсеть правила: шесть относително употрѣбението, три относително ржководството, двѣ относително упражнението.

I. 5. Практическата дѣйность трѣбва да се учи на дѣло.

Майсторитѣ не държатъ своитѣ ученици съ теоретични разсжждения, но направо ги каратъ да работятъ, та занимавайки се съ коване, ваяне, живописъ, танцове и т. н., да се научатъ на всичко това. И въ училищата трѣбва да се учи писането чрѣзъ писане, говора чрѣзъ говорене, пѣнието чрѣзъ пѣене, умозаключението чрѣзъ умозаключаване и т. н., за да бждатъ тѣ наистина само работилници, въ които работата кипи. Само тогава всички изпитватъ на своята собствена успѣшна дѣйность истиностьта на поговорката: не се ли заловишъ — нѣма да се научишъ.

II. 6. За всѣки видъ дѣйность трѣбва да има установена извѣстна форма и норма.

На нея ученикътъ трѣбва да подражава, като се вгледва въ нея и върви тъй да се каже по диритѣ ѝ. Самостойно той още не може да твори нищо, защото не знае, що и какъ да го направи, — слѣдователно необходимо е да му се показва. Жестоко би било наистина да карашъ човѣка да върши това, що ти искашъ, когато той не знае, какво искашъ отъ него; напримѣръ да искашъ да чертае прави линии, прави жгли, правилни кржгове, безъ да си му далъ прѣдварително въ ржцѣтѣ линейка, правожгълникъ, пергелъ, и безъ да си му показалъ тѣхното употрѣбление. Слѣдователно трѣбва да се погрижимъ сериозно, за всичко, що има да се върши въ училището, да има сжщински, вѣрни, прости, удобни за разбиране и подражание формули, или образци и оригинали, били тѣ модели и ескизи, или планове или пробни работи. И само тогава не ще бжде безмислица да изискваме отъ тогова, комуто е дадена свѣтлина, да вижда; отъ тогова, който вече стои на краката си — да ходи; отъ тогова, който умѣе да борави съ инструменти — да работи.

III. 7. Употрѣбението на инструментитѣ трѣбва да се показва повече на дѣло, отколкото съ думи, т. е повече съ примѣри, отколкото съ правила.

Още Квинтилиянъ посочилъ на това, че дълъгъ имжченъ е пжтьтъ чрѣзъ правила, кратъкъ и успѣшенъ чрѣзъ примѣри. Но, уви! колко малко помнятъ това изречение нашитѣ обикновени училища! Съ прѣдписания, съ правила, съ изключения отъ правила, съ ограничение на изключенията тѣ прѣтрупватъ даже новацитѣ въ граматиката до такъва стъпень, че повечето не знаятъ, що вършатъ, и захващатъ не да разбиратъ, а по-скоро да затжпяватъ. А при това ние виждаме, че майсторитѣ не постжпватъ така: тѣ не съобщаватъ на своитѣ новаци ученици толкозъ много правила, но направо ги водятъ въ работилницата, каратъ ги да видятъ работитѣ имъ и слѣдъ това веднага, щомъ само се яви въ тѣхъ желание да имъ подражаватъ (защото човѣкътъ е сжщество наклонно къмъ подражание), даватъ имъ инструменти въ ржцѣтѣ и ги учатъ, какъ трѣбва да се заловятъ за тѣхъ и да боравятъ съ тѣхъ; а при погрѣшкитѣ се спиратъ и ги поправятъ, всѣкога повече съ примѣръ, отколкото съ думи; и практиката показва, че подражанието върви успѣшно. Напълно справедливо е това, що се исказва прѣкрасно съ нѣмската пословица: **Добриятъ образецъ намира добъръ подражатель**. Тукъ може да се отнесе сжщо и извѣстното мѣсто отъ Теренция[85]). „Върви напрѣдъ, азъ ще те послѣдвамъ“. Така, ние виждаме, дѣцата се научватъ да ходятъ, да тичатъ, да говорятъ, да играятъ на разни игри само чрѣзъ подражание, безъ мжчителни правила. Въ сжщность правилата сж търне за ума, тѣ изискватъ внимание и остроумие, а съ примѣри може да се помогне и на най-отчаяния тжпакъ. Само съ правила никой не се е научилъ да владѣе нѣкой езикъ или изкуство, съ практика доста често, и при това безъ всѣкакви правила.

IV. 8. Упражнението трѣбва да се започне съ елементи а не съ завършени работи.

Дюлгеринътъ напримѣръ не учи своя ученикъ веднага да строи кули и крѣпости, но първенъ да държи сѣкирата, да сѣче дървета, да дѣла греди, да пробива дупки, да забива клинове, да сглобява и т. н. Живописецътъ

не дава на новака изведнажъ да рисува човѣшко лице, но го учи да съставя бои, да приготвя четки, да тегли линии, сетнѣ да се опитва въ по-прости рисунки и т. н. Който обучава дѣтето въ изкуството на четенето, той не му дава направо печатанъ текстъ, но елементи отъ букви, първенъ по една буква, послѣ по срички, слѣдъ това думи, най-сетнѣ изречения и т. н. Така и новака въ граматиката първенъ трѣбва да караме да измѣнява отдѣлна дума, сетнѣ да съединява думитѣ по чифтъ, слѣдъ това да съставя едночленни, двучленни и тричленни изречения и само тогава може да се прѣмине къмъ строене периоди, а оттукъ — къмъ пълна рѣчь. Така сѫщо и въ областьта на диалектиката: първенъ ученицитѣ трѣбва да се научатъ да различаватъ прѣдметитѣ и прѣдставленията за прѣдметитѣ по родови и видови различия, сетнѣ да ги разпрѣдѣлятъ по взаимното имъ съотношение (което сѫществява между всичкитѣ прѣдмети поне въ нѣщо), по-нататъкъ да опрѣдѣлятъ и раздѣлятъ понятията, послѣ сравнително да оцѣняватъ нѣщата и прѣдставленията за тѣхъ: що? за какво? защо? е какзано нѣщо, по необходимость ли, или случайно! Само когато ученикътъ навикне на това, може да се прѣмине къмъ съставяне умозаключенията, какъ отъ дадени и допуснати положения се развиватъ други, и най-сетнѣ къмъ разсѫждения или къмъ пълно обработване на теми. Такъвъ сѫщъ начинъ лесно може да се употрѣби и въ риториката. Който отначало извѣстно врѣме се е упражнявалъ въ търсене синоними, нека слѣдъ това се учи да придава епитети къмъ сѫществителни, глаголи, нарѣчия, да ги разяснява съ антитези, всѣкъкъ да описва съ перифрази, собственитѣ изрази да замѣнява съ прѣносни, да разлага изречения, свързани за по-голѣма красота на израза, да прѣработва на разни начини прости изрази въ фигурни, и само когато тия упражнения отиватъ доста успѣшно, може да се пристѫпи къмъ съставяне цѣли рѣчи, но не по-рано. Ако при всѣко изкуство вървимъ така постъпенно, не е възможно да не се направятъ бързи и трайни успѣхи.

Основанието на това е разяснено въ IV основно положение на XVII глава.

v. 9. Първитѣ упражнения на новацитѣ трѣбва да се въртятъ около извѣстенъ материалъ.

Това правило слѣдва отъ IX основно положение, а така сѫщо отъ шестото допълнение къмъ IV основно положение на XVII глава.

Смисъ̀лътъ е тоя, че не бива да отегчаваме ученицитѣ съ нѣща, които сѫ далечъ отъ тѣхната възрасть, отъ тѣхната способность да възприематъ, отъ сѫщинското имъ положение, за да не бѫдатъ принудени да се борятъ съ призраци. На поляшкото дѣте напримѣръ, което се учи да чете и пише букви, нѣма защо да се дава латинска, гръцка, арабска азбука, а трѣбва да му се даде азбуката на майчиния езикъ, за да се отнесе къмъ работата съзнателно. За да разбере дѣтето приложението на диалектичнитѣ правила, трѣбва да се упражнява на примѣри, заети не изъ Вергилия или Цицерона, не изъ богословието, политиката или медицината, а отъ обикновени за него прѣдмети: книги, дрехи, дървета, домъ, училище и т. н. При това тия примѣри, които сѫ били взети за обяснение на първото правило, полезно е да се помнятъ като вече извѣстни, и за всичкитѣ останали случаи. Така въ диалектиката земаме (за примѣръ) „дърво“: показваме рода му, различието му, причинитѣ му, дѣйствията му, подчиненитѣ и съподчиненитѣ му понятия и т. н., правимъ опрѣдѣление и дѣление на понятието и т. н.; понататъкъ посочваме, на колко различни начини можемъ да кажемъ нѣщо за дървото, сетнѣ, какъ чрѣзъ извѣстно умозаключение отъ това, що сме казали вече за дървото, може ди се изведе и докаже друго и т. н. Ако така чрѣзъ единъ, два, три извѣстни примѣра се обяснява приложението на правилата, на дѣтето ще бѫде твърдѣ лесно да върши сѫщото и въ всички други случаи.

VI. 10. Подражанието трѣбва да се държи строго о прѣдписаната форма; по-кѫсно то може да бѫде по-свободно.

Колкото по-близко се държимъ до оригинала при съставянето на единъ новъ прѣдметъ, толкова по-хубаво и поточно се отпечатва неговата форма: както монетитѣ, потиснати съ единъ печатъ напълно сѫ прилични помежду си и на своя печатъ. Сѫщото е и съ книгитѣ, които се печататъ съ металически букви, съ издѣлията отъ восъкъ, гипсъ, метали и т. н. Слѣдователно, доколкото е възможно, и въ

другитѣ работи подражението трѣбва да се държи строго о оригинала, докато ржката, разумътъ, езикътъ заякнатъ и навикнатъ да се движатъ по-свободно и самостойно да творятъ подобно. Напримѣръ ония, които се учатъ на писмо, трѣбва да зематъ тънка и донѣйдѣ прозирна хартия и да я турятъ надъ образеца, който искатъ да подражаватъ: тогава ще имъ бѫде лесно да възпроизведатъ чертитѣ на прозиращитѣ се букви. Или се отпечатватъ образцитѣ на чиста хартия съ нѣкаква блѣдна боя, жълтеникава или канелена, та ученицитѣ, като се водятъ по напечатаното съ писалка, потопена въ мастило, да привикватъ да подражаватъ на сѫщитѣ тия очъртания въ сѫщата имъ форма. Така сѫщо и при упражненията въ стилъ може да се избере каква да е конструкция, фраза, периодъ отъ нѣкой писатель и да се даѣа за съставяне съвършено подобни примѣри. Ако напримѣръ се говори: „dives opum“ (богатъ съ срѣдства), накарваме ученика като подражава да каже; „dives nummorum“ (богатъ съ монети), „dives pecuniae“ (богатъ съ пари), „dives pecoris“ (богатъ съ говеда), „dives vinearum“ (богатъ съ лозя) и т. н.) [86]). Ако Цицеронъ казва: „Eudemus in astrologia judicio doctissimorum hominum, facile primus“ то, като се подражава строго, може да се каже: „Cicero in eloquentia, judicio doctissimorum oratorum, facile primus“ — „Paulus in apostolatu, judicio totius ecclesiae, facile primus“ и т. н. [87]). Така и въ логиката на извѣстната дилема [88]): сега е или день, или нощь: но сега е нощь, слѣдователно не е день — може да се противопоставятъ различни видове прѣки противоположения: „Той е или невѣжъ, или образованъ; но той е невѣжъ, слѣдователно не е образованъ“; Каинъ билъ или благочестивъ, или нечестивъ; но той не билъ благочестивъ, слѣдователно и т. н.

VII 11. Формитѣ, въ които ще се движи работата трѣбва да бѫдатъ по възможность съвършени, та оня, който чрѣзъ подражание, би ги прѣдалъ напълно, да може да се счита съвършенъ въ своето изкуство.

Както никой не може да прокара права линия по крива линейка, тъй и по погрѣшенъ оригиналъ не може да се извърши добра работа. Затова трѣбва да гледаме, за всичкитѣ занятия въ училището, па и въобще въ

живота, да се намиратъ подъ ржка истински, достжпни, прости и лесни за подражаване образци: били тѣ отпечатъци, картини, рисунки, или кратки, ясни, сами по себе разбрани, безусловно вѣрни прѣдписания и правила.

VIII 12. Първиятъ опитъ за подражание трѣбва да бжде по възможность по-точенъ за да не се отбиваме и въ най-малката чърта отъ оригинала.

Разбира се, доколкото е това възможно. Но това е необходимо. Всичко първоначално служи сѣкашъ за основа на послѣидещето; щомъ е то здраво, ще може да се строи здраво на него и останалото: ако се клати, ще се клати и послѣидещето. И както лѣкаритѣ наблюдаватъ, че недостатъцитѣ на първото храносмилане не се отстраняватъ при второто и третото, така и въ която и да е работа първитѣ погрѣшки биватъ врѣдителни и за всичко послѣидещо. Затова музикантътъ Тимотей[39]) изискалъ отъ ученицитѣ, които захващали да учатъ това изкуство при другиго, двойно възнаграждение, като казвалъ, че той трѣбва да работи двойно, понеже щѣлъ да поправи погрѣшкитѣ на първото обучение и едва тогава щѣлъ да обучава, както трѣбва. Поради това трѣбва да се грижимъ ученицитѣ да усвоятъ напълно образцитѣ на своето изкуство, като се опитватъ да подражаватъ точно. Щомъ тѣ надвиятъ тая мъчнотия, останалитѣ ще се отстранятъ отъ само себе: така градътъ, чиито врати сж взети, се намира въ ржцѣтѣ на побѣдителя. Оттукъ слѣдва, че трѣбва да се пазимъ отъ бързане, да не прѣминаваме никога къмъ послѣидещето, докато прѣдидещето не бжде усвоено напълно здраво. Достатъчно бързо върви тоя, който никога не се отбива отъ пжтя. Спирането, което се прави за да се утвърдятъ добрѣ началата, не е задръжване, а прѣкрасно съкращение, за да се надвие послѣидещето лесно, бързо и вѣрно.

IX 3. Погрѣшкитѣ трѣбва да се поправятъ отъ наблюдаващия учитель, но съ забѣлѣжки, именувани у насъ правила и изключения отъ правилата.

Досега ние доказвахме, че въ изкуствата по-добрѣ е да се обучава съ примѣри, отколкото съ правила. Сега ще прибавимъ, че къмъ тѣхъ трѣбва да се присъединятъ прѣдписания и правила за водене на работата и за прѣдпазване отъ погрѣшки, като посочимъ нагледно, кое въ образеца лежи въ скритъ видъ, — именно: отгдѣ трѣбва да захванемъ работата, къмъ що тя трѣбва да се стреми, по кой начинъ трѣбва да се движи и защо всичко трѣбва да бѫде именно така. И само това въ края на краищата може да съобщи здраво знание въ изкуството, надеждность и вѣрность въ подражението.

Тия правила обаче трѣбва да бѫдатъ по възможность кратки и ясни, за да нѣма нужда да се спираме на тѣхъ твърдѣ дълго врѣме и щомъ сѫ усвоени единъ пѫть, да бѫдатъ всѣкога полезни, макаръ и да стане нужда да се оставятъ на страна за нѣкое врѣме; сѫщо както на дѣтето, което току-що се учи да ходи, ходилата принасятъ голѣма полза, но по-сетнѣ не му служатъ за нищо.

x 14. Съвършеното учение на изкуството се състои отъ синтезъ и анализъ [90]).

Синтетическитѣ упражнения трѣбва да вървятъ прѣди аналитическитѣ.

Че синтезътъ трѣбва да прѣобладава тукъ, ние посочихме вече на примѣри, взети отъ природата и механическата дѣйность, въ V основно положение на XVIII глава; а че въ повечето случаи трѣбва да прѣдхождатъ синтетически упражнения, показватъ освѣнъ това и слѣднитѣ точки:

1 1. Всѣкѫдѣ трѣбва да се захваща съ полесното: ние по-лесно разбираме родното, отколкото чуждото.

2 2. Авторитѣ умишлено скриватъ своето изкуство, така че ученицитѣ въ началото едва-едва и даже почти съвсѣмъ не сѫ въ състояние да проникватъ въ неговата тайна; а това тѣ ще могатъ да сторятъ слѣдъ като прѣдварително се упражнятъ вече до нѣкоя стъпень въ най-проститѣ нѣща, които сами изнамиратъ.

3 3. Къмъ каквото прѣдимно се стрѣмишъ, съ него прѣдимно трѣбва и да се занимавашъ. А нашата цѣль е, занимаващитѣ се съ изкуствата да се приучатъ да се стремятъ къмъ нови изнамирания, а не само да се ползуватъ отъ готовитѣ вече. (Ср. забѣлѣзаното за това въ V основно положение на XVIII глава).

Къмъ тѣхъ обачъ трѣбва да се присъединятъ аналитически упражнения.

15. Но изобщо трѣбва да се прибави грижливъ анализъ на чуждитѣ изнамирия и работи. Само оня знае добрѣ своя пѫть, който нѣколко пѫти го е изходилъ насамъ-нататъкъ и знае находящитѣ се на него тукъ и тамъ пѫтища и кръстопѫтища, а така сѫщо и околнитѣ пѫтеки. Освѣнъ това нѣщата се видоизмѣняватъ разнообразно и до нѣкоя стъпень безкрайно, та всичко нито може да се вмѣсти въ извѣстни правила, нито може да го обхване единъ отдѣленъ умъ. Повече глави — повече умъ: но всичко това нѣма да усвоимъ, ако не го изслѣдваме грижливо, не се запознаемъ съ него и не развиемъ навикъ да възпроизвеждаме тъкмо подобно, като му съревнуваме и подражаваме.

Резултатъ отъ казаното.

16. И така ние желаемъ, въ всѣко изкуство за всичко, що трѣбва да се извърши въ него, що обикновено се извършва и може да се извърши, да има оригинали, или образци, пълни и съвършени съ упѫтвания и правила, които разясняватъ, кое какъ е извършено и кое какъ трѣбва да се върши, които рѫководятъ въ опитванията за подражение, които прѣдпазватъ отъ погрѣшки и ги попрявятъ тамъ, гдѣто такива се случатъ. Сетнѣ нека учителитѣ даватъ на ученицитѣ се нови и нови примѣри. Всѣки примѣръ ще трѣбва да се приспособява къмъ оригинала и ученикътъ, като подражава на подобното, длъженъ е да възпроизведе подобно. Най-сетнѣ нека учителитѣ анализиратъ съ ученицитѣ чужди работи (но само на знаменити художници) и ги съпоставятъ съ изученитѣ оригинали и правила: отчасть за да се уясни тѣхното прилагане, отчасть за да се учатъ на изкуството да скриватъ техниката. И само слѣдъ дълги упражнения отъ тоя видъ ученикътъ ще бѫде въ състояние да си състави потрѣбното сѫждение за творенията и тѣхната красота — били тѣ негови или чужди.

XI

17. Тия упражнения трѣбва да се продължаватъ дотогава, докато изкуството не се обърне въ навикъ.

Защото само упражнението въ изкуството може да създаде художникъ.

Глава двадесеть и втора.

Метода на езицитѣ.

Защо и кои езици трѣбва да се учатъ.

1. Езицитѣ се изучватъ не като часть отъ образованието или мждростьта, а като срѣдство да се добие образование и да се съобщава то на другитѣ. Затова трѣбва да се учатъ: не всички езици, което е и невъзможно, сжщо и не много отъ тѣхъ, което е безлезно, защото това отнима много врѣме, потрѣбно за изучаване на нѣщата; но трѣбва да се учатъ само необходимитѣ. А необходими сж: майчиниятъ езикъ за домашна служба, съсѣднитѣ езици за сношаване съ съсѣдитѣ, напримѣръ за поляцитѣ тукъ [91]) такъвъ е нѣмскиятъ, на друго мѣсто такъвъ е маджарскиятъ. влашкиятъ, турскиятъ езици; а за четене книги съ научно съдържание, т. е. изобщо за образованитѣ хора, латинскиятъ, за философитѣ и лѣкаритѣ — грѣцкиятъ и арабскиятъ, за богословитѣ — грѣцкиятъ и еврейскиятъ.

Потрѣбно ли е да се изучавз всѣкі езикъ до пълно съвършенство.

2. Не е потрѣбно да се изучава всѣки езикъ въ цѣлия му обемъ, до пълно съвършенство, а само доколкото е потрѣбенъ. Нѣма напримѣръ нужда да владѣемъ грѣцкия и еврейския езици, като своя майчинъ езикъ, защото нѣма хора, съ които би могли да говоримъ на тия езици; стига да ги изучимъ дотолкова, че да можемъ да четемъ и разберемъ написанитѣ на тия езици книги.

Не бива да се учатъ езицитѣ безъ нѣщата.

3. Изучването на езицитѣ трѣбва да върви ржка за ржка съ изучването на нѣщата, особно въ юношкитѣ години: именно така, че толкова да изучваме нѣщата, колкото и рѣчьта, толкова да развиваме своето разбиране, колкото и своето изказване; защото ние образуваме хора, а не папагали, както се каза въ VI проблема на XIX глава.

Послѣдъци: 1. прѣдметитѣ и езицитѣ могатъ да се учатъ по едни и сжщи книги.

4 Оттукъ слѣдва първо, че думитѣ не бива да се учатъ отдѣлно отъ нѣщата, понеже послѣднитѣ не сжществуватъ отдѣлно, па и не се разбиратъ: но споредъ връзката си се появяватъ тукъ-тамъ, произвождатъ такъво или инакво дѣйствие. Това съображение именно ни накара да издадемъ

Врата на езицитѣ [92]), гдѣто думитѣ, съединени въ изречения, едноврѣменно съ това изказватъ и връзката на нѣщата и (както се мисли] не безъ успѣхъ.

2. Знаенсто на езика въ цѣлия му обемъ не е необходимо за никого.

5. Оттукъ слѣдва, че никой нѣма нужда да знае кой да е езикъ въ цѣлия му обемъ, и смѣшно и наивно би било, ако нѣкой се стреми къмъ това. Защото самъ Цицеронъ не с знаялъ латинския езикъ [въ който той се счита за най-висшъ образецъ) въ цѣлия му обемъ, понеже той признава, че не му били познати техническитѣ изрази на занаятчиитѣ [93]); па и разбира се, защото той никога не е влизалъ въ такива близки сношения съ обущаритѣ, съ кожаритѣ. за да се запознае напълно съ тѣхнитѣ работилници и научи имената на нѣщата, които се срѣщатъ въ тѣхнитѣ занаяти. Па и за какво ли му е трѣбвало всичко това?

По-сетнѣшнитѣ обработвачи на „Вратз на езицитѣ“ (Доцемий, Киперъ и др.) постѫпиха неразумно; затова авторътъ не довърши захванатия отъ него трудъ „Прустътъ на латинския езикъ“.

6 На това не обърнали внимание нѣкои по-сетнѣшни обработвачи на нашата Врата, които захванали да я попълнятъ съ най-рѣдки думи, означаващи недостѫпни прѣдмети за дѣтското схващане. Вратата трѣбва да бѫде врата; това, що лежи задъ нея, трѣбва да се запази за въ бѫдаще, особно онова, което или не се срѣща съвсѣмъ или, ако се срѣща, може да се намѣри въ различнитѣ пособия (вокабуларитѣ, рѣчницитѣ, сборницитѣ и др т.). Поради това азъ и оставихъ незавършена книгата Прустътъ на латинския езикъ, (която бѣхъ захваналъ да съставямъ отъ устарѣли и по-малко употрѣбявани думи).

3. Дѣцата трѣбва да се занимаватъ съ дѣтското; нѣма защо да се ровятъ тѣ въ Цицерона и други автори, додѣто не поотраснатъ.

7. Трето, оттукъ слѣдва: че дѣцата трѣбва да развиватъ както своето разбиране, така и своя говоръ върху онова, що подхожда на дѣтската възрасть, катоостаявтъзапо-зрѣли години свойственото на възрастнитѣ. Напусто би било да се даватъ на дѣцата Цицеронъ и други велики писатели, които разсѫждатъ за-прѣдмети, стоещи вънъ отъ границитѣ на дѣтското разбиране. Защото, ако тѣ не разбиратъ съдържанието, какъ ще постигнатъ изкуството да го изкажатъ съ подходни думи? По-полезно е вмѣсто да се упо-

трѣбява врѣмето за не дотамъ високи прѣдмети, за да се развиватъ постъпенно, както говорътъ, така и разбирането. Природата не прави скокове; не ги прави така сѫщо и изкуството, когато подражава природата. Дѣтето първенъ трѣбва да се учи да ходи, послѣ да играе; първенъ да язди на тояга, послѣ да се пери на гордъ конь; първенъ да бъбри, послѣ да говори; първенъ да говори, послѣ да държи рѣчи. Цицеронъ казва, че той не може да научи да държи рѣчи оня, който още не умѣе да говори. (Циц. За орат. III).

Осемь правила относително изучването ва различнитѣ езици.

8. Що се отнася до полиглотията, т. е. до изучването на различни езици, нашата метода може да го съкрати и облегчи, за което ние даваме осемь правила,

I. 9. Всѣки езикъ трѣбва да се изучава отдѣлно.

Първенъ, разбира се, майчиниятъ езикъ; слѣдъ него тоя, който се употрѣбява намѣсто майчиния езикъ, именно езикътъ на съсѣдитѣ (народнитѣ езици споредъ мене трѣбва да се учатъ прѣди научнитѣ езици): слѣдь това латинскиятъ, най-послѣ гръцкиятъ, еврейскиятъ и т. н. — всѣкога единъ слѣдъ другъ, никога едноврѣменно; инъкъ единътъ ще бърка на другия. Но най-сетнѣ, когато всички езици благодарение на навика се утвърдяватъ, тѣ могатъ съ полза да се съпоставятъ въ сравнителни рѣчници, граматики и т. н.

II. 10. За всѣки езикъ трѣбва да има отредено извѣстно врѣме, за да не правимъ отъ второстъпенното дѣло главно и да не губимъ за думитѣ врѣмето, потрѣбно за изучване прѣдметитѣ. Понеже майчиниятъ езикъ стои въ прѣка връзка съ нѣщата, които постъпенно се разкриватъ прѣдъ познанието, то за него по необходимость сѫ потрѣбни нѣколко години, приблизително отъ осемь до десеть, — слѣдователно цѣлото дѣтство съ часть отъ отрочеството. Слѣдъ това може да се прѣмине къмъ нѣкой другъ живъ езикъ, отъ които всѣки може да се изучи доста добрѣ въ продължение на една година; занятията съ латинския езикъ могатъ да се свършатъ въ двѣ години, съ гръцкия — въ една, съ еврейския — въ половинъ година.

III. 11. Всѣки езикъ трѣбва да се изучва повече чрѣзъ практика, отколкото по правила.

Т. е. по възможность чрѣзъ по-често слушане, четене, прѣпрочитане, прѣписване, устно и писмено подражаване. Ср. казаното въ 1 и 11 положения на прѣдидещата глава.

IV. 12. Привсе това правилата трѣбва да подпомагатъ и да затвърдятъ практиката, както това е изложено въ второто и другитѣ положения на прѣдидещата глава. Това е особно важно въ научнитѣ езици, които по необходимость се черпятъ отъ книгитѣ; но сѫщото е и въ живитѣ езици: защото и италиянскиятъ, и френскиятъ, и нѣмскиятъ, и чешкиятъ, и маджарскиятъ езици могатъ да бѫдатъ подведени подъ правила, както вече и е направено.

V. 13. Правилата на езика трѣбва да иматъ граматически, а не философски характеръ.

Т. е. тѣ не трѣбва да сѫ тънки изслѣдвания за съотношението и произхода на думитѣ, изреченията, съединенията, защо това трѣбва да бѫде така, а не инакъ, но ясно и просто да излагатъ това, което е въ сѫщность и какъ се извършва то. Тънкото разглеждане на причинната връзка, на сходството и несходството, на аналогията и аномалията, които се проявяватъ въ думитѣ и прѣдметитѣ, е работа на философа, а за филолога това е само една спънка.

VI. 14. За норма при излагане правилата на новъ езикъ трѣбва да служи изученията по-рано езикъ, така че само да се посочи разликата между тоя и другия.

Да се повтаря общото на двата езика не само е безполезно, но дори е врѣдно, защото обемътъ, който се показва по-голѣмъ отъ сѫщинския, и по-голѣмото отклонение правятъ на ума мѫчително впечатление; напр. въ гръцката граматика нѣма защо да се повтаря опрѣдѣлението на сѫществителното, глагола, падежа, врѣмената, или нищо ново несъдържащитѣ синтактични правила и д. т., защото се прѣдполага, че тѣ се знаятъ отъ по-рано. Поради това въ нея трѣбва да се помѣсти само онова, съ което гръцкиятъ езикъ отстѫпва отъ употрѣбението на познатия вече латински езикъ. И тогава

гръцката граматика ще може да се изложи на нѣколко листа; и всичко ще бѫде много по ясно, по-лесно, по-точно.

VII. 15. Първитѣ упражнения въ новия езикъ трѣбва да се движатъ въ кржга на познатъ вече материалъ.

Въ такъвъ случай не ще е потрѣбно да устремимъ вниманието си едноврѣменно и на думитѣ и на прѣдметитѣ, и съ това да го разтройваме и ослабваме, а само на думитѣ, за да ги усвоимъ по-скоро и по лесно. Такъвъ материалъ може да се даде било отъ нѣкоя глава изъ катехизиса, било изъ библейската история, било най-сетнѣ що-годѣ друго, доста познато. (Може би ще прилѣгатъ нашето Прѣдверие и на шата Врата; впрочемъ тия книги повече ги бива за заучване наустъ поради краткостьта имъ; а тѣ сѫ полезни за четене и прѣпрочитане, че често се повтарятъ едни и сѫщи думи, които поради това по-яко се усвояватъ отъ разума и паметьта.

VIII. 16. Всички езици могатъ да се изучатъ по една и сѫща метода.

Това се постига именно чрѣзъ практика и съ прибавяне на най-лесни правила, показващи само разликата между познатитѣ езици; слѣдъ това чрѣзъ упражнения на познатъ материалъ и т. н.

За изучване на езицитѣ въ съвършенство.

Нѣма нужда, езицитѣ да се изучватъ, тъй да се каже, въ съвършенство, освѣнъ два; изучването на езицитѣ прѣминава чрѣзъ чегири стѫпала.

17. Въ началото на главата ние споменахме, че не бива съ еднаква точность да се изучаватъ всичкитѣ езици, съ които ще имаме да се занимаваме. Грижливотрѣбва да изучваме само майчиния и латинския езици, за да ги владѣемъ напълно.

Изучването на езицитѣ по такъвъ начинъ може да се раздѣли на четири възрасти:

Първа	възрастье	дѣтската, бъблеща	когато се учатъ да говорятъ	какъ да е
Втора		отроческата, подрастваща,		правилно.
Трета		юношката, цъвтеща,		красиво.
Четв		мѫжката, силна,		енергично.

Защо така?

18. Правилното движение е възможно само посгъпенно; инакъ всичко се смѣсва, забръква, и разбива, както често опитваме това на себе си. По тия четири стѫ-

пала ще може твърдѣ лесно да се водятъ изучващитѣ езицитѣ, ако бѫдатъ съставени рѫководства годни за това: именно, отчасть учебници за ученицитѣ, отчасть рѫководства за учителитѣ, и еднитѣ и другитѣ кратки и методически.

Четири вида учебници за езицитѣ.

19. Учебницитѣ трѣбва да бѫдатъ четири вида споредъ четиритѣ възрасти:

I **Прѣдверие** (Vestibulum)
II **Врата** (Janua)
III **Жилище** (Palatium)
IV **Съкровищница** (Thesaurus)

} на езика (напримѣръ на латинския) съ относещитѣ се тукъ пособия.

I Прѣдверие.

20. **Прѣдверието** трѣбва да съдържа материалъ за дѣтски разговоръ, нѣколко стотинъ думи въ видъ на кратки изречения, съ присъединение къмъ тѣхъ таблицитѣ на склоненията и спреженията.

II Врата.

21. **Вратата** трѣбва да съдържа всички употрѣбителни въ езика думи, около осемь хиляди, въ видъ на кѫси фрази, въ които се говори за прѣдметитѣ въ проста, достѫпна форма. Къмъ това трѣбва да се прибавятъ кѫси и ясни граматически правила, които въ общоразбрано изложение да даватъ правилно (и вѣрно) указание, какъ да се произнасятъ, пишатъ, видоизмѣнятъ и съединятъ думитѣ на дадения езикъ.

III Жилище.

22. **Жилището** трѣбва да съдържа всѣкакъвъ видъ бесѣди за всевъзможни прѣдмети, които бесѣди даватъ богатъ материалъ за всѣкакъвъ видъ изречения и отбрани изрази, за които се забѣлѣзва на полето на книгата, отъ кой писатель сѫ зети; въ заключение трѣбва да се придадатъ още правила, какъ да се видоизмѣняватъ и украсяватъ обращенията и изреченията по хиляди начини.

IV, Съкровищница отъ писатели.

23. **Съкровищница** ще наречемъ самитѣ класически автори, чиито съчинения съдържатъ дълбоки сполучливи мисли за всевъзможни прѣдмети съ прѣдварителни правила за наблюдение и събиране характерни изрази и за точно прѣдаване на идиотизмитѣ (което е особено важно). Отъ тия писатели нѣкои трѣбва да се избератъ за четене въ училището, за други трѣбва да се състави списъкъ, та, ако слѣдъ това нѣкой биималъ врѣме или желание да чете изцѣло писателитѣ по тоя или оня въпросъ, да знае, гдѣ да търси.

Пособия

24. Пособия наричатъ тия книги, които облегчаватъ и правятъ по-плодотворно ползуването отъ учебницитѣ, а именно:

I. Къмъ Прѣдвѣрието се притуря малъкъ рѣчникъ отъ майчинъ на латински и отъ латински на майчинъ езикъ.

II. Къмъ Вратата се притуря етимологически вокабуларъ отъ латински на майчинъ езикъ, който да съдържа разпространението на кореннитѣ думи чрѣзъ производни и сложни и да обяснява тѣхния смисълъ и значение.

III. Къмъ Жилището — фразеологически рѣчникъ; на майчинъ за майчиния, на латински за латинския езикъ (и въ случай на нужда на гръцки за гръцкия езикъ), който да съдържа различнитѣ обрати на рѣчьта, сиионимитѣ, които украсяватъ рѣчьта и описателнитѣ изрази, които се срѣщатъ разхвърлени въ самото Жилище, съ посочване на мѣстата, гдѣто се намиратъ такивато изрази.

IV. На Съкровищницата най-сетнѣ може да се придаде Всеобщъ промитуаръ [94]), който така пълно изчерпва всичкото съдържание на двата езика (на майчиния и латинския, а слѣдъ това на латинския и гръцкия), че да може да се намѣри почти всичко и всичко да върви въ строго паралелно отношение; прѣкиятъ изразъ да се прѣдава съ прѣкъ, прѣносниятъ — съ прѣносенъ, шеговитиятъ — съ шеговитъ, пословицата — съ пословица и т. н. Защото невѣроятно е, езикътъ на кой-да-е народъ да бѫде толкозъ бѣденъ, че да нѣма достатъчно думи, обрати, изречения и изрази, стига тѣ да бѫдатъ разположени въ редъ и пригодени къмъ латинския езикъ или поне да се намиратъ подъ ржка за оня, който умѣе да подражава и да възпроизвожда отъ подобното подобно.

Такъвъ Промитуаръ нѣма, като и зключим ь книгата на полския езуалъ Г. Кнапия.

25. До сега ние нѣмаме такъвъ всеобщъ промитуаръ. Наистина Григорий Кнапий, полски езуитъ, е принесълъ голѣма услуга на своя народъ съ своята „Полско-латино-гръцка Съкровищница“, но се пакъ на неговия трудъ недостигатъ три условия: първо, той не е събралъ всичкитѣ думи и обрати на майчиния езикъ; второ, той не е спазилъ при това оня редъ, за който ние говорихме, за да отговаря една дума

на друга, прѣкото на прѣкото, прѣносното на прѣносното, остарѣлото на остарѣлото (доколкото това е възможно): а тъкмо тогава биха изпъкнали равномѣрно особеността, блѣсъкътъ и пълнотата на двата езика. Той туря при всѣка полска дума и обратъ нѣколко латински, когато пъкъ ние желаемъ, всѣко едно да се прѣдава само съ едно и всичкитѣ хубави обрати на латинския езикъ да се прѣдаватъ и на нашия езикъ; тогава тоя Промитуаръ би служилъ като отлично пособие при прѣвеждане на всевъзможни книги отъ латински на майчинъ езикъ и наопаки. Трето, ние очаквахме отъ Съкровищницата на Кнапия по-голѣма грижливость въ послѣдовното разпрѣдѣляне на фразитѣ: не е трѣбвало да се трупатъ въ такъво безредие, но изпърво трѣбваше да се дадатъ прости, исторически формули за разказване; послѣ по-изразителни за рѣчи; най-послѣ по-възвишени, силни и необикновени за поетически произведения; въ заключение — остарѣли.

26. При все това подробното разяснение на начина за изработване подобенъ Всеобщъ промптуаръ ще отложимъ за друго врѣме, сжщо и за особния начинъ и характеръ за изработване на Прѣдверието, Вратата, Жилището и Съкровищницата — за безпогрѣшно достигане на отбѣлѣзаната отъ насъ цѣль: изучването на езикъ въ съвършенство.

Особното разсжждаване по тия въпроси се отнася вече до специалната уредба на класоветѣ.

Глава двайсеть и трета.

Метода за обучение въ нравстеность.

Всичко прѣдидещо е второстъпенно дѣло, а главното е — нравственостьта и благочестието

1. За по-успѣшното обучаване и изучване на наукитѣ, изкуствата и езицитѣ се каза доста. По това твърдѣ е умѣстно да припомиимъ думитѣ на Сенека (въ 88 писмо): Всичко това ние сме длъжни не само да учимъ, но и да усвоимъ, защото всичко това служи само за подготовка къмъ нѣщо по-голѣмо, и както той казва, това е за насъ само начало, а не истинска работа. А въ що се заключава истинската работа? Изучването на мждростьта, което

ни възвишава и прави мѫжествени и великодушни, т. е. онова, що по-горѣ охарактеризувахме съ думитѣ: нравственость и благочестие, — качества, благодарение на които ние наистина се въздигаме надъ останалитѣ творения и се приближаваме къмъ самия Богъ.

Това трѣба да се обърне въ изкуство.

2. Слѣдователно трѣбва по възможность повече да се грижимъ да се изработи въ съвършенство изкуството за насаждане истинска нравственость и истинско благочестие и да се въведе то въ училищата, за да станатъ тѣ наистина „работилници за хора“, както ги наричатъ.

Шестнайсеть правила за изкуството да се обучава въ нравственость.

3. Изкуството за нравствено образование има шестнайсеть основни правила; отъ тѣхъ първото е:

I. Трѣбва да се всадятъ въ сърдцата на младежитѣ всички добродѣтели безъ изключение.

Ако отъ това, що е честно и нравствено, се извади макаръ що-да-е, ще настане празнина и ще се наруши хармонията.

II. 4. А прѣдимно да се всадятъ основнитѣ или тъй наречените кардинални добродѣтели: **мѫдрость**, **умѣреность**, **мѫжество**, и **спрaведливость**, за да не се въздигне зданието безъ основи и да не се клатятъ на подпоритѣ си, лошо закрѣпенитѣ му части.

III. 5. **Мѫдрость** ще почерпятъ младежитѣ отъ доброто прѣподаване, като познаятъ истинскитѣ различия на нѣщата и като сравняватъ тѣхното достоинство.

Защото вѣрното сѫждение за нѣщата е истинската основа на всѣки добродѣтель. Прѣкрасно говори Вивесъ: Истинската мѫдрость се заключава въ безпогрѣшното сѫждение за нѣщата: за да считаме всѣко нѣщо за такъво, каквото е, за да не тичаме подиръ долното, като подиръ безцѣнно, и да не отхвърляме драгоцѣнното като долно, да не хулимъ достойния за похвала и да не хвалимъ достойния за укоръ. Това е коренътъ на всѣки видъ грѣшки и заблуждения въ човѣшката душа. и нѣма нищо по-гибелно въ човѣшкия животъ отъ онова

изопачение на сѫждението, когато хората цѣнятъ нѣщата не по тѣхното достоинство. Поради това (продължава той) нека всичкиотъ дѣтинство се приучатъ да иматъ за нѣщата правилни сѫждения, които зрѣятъ съ врѣме; нека дѣцата улавятъ правото, избѣгватъ извратеното, за да стане навикътъ да постѫпватъ правилно като тѣхна втора природа и т. н.

IV. 6. На **умѣреность** въ храна и питие, въ сънь и будность, въ работи и игри, въ разговоръ и мълчание трѣбва да учимъ дѣцата прѣзъ всичкото врѣме на възпитанието.

При това всѣкога трѣбва да се напомня на младежитѣ златното правило: Нищо надъ мѣрата, т. е. никога да не се отива до прѣсищане и отвръщане.

V. 7. На **мѫжество** тѣ трѣбва да се научатъ, като побѣждаватъ себе си, т. е. като обуздаватъ желанието да тичатъ или играятъ не въ урочно врѣме, като си сдържатъ нетърпѣнието, негодуването, гнѣва.

Основа на това трѣбва да тури навикътъ да постѫпваме въ всичко обмислено, нищо да не вършимъ подъ влиянието на страстьта или въ порива си. Човѣкътъ е разумно сѫщество; затова той трѣбва да привикне да се води отъ разума, като обмислюва при своитѣ постѫпки, що, защо и какъ въ дадения случай да постѫпи правилно: така че човѣкъ наистина да бѫде господарь на своитѣ дѣйствия. И понеже дѣцата не сѫ способни (поне не всички) всѣкога да се държатъ до такъва стъпень обмислено и разумно, то при обучението имъ въ мѫжество и самовъздържание прѣкрасно срѣдство би било, ако се каратъ да изнълняватъ не своята воля, а волята на другиго като покорно се подчиняватъ въ всѝчко на по-горнитѣ. Онияколитодобрѣдресиратъконе, казва Лактанций[95]) първенъ ги учатъ да се подчинятъ на юздата; слѣдователно който се залавя да възпитава дѣца, първо трѣбва да ги приучи да се покоряватъ на думитѣ. О, каква велика надежда е основана на това — надежда да се докаратъ отново въ по-добро състояние човѣшкитѣ безредици, отъ които е пъленъ свѣтътъ, ако всички

тъкмо отъ деня, когато стжпватъ въ живота, взаимно отстжпятъ единъ на другиго и всички изпълняватъ своитѣ длъжности съ потрѣбното разбиране.

vi. 8. На **справедливость** младежитѣ ще се научатъ, като не оскърбяватъ никого, като отдаватъ всѣкиму, каквото му се пада, като избѣгватъ лъжата и измамата, като се показватъ услужливи и любезни.

Въ това както и въ горѣпоменатото, трѣбва да ги ржководимъ по ония пжтища и начини, които ще бждатъ посочени въ слѣдващитѣ правила.

vii. 9. Видоветѣ на мжжеството сж: честно праводушие и издръжливость въ труда, което е особно необходимо на младежитѣ.

Понеже животътъ ще трѣбва да се прѣкара въ работа и въ сношения съ хора, то трѣбва да научимъ дѣцата да се не боятъ отъ човѣшки лица и да вършатъ всѣка честна работа, за да не станатъ саможиви, мизантропи, тунеядци, безполезенъ товаръ на земята. Добродѣтелта се развива чрѣзъ дѣла, а не чрѣзъ думи.

viii 10. Праводушието се постига чрѣзъ често събиране съ честни хора и чрѣзъ изпълняване прѣдъ тѣхнитѣ очи всезъзможни поржчки.

Аристотель така възпиталъ Александра, че той на двънадесетата си година вече умѣялъ да се отнася съ разни хора, съ царе и съ посланици отъ царе и народи, съ учители и прости хора, съ граждани, съ селяни и занаятчии, и за всѣко зачекнато дѣло е могълъ да прѣдложи разуменъ въпросъ и да даде разуменъ отговоръ. За да се учатъ всички съ успѣхъ да подражаватъ на това, благодарение на нашето всеобхватно възпитание, трѣбва да се съставятъ правила за отнасяне и да се бди, дѣцата да се обръщатъ учтиво и всѣки день да бесѣдуватъ за различни прѣдмети съ учителитѣ, съ другаритѣ, съ родителитѣ, съ слугитѣ и съ други; а слѣдъ това и учителитѣ сж длъжни да обръщатъ внимание на това, щото да умѣятъ да насочатъ въ правия пжть всѣкиго, въ когото забѣлѣжатъ разпуснатость, или необмисленость, или грубость, или дързость.

ix. 11, Младежитѣ ще придобиятъ издръжливость въ труда, ако бждатъ постоянно заети съ нѣщо сериозно или забавително.

За постигане на цѣлта е се едно, какво и защо се върши, доста е да се извърши работата. И въ забавленията може да се научи онова, което ще принесе полза въ сериознитѣ минути на живота, когато врѣмето и обстоятелствата ще изискватъ това. Понеже дѣйствието се учи съ дѣйствие (както видѣхме това на мѣстото му), то и на трудъ хората се учатъ, като се трудятъ, тъй че постоянното (но умѣрено) занятие на ума и тѣлото се обръща въ прилежание и прави празностьта несносна за работния човѣкъ. Ето именно тука се оправдава изречението на Сенека; Благородниятъ умъ се храни съ трудъ.

x. 12. Особно трѣбва да се внушава на дѣцата сродната на справедливостьта добродѣтель, готовность и стремежъ за да услужватъ на други.

Въ нашата покварена природа се гнѣзди единъ омразенъ порокъ — себелюбието, подъ чието влияние всѣки желае, щото хората да се грижатъ изключително за него, и не обръща внимание на онова, що става съ другитѣ. Това именно служи за изворъ на разнообразни неуредици въ човѣшкото общество, защото всѣки се занимава само съ своето благосъстояние, безъ да обръща внимание на общото благо. Поради това трѣбва усърдно да се разкрива прѣдъ младежитѣ истинската цѣль на нашия животъ, именно, че ние сме родени не само за себе, но и за Бога и за ближния т. е. за човѣшкото общество; та, като се възпитаватъ въ това сериозно убѣждение, да навикватъ отъ малки да подражаватъ на Бога, на ангелитѣ, на слънцето и на другитѣ благородни създания, т. е. да се стараятъ съ своитѣ услуги да принесатъ полза, колкото е възможно, на по-голѣмо число хора. Само тогава ще настане пълно блаженство въ общественитѣ и частни работи, когато всички ще умѣятъ и ще искатъ да работятъ за обща полза и всѣкждѣ ще помагатъ единъ другиму. Но ще умѣятъ и ще искатъ само наученитѣ на това.

xi. 13. Наставлението въ добродѣтелта трѣбва да се започва отъ най-ранна възрасть, прѣди порокътъ да е завладѣлъ душата.

Защото ако не засѣешъ полето съ добро сѣме, по него ще израстнатъ трѣви, но какви? Плѣвели и всѣкакъвъ буренъ. Ако ли пъкъ речешъ да го обработишъ, както трѣбва, то работата ще върви по-лесно, и ти ще имашъ повече надежда да очакващъ жетва, когато го посѣешъ и забрàнишъ въ самото начало на пролѣтьта. Много значи навикътъ придобитъ отъ най-ранна младость, защото

дълго врѣме сждината запазва миризмата, съ която е била напълнена изпърво.

хп. 14. На добродѣтели хората се учатъ като постоянно дѣйствуватъ справедливо.

Въ главитѣ XX и XXI ние видѣхме, че това, що трѣбва да се учи, се изучва чрѣзъ познание, а това, що трѣбва са се върши, — чрѣзъ дѣйствие. Слѣдователно както дѣцата се научватъ лесно да тичатъ, тичайки, да говорятъ, говорейки, да пишатъ, пишейки и др. т., така сжщо тѣ се научватъ на покорность, покорявайки се, на въздържание, въздържайки се, на търпѣнис, търпѣйки и др. т., само да има кой да върви напрѣдъ съ дума и примѣръ.

хш 15. Тѣ постоянно трѣбва да гледатъ примѣри отъ редовенъ животъ на родителитѣ, кърмачкитѣ, учителитѣ другаритѣ.

Дѣцата сж като маймунитѣ; тѣ даже безъ всѣко подбуждане обичатъ да подражаватъ всичко, що виждатъ, и доброто и лошото; затова тѣ се навикватъ по-рано да подражаватъ, отколкото да познаватъ. Азъ подразбирамъ при това както живитѣ примѣри, така и заетитѣ изъ историята, но съ прѣдимство живитѣ, защото послѣднитѣ дѣйствуватъ по-прѣко и по-силно. Слѣдователно, ако допуснемъ отъ една страна честни родители, като строги пазители на домашния редъ, отъ друга — избрани учители, прославени съ безукорностьта на своитѣ нрави, ние ще имаме прѣкрасно срѣдство да възпитаваме ученицитѣ въ духа на истински нравственъ животъ.

хіv 16. Но къмъ примѣритѣ трѣбва да се прибавятъ прѣдписания и житейски правила.

За да се поправи, допълни и закрѣпи поражението, (Ср. казаното за това въ деветото правило на XXI глава). Такива прѣдписания за живота лесно могатъ се избра изъ Св. Писание и изреченията на мждрецитѣ. Напримѣръ:

защо и какъ трѣбва да се запазимъ отъ завистьта? съ какво оржжие трѣбва да бранимъ своето сърдце отъ скърбь и всѣкакви човѣшки несгоди? Какъ да се умѣрява радостьта? по какъвъ начинъ да задържимъ гнѣва, да изгонимъ прѣстжпната любовь? и др. п. — разбира се, като се съобразяваме съ възрастьта и общото развитие.

XV 17. Неуморно трѣбва да пазимъ дѣцата отъ сношение съ лоши хора, за да ги прѣдпазимъ отъ зараза.

Злото, благодарение на нашата покварена природа, прихваща по-лесно и се задръжва по-яко. Затова нуждно е всѣкъкъ да се отдалечатъ отъ дѣцата всички поводи къмъ нравствена развала; къмъ такивато спадатъ: лошо другарство, срамотни думи, празни и безсъдържателни книги (примѣритѣ на порока, минатъ ли прѣдъ нашитѣ очи и достигнатъ ли до нашитѣ уши, сж отрова на душата), напоконъ празность, за да не би дѣцата отъ нѣмане що да правятъ, да се научатъ да постжпятъ лошо и да затжпятъ умствено. По-добрѣ е постоянно да ги занимаваме съ сериозни и забавителни прѣмети, само не бива да дозволяваме празностьта.

XVI 18. И понеже ние едва ли можемъ да бждемъ по нѣкой начинъ дотолкова прѣдвидливи, че да не се вмъкне нищо лошо, то безусловно е необходима дисциплина, за да се противостои на злитѣ нрави.

Нашиятъ врагъ сатаната ни дебне не само тогава, когато спимъ, но и тогава, когато сме будни; и въ онова врѣме, когато ние сѣемъ дори сѣмето на духовната нива, той се вмѣсва и разсѣйва посрѣдъ тѣхъ своитѣ плѣвели, па напоконъ и самата наша покварена природа се издава ту тукъ, ту тамъ, така че безусловно необходимо е съ сила да се противодѣйствува на злото. А да се противодѣйусвува на злото може съ дисциплина, т е. съ строги мъмрения и изисквания, съ думи и удари, наспроти както го изисква работата; но всѣкога веднага слѣдъ простъпката, за да се задуши зрѣещия порокъ въ самия зародишъ, или още подобрѣ, ако е възможно, да се изкара направо съ корена. Слѣдователно въ училищата трѣбва да царува

дисциплина не толкова поради наукитѣ (които при правилна метода съставятъ за човѣшкия духъ залъгване и уовлетворение), колкото заради нравитѣ.

Прочее за дисциплината ще говоримъ по-сетнѣ въ XXVI глава.

Глава двайсеть и четвърта.

Метода за внушаване благочестие.

Възможно ли е изучването на благочестието да се подчини на изкуствена метода?

1. Макаръ **благочестието** — даръ Божий, и да се изпраща отъ небето подъ ржководството и наставлението на Св. Духъ, но прѣдъ видъ на това, че Св. Духъ дѣйствува съ обикновени срѣдства чрѣзъ обикновени посрѣдници и за това Си избира за служители родителитѣ, учителитѣ, служителитѣ на църквата, та, трудейки се, да насаждатъ и поливатъ нивата на рая (1 Кор. III, 6, слѣд.), нашълно естествено е за послѣднитѣ да знаятъ, въ що се състоятъ тѣхнитѣ длъжности.

Що трѣбва да се разбира пндъ импто благочестме?

2. По-прѣди посочихме какво споредъ нашето мнѣние спада въ понятието благочестие, именно нашето сърдце (слѣдъ усвояване вѣрни мисли за прѣдмета на вѣрата и религията) да разумѣе да търси Бога всѣкждѣ (когото Св. Писание нарича Съкровенъ — Ис. 45, 15, Невидимъ царь — Евр. 11, 27, т. е такъвъ, който се е облѣкълъ съ покрова на своитѣ творения и, присжтствувайки невидимо въ всичко видимо, управлява невидимо всичко); да Го намира навсѣкждѣ и да слѣдва подирѣ Му, всѣкждѣ да Го достига и да се радва за Него.

Три условия 1, 2 и 3.

Първото се достига съ разума, второто — съ волята; третото — съ радостьта на съзнанието.

Значението му.

3. Ние търсимъ **Бога**, като забѣлѣзваме въ гсичко сътворено дири на Божеството. Ние слѣдимъ **Бога**, като се оставяме въ всичко всецѣло на Неговата воля, както въ нашитѣ постжпки, така и въ прѣнасянето на онова което ще Му е угодно да ни изпрати. Ние се радваае на **Господа**, като намираме въ Неговата любовь и милосърдие такъвъ великъ покой, че за насъ нѣма нищо по-желателно

на земята и на небето отъ самия Богъ, нѣма нищо по-приятно отъ мисъльта за Него, нищо по сладко отъ Неговата слава, така че нашето сърдце се топи отъ Неговата любовь.

Три извора и три начина да се черпи оттукъ.

4. Такъво душевно настроение ние черпимъ изъ три извора и три начина или чрѣзъ три стжпала.

Тия три извора сж Словото Божие, което се проявява въ творението, въ Писанието, въ насъ.

5. За извори служатъ: **Св. Писание, свѣтътъ, ние самитѣ**. Въ първия случай — **думитѣ**, въ втория — **творенията**, въ третия — **инстинктътъ**. Че отъ Св. Писание черпимъ познание и любовь къмъ Бога, е вънъ отъ всѣко съмнѣние; че чрѣзъ свѣта и чрѣзъ мждро разглеждане въ него чуднитѣ Божии творения се проникваме отъ чувство на благочестие, за това сж свидѣтели самитѣ езичници, които чрѣзъ просто разглеждане на свѣта сж дохождали до почитане на Божествения Промисълъ. Това става явно отъ примѣра на Сократа, Платона, Епиктета [96]), Сенека и други, макаръ това чувство на любовь да е било несъвършено и да се отбивало отъ цѣльта у хора, които не сж били ржководени отъ особно Божествено откровение. Но че ония, които се грижатъ да черпятъ познание за Бога изъ Словото и Неговитѣ творения, се проникватъ отъ пламенна любовь къмъ Него, това показва примѣрътъ на Иова, Илия, Давида и други благочестиви мжже. А къмъ сжщото ни докарва съзерцанието на особния Божи Промисълъ за самитѣ насъ (какъ Той чудно ни є създалъ, ни е хранилъ досега и ни управлява, както свидѣтелствува за себе си Давидъ (въ псал 139) и Иовъ (въ глава 10].

Три начина за черпене изъ тия извори.

6. Три сж начинитѣ за черпене благочестие изъ тия извори: размишлението, молитвата, изкушението. Тия три дѣла, казалъ д-ръ Лютеръ, образуватъ богослова; но и християнина изобщо могатъ да възпитатъ само тия три дѣла.

I Размишление.

7. Размишлението е често, внимателно, благоговѣйно съзерцание на творенията, думитѣ и благодѣянията Божии: именно какъ всичко произхожда само по Божия милость (дѣйствуваща или пропущаща) и по какви чудни пжтища достигатъ своята цѣль всички рѣшения на Божествената воля.

2. Молитва. 8. Молитвата е чисто и донѣйдѣ непрѣкжснато възпитание къмъ Бога и позивъ къмъ Неговото милосърдие, за да ни пази и ржководи съ Своя Духъ.

3. Изкушение. 9. Напоконъ изкушението е често повтаряща се изпитня на нашето напрѣдване въ благочестието, било чрѣзъ самитѣ насъ, било чрѣзъ други; тукъ спадатъ човѣшкитѣ, дяволскитѣ и Божиитѣ изкушения, всѣко по своему. Първо, човѣкъ трѣбва често да изпитва себе си, твърдъ ли е, въ вѣрата (II Кор. 13, 5) и доволно усрѣдно изпълнява Божията воля; второ, ние сме длъжни да се подлагаме на изпитни отъ страна на хората, приятелитѣ и враговетѣ. Това става когато богобоязливи хора, които стоятъ на власть като наблюдаватъ будно и като ни изпитватъ явно или тайно, поискатъ да се увѣрятъ, доколко сме се усъвършенствували; или когато Богъ повдига противъ насъ неприятеля, за да ни научи да прибѣгваме къмъ Бога и да ни покаже, доколко е силна нашата вѣра. Напоконъ, Богъ изпраща понѣкога и самия сатана, или Самъ се опълчава противъ човѣка, за да излѣзе на явѣ вжтрѣшностьта на сърдцето му. Слѣдователно всичко това ще трѣбва да се внуши на християнскитѣ юноши, за да се приучатъ всички, поради всичко, що е, що се случва и що може да бжде, да въздигнатъ своя духъ къмъ Оногова, Който е Пръвъ и Послѣденъ отъ всички и само въ Него да търсятъ успокоение за душата си.

Метода за внушаване благочестие, изложена въ XXI правила. 10. Особната метода за това, която се излага въ XXI правила, се състои въ слѣдното.

1. Грижата за внушаване благочестие трѣбва да започва отъ ранното дѣтство.

Колкото е полезно да не се отлага нѣщо, толкова е опасно, ако се отлага. Самиятъ разумъ посочва, че попървото трѣбва да се върши по-рано, а по-важното съ поголѣмо усърдие. А що може да бжде по-първо или по-важно отъ благочестието, безъ което всѣко друго упражнение е малко полезно, когато само то има обѣщанието на сегашния и бждещия животъ? (I Тим. 4, 8). Това е и **едното потрѣбно** (Лук. 10, 42) — търсене царството Божие; който се стреми къмъ това, нему

всичко останало ще му се притури. (Мат. 6, 33). А да се отлага е опасно за това, че ако не се нахрани нѣжният умъ на дѣтето съ любовь къмъ Бога, то подъ влиянието на живота, прѣкаранъ извѣстно врѣме безъ внимание къмъ Божеството, лесно се вмъква скритото неуважение къмъ Божеството и отчуждаване отъ Него, което отпослѣ се изкоренява съ голѣмъ трудъ, а у нѣкои така си и остава за винаги. Поради това пророкътъ, като тжжи за ужасния потокъ отъ безбожие въ своя народъ, казва: Кого иска Той да учи на знание? и кого да вразуми съ проповѣдь? отбититѣ отъ гръдното млѣко, отлжченитѣ отъ цицитѣ на майката ли(Ис. 28, 9), т. е. дѣцата? За другитѣ говори други пророкъ: Могатъ ли тѣ да вършатъ добро, като сж навикнали да правятъ зло? (Иер. 13, 23).

II. 11. И така, щомъ дѣцата почнатъ да владѣятъ очитѣ си, езика, ржцѣтѣ, нозѣтѣ, трѣбва да се научатъ да гледатъ на небето, да дигатъ ржцѣ нагорѣ, да зоватъ Бога и Христа, да прѣкланятъ колѣне прѣдъ Невидимото Величие и да Го почитатъ.

Дѣцата сж много по-възприемчиви къмъ всичко това, отколкото си въобразяватъ хората, които не обръщатъ внимание колко ни е необходимо да се откжснемъ отъ сатаната, отъ свѣта, отъ сами себе, и затова твърдѣ нехайно се отнасятъ къмъ толкова важното дѣло. Нека ония, въ които дѣйностьта на разума е още слаба, първенъ и да не разбиратъ какво значи всичко това; стига само да знаятъ, че това трѣбна да се върши, — а тукъ главното е. да научатъ това сами чрѣзъ навикъ. Защото когато тѣ на дѣло научатъ напълно това, що трѣбва да правятъ, — слѣдващето ще имъ се присади по-лесно, и тѣ ще почнатъ да разбиратъ, какво се прави, за какво се прави какъ се прави правилно.

Господъ заповѣдалъ въ закона да Му се посвещаватъ всички първенци: а защо не първенцитѣ на нашето мислене и бъблене, на нашитѣ движения и дѣйствия?

III. 12. Когàто дѣцата споредъ възрастьта симогатъ вече да се наставляватъ, трѣбва прѣди всичко да имъ се внуши, че ние сжще-

ствуваме тукъ не заради тоя животъ, но се стремимъ къмъ вѣчностьта, че тукъ е самопрѣходъ, въ който като се приготвимъ както трѣбва, достойно да стѫпимъ въ вѣчнитѣ жилища.

Това лесно може да се докаже съ всѣкидневнитѣ примѣри на ония хора, които се грабятъ отъ смъртьта и прѣселватъ въ другия животъ: младенци, отроци, юноши, стари. Често трѣбва да имъ се напомня и това, за да размишляватъ, че никой не може да си основе тукъ едно трайно убѣжище.

IV. 13. Поради това трѣбва често да имъ се напомня, че, като живѣемъ тукъ, трѣбва да се грижимъ главно за това, да се приготвимъ добрѣ за бѫдещия животъ.

Инакъ би било глупаво да се занимаваме съ онова, което скоро ще трѣбва да напуснемъ, и да занемаримъ онова, което ще ни приружава въ самата вѣчность.

V 14. Слѣдъ това трѣбва да ги научимъ, че хората оттукъ отиватъ къмъ двоякъ животъ: блаженъ, въ единение съ Бога, и мѫченъ въ ада; и единътъ и другиятъ сѫ вѣчни.

Да се посочи на примѣра съ Лазара и богатия, душата на първия е била отнесена отъ ангелитѣ на небето, душата на втория — отъ дяволитѣ въ ада.

VI. 15. Че блажени и три пѫти блажени сѫ ония. които уреждатъ живота си така, че се намиратъ достойни да се възнесатъ къмъ Бога.

Защото вънъ отъ Бога, изворътъ на свѣтлината и живота, е мракъ, ужасъ, мѫчение, вѣчна смъртъ даже безъ смъртъ; така че по-добро би било да се не раждаха ония, които отстѫпватъ отъ Бога и се хвърлятъ въ пропастьта на вѣчното загинване.

VII. 16. А къмъ Бога се възнасятъ всички ония, които и тукъ живѣятъ въ единение съ Бога.

(Като Еноха и Илия. двамата още приживѣ; други — слѣдъ смъртьта. Бит. 5, 24 и д. п.)

VIII 17. А въ единение съ Бога живѣятъ ония, които Го иматъ прѣдъ очитѣ си, боятъ се отъ Него и изпълняватъ Неговитѣ заповѣди.

Това всичко е въ човѣка, казва Еккл. 12, 13; това е оная сѫщность, за която Христосъ казва: едно е потрѣбно (Лук. 10, 42), Всички християни трѣбва да се научатъ всѣкога да иматъ това на устата си и въ сърцето си, за да не потънатъ повече заедно съ Марта въ грижитѣ на тукашния животъ.

IX. 18. Слѣдователно дѣцата трѣбва да се приучатъ да относятъ прѣко или непрѣко къмъ Бога всичко, що виждатъ, слушатъ, осѣщатъ, правятъ и търпятъ тукъ.

Нека пояснимъ това съ примѣръ. Хората, които се посѣтяватъ на научни занятия и съзерцателенъ животъ, трѣбва да се прѣдадатъ нему, за да съзерцаватъ разлѣтата навсѣкѫдѣ сила прѣмѫдрость и слабость Божия, а чрѣзъ това пламнуватъ отъ любовь къмъ Бога и чрѣзъ тая любовь се по-силно и по-силно се прилѣпятъ къмъ Него, така че да не бѫдатъ откѫснати отъ Него на вѣки. Хората, които се занимаватъ съ практическа работа, земледѣлие, занаяти и др. п., изкарватъ хлѣба си и другитѣ жизнени срѣдства, за да могатъ да живѣятъ прилично: приличният животъ е необходимъ за тѣхъ, за да служатъ Богу съ спокойна и весела мисъль, да Му угаждашъ съ това служене и, угаждайки, да бѫдатъ съ Него въ вѣчно общение. Хората, които прѣслѣдватъ други цѣли съ своитѣ дѣла, отдалечаватъ се отъ Божието прѣдначертание и отъ Самаго Бога.

X. 19. Дѣцата трѣбва отъ най-първитѣ години на живота да навикватъ да се занимаватъ изключителносъ това, което довежда прѣко къмъ Бога, съ четене Св. Писание, съ упражнения въ Богопочитание и съ външни добри дѣла.

Четението на Св. Писание пробужда и поддържа възпоминанието за Бога; упражнението въ Богопочитание приближава Бога къмъ човѣка и Го съединява съ него; добритѣ дѣла заякчаватъ тоя съюзъ, защото тѣ показватъ, че ние наистина ходимъ по Божия законъ. Тия три качества трѣбва сериозно да се внушатъ на всички ученици на благочестието (въ тѣхното число спада всичкото посветено Богу християнско юношество чрѣзъ кръщението).

XI. 20, Съобразно съ това Св. Писание трѣбва да бѫде алфа и омега за християнскитѣ училища.

Думитѣ на Хиперия: Богословътъ ,трѣбва да се роди въ Писанието е развилъ, както виждаме, много но-подробно апостолъ Петръ, като казва че синоветѣ Божии се раждатъ отъ немлѣно сѣме, словото Божие, което живѣе и прѣбива во вѣки (1 Петръ 1, 23), Поради това нека въ християнскитѣ училище земе главно мѣсто прѣдъ всички книги, книгата Божия, така че по примѣра на Тимотея всички, всички, всички християнски юноши, отъ дѣтство обучени въ Свещеното Писание, да бѫдатъ наставени къмъ блаженство (2 Тим. 3, 15) и възпитани въ думитѣ на вѣрата (1 Тим. 4, 6). Прѣкрасно се изказалъ по тоя поводъ на своето врѣме Еразмъ[97]) въ своя Параклезисъ, т. е. Насърчение къмъ изучване християнската философия. Св. Писание, казва той, еднакво е пригодно за всички, то слиза къмъ малкитѣ и се притъкмява къмъ тѣхнитѣ понятия, хранейки ги съ гръдно млѣко, стопляйки, поддържайки тѣхнитѣ сили и вършейки всичко, до като ние не възмѫжеемъ въ Христа. Но, ако е го силитѣ на малкитѣ, отъ друга страна то съставя прѣдметъ на очудване за голѣмитѣ: за малкитѣ то е малко, за голѣмитѣ то е повече отъ всичко велико. То не отхвърля никаква възрасть, никакъвъ родъ, никакво положение, никакво състояние. Слънцето не е до такъва стъпень общо и отворено за всички, както учението Христово. То рѣшително не отстранява никого отъ себеси, като изключимъ онния, които сами се отмѣтатъ отъ него, като сами се отказватъ отъ него, като сами се отказватъ отъ щастието и др. п. Послѣ прибавя: О! да бѣше то прѣведено на всички езици на всичкитѣ народи, за да можеха да го четагъи изучатъ не само шотландцитѣ и ирландцитѣ, но даже турцитѣ и сарацанитѣ! Нека мнозина да се насмиватъ надъ него; затова пъкъ нѣкои ще бѫдатъ привлечени отъ него. О! ако селянинътъ изпѣваше нѣщо изъ него, като ходи слѣдъ своя плугъ; о ако тъкачътъ изпѣваше що-годѣ отъ тукъ въ тактъ, когато ра-

боти, о, ако пѫтникътъ усладяваше мѫчнотиитѣ на пѫтя съ разкази отъ такъвъ видъ! О, ако бѣха земани отъ тукъ всички разговори на християнитѣ! Ние изобщо сме такива, каквито сѫ всѣки-дневнитѣ наши разговори. Нека всѣки постигне това, що може! Който е останалъ на задъ, нека не завижда на оногова, който е напрѣдъ; който е напрѣдъ, той нека вика слѣдъ себе си слѣдващия, а не да го прѣзира. Защо ограничаваме само за малцина призванието, което е общо за всички? И къмъ края казва: И така всички ония, които при кръщението сѫ се клели съ думитѣ на Христа (ако само сѫ се клели отъ душа) нека веднага се посветятъ въ ученията Христови на рѫцѣтѣ на родителитѣ и посрѣдъ милванията на своитѣ дойки. Защото по-дълбоко отъ всичко прониква и по-яко отъ всичко се държи онова, което отъ самото начало впива въ себе си още новиятъ сѫдъ на духа. Христосъ нека бѫде първото бъбление, по Неговитѣ евангелия нека се развива първото дѣтство; за Него трѣбва да се разказва така — азъ особно желая това, че дѣцата да го обикнатъ. Въ такива занятия тѣ трѣбва да прѣкарватъ врѣмето послѣ, докато отраснатъ незабѣлѣзано силни мѫже въ Христа. Щастливъе оня, когото смъртьта завари въ подобни занятия. И така нека всички жаднѣемъ отъ все сърце за това знание, нека го постигаме, нека постоянно прѣкарваме въ него, нека го цѣлуваме, най-сетнѣ нека умираме въ него, нека се прѣвръщаме въ него, понеже нравитѣ прѣминаватъ въ занятия и др, т. Сѫщиятъ пакъ Еразмъ казва въ съкратеното богословие: По моето мнѣние би било твърдѣ разумно, божественитѣ книги да се изучатъ дума по дума, даже и безъ да ги разбираме, както казва Августинъ и пр. Изобщо не имената на Плавта, Теренция, Овидия, Аристотеля трѣбва да звучатъ въ християнскитѣ училища, а имената на Моисея. Давида, Христа; трѣбва да се изнамѣри начинъ, какъ да се направи

Библията толкова позната на посветеното Богу юношество (а всичкитѣ дѣца на християнитѣ сж свети — 1 Кор. 7, 14), както е азбуката. Защото както всѣка дума се образува отъ звукове и чърти така сжщо елементитѣ на Св. Писание се образува всичлото здание на религията и благочнстието.

XII. 21. Всичко, що се учи изъ Писането, трѣбва да се отнесе къмъ вѣрата, любовьта и надеждата.

Защото това сж ония три главни отдѣла, въ които може да се отнесе всичко, що Богъ е благоволилъ да ни открие въ Своето слово. Защото Той едно ни открива, за да го знаемъ; друго ни заповѣдва, за да го изпълняваме; трето ни обѣщава, за да го очакваме отъ Неговата благость въ сегашния и бждещия животъ.

И въ всичкото Писание нѣма нищо, което да не се отнася къмъ единъ отъ тия отдѣли; и всички сж длъжни да се научатъ да разбератъ това, за да умѣятъ да боравятъ разумно съ божественитѣ пророчества.

XIII. 22. На вѣра, любовь и надежда трѣбва да се учимъ, за да ги прилагаме въ живота.

Ако искаме да имаме истински християни, трѣбва отъ самото начало да подготвяме практически християни, а не само теоретически. Религията е нѣщо живо, а не призрачно; слѣдователно тя трѣбва да изкаже своята животна сила чрѣзъ дѣйность сжщо така, както скоро израства живото сѣме, хвърлено въ добра почва. Затова Писането изисква сжщинска вѣра, (Гал. 5, 6), нарича вѣрата безъ дѣла мрътва вѣра (Иоак. 2, 20), изисква сжщо жива надежда (I Петр. 1,3). Затова въ законг често се чува гласътъ, че Божественото откровение е дадено, за да постжпяме съгласно съ него. И Христосъ казва: Ако знаете това, блажени сте, когато го изпълнявате (Иоан. 13, 17).

XIV. 23. Дѣцата (и всички) се научватъ най-добрѣ на вѣра, любовь и надежда за прилагане въ живота, като се учатъ да вѣрватъ твърдо въ всичко, що открива Богъ, да изпъл-

нятъ, що Той заповѣдва, да се надѣватъ на онова, що Той обѣщава.

Това трѣбва да се забѣлѣзва и неуморно да се внушава на юношитѣ, та, ако желаятъ, Божието слово да стане за тѣхъ изворъ на блаженство, да донасятъ покорно и прѣдано сърце, готово всѣкога и всѣкждѣ въ всичко да се подчинява Богу, па даже, което наистина се подчинява Нему. Защото както слънцето не освѣтява нищо съ своята свѣтлина за оногова, който не иска да отвори очи, и както прѣдложенитѣ ястия не насищатъ тогова, който се отказва да яде: така и дарената на умоветѣ божествена свѣтлина, заповѣдитѣ, дадени за нашитѣ дѣйствия, и обѣщаното на богоязливитѣ хора блаженство — всичко ще бжде напусто, ако не поискаме да приемемъ това съ готова вѣра, съ гореща любовь, и съ твърда надежда. Така Аврамъ, бащата на вѣрующитѣ, вѣрвалъ даже невѣроятното за разума, като се осланялъ на Божитѣ думи; като се покорявалъ на Божитѣ заповѣди, той изпълнявалъ и най-трудното за плътьта (напр. напусналъ отечеството, искалъ да заколи сина си и др. т.) и се надѣвалъ тамъ, гдѣто нѣмало на що да се надѣва, като вѣрвалъ на Божитѣ обѣщания. И тая вѣра, жива и истинска, му е била присмѣтната като праведность. А за да могатъ всички ония, които се прѣдаватъ на Бога, да изпитатъ това на себе си и постоянно да го наблюдаватъ за това трѣбва да получатъ потрѣбното ржководство.

XV. 24. Всичко, което се прѣподава на християнското юношество слѣдъ Св. Писание (науки, изкуства, езици и пр.), трѣбва да се прѣподава като подчинено на Писанието, така че навсѣкждѣ да се забѣлѣзва и да бжде напълно ясно, че всичко, що не стои въ съотношение къмъ Бога и бждещия животъ, е празенъ призракъ.

1 Старитѣ хвалятъ Сократа затова, че той докаралъ философията изъ сферата на празнитѣ и ухитренитѣ умозрѣния въ областьта на нравственостьта; и

2 Апостолитѣ изповѣдватъ, че привикватъ християнитѣ отъ ухитренитѣ тълкувания на закона къмъ сладката Христова любовь (I Тим. 1. 5, 6, 7 и т. н.);

з така и нѣкои съврѣменни благочестиви богослови, като зарѣзали заплетенитѣ спорове, които поскоро разрушаватъ, нежели съжиждатъ църквата, заловили сж се да се грижатъ за съвѣстьта и дѣйностьта. О, нека се смили надъ насъ Господъ Богъ и ни даде да намѣримъ общъ начинъ и пжть, който би ни научилъ всичко, що занимава човѣшкия умъ, освѣнъ Бога, да отнасяме къмъ Бога и всички вълнения на тоя животъ, въ който е забъркань и потъналъ свѣтътътъ, да отнесемъ къмъ занятието съ небесния животъ. Това би било наистина единъ видъ свещена стълба, по която съ помощьта на всичко, що сжществува и става, нашиятъ духъ би могълъ безпрѣчно да се въздигне къмъ оня високъ и вѣченъ властитель на всички, къмъ извора на истинското блаженство.

XVI 25. Всички трѣбва да се учатъ да изпълняватъ по най-усърденъ начинъ външното и вжтрѣшното богопочитание, за да не охладне вжтрѣшното безъ външното, а външното безъ вжтрѣшното да не се изроди въ лицемѣрие.

Външното богопочитание се състои въ бесѣда за Бога, въ проповѣдь и слушане Неговото слово, въ пѣене хвалебни духовни пѣсни, въ приемане таинствата и другитѣ свещени обреди, общи и частни. Вжтрѣшното богопочитание се заключава въ постоянна мисъль за Божието присжтствие, въ страхъ и любовь къмъ Бога, въ самоотричане и прѣдаване въ Божиитѣ ржцѣ, т, е. въ пълна готовность да изпълняваме и да търпимъ всичко, що е угодно Богу. Едното съ другото трѣбва да съединяваме, а не да раздѣляме: не само защото прилича да прославяме Бога въ нашитѣ тѣла и въ нашитѣ души, които сж Божии (I Кор. 6, 20), но и защото не може да се раздѣли едното отъ другото безъ опасность. Външнитѣ обреди безъ вжтрѣшна правда, разбира се. сж омразни на Бога: Кой изисква отъ васъ (да тъпчите Моитѣ дворове) и т. н. (Ис. 2, 12 и др.); защото Богъ е духъ, и които Му се поклонятъ, длъжни сж да се поклонятъ въ духъ и истина (Иоан. 4, 24). Но отъ друга страна, понеже ние се състоимъ не само отъ

духъ, но така сѫщо отъ тѣло и чувство, то потрѣбно е нашитѣ чувства да се възбуждатъ многочесто външно, за да извършатъ онова, що трѣбва да става вѫтрѣ въ духъ и истина. И затова, макаръ Богъ да прѣдпочита вѫтрѣшното, пакъ заедно съ него е наредилъ и външното богопочитание и изисква да се пази то. Самъ Христосъ, макаръ и да освободилъ служенето Богу въ Новия Завѣтъ отъ обреди и училъ, че Богу трѣбва да служимъ въ духъ и истина, се пакъ се е молилъ на Отца съ прѣклонена глава, и моленето Му се продължавало цѣли нощи; Той посѣщавалъ свещенитѣ събрания, слушалъ и питалъ учителитѣ на закона, проповѣдвалъ Божието слово, пѣялъ свещени пѣсни и т. н. Нека като възпитаваме дѣцата въ благочестие, да ги възпитаваме въ сѫвършенствои отъ външна и отъ вѫтрѣшна страна, за да не образуваме било лицемѣри, повръхни, лъжливи, показни, мними почитатели, на Бога било мечтатели, които се опиватъ съ свои мечтания и съ прѣзрѣние къмъ външното богопочитание, които нарушаватъ реда и църковното украшение, било най-сетнѣ хладни хора, въ които външното не служи за побуждение на вѫтрѣшното, а вѫтрѣшното не дава никакъвъ животъ на външното.

XVII. 26. Дѣцата трѣбва прилежно да се приучатъ къмъ външнитѣ, отъ Бога заповѣдани, дѣла, за да знаятъ, че истинското християнство се състои въ проявяване на вѣрата чрѣзъ дѣла.

Такива дѣла сѫ постояннитѣ упражнения въ умѣреность, справедливость, състрадание, търпение. Защото, ако нашата вѣра не принася такива плодове, тя е мрътва (Иак. 2); а вѣрата трѣбва да е жива, за да бѫде способна да ни заведе къмъ вѣчно блаженство.

XVIII. 27. Дѣцата трѣбва да се учатъ да различаватъ точно крайнитѣ цѣли на благодѣянията и сѫда Божии, за да могатъ да се ползуватъ отъ всичко както трѣбва, като не злоупотрѣбяватъ съ нищо.

Фулгенций [98]) (писмо второ къмъ Гала) дѣли Божиитѣ благодѣяния на три категории. Първитѣ, казва той, ще

се продължаватъ вѣчно; вторитѣ служатъ за достигане вѣчностьта; третитѣ най-сетнѣ сж отредени само да се ползуваме отъ тѣхъ въ тоя животъ. Въ първата категория спадатъ: богопознанието, радостьта въ Св Духъ и любовьта къмъ Бога, която се разлива въ нашитѣ сърдца. Къмъ втората той прибавя вѣрата, надеждата и състраданието къмъ ближния, а къмъ третото — здравето, богатството, другаритѣ и другитѣ външни блага, които сами по себе не ни правятъ нито щастливи, нито нещастни.

По такъвъ начинъ трѣбва да се разкрие, че и сждилищата и наказанията Божий сж три вида. Едни (които Богъ рѣшилъ да пощади въ вѣчния животъ) се мжчатъ и изтезаватъ подъ кръста тукъ, за да се очистятъ и убѣлятъ (Дан. 17, 35. Откр. 7, 14), като Лазара. Други се щадятъ тукъ, за да бждатъ наказани въ вѣчния животъ, като богатиятъ. Наказанисто на трети се започва още тукъ, за да бжде продължено и въ вѣчния животъ, както напр е било съ Саула, Антиоха, Ирода, Юда и др. т. Слѣдователно необходимо е да научимъ хората да различаватъ всичко това, за да не прѣдпочитатъ, подмамени отъ чувствени облаги, онова, що се относи само къмъ тоя врѣмененъ животъ, за да не трѣперятъ толкова прѣдъ тукашнитѣ бѣдствия, като прѣдъ ада, а да имать страхъ главно не отъ ония, които убиватъ само тѣлото и послѣ не могатъ нищо стори, но отъ Оногова, който слѣдъ убиването има власть да ги хвърля въ пъкъла (Лук. 12, 5).

XIX 28. Освѣнъ това на дѣцата трѣбва да се напомня, че най-вѣрниятъ пжть на живота е пжтьтъ на кръста, и че затова животоводителътъ Христосъ самъ пръвъ е миналъ по тоя пжть, поканилъ къмъ него другитѣ и по него води ония, на които желае доброто.

Тайната на нашето спасение се извършила чрѣзъ кръста и почива на кръста, съ който се умъртвява стариятъ Адамъ, за да възкръсне въ живота новиятъ, създаденъ по Божието подобие. Затова Богъ наказва ония, които обича, и като че ли ги разпина съ Христа, та, възкръснѣли съ Него, да ги постави отъ дѣсната си страна на небесата. Ако тази дума на кръста е Божия сила за спасението на ония, които вѣрватъ, то за плътьта

това е безумие и оскръбление (I Кор. 1, 18), тъй че безъ друго е потрѣбно да внушимъ това както прилича на християнитѣ, за да разбератъ, че не могатъ да бѫдатъ Христови ученици, ако не се отрекатъ отъ себе си, ако не дигнатъ съ готовность на плѣщитѣ си брѣмето на Христова кръстъ (ср. Лук. 14, 26 до край) и не бѫдатъ готови прѣзъ цѣлия си животъ да вървятъ навсѣкѫдѣ, накѫдѣто ги поведе Богъ

XX. 29. Трѣбва да се грижимъ обаче, докато обучаваме на всичко това, да непротиводѣйствува на дѣцата нито единъ примѣръ отъ противоположенъ характеръ.

Т. е трѣбва да пазимъ дѣцата да не чуятъ и да не видятъ богохулства, клетвопрѣстѫпвания, разенъ видъ ругатни на Божието име и други видове безбожие; наопаки нека всѣкѫдѣ, накѫдѣто и да обърнатъ своитѣ погледи, забѣлѣжатъ почитание прѣдъ Бога, пазене на религията, грижа за чистота на съвѣстьта. И ако се случи нѣщо противно въ дома или училището, то нека видятъ, че това не остава ненаказано и че строго се осѫжда: тъй че наказанието за оскърбяване Божеството, което трѣбва да бѫде всѣкога по-строго, отколкото за погрѣшка противъ Приспиана [99]), или нѣкаква друга външна простѫпка, да показва отъ що прѣдимно и особно трѣбва да се пазимъ.

XXI 30 Най-сетнѣ понеже при тая развала на свѣта и природата ние никога нѣма да стигнемъ тамъ, дѣто битрѣбвало да стигнемъ, макаръ да се движимъ малко напрѣдъ, тая сѫщата извратена плъть лесно ще потѫне въ самоизмама и духовна гордость, отъ което (понеже Богъ се противи на горделивитѣ) произлиза голѣма опасность за нашето спасение — то своеврѣменно трѣбва да научимъ християнитѣ, че всички наши добри стремежи и дѣла поради несъвършенството си не струватъ нищо, ако не ни помогне съ своето съвършенство Христосъ, оня Божи агнецъ, който зима върху си грѣховетѣ на свѣта, съ което Той тъкмо изпълнява волята на Своя Отецъ и т. н., че слѣдователно къмъ Него трѣбва да се обръщаме, само на Него да се осланяме.

Само тогава ще имаме здрава надежда за своето спасение и за спасението на всички свои, когато я основемъ на Христа, на крайжгълния камъкъ; защото Той както е връхъ на всѣко съвършенство на небето и на земята, така е единственото и самичкото начало и край на нашата вѣра, любовь, надежда и блаженство. Богъ Го е изпратилъ отъ небето именно затова, като стане Емануилъ (Богочеловѣкъ), да съедини отново хората съ Бога; като живѣе свето въ приетия на Себе човѣшки образъ, да даде на хората образецъ на божественъ животъ, да изкупи съ Своята невинна смъртъ грѣховетѣ на свѣта и да ни омие съ Своята кръвь отъ грѣховетѣ; най-сетнѣ чрѣзъ Своето възкресение да покаже, че е побѣдилъ смъртьта съ смърть и чрѣзъ възнесението и изпращането на Св. Духъ, като залогъ за нашето блаженство, да живѣе въ насъ като въ Свой храмъ, да царува въ насъ и да ни води къмъ спасение, докато ние тука се боримъ, слѣдъ това да ни възкреси и земе при себе си, за да бѫдемъ, гдѣто е Той, и да гледаме Неговата слава и пр.

31. Нему Едничкиятъ, Вѣчниятъ, Спасительтъ на всички, съ Отца и Св. Духъ, да бѫде хвала и честь, благословение и слава во вѣки вѣковъ, аминъ!

32. Сега трѣбва да се начертае особенъ начинъ за какъ да се прокара всичко това въ всички класове на училищата.

Глава двайсеть и пета.

Ако желаемъ напълно да прѣобразуваме училищата споредъ истинскитѣ начала на истинското християнство, трѣбва или съвсѣмъ да отстранимъ отъ тѣхъ книгитѣ на езичницитѣ или поне да боравимъ съ тѣхъ по-прѣдпазливо, отколкото досега.

Що искаме да кажемъ тукъ.

1. Неизбѣжна потрѣба ни кара да развиемъ по-по робно онова, за което само повръхно говорихме въ прѣдидещета глава. Именно, ако искаме да имаме истински християнски училища, трѣбва да отстранимъ отъ тѣхъ тълпата езически учители. Прѣди всичко ние ще изложимъ побудителнитѣ за това причини; сетнѣ ще посочимъ, какви прѣдпазителни мѣрки трѣбва да се употрѣбятъ къмъ онія мѫдреци на свѣта, та все пакъ да усвоимъ всичкитѣ имъ прѣкрасни мисли, думи и дѣла.

И съ каква ревность за Бога?

2. Да се заловимъ ревностно за това дѣло кара ни любовьта къмъ Божията слава и къмъ човѣшкото спасение, понеже ние виждаме, че образцовитѣ християнски училища по име изповѣдватъ Христа, а за останалото намиратъ само удоволствие въ Теренция, Плавта, Цицерона, Овидия, Катула, и Тибула, въ Музитѣ и Венера. Затова ние познаваме свѣта по-добрѣ отколкото Христа, и християни трѣбва да търсимъ въ срѣдата на християнското общество. За най-образованитѣ хора, дори за прѣдставителитѣ на божествената мждрость, богословитѣ, Христосъ служи само за маска, докато пъкъ Аристотелъ и цѣлата тълпа езичници ги снабдява съ духъ и кръвь. Това е най-ужасното злоупотрѣбение и най-позорното омърсяване на християнската свобода и при това е и твърдѣ опасно дѣло. Защото

Причини, поради които езическитѣ книги трѣбва да бждатъ изхвърлени изъ християнскитѣ училища, а божественитѣ да се въведатъ въ тѣхъ.

3. Първо, нашитѣ дѣца сж родени за небето. възродени сж отъ Божия Духъ; затова тѣ трѣбва да се възпитаватъ като бждещи граждани на небето и да се запознаватъ прѣди всичко съ небесното, съ Бога, Христа, Ангелитѣ, Авраама, Исака, Иакова и др. т И трѣбва да се заловимъ прѣди всичко за това, като отстранимъ всичко друго, както поради несигурността на тоя животъ, за да не бжде нѣкой грабнатъ прѣди да се е приготвилъ, така и поради това, че първитѣ впечатления падатъ по-дълбоко и (ако тѣ носятъ свещенъ характеръ) по-вѣрно осигуряватъ всичко останало, съ каквото ще имаме да се занимаваме въ живота.

Първо.

Второ.

4. Второ, макаръ Богъ да се е погрижилъ твърдѣ много за избрания Си народъ, все пакъ не му е посочилъ друго училище, освѣнъ въ Своитѣ прѣдверия, гдѣто Самъ се е поставилъ за нашъ учитель, като ни е направилъ ученици, а гласа на пророчествата — свое учение. Тъй говори Той чрѣзъ Мойсея: Слушай Израиле: Господъ **Богъ** нашъ, Господъ е единъ. И обичай твоя Господъ **Богъ** отъ всичкото си сърце, и всичката си душа, и всичкитѣ

си сили. И да бждатъ тия думи, които Азъ ти заповѣдвамъ днесъ, въ твоето сърдце. И внушавай ги на дѣцата си, и говори за тѣхъ, сѣдейки въ дома си, вървейки по пжтя си, и лѣгайки, и ставайки и т. н. (Второ Закон. 6, 4 сл.) И така чрѣзъ Исаия: Азъ съмъ Господъ Богъ твой, Който те уча на полезното и те водя по пжтя, по който ти трѣбва да вървишъ (48, 17). Сжщо: Не и ли дължденъ народътъ да сс обръща къмъ своя Богъ (8, 19). А Христосъ казва: Изслѣдвайте писанията (Иоан, 5, 39).

Трето. 5. Че именно тоя Му гласъ е най-лжчезарната свѣтлина за нашето познание, най-съвършеното ржководство за нашитѣ дѣйствия, и въ двата случая — най-вѣрната опора на нашата немощь, доста ясно е засвидѣтелствувалъ Богъ съ слѣднитѣ думи: Ето, Азъ ви научихъ на заповѣди и закони... И така пазете ги и ги изпълнявайте; защото въ това е вашата мждрость и вашиятъ разумъ прѣдъ очитѣ на народитѣ, които, като чуятъ за всичкитѣ тия заповѣди, ще кажатъ: само тоя великъ народъ е народъ мждъръ и разуменъ (Второ Зак. 4, 5, 6). А на Исуса Навина Той заповѣдалъ: Да не излиза тая книга на закона отъ твоитѣ уста; но поучавай се въ нея денѣ и нощѣ, за да изпълнишъ точно всичко, що е написано въ нея: тогава ще успѣвашъ въ твоитѣ пжтища и ще постжпяшъ благоразумно (Исусъ Нав. 1, 8). И чрѣзъ Давида: Божиятъ законъ е съвършенъ, укрѣпява душата, Божието свидѣтелство вѣрно омждрява проститѣ (Псал. 18, 8). Най-сетнѣ апостолътъ свидѣтелствува, че писанието е богодъхновено и полезно за учене и т. н. за да стане Божиятъ човѣкъ съвършенъ (2 Тим. 3, 16, 17). По сжщия начинъ сж признали и изповѣдали това най-мждритѣ хора (тукъ трѣбва да разбираме истински просвѣтени християни). Св. Иоанъ Златоустъ казва: Що е необходимо да учимъ и що не трѣбва да учимъ, това ние узнаваме отъ Св. Писание. Касиодоръ [100]): Св. Писание е небесно училище, образование за живота, аудитория на истината, наздраво един-

ствената наука: то занимава ученицитѣ съ плодотворни мисли, а не съ празна игра на думи и т. н.

Четвърто. 6. **Богъ** ясно е запрѣтилъ на своя народъ ученията и обичаитѣ на езичниицитѣ: Не се учете на пѫтищата на езичницитѣ, казва Той (Иер. 10, 2). Така сѫщо: Нима нѣма Богъ въ Израиля, та отивате да питате Вселзевула, Акаронското божество? (4 кн. на Царствата 1, 3). Не е ли дължанъ народъ̀тъ да се обръща къмъ своя Богъ? Питатъ ли мрътвитѣ за живитѣ? Обръщайте се къмъ закона и откровението. Ако тѣ не говорятъ като това слово, то нѣма въ тѣхъ свѣтлина (Ис. 8, 19, 20). Защо така? А затова, разбира се, че всѣка прѣмѫдрость е отъ Бога и съ Него остава въвѣки. Кому другиму е откритъ коренътъ на прѣмѫдростьта (Ис. Сир, 1, 1, 6). Макаръ да сѫ видѣли свѣтлината и да сѫ живѣли на земята, но пѫтя на мѫдростьта не сѫ познали, не сѫ разбрали нейнитѣ пѫтеки и т. н. Не се е чувало за нея въ Ханаанъ, и не се е виждала въ Теманъ. Синоветѣ на Агара сѫ търсили земното знание... и разказвачитѣ и издирвачитѣ на знанието, но пѫтя на прѣмѫдростьта не сѫ познали. Но който знае всичко, познава я... Той е намѣрилъ всички пѫтища на прѣмѫдростьта и я подарилъ на Своя рабъ Яковъ, и на възлюбления Си Израилъ (Вар. 3, 20, 22, 23, 32, 37). Той не сторилъ това къмъ никой другъ народъ и тѣ не познаватъ Неговитѣ сѫдби (Псал. 147, 9)

Пето. 7. Ако понѣкога Неговиятъ народъ се отбивалъ отъ Неговия законъ и се увличалъ отъ примамкитѣ на човѣшката фантазия, **Богъ** обикновено го е укоряваль не само за ослѣпението му, че напущалъ извора на прѣмѫдростьта (Вар. 3, 12), но и за двойния грѣхъ, че напущали извора на живата вода и си изкопали разпукнати ровове, които не могатъ да държатъ вода (Иер. 2, 13). Оплаквайки се чрѣзъ устата на Осия, че Неговиятъ народъ прѣвечъ се смѣсва съ езичниицитѣ, Той прибавя: Азъ Му написахъ Моитѣ важни закони.

но той ги зелъ като чужди (Ос. 8, 12). А кажете, що друго вършатъ ония християни, които ни денѣ, ни нощѣ не изпущатъ изъ рѫцѣтѣ си езическитѣ книги, а на Божията свещена книга не обръщатъ внимание, като на чужда вещь, която не се докосва до тѣхъ? А пъкъ това не е празна вещь, която можеда се занемари безнаказано, но е самиятъ нашъ животъ, както казва Богъ. (Второ Зак. 32, 47).

Шесто. 8. Поради това истинската църква и истинскитѣ почитатели на Бога не сѫ търсили училища никѫдѣ вънъ отъ Божието слово, отъ което сѫ черпили изобилно истинска и небесна прѣмѫдрость, стоеща надъ всѣка свѣтска. Така Давидъ казва за себе: Съ Твоята заповѣдь Ти ме направи по-мѫдъръ отъ моитѣ врагове; азъ станахъ по-разуменъ отъ всички мои учители, защото размишлявамъ за Твоитѣ откровения (Псал. 119, 98 сл.). Така и Соломонъ, наймѫдриятъ отъ смъртнитѣ, казва: Господь дава мѫдрость **Изъ устата Му** излиза знание и разумъ (Притч. 2, 6). И Исусъ, синътъ Сираховъ, свидѣтелствува (въ прѣдговора къмъ своята книга), че неговата мѫдрость, наистина славна мѫдрость, е била черпена отъ четене закона и пророцитѣ. Оттукъ е и ликуването на светиитѣ, когато въ свѣтлината Божия сѫ виждали свѣтлина (Псал. 36, 10). Щастливи сме ние, Израиле, че знаемъ, що е угодно на Бога (Вар. 4, 4). Господи, накѫдѣ трѣбва да ходимъ? Ти имашъ думитѣ на вѣчния животъ (Иоан. 6, 28).

Седмо 9. Примѣри отъ всичкитѣ вѣкове по казватъ, че, колчимъ църквата се отклонявала отъ тия завѣти на Израиля, това е давало поводъ на разколи и заблуждения. Относително израилската църква това е достатъчно извѣстно отъ оплакванията на пророцитѣ; относително християнската явно става изъ историята: докогато апостолитѣ и апостолскитѣ мѫже сѫ се държали твърдо само о евангелското учение, дотогава вѣрата е цъвтѣла въ всичката си чистота; но щомъ влѣзли въ църквата на тълпи езичницитѣ, истинала първата ревность и стремежътъ да се отдѣля чистото отъ нечистото, и, когато поради това захванали да четатъ книгитѣ на езичницитѣ изпърво частно и послѣ пу-

блично, ние виждаме каква смѣсь и бърканица на ученията настанала. Изгубили ключа на знанието самитѣ ония, които сж се хвалили, че само тѣ сж го притежавали. Като послѣдствие отъ това вмѣсто членоветѣ отъ символа на вѣрата се явили безкрайно много собствени измислици; а оттукъ излѣзли разколи и разпри, чийто край още не се вижда; изстина любовьта и угасна благочестието; и по такъвъ начинъ езичеството отново оживѣ и царува подъ името на християнството. Трѣбвало е да се изпълни заплашването на Господа Иехова, че тия които не се грижатъ да говорятъ съгласно Божието слово, не ще видятъ утринната заря (Ис. 8, 20). Поради това Богъ имъ изпратилъ духъна съня и имъ затворилъ очитѣ, така че всѣко пророчество за тѣхъ да бжде сжщото, каквито сж думитѣ въ запечатана книга и пр., защото тѣ сж се боели отъ Бога по човѣшки заповѣди и учения и т. н. (Ис. 29. 10, 11, 13, 14). О, какъ вѣрно се сбжда на тѣхъ онова, що е засвидѣтелствувалъ Духъ Свети за езическитѣ философи, че тѣ сж се изгубили въ своитѣ умувания и че тѣхното несмислено сърце се е потъмнило (Рим, 1, 21). И така, ако църквата трѣбва пакъ да се очисти отъ окаляния, не остава другъ по-вѣренъ пжть, освѣнъ, като се прѣмахнатъ съблазнителнитѣ хорски тълкувания, да се върнемъ къмъ едничко чиститѣ завѣти на Израиля и да прѣдадемъ на Бога и на Неговото Словонашето възпитание и обучение и онова на нашитѣ дѣца. Само тогава ще се сбждне думата на пророка, че всичкитѣ чада на църквата сж отъ Бога научени (Ис. 54, 13 .

Осмо 10. Па и нашето християнско достоинство (защото ние чрѣзъ Христа сме станали синове Божии, приели сме царственото свещенство и наслѣдието на вѣчниятъ животъ) не ни позволява да унижаваме и развратяваме себе и дѣцата си до такъва стъпень, че да се намираме въ толкова тѣсно дружене съ свѣтскитѣ езичници и да се прѣлъстяваме отъ тѣхъ. Ето защо на царскитѣ и княжескитѣ синове даватъ

за възпитатели не паразити, шегобийци, палячовци, но хора сериозни, умни, набожни. А ние не се червимъ да даваме за възпитатели на синоветѣ на Царя на царетѣ, на помалкитѣ Христови братя, на наслѣдницитѣ на вѣчността, шегобиеца Плавта, съблазнителния Катула, нечистия Овидия, нечистивия и подиграващия се съ Бога Лукиана, безнравствения Марциала и други отъ тая тълпа, които нѣматъ познание за истинския Богъ и страхъ прѣдъ Него. Понеже сами тѣ сж живѣли безъ всѣка надежда за по-добъръ животъ, потънали сж изцѣло въ тинята на сегашния животъ, та не могатъ да не нацапатъ съ каль и тия, които другаруватъ твърдѣ отблизо съ тѣхъ. Стига, о християни, стигалова безумие! Врѣме е да му се тури граница. Богъ ни кани къмъ по-доброто: прилично е да се отзовемъ на поканата Му. Христосъ, Вѣчната Божия прѣмдрость, отворилъ училище за Божиитѣ синове въ Своя домъ,

Божие училище

гдѣто длъжността на ректоръ овисшъ началникъ зема върху Си Св. Духъ; професоритѣ и учителитѣ се замѣняватъ отъ пророцитѣ и апостолитѣ, всички сж надарени съ истинска прѣмдрость, всички съ дума и примѣрни ясно посочватъ пжтя на истината испасението всички сж свети мжже; гдѣто ученицитѣ сж само Божии избраници, първенци отъ хората, изкупени за Бога и Агнеца; инспектори и стражи сж ангелитѣ, архангелитѣ, началствата и властитѣ на небесата (Ефес. 3, 10); гдѣто всичко, що се прѣдлага, дава знание, прѣвишаваще всѣкакви умозаключения на човѣшкото разбиране, знание истинско, вѣрно, съвършено, простираще се върху всички потрѣби на сегашния и бждещия животъ. Защото само Божиитѣ уста сж оня изворъ, отгдѣто текатъ всички ручеи на истинската прѣмдрость; само Божиятъ образъ е оня факелъ, отгдѣто се пръскатъ лжчитѣ на истинската свѣтлина, само **Божието слово** е оня коренъ, изъ който израстватъ зародишитѣ на истинската мждрость. И така блажени сж ония, които гледатъ **Божия** образъ, внимаватъ на Неговитѣ уста и турятъ

на сърцето си Неговитѣ думи, защото това е едничкиятъ, истинскиятъ, непогрѣшимиятъ пѫть на истинската и вѣчна прѣмѫдрость, вънъ отъ който нѣма други.

Девето

11. Не бива да замълчимъ и онова, какъ строго е забранявалъ **Богъ** на своя народъ да се допира до наследието на езичницитѣ, и що е постигвало ония, които не сѫ обръщали внимание на това заплашване. И ще изгонва Господь Богъ твой прѣдъ тебе народитѣ твои и пр. Идолитѣ на боговетѣ имъ изгорете съ огънь; не пожелавай да вземешъ среброто или златото, което е на тѣхъ, за да не бѫдето за тебе примка, защото то е мерзость за Господа Бога Твоего. И не внасяй мерзость въ своя домъ, за да не ста̀нешъ проклетъ, като нея. (Второ зак. 7. 22, 25 26). И въ 12 глава: Когато Господь Богъ твой изтрѣби отъ твоето лице народитѣ . . . . тогава пази се, да не попаднешъ въ примката, като ги послѣдвашъ, когато се изтребятъ отъ твоето лице, и да не потърсишъ боговетѣ имъ, казвайки: както сѫ служили тия народи на своитѣ богове, така ще сторя и азъ . . . Всичко, що ви заповѣдвамъ Азъ, погрижете се да го изпълните: не притуряй къмъ него, нито отнимай отъ него (Второзак. 12, 29). Макаръ Исусъ Навинъ слѣдъ побѣдата да имъ напомнювалъ това и да ги съвѣтвалъ да изхвърлятъ идолитѣ (Ис. Нав. 24, 23), тѣ не му се покорявали, и ето наслѣдието на езичницитѣ се обърнало за тѣхъ въ примка, така че тѣ постоянно падали въ идолопоклонство дори до разрушението на двѣтѣ царства. И ние, умѫдрени отъ примѣра на другитѣ, не ще ли се вразумимъ?

Книгитѣ на езичниитцѣ сѫ идоли.

12. Но книгитѣ не сѫ идоли, ще възрази нѣкой. Отговарямъ: ала това е наслѣдие отъ ония плѣмена, които Богъ изтребилъ прѣдъ лицето на своя християнски народъ, сѫщо както и тамъ (въ Израила); само че това е още по-опасно: тамъ попадали въ примката само ония, чието сърдце е било безъ умъ (Иер. 10, 14), а тукъ и най-мѫдритѣ могатъ да бѫдатъ увлѣчени (Колос. 2. 8). Тамо сѫ били творения на човѣшки ржцѣ (както обикновено казва Богъ, когато укорява безумието на идолослужителитѣ); тукъ сѫ творения на човѣшкия умъ.

Тамъ блѣсъкътъ на златото и среброто ослѣпяватъ очитѣ; тукъ потъмнява ума славата на плътската мѫдрость. А пъкъ ти твърдишъ, че езическитѣ книги не сѫ идоли? А кой отвърналъ отъ Христа императора Юлиана [101])? Кой довелъ папа Лъва X до такъво безумие, че зелъ да счита историята на Христа за басня? Подъ чие влияние кардиналъ Бембо отклонилъ Садолета [102]) да чете св. книги (съ забѣлѣжка че такива глупости не приличатъ на такъвъ великъ мѫжъ? Що друго досега хвърля въ безбожие мнозина мѫдри италианци и други? О, дано поне въ прѣобразуваната Христова църква не се намѣрятъ вече такива хора, които Цицеронъ, Плавтъ, Овидий и други би увлѣкли слѣдъ себе като съ нѣкое смъртоносно биле, като ги отклонятъ отъ Светото Писание.

Извръщване. 13. Ако нѣкой каже: злоупотрѣбението трѣбва да се вмѣни въ вина не на вещитѣ, а на лицата; защото сѫществуватъ благочестиви християни, на които никакъ не врѣди четенето на езическитѣ книги — на това отговаря апостолътъ: Ние знаемъ, че въ свѣта идолътъ не е нищо; но не всички знаятъ това именно, да го различаватъ); и така пазете се, тая ваша свобода да не служи за съблазънь на немощнитѣ (1 Кор. 8. 4, 7, 9). И така, макаръ милосърдниятъ Богъ да запазва мнозина отъ загиване, пакъ не е простено, ако нарочито и по собствена воля допущаме понѣкога подобни измамвания (разбирамъ различнитѣ измислици на човѣшкия мозъкъ или даже на сатанинската хитрость), украсени съ червилото на тънкостьта и изяществото, понеже се знае, че нѣкои и дори много отъ тѣхъ падатъ въ безумие и се вплитатъ въ мрѣжата на сатаната. Подобрѣ е да се покоряваме на Бога, да не внасяме идоли въ домоветѣ си, да не туряме Дагона близо до ковчега на Завѣта, да не смѣсваме мѫдростьта, която се дава отгорѣ, съ земната, животната и дяволската, и да не даваме поводъ за възбуждане гнѣва Господенъ противъ нашитѣ дѣца.

Сравнение 14. Тукъ се отнася може би и оная прѣобразувателна случка, за която Моисей споменава въ едно сравнение. Надавъ и Авиудъ, синове на Аарона, новопоставени свещеници, (понеже не били още вѣщи въ длъжноститѣ си), намѣсто свещенъ огънь турили въ кадилницитѣ чуждъ огънь

(т. е. обикновенъ), за да кадятъ прѣдъ Господа, но били поразени отъ Божия огънь и умрѣли прѣдъ Божието лице (Левитъ 10, 1 и др.). А що друго сж дѣцата на християнитѣ, ако не ново свето свещенство, за да принася Богу духовни жъртви? (1 Пет. 2, 5). А ако ние напълнимъ тѣхнитѣ кадилници т, е. тѣхнитѣ мисли, съ чужди огънь, не ги ли излагаме на яростьта на Божия гнѣвъ? Нимà за християнското сърце не е чуждо и не трѣбва да бѫде чуждо всичко, що дохожда отгдѣто и да било мимо Божия Духъ? А ето нà такъва е по-голѣмата часть отъ безумнитѣ измислици на езическитѣ философи и поети споредн свидѣтелството на апостола (Рим. 1, 21, 22. Колос. 2. 8, 9). А поезията твърдѣ духовито нарекълъ блаженията Иеронимъ демонско вино, което опива и успива непрѣдвидливитѣ умове и извиква въ тѣхъ блѣнове отъ чудовищни мнѣния, опасни изпитни и най-гнѫсни страсти. И така трѣбва да се вардимъ отъ такъва сатанинска омая.

Трѣбва да подражавам ес-есянитѣ.

15. Ако не послушаме Бога, който ни заповѣдва да бѫдемъ въ това прѣдпазливи, ще свидѣтелствуватъ противъ насъ въ деня на сѫда ония ефесяни, които, щомъ изгрѣла надъ тѣхъ свѣтлината на божествената прѣмѫдрость, изгорили всичкитѣ магйоснически книги, вече безполезни за тѣхъ като християни (Дѣян. 19. 19); а сѫщо и съврѣменната гръцка църква: защото гърцитѣ, макаръ че наслѣдили отъ своитѣ праотци, които се считали за най-уменъ народъ въ цѣлия свѣтъ, философски и поетически книги, написани на тѣхния прѣкрасенъ диалектъ, запрѣтили на себе и на своитѣ четенето имъ подъ страхъ на анатема. И поради това, макаръ подъ наплива на варваритѣ тѣ да паднали въ голѣмо невѣжество и суевѣрие, Богъ ги запазилъ досега отъ противохристиянската тиня на заблужденията. И така трѣбва безъ друго да ги подражаваме въ това, за да (слѣдъ въвеждане по-подробно изучване на Св. Писание) изкоренимъ по-лесно наслѣдения отъ язичеството мракъ на заблужденията: защото само въ Божията свѣтлина ние виждаме свѣтлина (Псал. 36, 10). О доме на Якова, дойдете и ще ходимъ въ Господната свѣтлина (Ис. 2, 5).

Оборване възраженията.

16. Нека видимъ сега, по какви причини човѣшкиятъ разумъ възстава противъ това,

като се извива подобно на змия, за да не бѫде принуденъ да се покори на вѣрата и да се прѣдаде на **Бога**. Ето що се твърди:

I. Относително голѣмата мѫдрость въ книгитѣ на езичницитѣ.

17. Въ книгитѣ на философитѣ, ораторитѣ и поетитѣ се крие голѣма мѫдрость. Отговарямъ: Ония, които отвръщатъ погледитѣ си отъ свѣтлината, достойни сѫ за мрака. Наистина и на бухала дрезгавината се показва като пладнѣ; но животнитѣ, родени за свѣтлина, го знаятъ иначе, О, пусти човѣче, ти, който търсишъ свѣтлината въ мрака на човѣшкитѣ разбирания, дигни очитѣ си нагорѣ! Отъ небето дохожда истинската свѣтлината, отъ Бащата на свѣтлината! А ако въ човѣшкитѣ вещи нѣщо мъжделѣе или блѣщи, то това сѫ само искри, които. макаръ да се виждатъ че свѣтятъ и значятъ нѣщо за ония, що седятъ въ мрака, досущъ сѫ безполезни за насъ, въ ржцѣтѣ на които сѫ дадени горещи факли, (именно сияещото Божие Слово). Разсѫждаватъ ли за природата, тѣ само обикалятъ насамъ-нататъкъ безъ да се докосватъ до самата сѫщность [104]). А въ Св Писание самъ Господарьтъ на природата разкрива великитѣ тайни на своитѣ дѣла, като обяснява първитѣ и послѣднитѣ причини на всички творения, видими и невидими. Когато философитѣ говорятъ за нравственость, тѣ приличатъ на птици, чиито крила сѫ намазани съ клей: тѣ се движатъ съ голѣма мѫка, ала не отиватъ напрѣдъ. А Св. Писание съдържа истински описания на добродѣтели съ убѣдителни, проникващи до мозъка на коститѣ, уговаряния и живи примѣри за всичко. Когато езичницитѣ учатъ на благочестие, тѣ учатъ на суевѣрие; защото тѣ нѣматъ истинско познание нито за Бога, нито за волята Му. Тъмнина покрива земята, и мракъ — народитѣ; а надъ Сионъ сияе Господъ, и тукъ ще се яви славата Му. (Ис 50, 2). Прочее може да се позволи на синоветѣ на свѣтлината да се доближаватъ понѣкога до дѣцата на мрака, за да вървятъ, сами като забѣлѣжатъ разликата, въ по радостно настроение по пѫтя на свѣтлината и да съжаляватъ за мрака, който покрива другитѣ; обаче несносно и прѣстѫпно безумие е по отношение къмъ **Бога** и нашитѣ души, ако биха рекли да прѣдпочитатъ тѣхнитѣ искри прѣдъ нашата свѣтлина. Каква полза отъ това, ако напрѣдваме въ свѣтскитѣ науки и назад-

ваме въ божествените? да се увличаме отъ нетрайни измислици и да занемарваме небесните тайни? Трѣбва да се пазимъ отъ такива книги и да гимахваме отъ любовь къмъ Св. Писание: тѣ отвънъ блѣщятъ съ словесно краснорѣчие, а вжтрѣ сж лишени отъ всѣка добродѣтель и мждрость, казва Исидоръ[104]). Ето славата на подобни книги: черупки безъ ядка. Сждението на Филипа Меланхтона е такъво: На що изобщо учатъ философитѣ, ония, които учатъ по-добрѣ отъ другитѣ, ако не на самоувѣреность и себелюбие? М. Цицеронъ въ своето съчинение; De finibs bonorum et malorum [105]) извежда всичката основа на добродѣтелта изъ себелюбието и самолюбието. Каква надутость и суетность у Платона! Споредъ менѐ лесно се заразява отъ това платоновско честолюбие и най-възвишенията и силенъ умъ, ако се увлече съ четене на съчиненията му. Ученето на Аристотела е единъ видъ страсть къмъ прѣпирни, та ние не го удостояваме дори съ послѣдно мѣсто между прѣдставителитѣ на моралната философия и др. т. (Въ очерка на богословието, въ отдѣла за грѣха).

За необходимостьта имъ за философията

2 18. По-нататъкъ казватъ: Ако тѣ не учатъ направилно богословие, затова пъкъ учатъ на философия, която не може да се черпи изъ Св. Пасание, дадено само за спасение. Азъ отговарямъ: изворьтъ на прѣмждростьта е думата на всевишния **Богъ** (Сирахъ 1, 5). Истинската философия не е нищо друго освѣнъ истинско познание за Бога и Неговитѣ творения; тя не може да се изучи отъ никждѣ въ по-истински видъ, освѣнъ изъ Божиитѣ уста. Затова блаженията Августинъ, като изброява прѣдимствата на Св. Писание, изказва се така: Тукъ е философията, защото причинитѣ на всѣко битие се заключаватъ въ Бога Творца: тука е етиката, защото добъръ и честенъ животъ има тогава, когато обичаме онова, що трѣбва да обичаме, т. е. **Бога** и ближния, и така, както трѣбва да се обича; тука е логиката, защото

истината и свѣтлината на разумната душа е **Богъ**; тукъ е още и заслужаващето похвала държавно благо, защото държавата се опазва най-добрѣ чрѣзъ основата и съюза на вѣрата и на трайното съгласие, като при това прѣдметътъ на любовьта е общото благо: а най-висше и най истинско благо е **Богъ**. И въ сегашното столѣтие вече нѣкои сж доказали, че основитѣ на всички философски науки и изкуства се съдържатъ въ Писанието по-вѣрно, отколкото гдѣто и да било другадѣ: иди ни просто да се чудимъ на учителството на Св. Духъ, който наистина прѣди всичко се стреми да ни просвѣти за невидимото и вѣчното, но заедно съ това тукъ-тамъ ни разкрива основитѣ на естественото и изкуственото и ни ржководи въ всѣки видъ разумни помисли и дѣйствия. Въ езическитѣ философи едва ли би се намѣрила и сѣнка отъ всичко това.

Нѣкой отъ богословитѣ се изказалъ досущъ правилно, че прославената Соломонова мждрость се заключава въ това, гдѣто той въвелъ законъ Божи въ домоветѣ, училищата, и дворцитѣ: така и ние, ако започнемъ да всадяваме въ юношеството закона Божи намѣсто езическитѣ писания, изваждайки отъ него правила за всѣки видъ животъ, какво ни бърка да се надѣваме, че ще се възвърне къмъ насъ Соломоновата мждрость т. е. истинската и небесната. Нека се погрижимъ да имаме подъ ржка всичко, що може ни сторй мждри, дори въ оная външна и, тъй да кажемъ, гражданска мждрость, която наричаме философия. Та и по-напрѣдъ е имало такива нещастни врѣмена, когато израилевитѣ синове съ неволя трѣбвало да се обръщатъ къмъ филистимянитѣ за поправяне на своя палешникъ, или мотика, или сѣкира, или коса, защото нѣмало ковачъ, въ израилската земя (Сам. 13. 19, 20). Та мигаръ израилтянитѣ трѣбва постоянно да се намиратъ въ такъво притѣснение и нужда? Такъво положение има тая немаловажна несгода: както тамъ филистимянитѣ оправяха мотикитѣ на израилтянитѣ, но по никой начинъ не имъ давали мечове противъ себе, така и отъ езическата философия можемъ разбира се, да научимъ обикновени силогизми и украшения на рѣчьта, но по никой начинъ не ще добиемъ мечове и копия за изкореняване нечестието и суевѣрието. Нека прочее

по-добрѣ пожелаемъ, да се върнатъ врѣмената на Давида и Саломона, и филистимянитѣ да лежатъ въ праха, а израилъ да царствува и се радва на своитѣ блага.

з. И послѣ — за хубостьта на стила.

19. Поне за хубостьта на стила учещитѣ латински езикъ трѣбва да четатъ Теренция, Плавта и други такива. Азъ отговарямъ: първо, нима ние, за да научимъ дѣцата си да говорятъ, ще трѣбва да ги водимъ по кръчмитѣ, механитѣ, пивницитѣ, развратпитѣ домове и подобни клоаки? А кждѣ другадѣ, ако не по тия кални мѣста водятъ младежьта Теренций, Плавтъ, Катулъ, Овидъ и пр. Що друго нрѣдставляватъ тѣ освѣнъ остроти, шеги, гощавки, пиянствуване, нечиста любовь, блудство, всѣкакъвъ видъ хитрости и измами и тѣмъ подобни работи, отъ които християнитѣ трѣбва да отвърнатъ очи и уши, даже при случайна срѣща? Или ние мислимъ, че човѣкъ самъ по себе не е още много развратенъ, та затова нообходимо е да му показваме отстрана картини отъ всѣкакъвъ родъ гнъсотии, да му пъхаме прахънь и духало въ ржцѣтѣ и сѣкашъ съ нарочно измислено рисковано срѣдство да го хвърляме въ разврата? Но ще кажатъ: не всичко въ тия мислители е лошо. Отговарямъ: затова пъкъ лошото прихваща всѣкога по-лесно; затова твърдѣ е опасно да се пускатъ дѣцата тамъ, гдѣто злото е размѣсено съ доброто. Ония, които искатъ да лишатъ нѣкого отъ животъ, обикновено не му даватъ, па и не могатъ да му дадатъ чиста отрова, но въ смѣсь съ най-вкусни ястия и пития: и все пакъ отровата ще прояви своето дѣйствие и ще погуби оногова, който я е изпилъ. Сжщо така и оня древенъ човѣкоубиецъ намира за необходимо, като иска да излъсти нѣкого, да подслади своитѣ адски отрови съ захара на хитри, примамливи измислици и думи. И ние, като знаемъ това, нѣма ли да унищожимъ нечестивото му орѫжие? Ще кажатъ: не всички сж безнравствени; Цицеронъ, Вергилий, Хораций и др. сж нравствени писатели. Отговарямъ: а пакъ тѣ сж заслѣпени езичници, които отвръщатъ мислитѣ на четцитѣ отъ истинския Богъ къмъ богове и богини (Юпитеръ, Марсъ, Нептунъ, Венера, Фортуна и други измислени божества). А пъкъ Богъ е казалъ на своя народъ: Не споменавайте имена на други богове; да не се чуватъ тѣ изъ вашитѣ

уста (Изходъ 23, 13). А послѣ — какъвъ хаосъ отъ суевѣрия, лжовни мждрувания, свѣтски страсти, борещи се между себе, е тамъ! Тѣ внушаватъ на своитѣ ученици съвсѣмъ другъ духъ нежели **Христовото** учение. **Христосъ** зове отъ свѣта, тѣ потопяватъ въ свѣта, Христосъ учи на самоотричание, тѣ — на себелюбие. Христосъ кани къмъ смирение, тѣ прѣпоржчватъ високомѣрие. Христосъ търси кроткитѣ, тѣ правятъ горделиви. Христосъ учи на гжлъбова простота, тѣ по хиляди начини се грижатъ да развиятъ изкуството на словопрѣнието. Христосъ съвѣтва скромность, тѣ се разливатъ въ присмивание. Христосъ обича вѣрващитѣ, тѣ приготвятъ невѣрници, прѣпирници, упорници. И за да свършимъ съ малко думи, нека приведемъ апостолскитѣ: що общо има свѣтлината съ тъмнината? Какво съгласие между Христа и Велиала? какво съучастие на вѣрния съ невѣрния? (2 Кор. 6, 14, 15). Справедливо казва и Еразмъ (въ своитѣ „Сравнения“): Пчелитѣ се държатъ далечъ отъ увѣхнали цвѣтя: така и ние не бива да се докосваме до книга, която съдържа гнили мисли; и по-нататъкъ: както е най-безопасно да се спи на дѣтелина, защото, казватъ, змиитѣ не се криятъ въ тая трѣва: така трѣбва да се занимаваме съ тия книги, въ които нѣма страхъ отъ отрова.

Отговоръ 2. 20. Но що особно привлѣкателно иматъ тия свѣтски писатели въ сравнение съ нашитѣ духовни? нима само тѣ еднички разбиратъ хубостьта на рѣчьта? Най-съвършениятъ художникъ на рѣчьта е Оня, който я насадилъ — Духа Божи, чиито думи, по-сладко отъ меда, по-остро отъ острия на двѣтѣ страни мечъ, по-силно отъ огъня, който топи метали, по-тежко отъ чука, който раздробява скали, възприематъ и възвѣщаватъ Божиитѣ светци. Нима само еднитѣ езичници разказватъ за забѣлѣжителни събития? Нашата книга е пълна съ истории още поистински и много по-чудни. Нима само тѣ еднички умѣятъ да съчинятъ тропи, фигури, загатки, алегории, притчи, афоризми? Това и ние можемъ въ пълно съвършенство. Само проказниятъ може да си въобразн, че Авана и Фарфаръ, дамаски рѣки, сж по-

добри отъ Иорданъ и отъ израилскитѣ води (4 Цар. 5, 13); само слѣпецътъ, — че Олимпъ, Хеликонъ, Парнасъ сж приятни на гледъ отъ Синай, Сионъ, Хермонъ, Таворъ и Маслинената гора: само глухиятъ, — че лирата на Орфеа, Омера и Виргилия звучи по-приятно отъ гуслата на Давида; само на развалената небце могатъ да се покажатъ по-сладки на вкусъ баснословнитѣ нектаръ и амброзия и Кастилскитѣ извори отколкото истинската небесна манна и израилевитѣ извори; само на покварената сърце могатъ да правятъ по-голѣмо удоволствие имената на богове, богини, музи и харити, отколкото достойното за кланене име на Иехова. на Христа Спасителя и разнообразнитѣ дарове на Св. Духъ; само слѣпата надежда прѣдпочита полята на Елизия[106]] прѣдъ райскитѣ градини: защото тамъ всичко е басня, сѣнка отъ истина, а тукъ всичко е дѣйствителность, всичко е самата истина.

Отговоръ 3. 21. Нека допуснемъ, че и тѣ иматъ достойни за заемане хубави обращения, фрази, пословици, прѣкрасни нравствени изречения; но нимá за тия цвѣтенца заслужва да пущаме нашитѣ дѣца тамъ? Нимá не бива да оберемъ египтянитѣ и да ги лишимъ отъ тѣхното украшение? Напълно е възможно и даже трѣбва споредъ думитѣ Господни (Изх. 3, 22); защото на църквата принадлежи по право всѣки имотъ на езичницитѣ. Значи, необходимо е, казвашъ ти, да се завземемъ да го ограбимъ? Отговарямъ: мжжетѣ отъ колѣното на Манасия и Рувима. когато рекоха да завладѣятъ езическата земя за израиля, отидоха въоржжени само тѣ: всичкитѣ малки дѣца и неспособни за война оставиха дома въ безопасно мѣсто (Иис. Нав. 1, 14). А така трѣбва да постжпимъ и ние: съ задачата да обезоржжимъ езическитѣ писатели трѣбва да се нагърбимъ ние — мжжетѣ, които сме оякнали вече и сме се утвърдили въ образованието, въ разсжждението и въ християнското благочестие; а младежьта не бива да изложимъ на такива опасности. Що ще стане. ако тѣ прѣбиятъ, или наранятъ, или завлечатъ въ плѣнъ нашата младежь? Уви! прѣдъ нашитѣ очи възкръсватъ скръбнитѣ примѣри на мнозина, които философията на езическата тълпа отвърнала отъ Христа и хвърлила въ без-

божие. По-безопасно би било, разбира се, да се изпратятъ въорѫжени хора да събератъ всичкото злато и сребро и всичко скѫпоцѣнно у народитѣ, проклети отторѣ, и да го разпрѣдѣлятъ между наслѣдието на Господа. О, нека възбуди Богъ геройскитѣ умове, които да събератъ отъ тия голи пустини всичкитѣ цвѣтя на хубавото краснорѣчие и съ любовь да ги разсѣятъ по градинитѣ на християнската философия, за да не се усѣща у дома никакъвъ недостатъкъ.

Отговоръ 4. 22. Ако пъкъ най сетнѣ и допуснемъ нѣкого отъ езичницитѣ, то нека бѫдатъ Сенека, Епиктетъ [107]), Платонъ и подобни на тѣхъ наставници въ добродѣтелта и нравственостьта, въ които се забѣлѣзватъ по-малко грѣшки и суевѣрия. Това е мислилъ и великиятъ Еразъмъ, който съвѣтва да възпитаваме християнската младежь по самото Св. Писание и на края прибавя: А ако е необходимо да се занимаваме и съ свѣтски книги, то азъ бихъ желалъ, врѣмето да се посвещава прѣдимно на ония, които сѫ най-близко сродни на свещенитѣ книги (Erasm. in Comp. Theol.). Но добрѣ би било и тѣхъ да даваме въ рѫцѣтѣ на младежьта тогова, когато умоветѣ сѫ оякнали въ християнската вѣра, и като по-напрѣдъ ги поправимъ именно като махнемъ имената на боговетѣ и всичко, що мирише на суевѣрие; защото само съ такъво условие Богъ позволи дазематъ за жени езически дѣвици, ако имъ острижатъ коситѣ и отрѣжатъ ноктитѣ (Втор. 21, 12). И така, за да бѫда празилно разбранъ, ще кажа: ние не забраняваме на християнитѣ изобщо четенето на езическитѣ писатели, понеже твърдѣ добрѣ знаемъ божественото прѣдимство, съ което Христосъ е надарилъ вѣрващитѣ въ Него (забѣлѣжи: вѣрващитѣ въ него) — безъ врѣда да зематъ змията и отровата (Марк. 16, 18); но ние искаме да прѣдпазимъ, ние молимъ и заклеваме да не хвърляте за жертва на тия змии Божиитѣ синове съ тѣхната още слаба вѣра и да имъ не давате случай съ безразсѫдна самоувѣреность да пиятъ отрова. Христовиятъ духъ казва, че Божиитѣ синове трѣбва да хранимъ съ чистото млѣко на Словото Божие (Петр. 2, 2; 2. Тим. 3, 15).

Четвърто възражение, — относително мѫчнотията на Св. Писание за първата възрасть.

23. По-нататъкъ ония, които несмислено защитяватъ дѣлото на сатаната противъ Христа, възразяватъ, че книгитѣ на Св. Писание сѫ твърдѣ мѫчни за юношитѣ и че поради това, докато разсѫдъкътъ имъ не узрѣе, даватъ имъ въ рѫцѣтѣ други книги.

Отговоръ I. Отговоръ I. Това сѫ думи на хора, които се заблужаватъ, които не знаятъ ни Писането, ни Божията сила; това азъ ще докажа трояко. Първо, извѣстна е историята за Тимотея, именитъ нѣкога музикантъ, койтоималъ обичай, когато приемалъ новъ ученикъ, да го пита, да ли е захваналъ вече да се учи при другъ учитель. Които давали отрицателенъ отговоръ, той приемалъ при себе съ умѣрено възнаграждение; въ случай на утвърдителенъ отговоръ той опрѣдѣлялъ двойно възнаграждение, като казвалъ, че съ тѣхъ щѣлъ да има двойна работа: една, ди ги отучи отъ лошитѣ присадени тѣмъ похвати, и друга, да ги научи на истинското изкуство. И ние, като имаме възвѣстения на цѣлия човѣшки родъ учитель и наставникъ Исуса Христа, вънъ отъ Когото ние не трѣбва да търсимъ никого другиго (Мат. 17, 5, 23, 8.) и Който е казалъ: Оставете дѣцата да дойдатъ при мене и не имъ прѣчете (Марк. 10, 14), — ще продължаваме ли при все това противъ Неговата воля да ги водимъ на друго мѣсто? Или може би ние се страхуваме, че Христосъ нѣма що да върши съ тѣхъ и че Той твърдѣ лесно ще ги настави въ Своитѣ нрави, та поради това първенъ искаме да ги влачимъ тукъ и тамъ по чужди работилници и, както казахъ, по кръчми и механи и разни видове кални мѣста, и едва тогава, слѣдъ като сме ги развалили и заразили, да ги хвърлимъ въ прѣгръдкитѣ на Христа, за да ги поднови Той! За кого се грижатъ по-малко, отколкото за нещастнитѣ и невинни въ това отношение дѣца? Тѣ или ще се борятъ прѣзъ цѣлия животъ, за да отвикнатъ отъ онова, на което сѫ ги научили прѣзъ тѣхното дѣтство, или направо ще се отметнатъ отъ Христа и ще се поддадатъ на сатанинското учение. Нимà това, що е посветено на Молоха, не е мърсота прѣдъ Бога? Това е ужасно, но то е твърдѣ вѣрно. Моля въ името на Божието милосърдие, християнскитѣ власти и прѣдставителитѣ на църквата да зематъ най-сетнѣ сериозни

мѣрки, за да не се позволява вече да се принасятъ въ жертва на Молоха християнскитѣ дѣца, родени въ Христа и осветени чрѣзъ кръщение.

Отговоръ 2 24. Лъжовно е увѣрението, какво Св. Писание е твърдѣ възвишено и ужъ по-горѣ отъ дѣтското разбиране. Зеръ Богъ не съумѣлъ да приспособи своето слово къмъ нашето разбиране (Втор, 31. 11, 12, 13)? Нима Давидъ не свидѣтелствува, че Божиятъ законъ . . . умждрява проститѣ (забѣлѣжи: проститѣ)? (Пс, 19, 8). Нима ап. Петъръ не нарича словото Божие млѣко за новороденитѣ младенци, дадено за да растатъ отъ него и да оякнатъ? (1 Петр. 2, 2). И тъй вижъ, словото Божие е млѣко Божие, най-нѣжната. най-сладката и най-полезната храна за току-що роденитѣ Божии дѣца! Защо да се върви противъ Бога, толкова повече че езическото учение е твърда храна, която изисква яки зжби и малко помалко ги троши? Затова Св. Духъ чрѣзъ Давида поканва дѣцата въ своето училище: Елате, дѣца, послушайте мене: на страхъ Господенъ ще ви науча (Псал. 31, 11).

Отговоръ 3 25. Най-сѣтнѣ ние признаваме, че въ Писанието има дълбочини, но тѣ сж такива, въ които потъватъ слонове и плуватъ ягнета, както твърдѣ хубаво е казалъ Августинъ, когато е искалъ да прѣкара паралелъ между мждритѣ хора на тоя свѣтъ, които се нахвърлятъ върху писането съ голѣмо самомнѣние, и Христовитѣ дѣца, които пристжпватъ съ духъ смиренъ и готовъ за поучение. И каква нужда има да се плува изведнажъ на отворено море? Може да се отива напрѣдъ постъпенно. Първенъ трѣбва да вървятъ по брѣга на катехизическото учение, подиръ това да газятъ по плиткитѣ води, изучавайки свещени истории, нравствени изречения и др. т., що не прѣвишава разбирането, а приготвя къмъ слѣдното по-възвишено. Въ края на крайщата дѣцата ще бждатъ способни да плуватъ и чрѣзъ тайнитѣ на вѣрата. По такъвъ начинъ, прѣдадени още отъ дѣтинство на изучването на Св. Писание, дѣцата по-лесно ще се запазятъ отъ развращението насвѣта и ще станатъ мждри въ спасе-

нието чрѣзъ вѣрата въ Исуса Христа (2 Тим. 3, 15). Защото на оногова, който се прѣдава на Бога и, седещъ при нозѣтѣ Христови, навежда ухото си къмъ прѣмждростьта, която иде отгорѣ, безъ друго ще слѣзе Духътъ на благодетьта, за да запали въ него свѣтлината на истинското познание и посочи въ ясна видѣлина пжтя къмъ спасението.

Обратно възражение

26. Не искамъ и да говоря вече, че онія писатели, които се натрапватъ на християнската младежь вмѣсто Библията (Теренций, Цицеронъ, Вергилий и т. п). сж тъкмо такива, каквито искатъ да прѣдставятъ Св. Писание, т. е. мжчни и малко разбрани за младежьта. Та тѣ и не сж написани за дѣца, а за хора съ зрѣло разсжждение, които посѣщаватъ сцената и форума. Слѣдователно, както отъ само себе се разбира, тѣ и не могатъ да принасятъ полза на други. Безъ съмнѣние по-голѣма полза ще извлѣче нѣкой, като прочете Цицерона само единъ пжтъ, когато е вече отрасълъ и се занимава съ работи за възрастнитѣ, отколкото ако въ младостьта си би го изучилъ цѣлъ отъ кора до кора. А защо изучването на тия писатели не се отлага до подходещето врѣме за онія, на които е потрѣбно, ако само изобщо е потрѣбно? Но още по-важно е онова, че, както вече казахме, въ християнскитѣ училища трѣбва да се готвятъ граждани за небето, а не за свѣта; че заради това тѣмъ трѣбва да се дадатъ такива учители, които биха имъ внушили повече иебесното, отколкото земното, повече свещеното, отколкото свѣтското.

Заключение

27. Нека завършимъ съ думитѣ на Ангела: Не може да сжществува дѣлото на човѣшкото съграждане тамъ, гдѣто почва да се показва градътъ на Всевишния. (3 Ездра 10, 54). И понеже Богъ ни опрѣдѣля да бждемъ дървета на правдата и насаждение на Господа за Неговата слава (Ис. 61. 3), то споредъ това нашитѣ дѣца не могатъ да бждатъ младочки изъ аристотеловски, платоновски, плавтовски или тулиевски разсадникъ. А присждата надъ това е вече изречена: Всѣко растение, което не е насадилъ Моятъ небесенъ Отецъ, ще се изко-

ренк. (Мат. 15, 13. Нека трѣпери всѣки, който не пръстава да празнослови и възстава противъ Божието познание. (2 Кор. 10, 5).

Глава двайсеть и шеста.

За училищната дисциплина

Дисциплината е необходима за училищата.

1 Чешката народна поговорка: Училище безъ дисциплина е като воденица безъ вода — е съвсѣмъ вѣрна. Както воденицата, ако отбиемъ отъ нея водата, бездруго спира, така се прѣкжсва всѣка работа въ училището, ако махнемъ отъ него дисциплината. Ако нивята не се оплѣвятъ, по тѣхъ веднага ще израстатъ врѣдителни за жетвата плѣвели; ако дърветата не се кастрятъ, тѣ подиваватъ и пущатъ непотрѣбни издънки. Оттукъ обаче не слѣдва, че въ училището трѣбва да се разнасятъ викове, удари, побои; наопаки въ него трѣбва дацаруватъ бодрость и внимание както въ учителитѣ така и въ ученицитѣ. Та що друго е дисциплина, ако не извѣстно срѣдство, чрѣзъ което ученицитѣ ставатъ сжщински ученици?

Въ нея трѣбва да се пазятъ три условия.

2. Затова полезно ще бжде на възпитателя да знае цѣльта, материала и формата на дисциплината, за да му бжде ясно, защо, кога и какъ трѣбва да прилага строгостьта по правилата на изкуството

1. Цѣль на дисциплината.

3. Първо, всички, вѣрвамъ, сж съгласни съ това, че дисциплината трѣбва да се прилага къмъ провинилитѣ се; но не затова, че тѣ сж извършили простжпка (изгубеното не се връща,) а за да се прѣдвари простжпката въ бжде ще. Дисциплинарнитѣ мѣрки трѣбва да се прилагатъ безъ раздразнение, гнѣвъ и ненависть, а съ такъво безстрастие и чисто сърце, че оня, когото наказватъ, самъ да разбере, какво наказанието му се налага за негова полза и излиза отъ бащинското разположение на лицата, поставени надъ него, та заради това да го приеме съ сжщо такъво чувство, както всѣко горчиво лѣкарство, което се дава отъ лѣкаря.

2. Прѣдметъ. по отношени къмъ който ще се прилага дисциплината. Именно не заради занятията.

4. Строга дисциплина трѣбва да се поддържа не заради занятията, а заради поведението. Ако занятията сж уредени правилно както вече говорихме за това), тѣ сами вече иматъ привлѣкателна сила за ума и съ своята занимателность примамватъ и привличагъ всички ученици (освѣнъ вече нѣкои изроди). Ако работата стои инакъ, то вината за това не е у ученицитѣ, а у учителитѣ, И ако ние не умѣемъ чрѣзъ изкуството да привлѣчемъ умоветѣ, напразно ще бѫде да употрѣбимъ насилие. Ударитѣ и ританицитѣ не сж способни да внушатъ любовь къмъ науката, но затова пъкъ сж вѣрно срѣдство да възбудятъ отвращение и ненависть къмъ нея. Затова. щомъ се забѣлѣжи болезненото отвращение на духоветѣ къмъ занятията, трѣбва да се лѣкува то по-скоро съ правилно душевна диета и съ сладки лѣкарства, а не да го тровимъ още повече съ остри срѣдства. Самото небесно слънце ни дава примѣръ отъ подобно разумно обхождане. То не поразява при първото появяване на пролѣтьта новитѣ и нѣжнитѣ растения; то не ги гори и пали тъкмо отъ самото начало, но, нагрѣвайки ги постъпенно и незабѣлѣзано, подига ги и ги оягчава и едва къмъ края, когато тѣ отраснатъ, и плодоветѣ и сѣмената имъ захващатъ да зрѣятъ — то проявява всичката си сила. Подобно изкуство проявява и градинарьтъ, който се обръща твърдѣ меко и нѣжно съ младитѣ и нѣжнитѣ дървета и не закача съ пила, ножъ илъ срѣпъ ония, които още не сж толкозъ яки да понесатъ рани, Ако струнитѣ на лирата, цитрата или арфата не сж нагласени еднакво, музикантътъ не троши инструмента о стѣната, но прилага своето изкуство дотогазъ, докогато не ги нагласи. Тъкмо така и ние трѣбва да се приспособяваме къмъ разположението на духоветѣ, за да въдворимъ въ тѣхъ спокойно настроение и любовь къмъ занятията, ако не искаме отъ равнодушнитѣ да правимъ опърничави и отъ мекушавитѣ — сжщински тжпаци.

Какъ трѣбва да постъпваме къмъ звнятия? 1.

5. Ако е потрѣбно напоконъ понѣкога да подбутнемъ и стрѣснемъ, то това трѣбва да сторимъ съ други срѣдства, а не съ удари. Нѣкога съ остра дума или съ публиченъ укоръ; нѣкога като похвалимъ другиго: „Ето тоя или оня какъ добрѣ

внимава. Какъ правилно разбира всичко! А ти сѣдишъ тукъ като заспалъ!“ Нѣкога може да се дѣй-
2. ствувл на ученика съ присмѣхъ: „Ехъ ти простакъ, не разбирашъ такъва лесна работа? Гдѣ се луташъ?“ Може така сжщо да се устро-
3. ятъ недѣлни или поне мѣсечни надпрѣварвания за първенство на мѣсто или отличие, както показахме на друго мѣсто. Само трѣбва да се пази, да не се обърне това въ шега и игра безъ успѣхъ, а наопаки стремежътъ къмъ похвала и страхътъ отъ укоръ и понижение да потиквать ревностьта въ всѣко отношение. Поради това твърдѣ важно е, наставникътъ да присжтствува на тия съревнувания, за да се водятъ сериозно и начисто, та неприлежнитѣ да укори и засрами, а прилежнитѣ да похвали прѣдъ всички.

Но поради поведението. 6. Много по-строго и неумолимо трѣбва да се прилагатъ дисциплинарнитѣ мѣрки къмъ ония, които правятъ простжпки противъ поведението. Именно:

1. 1. За какво да е явно проявяне на безбожие, като напримѣръ за богохулство, развратъ и изобщо за явни
2. прѣстжпления противъ Божия законъ; 2. За упоритость и умишлена злоба; ако напримѣръ нѣкой прѣзрително се отнася къмъ заповѣдитѣ на наставника или на другиго отъ по-горнитѣ и умишлено и съзнателно не изпъл-
3. нява онова, що трѣбва; 3. За гордость и високомѣрие, както и за завистъ и лѣность; ако нѣкой когато бжде помоленъ отъ другаря си, не поиска да го научи и да му помогне,

И защо така? 7. Изброенитѣ простжпки отъ първи видъ оскърбяватъ Божието величие; простжпкитѣ отъ втори видъ разклащатъ основитѣ на всички добродѣтели (смирение и покорность); простжпкитѣ отъ трети видъ задръжватъ и забавятъ бързитѣ успѣхи въ занятията. Което е противъ Бога, то е прѣстжпление, което трѣбва да се омие съ най строгото наказание; каквото извърши нѣкой противъ хората или противъ себе си — е несправедливость, която трѣбва да се поправи съ строгъ укоръ; каквото съгрѣши нѣкой противъ Присциана [108]) — е петно, което трѣбва да се изкара съ гжбата на мъмренето. Съ една дума — дисциплината трѣбва да бжде насочена къмъ това, че да въз-

буждава въ всички почитание къмъ Бога, услужливость къмъ ближния, ревность къмъ занятията и изпълнението задачитѣ на живота, и сетнѣ да оякчава тия качества съ постоянно упражняване и прилагане на дѣло.

Формата на дисциплината е заета отъ небесното слънце.

На най-добра форма на дисциплина ни учи небесното слънце, което доставя на растенията 1. постоянно свѣтлина и топлина, 2. често дъждъ и вѣтрове, 3. нарѣдко свѣткавици и гърмотевици, макаръ и послѣднитѣ да сж въ тѣхна полза.

Какъ да се осжществи това на дѣло.

9. Като подражава на слънцето, ржководителътъ на училището ще се погрижи да държи младежьта въ границитѣ на длъжноститѣ:

1. 1. Съ постоянни примѣри, като бжде живъ образецъ на всичко онова, на каквото трѣбва да ги приучи. Безъ това всичко останало ще бжде напусто.

2. 2. Съ поучение, напомняне и понѣкога съ укорни думи; при това съ всички сили трѣбва да се старае — като учи или напомня, заповѣдва или укорява — да бжде ясно, че всичко това върши подъ влиянието на бащинско чувство, за да наставя всички и никого да не разстрои. Ако ученикътъ не забѣлѣжи, както трѣбва, това чувство и не бжде напълно убѣденъ въ него, той скоро ще започне да прѣзира дисциплината и ще се въоржжи противъ нея.

3. 3. Най-сетнѣ, ако се случи нѣкой съ такъвъ нещастенъ характеръ, че всички тия кротки мѣрки сж недостатъчни, трѣбва да се обърне къмъ по-силни срѣдства, за да не остане нищо неизпитано, прѣди да изхвърли нѣкого като почва, съвсѣмъ негодна за обработване и да го счита за безнадеженъ. Може би по отношение къмъ нѣкои и сега да е вѣрна поговорката: Фригиецътъ може да се поправи само съ пръчка[109]). Такъво изключително показание ще принесе полза ако не на самия наказанъ, то поне на останалитѣ, като имъ внуши страхъ. Само трѣбва да се пазимъ да не прибѣгвамэ къмъ подобна крайна мѣрка при всѣки случай и твърдѣ често, за да не изчерпимъ изключителнитѣ срѣдства до край.

Прѣдпазване.

Обобщение на казаното. 10. Това, що се каза и що остава още да се каже, се свежда къмъ слѣдното: дисциплината трѣбва да бѫде насочена така, че да възбуждаме и съ постоянни грижи да укрѣпяваме въ ония, които възпитаваме за Бога и църквата, такъво чувствено настроение, каквото Богъ изисква ото дѣцата, завѣщани на Христовото училище, да се радватъ тѣ съ трепетъ (Псал. 2, 11) и вършейки съ страхъ и трепетъ своето спасение (Филип. 2, 12), да се радватъ всѣкога за Господа (Филип. 4, 4), т. е. да могатъ и да умѣятъ да обичатъ и уважаватъ своитѣ учители и не само съ добра воля да се оставятъ да ги водятъ тамъ, гдѣто трѣбва да се водятъ, но и тѣ сами доброволно да се стремятъ къмъ това. Такъво настроение на чувствата може да се достигне само съ горѣпоменатото отъ насъ срѣдство: съ добри примѣри, любезни думи и всѣкога съ искрено и явно благоразположение; гърмотевични удари се допущатъ само въ изключителни случаи и то пакъ съ такъво намѣрение, че строгостьта по възможность всѣкога да се обръща въ любовь.

Твърдѣ подходное сравнение. 11. Видѣлъ ли е нѣкой кога-да-е (нека ни бѫде позволено още единъ пѫть да разяснимъ тоя въпросъ съ примѣръ): златаря да прави хубава фигура само съ помощьта на чука? Разбира се, никой никога. Подобни произведения по-скоро се лѣятъ, а не се коватъ. И ако на тѣхъ остане да виси нѣщо излишно и не по трѣбно, изкусният художникъ не захваща да удря силно съ чука, ами или го отбива тихо съ чукче, или го изтрива съ пила. или го отчупва съ щипци, и всичко това прѣдпазливо; въ края на краищата обаче той излъсква и изглажда прѣдмета. А ние смѣтаме да възпитаме подобието на живия Богъ, разумното сѫщество, съ слѣпа буйность?

Още едно 12. И рибарьтъ, който иска да лови риба съ дълга мрѣжа въ дълбока вода, привръзва на мрѣжата не само олово за да потъне и се влачи по дъното, но и гѫбени парчета на противоположния край, за да държатъ мрѣжата откъмъ другата страна на повръхнината на водата. По сѫщия начинъ и оня, който мисли да захване съ млади житѣ ловъ на добродѣтели, трѣбва съ строгость да ги подчини на страха и на смирено послушание, а отъ друга страна

съ своята достѫпность да съживи въ тѣхъ любовь и весело настроение. Щастливи сѫ оние, които умѣятъ да възбудятъ такъво смѣсено настроение! Щастливи сѫ юношитѣ, които иматъ такива наставници!

13. Тукъ е умѣстно да приведемъ мнѣнието на единъ великъ човѣкъ — Айлхардъ Лубинъ [110]), д-ръ на богословието, — което мнѣние той изказалъ въ прѣдговора си къмъ гръцко-латинско-нѣмското издание на Новия Завѣтъ, разсѫждавайки за прѣобразуването на училищата съ слѣднитѣ думи:

Другото срѣдство е, щото всичко, що се прѣподава на юношитѣ споредъ тѣхното схващане, да се изисква отъ тѣхъ по такъвъ начинъ, че тѣ да не вършатъ нищо противъ волята си и по принуждение, но всичко, доколкото е възможно, да сторятъ съ добра воля и отъ собственъ потикъ, съ нѣкаква душевна радость. Поради това азъ рѣшително поддържамъ, че пръчката и тоягата, тия орѫдия на робството, съвършено неподходящи за свободни хора, съвсѣмъ си нѣматъ мѣстото въ училището, трѣбва да се изгонятъ оттамъ и могатъ да се употрѣбятъ само противъ робитѣ и негоднитѣ ратаи съ робски чувства. Такивато скоро сами се излизатъ на явѣ въ училищата и трѣбва уврѣме да се отстранятъ отъ тѣхъ: не само заради едната тѫпость на способноститѣ имъ, повечето пѫти свойствена на рабскитѣ характери, но и заради обикновено свързаната съ нея развала; защото, ако къмъ тия качества се прибавятъ още помагалнитѣ срѣдства на науката и изкуството, послѣднитѣ ще се обърнатъ въ орѫжие на лошото и въ рѫцѣтѣ на жестоки хора тѣ ще станатъ мечове, съ които послѣднитѣ ще убиватъ себе и другитѣ. Има обаче и другъ видъ наказания, които, се прилагатъ къмъ дѣца съ свободенъ и благороденъ начинъ на мислене и т. н.

Глава двайсеть и седма.

За четворното дѣление на училището-работилница по стъпенитѣ на възрастьта и успѣха.

Дѣцата на свѣтлината трѣбва да подражаватъ на мждростьта па дѣцата на свѣта.

1. Занаятчиитѣ отнапрѣдъ опрѣдѣлятъ на своитѣ ученици извѣстенъ срокъ (двѣ, три години и т н. до седемь години наспроти тънкостьта или сложностьта на занаята), прѣзъ който трѣбва да се свърши бездруго курсътъ на тѣхното учение, и всѣки, като изучи всичко принадлежаще къмъ неговото изкуство, отъ ученикъ става подмайсторъ, а послѣ и майсторъ. Слѣдователно така трѣбва да бѫде и въ училищното обучение; именно за изкуствата, наукитѣ и езицитѣ да се опрѣдѣлятъ отдѣлни учебни периоди, тъй че въ течение на извѣстно число години да се завърши цѣлиятъ курсъ на образованието, та изъ тия работилници на човѣчеството да излѣзатъ истински образовани, истински нравствени и истински благочестиви хора.

За цѣлокупн то образование на човѣка трѣбва да се употрѣби цѣлия периодъ на младостьта т. е. 24 од.

2. За да достигнемъ тая цѣль, прѣдвиждаме за развитието на ума цѣлия юношки периодъ (понеже тукъ ще се учи не едно само изкуство, а цѣлата съвъкупность на свободнитѣ изкуства [111]) съ всичкитѣ науки и нѣколко езици), започвайки отъ дѣтството до мѫжката ьъзрасть, т. е. 24. год. които трѣбва да се раздѣлятъ на извѣстни периоди споредъ посочването на самата природа. Опитътъ показва, че тѣлото на човѣка расте приблизително до 25. година и не по-нататъкъ: слѣдъ това то взема да ояква. Трѣбва да се мисли, Божественото Провидѣние е дало на човѣшката природа такъвъ бавенъ разтежъ (защото много по-голѣмитѣ тѣла на дивитѣ звѣрове достигнатъ своята пълна величина въ нѣколко мѣсеци или въ една двѣ години най-много, за да има човѣкъ изобщо повече врѣме да се приготви къмъ длъжноститѣ на живота,

Това врѣме трѣбва да се разпрѣдѣли между четирп училища

3. И така, тия години на възходещата възрасть ще раздѣлимъ на четири отдѣлни периода дѣтска, момчешка, младежка и въ змѫжала възрасть, като отреждаме за всѣки периодъ по едно шестолѣтие и по отдѣлно училище, а именно:

I за дѣтската възрасть II „ момчешката възрастъ III „младежката възрасть VI „ възмжжалата възрасть	училището да бжде	Майчиниятъ скутъ Основното училище или общественото училище на родния езикъ; Латинското училище или гимназията; Академията и пжтуванията.

Майчино училище трѣбва да има въ всѣки домъ; училище на родния езикъ — въ всѣка община, въ всѣко село, въ всѣко заселено мѣсто; гимназия въ всѣки градъ; академия — въ всѣко царство или въ всѣка по-голѣма область.

Задачитѣ на училищнитѣ работи трѣбва да се различаватъ не по материя, а по форма.

4. При всичката разлика на тия училища помежду имъ въ тѣхъ трѣбва да се прѣподава не различно, а едно и сжщо, само по различенъ начинъ, т. е. всичко, що може да направи хората истински хора: християнитѣ истински християни, ученитѣ истински учени, но само по-стъпенитѣ на възрастьта и прѣдишната подготовка, стремеща се постоянно къмъ по-високото. Защото учебнитѣ прѣдмети на основание нашата естествена метода не ще се раздѣлятъ, но всѣкога ще се прѣподаватъ всички заедно, както и дървото постоянно расте цѣло, съ всичкитѣ си части, равномѣрно както въ тая, така и въ слѣдващата година, и прѣзъ всичкото врѣме до като сжществува, дори слѣдъ сто години.

Разликата на училищата по формата на упражненията

I

Защото инакъ се прѣподава тукъ инакъ тамъ

5. При все това между тѣхъ ще има трояка разлика. Първо, въ основнитѣ училища всичо ще се прѣподава въ по общи и по-главни чърти, а въ слѣдващитѣ всичко по-частно и по-точно; дървото прѣзъ всѣка нова година пуща повече корени и клопове, повече оякнува и повече принася плодове.

2

Защото сдното е повече тукъ, другото е повече тамъ.

6. Второ, въ първото майчино училище ще се упражняватъ прѣдимно външнитѣ чувства, за да се приучатъ дѣцата правилно да боравятъ съ прѣдметитѣ и да ги различаватъ. Въ училището на родния езикъ ще се

упражнявать вѫтрѣшнитѣ чувства, въображението и паметьта съ тѣхнитѣ изпълнителни органи — рѫката и езикътъ, чрѣзъ четене, писане, рисуване, пѣене, броене, измѣрване, теглене, разнообразно изучване наустъ и т. н. Въ гимназията ще се развиватъ разбирането и сѫждението за всички схванати съ чувствата прѣдмети чрѣзъ диалектиката, граматиката, риториката и останалитѣ реални науки и изкуства, които се прѣподаватъ съ цѣль да се запознаемъ съ тѣхната фактическа и причинна връзка, т. е. съ самитѣ явления и тѣхнитѣ причини. Най-сетнѣ академиитѣ ще развиватъ прѣдимно онова, що спада въ областьта на волята, способноститѣ за запазване душевната хармония (и привеждане въ хармония нарушеното) ще развива богословието, умствената хармония — философията, за животнитѣ функции на тѣлото ще ни учи медицината, външното благосъстояние ще ни изяснятъ правнитѣ науки.

Вѫтрѣшно основание за такъва послѣдовность.

7. Това е то истинската метода за успѣшното образование на умоветѣ: първенъ самитѣ прѣдмети се прѣдставятъ на външнитѣ чувства, на които тѣ непосрѣдно въздѣйствуватъ; послѣ възбуденитѣ вѫтрѣшни чувства се учатъ да изразяватъ и нагледно да прѣдставятъ образитѣ на прѣдметитѣ, възприети чрѣзъ външно чувство както вѫтрѣшно чрѣзъ припомняне, така и външно чрѣзъ рѫката и езика. Само слѣдъ тая прѣдварителна работа умътъ влиза въ своитѣ права и съ грижливо разглеждане прави сравнение и относителна оцѣнка за изучване основитѣ на всички нѣща: отъ това произлиза истинско разбиране на нѣщата и вѣрно сѫждение за тѣхъ. Най-послѣ волята (срѣдището на човѣка и рѫководителката на всичкитѣ му дѣйствия) се приучва да простре закономѣрно своята власть надъ всичко. Да искаме да образуваме волята прѣди разбирането на нѣщата (сѫщо както познанието по-рано отъ въображението и въображението по-рано отъ чувствата е изгубенъ трудъ. При все това така постѫпватъ онія, които учатъ дѣцата на логика, поезия, риторика и етика, прѣди да ги запознаятъ съ наистина сѫществуващитѣ и чувствени прѣдмети: та това е сѫщото, като да иска нѣкой да учи да танцува двѣгодишно дѣте, което едва стѫпя съ своитѣ

трепереще крачка. Ние твърдо сме се рѣшили навсѣкждѣ да слѣдваме природата като водителка, и както тя разкрива своитѣ сили постъпенно, така и ние трѣбва да пазимъ сжщия редъ при развитието на умствените способности.

III.
Защото тукъ се обучаватъ едни атамъ други.

8. Трета разлика ще бжде тая, че въ низшитѣ училища, майчинотоина родния езикъ, ще се обучава всичкото юношество отъ двата рода: въ латинското училище ще се учатъ прѣдимно младежи. които се стремятъ къмъ нѣщо по-високо отъ ржчнитѣ занаяти; а въ академиитѣ ще се приготвятъ бждещи учени и водачи на другитѣ, та църквата, училището и държавата да иматъ всѣкога наготово пригодни дѣйци.

Тия четири училища отговарятъ на четиритѣ годишни врѣмена.

9. Не безъ основание можемъ да сравнимъ тия четири вида училища съ четиритѣ годишни врѣмена. Майчиното училище прилича на прѣкрасната пролѣть, украсена съ пжпки и цвѣтове издаващи разнообразенъ ароматъ. Училището на родния езикъ олицетворява лѣтото съ неговитѣ пълни класове и съ нѣкои рано зрѣещи плодове. Гимназията отговаря на есеньта, която събира изобилнитѣ плодове отъ нивитѣ, градинитѣ и лозята и ги слага въ килеритѣ на разума. Академията най-сетнѣ прѣдставя зимата, когато събранитѣ плодове се разпрѣдѣлятъ за разнобразно употрѣбене, за да има запазени срѣдства да се прѣкара останалата часть отъ живота.

И на дървесата, чийто ръстъ минува по четири стжпала.

10. Такъво грижливо възпитание на младежьта може да се сравни и съ градинарството. Тогава шестгодишнитѣ дѣчурлига, добрѣ подготвени благодарение на грижитѣ на родителитѣ и дойкитѣ, би приличали на грижливо насадени и добрѣ закоренили се дръвца, които току що прокарали клончета, Дванайсетгодишнитѣ дѣца би били подобни на дърво, обраснало съ клонове и пускаще издънки. Осемнайсетгодишнитѣ момчета, знаещи вече езици и изкуства, би приличали на дърво въ пълния му цвѣтъ, което съ това доставя приятенъ видъ на окото, приятна мирисма на носа и обѣщава приятни плодове за устата. Напоконъ двайсетчетири или двайсетпетгодишнитѣ момци, завършили своето образование въ академията, би на-

помнили дърво, отвсѣкждѣ увиснало отъ плодъ: ще дойде врѣме, и тия плодове ще се откѫсватъ и ще се употрѣбяватъ за различни нужди.

Но всичко това трѣбва да се изложи по-подробно.

Глава двайсеть и осма.

Идея на майчиното училище.

Основното трѣбва да се изучи прѣди всичко.

1. Каквито главни клонове сѫ нужни на дървото да ги има отпослѣ, то ги изпуща изъ дънера още въ първитѣ години, така че сетнѣ нему остава само да расте. Така и всичко онова, съ каквото искаме да снабдимъ човѣка за цѣлия му животъ, трѣбва да насадимъ въ него още въ първото училище. Че е възможно да се изпълни това, ще се види, като хвърлимъ погледъ върху областьта на знанията, която ще отбѣлѣжимъ накратко, като я разпрѣдѣлимъ на двайсеть отдѣла.

Изброяване на наукитѣ които трѣбва да се усвоятъ на това стѫпало. I.

2. Метафизиката (така наречена въ общи чърти оттукъ зема своето начало;) защото отначало на дѣцата всичко се прѣдставя въ общъ и смѣсенъ видъ, понеже отъ всичко, що виждатъ, слушатъ, вкусватъ и пипатъ, тѣ получаватъ впечатление, че то е нѣщо, но тѣ не могатъ да разсѫдятъ, какво е то въ частность, додѣто не се научатъ да различаватъ това постъпенно. И така тѣ започватъ да разбиратъ общитѣ термини: нѣщо, нищо, е, не е, така, не така, гдѣ, кога и пр., еднакво, нееднаквоит. н., а това сѫ изобщо основнитѣ понятия на метафизиката.

II. 3. Отъ **физиката** въ тия първи шесть години дѣтето може да се научи да знае, що е вода, земя, въздухъ, огънъ, дъждъ, снѣгъ, ледъ, камъкъ, желѣзо, дърво, трѣва, птица, риба, бикъ и пр. То може да научи имената и употрѣбението поне на външнитѣ членове на своето тѣло. Всичко това лесно се учи въ тая възрасть и се туря основа на естествознанието;

III. 4. Началата на **оптиката** дѣтето узнава, като започва да различава и именува свѣтлина, тъмнина, сѣнка, както и разликата на главнитѣ цвѣтове: бѣло, черно, червено и пр.

iv. 5. Начало на **астрономията** ще бѫде знанието, що е небо, слънце, мѣсецъ, звѣзди и умѣнието да забѣлѣзва дѣтето, че тѣ всѣки день изхождатъ и захождатъ.

v. 6. Първитѣ стѫпки въ **географията** ще се направятъ тогава, когато дѣцата се научатъ да разбиратъ, що е гора, долина, нива, рѣка, село, крѣпость, градъ: съобразно съ условията на мѣстностьта, гдѣто се възпитаватъ.

vi. 7. Основитѣ на **хронологията** се турятъ тогава, когато дѣтето разбере, що наричаме часъ, день, недѣля, година; сѫщо що е лѣто, зима, и пр., послѣ: вчера, завчера, утрѣ, другидень и пр.

iv. 8. Началото на **историята** ще се състои въ това, че дѣтето ще може да си припомня и разказва що се е случило неотдавна, какъ тоя или оня се е държалъ въ този или другъ случай, та било то дори и по дѣтински.

viii. 9. **Аритметиката** пуска своитѣ първи корени, когато дѣтето разбира, що наричаме малко и що много; когато то умѣе да брои макаръ до десеть и забѣлѣзва, че три е повече отъ двѣ и че, ако къмъ три прибавимъ едно, тѣ ставатъ четири и т. н.

ix. 11. Елементитѣ на **Геометрията** дѣтето усвоява, когато разбере, що наричаме голѣмо и малко, дълго и сѫсо, широко и тѣсно, дебело и тънко, послѣ, що наричаме линия, кръстъ, кржгъ и пр.; когато то види, какъ това или онова се измѣрва съ педя, лакъть, разтегъ и пр.

x. 11. Сѫщо и отъ **статиката** се туря начало, когато дѣтето види да теглятъ нѣща на вѣзни и когато то само се учи да притегля нѣщо на ржката си, за да узнае, леко ли е то или тежко.

xi 12. Първоначално упѫтване въ **механически** работи дѣцата добиватъ, когато имъ позволяватъ или дори ги учатъ постоянно да вършатъ нѣщо, т. е. да прѣнасятъ нѣща ту тукъ, ту тамъ, да ги поставятъ тъй или иначе, да строятъ и разтурватъ, да свързватъ и развързватъ и пр., И понеже това не е нищо друго освѣнъ усилия на даровитата природа за изкуствено възпроизвеждане на нѣщата, то трѣбва не само да не забраняваме тия опитвания, но дори и да ги насърчаваме и разумно да ги ржководимъ.

XII. **Диалектическото** изкуство на разума се показва още на това стѫпало и пуска зародишитѣ, щомъ дѣтето, забѣлѣзвайки, че разговорътъ се води съ въпроси и отговори, само навиква да запитва за нѣщо и да отговаря на въпроси. Само трѣбва да се упѫти умѣло да пита и да отговаря направо на питането, за да навикне да съсрѣдоточи своята мисъль на прѣдложената му тема, а не да се разхвърля.

XIII. 14. Дѣтската **Граматика** ще се състои въ това, че дѣтето правилно да говори на майчиния си езикъ, т. е. членораздѣлно да произнася гласоветѣ, сричкитѣ и думитѣ.

XIV. 15. Начало на **риториката** ще се тури, когато дѣцата започнатъ да подражаватъ на тропитѣ и фигуритѣ, които се употрѣбяватъ въ домашния езикъ особно трѣбва да се обръща внимание на съотвѣтната жестикулация при разговора въ свързка съ произношението, присѫще на рѣчьта; именно тъй, че, когато се пита, послѣднитѣ срички да се изговорятъ по-високо, когато се отговаря — по-низко, и др. т. На това ни учи и самата природа; случи ли се нѣкакво отстѫпване отъ това, лесно може да се поправи съ разумно упѫтване.

XV. 16. Начало на вкусъ къмъ **поезия** ще бѫде, ако дѣцата въ тая възрасть изучатъ, колкото се може, повече стихове прѣдимно нравствени, било ритмични или метрични, каквито се употрѣбяватъ въ езика.

XVI 17. Начало на **музиката** ще бѫде, ако дѣцата изучатъ нѣкои леки псалми и свещени пѣсни, които биха могли да се употрѣбятъ при всѣкидневнитѣ молитвени упражнения.

XVII. 18. Първоначалнитѣ познания по **стопанството** ще се заключаватъ въ това, дѣцата да знаятъ, какъ се именуватъ всички лица, отъ които се състои сѣмейството; именно, кой се казва баща, майка, слугиня, слуга, наемнъ работникъ и пр., по-нататъкъ да знаятъ имената на частитѣ на кѫщата: прустъ, готварница, стая за спане, оборъ и пр. — и на покѫщнината: маса, чиния, ножъ, метла и т. н. и тѣхното употрѣбение.

XVIII. 19. По-мѫчно ще бѫде да се въведатъ дѣцата въ **политиката**, понеже погледитѣ на тая нѣжна въз-

расть едва ли излизатъ вънъ отъ границитѣ на дома: но може да се прави опитъ, ако дѣцата забѣлѣжатъ, че нѣкои хора се събиратъ въ общинския домъ и се наричатъ членове на общинския съвѣтъ, че единъ отъ тѣхъ се нарича кметъ, другъ — градски сѫдия, трети — нотариусъ и пр.

XIX 20. Но особни здрави основи трѣбва да се турятъ тукъ **на ученията за нравственостьта** (**етика**). ако искаме да се сраснатъ добродѣтелитѣ съ добрѣ възпитаното юношество.

Напримѣръ:

1) **Умѣреность**, която се състои въ това — да се пази мѣрка относително стомаха и да не се допуща нищо излишно вънъ отъ потрѣбното за утоляване на глада и жаждата.

2. **Спретнатость** — да се държи прилично поведение въ врѣме на ядене, да се пазятъ чисто дрехитѣ — дори куклитѣ и играчкитѣ.

3) **Почитание**, което дължимъ на по-горнитѣ отъ насъ.

4) **Послушание** — всѣкога бързо и готово да се изпълняватъ заповѣдитѣ и запрѣщенията.

5. Строга **Правда** въ всички изявления, та никога да не се позволява на дѣцата да лъжатъ и измамватъ, било на шега или сериозно (защото шегата за нѣщо недобро най-сетнѣ може да се прѣвърне въ важенъ недостатъкъ).

6) **На справедливость** се учатъ дѣцата, като не се докосватъ, не отнематъ, не задръжватъ, не скриватъ нищо чуждо противъ волята на притежателя, като никому не правятъ зло, никому не завиждатъ и пр.

7) А най-главното — нека се научатъ на **любовь**, за да бѫдатъ готови да отдѣлятъ отъ своето, когато нѣкой, каранъ отъ нужда, имъ проси; нѣщо повече — тѣ трѣбва ди помагатъ и по свой потикъ. Защото това е истинската Христианска любовь, която ни е заповѣдалъ прѣди всичко Христовиятъ Духъ и която, като запалимъ въ сърцата на хората, особно въ хладния егоизъмъ на старѣещия свѣтъ, ще послужи за благото на църквата.

8) Сѫщо трѣбва да навикнатъ дѣцата на постояненъ **трудъ** и занятия, било при сериозна работа или игра, за да не търпятъ празностьта.

9) Нека навикнатъ не всѣкога да бѫбрятъ и да изказватъ всичко, що имъ дойде на устата, но и да **мълчатъ** разумно, когато го изисква работата: именно когато говорятъ другитѣ, когато присѫтствуватъ видни личности, когато работата е такъва, че трѣбва да се мълчи.

10) А особно тѣ трѣбва да се възпитаватъ въ тая възрасть на **търпение**, което ще бѫде потрѣбно прѣзъ цѣлия животъ, за да надвиятъ себе си прѣди да избухнатъ и пуснатъ корени страститѣ, и за да навикнатъ да се водятъ отъ разума, а не отъ минутни тласъци, да въздържатъ, а не да пускатъ юздитѣ на гнѣва и т. н.

11) **Услужливостьта** и готовностьта да служимъ на другитѣ е най-доброто украшєние на младостьта, па дори и на цѣлия животъ. Поради това трѣбва да приучимъ дѣцата на тѣхъ още въ тия първи шесть години, за да не изпущатъ случая да се намѣрятъ всѣкѫдѣ, гдѣто би могли да се надѣватъ, че ще бѫдатъ полезни съ нѣщо на ближния.

12) Тукъ трѣбва да се притури и **благоприличието** въ поведението, за да не постѫпватъ невѣщо и глупаво, а всичко да вършатъ съ прилична скромность. Тукъ спадатъ начинитѣ на обществената учтивость, поздравянето и отговарянето, учтивитѣ молби въ случаи на нужда, благодарянето за сторена услуга съ приличенъ поклонъ, цѣлуване ржка и др. т,

xx 21 Накрай, въ **религията** и изучването на **благочестието** шестгодишнитѣ дѣца могатъ да се доведатъ дотамъ, че да запомнятъ главитѣ на катехизиса, основнитѣ положения на своето вѣроизповѣдание, да го разбератъ, доколкото допуща възрастьта имъ, и да го прилагатъ на дѣло; именно: изпълнени отъ чувство на Божеството, като виждатъ прѣдъ себе си вездѣсѫщия Богъ и като треперятъ прѣдъ Него, както прѣдъ праведенъ наказвачъ на злото, тѣ не трѣбва да вършатъ нищо лошо; отъ друга страна, като Го обичатъ, почитатъ, призоваватъ и възхваляватъ, като милостивъ Отплащачъ за доброто, и като очакватъ отъ Него милосърдие въ живота и слѣдъ смъртьта, — да не изпущатъ случая да правятъ всичко добро, приятно Нему, и така да живѣятъ сѣкашъ прѣдъ очитѣ на Бога и, както казва Св. Писание, да вървятъ съ Бога.

Полза отъ такъво възпитание въ дѣтството.

22. Тогава за дѣцата на християнитѣ ще можемъ да кажемъ това, що Евангелистътъ казва за самия Христосъ, че той напрѣдваше въ прѣмждростьта и възрастьта, и въ любовьта у Бога и у човѣцитѣ (Лук. 2, 52),

Защо тукъ не могатъ да се дадатъ по-подробни упжтвания.

23. И така ето какви ще сж цѣлитѣ, ето какви ще бждатъ задачитѣ на майчиното училище. Да развиемъ това подробно, да го изложимъ въ точенъ табличенъ прѣгледъ, що и колко може да се върши прѣзъ всѣка година, мѣсецъ и день (сжщо така, както ще съвѣтваме да се прави въ училищата на родния езикъ и латинското) така, както може да става това въ послѣдващитѣ училища, намираме тукъ неумѣстно по двѣ причини. Първо, защото родителитѣ поради домашнитѣ работи не могатъ да пазятъ сжщо такъвъ точенъ редъ, както въ общественото училище, гдѣто изключително се занимаватъ съ образованието на юношеството. Второ, защото разсждъкътъ и схващането се проявяватъ у дѣцата твърдѣ неравномѣрно: въ едно порано, въ друго по-късно. Нѣкой двѣгодишни говорятъ прѣкрасно и биватъ сржчни за всичко, други петгодишни едва могатъ да се мѣрятъ съ тѣхъ; тъй че изобщо това първо образование въ ранната възрастъ трѣбва да се остави на благоразумието на родителитѣ.

Но ето двѣ помагални срѣдства:
I.
учебникъ за майчиното училище.

Но тукъ могатъ да принесатъ полза двѣ нѣща. Първо, за родителитѣ и дойкитѣ трѣбва да се състави ржководство, за да знаятъ тѣ своитѣ длъжности. Въ него поотдѣлно трѣбва да се опише всичко, на що е потрѣбно да се обучаватъ дѣцата: при какви условия трѣбва да се пристжпи къмъ това или онова, съ какви форми на рѣчьта и съ какви жестове да се прѣдава то на дѣцата, Съставянето на подобна подробна книга подъ заглавие: Ржководство за майчино училище ние земаме върху себе си.

II.
Срѣдство за възбуждане чувството.

25. Друго полезно пособие при упражненията въ майчиното училище ще бжде една Книга съ картини, която понѣкога ще трѣбва да се дава въ ржцѣтѣ на дѣцата. Понеже тукъ трѣбва прѣдимно да се развиватъ чувствата за възприемане впечатленията отъ околнитѣ прѣдмети, а зрѣнието е първо между

чувствата, — то ще бѫде напълно цѣлесходно да внесемъ тукъ всичкитѣ елементи изъ физиката, оптиката, астрономията, геометрията и проч., и то въ тоя редъ на наукитѣ, както го описахме. Тукъ можемъ да нарисуваме гора, долина, дърво, птица, риба, конь, бикъ, овца, човѣкъ отъ разна възрасть и ръстъ; сѫщо свѣтлина и мракъ; небо, слънце, мѣсечина, звѣзди, облаци, главнитѣ бои; покѫщнина и занаятчийски орѫдия: грънци, паници, канчета, чукчета, клещи и пр.; сѫщо образи на разни лица, като напр. царь съ скиптъръ и корона, войникъ съ оружие, селянинъ съ плугъ, возачъ съ кола, пощенска кола въ движение; всичко това да бѫде придружено навсѣкѫдѣ съ надписи за значението на всѣки образъ: конь, бикъ, куче, дърво и пр.

Полза отъ такъва книга

26. Ползата отъ такъва книга е трояка: 1. ще се усилятъ впечатленията отъ прѣдметитѣ, както вече се каза; 2. ще се примамятъ младитѣ умове, та въ всички книги да търсятъ това, което имъ се нрави; 3. ще се улесни четенето. Понеже подъ образитѣ на прѣдметитѣ ще бѫдатъ написани имената имъ, то съ това може да се захване изучването на буквитѣ

Глава двайсеть и девета.

Идея на училището на родния езикъ.

Училищата на родния езикъ трѣбва да вървятъ прѣдъ латинскитѣ.

1 Въ деветата глава ние доказахме, че всичкото младо поколѣние отъ двата пола трѣбва да посѣщава общественитѣ училища. Мнозина сѫ противъ това Така Цеперъ[112]) въ I. кн. на „Църковна държава“ въ глава 7. и Алстедъ[113]) въ 6. глава на „Училищни разсѫждения“ съвѣтватъ да се пращатъ въ училищата на родния езикъ само тия момчета и момичета, които отпослѣ ще се посвѣтятъ на занаяти; а онія дѣца, които отъ родителитѣ се опрѣдѣлятъ за по-високо образование, да не се пращатъ въ тия училища, а направо въ латинскитѣ. Алстедъ добавя: който иска, нека мисли инакъ: азъ прѣдлагамъ тоя

пѫть за образованіе, на който бихъ искалъ да видя ония, на които азъ желая най-добро образованіе. Но ние не можемъ да се съгласимъ съ това поради основнитѣ положения на нашата дидактика.

Защото. 2. Защото 1. Ние настояваме за общо обучение на всички, които сѫ се родили човѣци, въ всичко, що е човѣшко. Трѣбва да ги водимъ всички заедно, докато могатъ да вървятъ заедно, за да се оживяватъ, насърчаватъ и потикватъ единъ другиго. 2. Ние искаме да наставяме всички въ всички добродѣтели, безъ да изключимъ скромностьта, съгласието, взаимната услужливость. Поради това не бива тъй рано да се разлѫчатъ дѣцата и не бива на нѣкои избраници да се дава поводъ да гледатъ на себе си съ чувство на самодоволство, а на други съ прѣзрѣние. 3. Да опрѣдѣляме още на шестата година, кой за какво звание е пригоденъ, за наука ли или за занаятъ, изглежда малко прибързано: нито силитѣ на ума, нито наклоноститѣ на характера не изпѫкватъ въ тая възрасть достатъчно; много по-ясно ще се разкрие това по-късно; както и въ градината не знаемъ, кои трѣви да оплѣвимъ и кои да оставимъ, докато сѫ още малки, а узнаваме тогава, когато тѣ отраснатъ. Па не само дѣцата на богатитѣ, на виднитѣ и чиновницитѣ се раждатъ за високи звания, та само за тѣхъ да бѫде отворено латинското училище, а останалитѣ като безнадежни да се отстраняватъ. Вѣтърътъ вѣе, накѫдѣто иска, и не всѣкога започва да духа въ опрѣдѣлено врѣме.

3. Четвърта причина е тая, че нашата всеобща метода се стреми не само къмъ латинския езикъ, тая всеобща извънъ всѣка мѣрка обожавана нимфа, но отваря сѫщо пѫть за разработване роднитѣ езици на всички народи (та всѣки духъ повече и повече да слави Бога): тая цѣль не бива да се нарушава съ такъво произволно прѣскачане на цѣлия роденъ езикъ.

4. Пето, да искаме да обучаваме нѣкого на чуждъ езикъ, прѣди да е усвоилъ майчиния, е все сѫщото, като да искаме да обучаваме сина си да язди на конь, прѣди да се научилъ да ходи. По-добрѣ е да се постѫпя съ строго дѣление по стѫпала, както се посочи въ XVI гл., IV основно положение. Както Цицеронъ отказвалъ да научи на краснорѣчие оногова, който не умѣялъ да говори: така и нашата метода

направо заявява, че тя не е въ състояние да научи на латински езикъ оногова, който не знае майчиния си, понеже тя поставя послѣдния за проводникъ по пжтя къмъ първия.

5. Накрай, понеже думата е за реално образование, ние еднакво лесно можемъ да прѣкараме ученицитѣ по неговия външенъ кржгъ съ помощьта на книгитѣ, написани на роденъ езикъ и съдържащи имената на прѣдметитѣ. Слѣдъ това тѣмъ по-лесно ще бжде да се учатъ на латински, защото ще приспособяватъ само новитѣ имена къмъ познати вече прѣдмети и ще прибавятъ въ изкусна послѣдовность къмъ фактичното познание на прѣдметитѣ издирването на тѣхната причинна връзка

Цѣль и назначение на учплището на родния езикъ.

6. И така, като се основаваме на нашето мнѣние за четворното дѣление на училището. опрѣдѣляме училището на родния езикъ така: Коренното назначение и цѣль на **училището на родния езикь** ще бжде: да научи всичкото младо поколѣние отъ шестадо дванайсета (или тринайсета) година на това, що ще му бжде потрѣбно прѣзъ цѣлия животъ. Именно:

I. Да чете свободно всичко напечатано и написано на родния езикъ.

II. Да пише изпърво хубаво, послѣ скоро, накрай правилно, споредъ граматическитѣ правила на родния езикъ, които ще трѣбва да се изложатъ на ученицитѣ въ най-проста форма въ свръзка съ упражнения върху тѣхъ.

III. Да смѣта съ цифри или на смѣтало споредъ нуждата

IV. Да измѣрва споредъ правилата на изкуството по всички начини дължина, ширина, разстояния и т. н.

V. Да пѣе всички употрѣбителни мелодии; а който е по-способенъ, да се запознае сжщо съ началата на художествената музика.

VI. Да знае наустъ голѣма часть отъ всичкитѣ псалми и църковни пѣсни, които се употрѣбяватъ въ църквата на коя да е мѣстность, та, възпитани въ прославяне на Бога, ученицитѣ да могатъ (както казва Апостолътъ) да се учатъ и вразумятъ единъ

другиго съ псалми, славословия и духовни пѣсни, като пѣятъ на Господа съ благодать въ сърцата си (Кол. 3, 16).

VII. Освѣнъ Катахизиса да знае Св. История и най-главнитѣ текстове отъ Св. Писание тъй точно, че да може да ги изказва наустъ.

VIII. Да знае, разбира и се старае да прилага въ живота ученията за нравственостьта, изложено въ правила и разяснено съ примѣри съгласно съ разбирането въ тая възрасть.

IX. Отъ стопанство и политика да знае толкова, че да разбира това, що става всѣки день прѣдъ очитѣ му въ кѫщи и въ града.

X. Да има понятие отъ изложената въ най-общи чърти история за сътворението, падането и възстановлението на свѣта, както и за управлението му съ Божията прѣмѫдрость до днесь.

XI. Освѣнъ това да научи най-потрѣбното изъ космографията: за облостьта на небето; за кълбообразния видъ на висещата по срѣдата му земя; за океана, който мие земята, за разнообразнитѣ извивки на моретата и рѣкитѣ; за познателнитѣ части на свѣта; за най-важнитѣ държави въ Европа, а особно за градоветѣ, планинитѣ, рѣкитѣ и различнитѣ забѣлѣжителности на своето отечество.

XII Накрай да се запознае по възможность повече или по-малко съ всичкитѣ общи занаятчийски похвати — отчасть за да не остане съвсѣмъ въ невѣжество за всичко, що става въ човѣшкия животъ, отчасть за да може по-сетнѣ лесно да се прояви естествената наклоность, къмъ каквото всѣки чувствува особно влѣчение.

Защо поставяме тука так ва обшнрни цѣли?

7. Ако всичко това се изпълни въ училището на родния езикъ, както трѣбва, момчетата, не само постѫпилитѣ въ латинското училище, но и заловилитѣ се за земледѣлие, търговия, занаятъ, не ще срѣщнатъ никѫдѣ нищо дотолкова ново, съ което да не сѫ се запознали още тукъ, макаръ отчасть; и поради това всичко туй, що ще учи нѣкой отпослѣ въ своето изкуство, или ще слуша на свещени събрания или на друго мѣсто,

или ще прочете въ нѣкои книги, ще бѫде само по-пълно освѣтление или по-частно разяснение на прѣдметитѣ, усвоени отъ него още по-отрано; и тогава тѣ наистина ще се убѣдятъ, че сѫ станали способни сега много по-правилно да разбиратъ, дѣйствуватъ и да разсѫждаватъ за това.

Сгодни срѣдства, конто водятъ къмъ тия цѣли.

8. За достигане тая цѣль ще служатъ слѣднитѣ срѣдства:

I. Класове.

I. Всичкитѣ ученици въ училищата на родния езикъ, чиито занятия се продължаватъ прѣзъ шесть години, трѣбва да се раздѣлятъ на шесть класа (ако е възможно въ отдѣлни помѣщения, за да не бъркатъ единъ на другъ).

II. Книги.

II. За всѣки класъ трѣбва да има всичко потрѣбно за класа (по материала за научното, нравственото и религиозното образование), за да нѣма нужда отъ никакви други книги освѣнъ тия, докогато ученицитѣ се държатъ въ тия граници, но съ тѣхъ да могатъ да достигнатъ безпогрѣшно поставената цѣль. Потрѣбно е тия книги да изчерпятъ цѣлия роденъ езикъ, т. е. всичкитѣ имена на прѣдметитѣ, които дѣцата могатъ да схванатъ въ тая възрасть, и най-главнитѣ и употрѣбителнитѣ изрази.

Съдържанието не книгитѣ за всѣки класъ е едно и сѫщо; тѣ се различаватъ само по форма

9. Споредъ числото на класоветѣ тия книги ще бѫдатъ шесть и ще се различаватъ помежду си не толкова по съдържание, колкото по форма. Въ всички ще се съдържа всичко; но всѣка прѣдидеща ще съдържа по-общото, по-извѣстното и по-лесното, а всѣка послѣдеща ще довежда разбирането до по-частното, по-неизвѣстното, по-мѫчното, или ще даде нѣкой новъ начинъ за разглеждане сѫщитѣ тия прѣдмети, за да се достави ново удоволствие на ума. Ей сега ще разясним това.

Всичко въ тѣхъ трѣбва да бѫде притъкмено къмъ способноститѣ на дѣтската възраст.

10. Трѣбва да залѣгаме, щото всичко тукъ да бѫде притъкмено къмъ дѣтския умъ, който по природата си е наклоненъ къмъ приятното, шеговитото и игривото, а отбѣгва отъ сериозното и строгото. Но за да се учи лесно и приятно сериозното, което нѣкога ще принесе сериозна полза, трѣбва всѣкѫдѣ

да съединявамє полезното съ приятното, за да завличаме умоветѣ сякашъ съ постоянни примамки и да ги завеждаме тамъ, гдѣто ние желаемъ.

За да бждатъ привлѣкателни, трѣбва да имъ се дадатъ хубави заглавия.

11. Тия книги трѣбва да се украсятъ и съ хубави заглавия, които съ своята занимателность би привлѣкли дѣцата и сжщеврѣменно би изразили сполучливо всичкото съдържание. Такива заглавия, надѣвамъ се, ще бждатъ ония, които се зематъ изъ областьта на градинарството, като най-приятно отъ всичко онова, що притежаватъ хората. Понеже училището сравняватъ съ градина, то защо да не наречемъ книгата на първия класъ — теменужка, на втория — трендафилъ, на третия — зелена полянка и пр.

Всичкитѣ изкуствени термини трѣбва тукъ да бждатъ изказани на родния езикъ. Защо?

12. Но за тия книги, за тѣхното съдържание и форма по-подробно ще говоримъ на друго мѣсто. Ще прибавя тука само това: понеже тѣ ще бждатъ написани на родния езикъ, то на сжщия трѣбва да бждатъ изказани и изкуственитѣ термини, а не да се заематъ отъ латински и гръцки езикъ. Основания:

1. 1. Ние искаме да нагласимъ работата така, че юношитѣ да разбератъ всичко безъ спънки. А чуждото прѣди да се разбере, трѣбва първенъ да се обясни; па и слѣдъ обяснението тия думи все пакъ оставатъ неразбрани; ученицитѣ само вѣрватъ, че тѣ наистина означаватъ това, що трѣбва да означатъ, и съ мжка ги запомнюватъ. А на родния езикъ всичко лесно се разбира и се запечатва въ паметьта, защото има да се обяснява само вещьта, що означаваме съ думата. И така, ние искаме да отстранимъ отъ тоя първоначаленъ курсъ на образованието всѣкакви задръжвания и мжч-

2. нотии, за да върви всичко свободно. 2. Освѣнъ това ние се стремимъ да разработимъ роднитѣ езици, не обаче по начина на французитѣ, които задръжватъ латинскитѣ и гръцкитѣ названия, непонятни за народа, (за което Стевинъ ги укорява [113]), но като изказваме всичко съ общопонятни думи. Подобенъ съвѣтъ е давалъ на своитѣ съотечественици белгийци Стевинъ (Геогр. 1 книга), който и прокаралъ тоя принципъ въ своята математика.

Трояко възражение. 13. Наистина може да се възрази па и често се прави това, — първо, че не всички езици сж тъй богати, да изразяватъ сполучливо латинскитѣ и гръцки термени; второ, че и да могатъ дори да се прѣведатъ, ученитѣ, навикнали на тия термени, пакъ не ще се отрекатъ отъ тѣхъ; трето, че добрѣ би било дѣцата, които сетнѣ ще учатъ латински, да се запознаятъ още тукъ съ езика на ученитѣ, за да нѣматъ нужда отпослѣ наново да учатъ изкуственитѣ термини.

Отговоръ на първото възражение. 14. Но азъ ще отговоря слѣдното: Не езицитѣ, а хората сж виновни въ това, дѣто нѣкой езикъ страда отъ неясность, непълнота, несъвършенство за изказване най-необходимитѣ прѣдмети. Та и латинцитѣ и гърцитѣ е трѣбвало да измислюватъ названия, прѣди тия да сж влѣзли въ употрѣбление; отначало тѣ имъ се виждали груби и тъмни, така че сами силно се съмнявали въ възможностьта да се облагородятъ: но ето че, слѣдъ като влѣзли въ употрѣблеиие, не може и да се измисли нѣщо по-хубаво отъ тѣхъ. Това се отнася къмъ думитѣ: битие, сжщность, постоянно, случайно, качество, свойство [115]) и т. под. Слѣдователно въ никой езикъ не ще има недостигъ отъ думи, ако само има усърдие у хората.

На второто. 15. Що се отнася до второто възражение, то нека ученитѣ задържатъ за себе си своитѣ термини; ние тукъ искаме да помогнемъ на проститѣ хора, за да можемъ и тѣхъ по нѣкой начинъ да доведемъ до разбирането на свободнитѣ изкуства и наукитѣ: съ тѣхъ, разбира се, не може да се говори на чуждъ езикъ, на чуждестранно нарѣчие.

На третото. 16 Накрай, ония отъ дѣцата, които отпослѣ ще учатъ езици, не ще понесатъ нѣкаква врѣда отъ това, че тѣ сж изучили техническитѣ термини на родния си езикъ, нито отъ това, че тѣ по-напрѣдъ захзанали да призоватъ Бога Отца на своя езикъ, а не на латински.

Третото условие е добрата метода; четири закони за това. 17. Третото условие е лесната метода да се направятъ тия книги достжпни за дѣцата; сжщината на тая метода ние излагаме въ слѣднитѣ седемь точки:

I, За класни занятия трѣбва да се посвѣтятъ всѣки день не повече отъ четири часа: два

прѣди пладнѣ и сѫщо толкова послѣ пладнѣ; останалитѣ часове могатъ да се употрѣбяватъ съ полза за домашна работа (особно въ по-бѣднитѣ сѣмейства) и за нѣкои напълно прилични забавления.

II. Утренитѣ часове трѣбва да се употрѣбятъ за усъвършенствуване на ума и паметьта; слѣдобѣднитѣ часове — за употрѣбението на ржката и гласа.

III. Споредъ това въ утренитѣ часове учительтъ, внимателно слушанъ отъ всички, трѣбва да прочете прѣдъ ученицитѣ и да повтори четенето на урока, прѣдвиденъ за дадения часъ и, ако нѣщо трѣбва да се обясни, да го обясни по възможность по-просто, тъй че да могатъ да го разбератъ. Слѣдъ това той кара самитѣ ученици да четатъ по редъ, тъй че, до като единъ чете ясно и раздѣлно, останалитѣ мълчишката да слѣдятъ годиръ него, гледайки въ своитѣ книжки. Слѣдъ като се продължи това около половинъ часъ или повече, тогава даровалитѣ ученици се опитватъ да повторятъ прочетеното безъ книги, а слѣдъ тѣхъ и по-слабитѣ. Тия задачи ще бждатъ доста кратки, тъкмо за единъ часъ врѣме и за схващането на дѣтския умъ

IV. Това можеоще по-добрѣ да сезатвърди въ слѣдобеднитѣ часове, прѣзъ които не е потрѣбно да се прави нищо ново, а само старото да се повтаря, отчасть чрѣзъ прѣписване отъ сѫщитѣ печатни книги, отчасть чрѣзъ съревнуване, кой по-добрѣ е усвоилъ всичко прѣминато по-рано и може да го повтори, кой по-сигурно и по-хубаво пише, пѣе, смѣта и т. н.

Защо съвѣтваме, всичкитѣ учебни книги да се прѣписватъ саморжчно отъ ученицитѣ?

18. Не безъ основание съвѣтваме, щото всички дѣца по възможиость по-чисто да прѣписватъ саморжчно своитѣ печатни книги, Защото 1. това ще послужи всичко по-добрѣ да се закрѣпи въ паметьта, понеже чувството по-дълго врѣме ще бжде заето съ едно и сѫщо съдържание.

2. 2. Съ такъво всѣкидневно упражнение тѣ ще си изработятъ навикъ да пишатъ хубаво, бързо и правилно,

което е твърдѣ важно за по-сетнѣшнитѣ научни и практически занятия въ живота,

з. 3. За родителитѣ на дѣцата това ще бѫде най-доброто доказателство, че въ училището тѣ се занимаватъ, съ каквото е потрѣбно, и по-лесно ще могатъ да сѫдятъ за успѣха на дѣцата си, като видятъ, какъ хубаво боравятъ дѣцата съ своитѣ задачи.

Съвѣтъ за внасяне тукъ изучването на чужди езици.

19. Разнитѣ подробности оставяме за по друго врѣме. За сега ще напомнимъ само това, че ако е потрѣбно дѣцата да се заловятъ за изучването езицитѣ на съсѣднитѣ народи, то това трѣбва да се прави тукъ около десетата, единайсетата или дванайсетата година: именно между училището на родния езикъ и латинското училище. Това най-лесно може да се постигне, ако дѣцата се изпращатъ тамъ, гдѣто всѣки день се говори не тѣхниятъ майчинъ езикъ, а оня, който тѣ трѣбва да научатъ, и ако на тоя новъ езикъ тѣ четатъ книжкитѣ отъ училището на родния езикъ (които по съдържание имъ сѫ вече познати отъ по-рано), пишатъ, изучватъ наустъ и чрѣзъ устни или писмени упражнения, заети отъ тѣхъ, напълно ги усвоятъ.

Глава трийсета.

Характеристика на латинското училище.

Негова цѣль: четири езика и пълна енциклопедия на изкуствата.

I. За цѣль на това училище азъ поставямъ: да се изучатъ четири езика и да се изчерпи всичката енциклопедия на изкуствата. Именно, като прѣкараме дѣцата по законенъ редъ прѣзъ всичкитѣ класове, тѣ трѣбва да станатъ:

I. Граматици, които ще могатъ да обяснятъ всички езиковни явления—въ латинския и родния езикъ съ пълно съвършенство, а въ гръцкия и еврейския, доколкото е необходимо.

II. Диалектици, напълно опитни да опрѣдѣлятъ и различаватъ понятия, да привеждатъ и оборватъ доказателства

III. Ритори, или оратори, способни да говорятъ художествено за какъвто и да е даденъ прѣдметъ.

IV. Аритметици и V. геометрици: първо, заради различнитѣ нужди на всѣкидневния животъ, второ, защото тия науки прѣдимно възбуждатъ и изострятъ духа за изучване другитѣ прѣдмети.

VI. Музиканти, практици и теоретици.

VII Астрономи, които да иматъ поне основни познания изъ областьта на сферическото учение и изчисление, понеже безъ това ще бѫдатъ неясни физиката, географията и голѣма часть отъ историята.

2. Това сѫ били ония седемь знаменити свободни изкуства, чието знаене по народния възгледъ прави човѣка магистъръ на философията. Но за да стоятъ по-високо, нашитѣ ученици трѣбва да бѫдатъ още:

VIII. Физици, които да разбиратъ устройството на свѣта, силата на елементитѣ, различието на животнитѣ, свойствата на растенията и металитѣ, строежа на човѣшкото тѣло. и пр. както въ общи чърти, що сѫ тѣ сами по себе, така и въ употрѣбението на тия творения за нашитѣ нужди—което би съставило часть отъ медицината, земледѣлието и другитѣ механически изкуства.

IX. Географи, които да иматъ въ ума си ясенъ образъ за земното кълбо, моретата, островитѣ, рѣкитѣ държавитѣ и пр.

X. Хронолози, на които да бѫдатъ извѣстни прѣвратитѣ на вѣковетѣ отъ началото на свѣта по отдѣлни периоди.

XI. Историци. които да могатъ на наброятъ най-важнитѣ промѣни въ човѣшкия родъ, ония въ най-значителнитѣ държави и църквата; разнитѣ обичаи и сѫдбини въ живота на плѣмената и хората.

XII. Моралисти, които да умѣятъ съвършено да наблюдаватъ видоветѣ и различията на добродѣтелитѣ и пороцитѣ — да избѣгватъ послѣднитѣ и да слѣдватъ първитѣ и то както въ общата идея така и въ специалното имъ приложение въ домашния, държавния, църковния животъ и т. н.

XIII. Накрай. ние искаме тѣ да станатъ **богослови**, които не само да знаятъ, както трѣбва, основитѣ на своята вѣра, но и да могатъ да ги доказватъ изъ св. Писание.

3. Въ всичкитѣ тия области слѣдъ свършването на тояшестгодишенъ курсъ нашитѣ юноши

би трѣбвало, ако не да бѫдатъ съвършенотвърди (защото юношката възрастъ не допуща съвършенство; потрѣбно е много по-дълга опитность, за да оякне теорията съ практика, па и невъзможно е въ шесть години да се изчерпи океанътъ на ученостьта), поне да иматъ здрава основа за своето бѫдещо до извѣстна стъпень съвършено образование.

Пѫтьтъ къмъ тия цѣли върви прѣзъ 6 класа.

4. Наспроти различнитѣ стѫпала на шестгодишния курсъ потрѣбни сѫ шесть различни класа, чиито имена, като започнемъ отъ най-долния, би могли да бѫдатъ слѣднитѣ:

Класове:
I. Граматически (gramatica).
II. Физически (Physica).
III. Математически (Mathematica).
IV. Моралень (Ethica).
V. Диалектичѣски (Dialectica).
VI. Риторически (Rhetorica).

Защо подиръ граматическия класъ не можс да слѣдва непосрѣдно диалектическиятъ и риторическиятъ.

5. Надѣвамъ се, никой не ще спори за това, че поставяме граматиката на първо мѣсто като врата. Но на ония, които иматъ навика като законъ, може да се вици чудновато това, гдѣто ние помѣстваме диалектиката и риториката тъй далеко задъ реалнитѣ науки. Но така трѣбва да бѫде. Ние вече доказахме, че прѣдметитѣ трѣбва да се учатъ прѣди тѣхнитѣ качества, т. е. съдържанието прѣди формата, и че за тоя, който желае да прави здрави и бързи успѣхи, има само една сгодна метода: първенъ да се научи да познава нѣщата и едва тогава да се залови да сѫди остроумно или да се изразява краснорѣчиво за тѣхъ. Иначе, като имашъ на готово всички начини за развиване и обсѫждане на коя да е тема, на като не си запознатъ съ сѫщитѣ тия прѣдмети, които искашъ да изслѣдвашъ или прѣпоръчишъ, що ще докажешъ и кого що убѣдишъ? Както жената не може да роди, безъ да зачне, така не може да разсѫждава разумно за единъ прѣдметъ оня, който прѣдварително не е посвѣтенъ въ познанието на тоя прѣдметъ. Нѣщата сами по себе сѫ такива, каквито си сѫ, макаръ нито разумътъ, нито езикътъ да не се занимаватъ никакъ съ тѣхъ; но разумътъ и езикътъ се въртятъ само около

нѣщата и зависятъ отъ тѣхъ; тѣ или се обръщатъ въ нищо, или ставатъ безмисленъ звукъ, глупаво и смѣшно опитване да изразятъ нѣщо. Слѣдователно, понеже нашитѣ умозаключения и рѣчьта се основаватъ на нѣщата, самата нужда изисква, основанието да върви най-напрѣдъ.

Защо учението за нравственостьта е поставено слѣдъ учението за природата.

в. А че знанието за природата трѣбва да върви прѣдъ учението за нравственостьта, макаръ мнозина да постжпватъ инакъ, — това сж доказали основно ученитѣ мжже. Така Липсиусъ[116]) въ първата глава на първата книга отъ своята физиология се изказва тъй: Ние ще се придържаме о мнѣнието на велики авторитети; азъ напълно се съгласявамъ и изисквамъ, физиката да се изучава на първо мѣсто. Въ тоя отдѣлъ (на философията) има повече удоволствие; той е по-интересенъ и по-лесно се задържва; въ него има сѣкашъ повече величие и блѣськъ, който прѣдизвиква очудване: най-сетнѣ съ това се подготвя и обработва умътъ, за да слуша етиката съ добъръ успѣхъ.

Защо математиката по примѣра на старитѣ не е поставена прѣдъ физиката.

7. Относително математическия класъ можеда се породи съмнѣние, трѣбва ли той да слѣдва подиръ физическия или да върви прѣдъ него? И наистина старитѣ започвали разглеждането на нѣщата съ математически занятия, поради което и придали на тия занятия по прѣдимство името на наукитѣ (μαθημάτων), а Платонъ не допущалъ въ своето училище никого безъ знанието на геометрията (ἀγεωμὲτρητον). Причината е извѣстна: тия науки, имащи работа съ числа и количества, се основаватъ повече на чувствата и за това тѣ по-лесно и по-вѣрно развиватъ и закрѣпятъ силата на въображението, и най-накрай разполагатъ и възбуждатъ сжщо къмъ изучване на другитѣ прѣдмети, по-малко достжпни на чувствата.

7 Всичко това изобщо е вѣрно: но ние би трѣбвало при това да земемъ въ съображение и нѣщо друго.

1. Отговоръ.

Именно 1. Ние съвѣтвахме въ училището на родния езикъ да се буди чувството и умътъ чрѣзъ това, що е достжпно на чувствата, а така сжщо и чрѣзъ прилежно изучване на науката за числата; слѣдова-

телно нашитѣ ученици тукъ не ще бѫдатъ съвсѣмъ невѣжи въ геометрията.

2. 2. Нашата метода всѫдѣ отива постъпенно; затова, прѣди да се прѣмине къмъ по-висше разглеждане на величинитѣ, твърдѣ умѣстно е да се зѣме учението за веществено—за тѣлата, което образува прѣдходно стѫпало къмъ по-дълбокото разбиране на отвлеченото.

3. 3. Къмъ курса на математическия класъ ние прибавяме много нѣщо изъ областьта на изкуството; да постигнемъ лесно и истинско познание въ тая область едва ли е възможно безъ науката за природата: поради това ние я земаме прѣди първата. Но ако основанията на другитѣ или самата практиката оборятъ нашето разсѫждение, ние нѣмаме намѣрение да се боримъ. Сега ние установяваме единъ редъ споредъ нашитѣ възгледи.

Физиката трѣбва да се прѣдхожда отъ метафизика, но каква?

9. Слѣдъ като (съ помощьта на прѣдвѣрието и входната врата, които отреждаме за първия класъ) се постигне по тоя начинъ значителенъ навикъ въ употрѣбението на латинския езикъ, ние съвѣтваме да се прѣдложи на ученицитѣ най-общата наука, която наричаме първа мѫдрость, а на обикновенъ езикъ метафизика, (споредъ насъ по-правилно би било да я наречемъ prophysica или hypophysica, Antenaturàlis seu Subnaturalis doctrina). Тая наука трѣбва да разкрива първитѣ и най-дълбокитѣ основания на природата, т. е. необходимитѣ условия, свойствата и различията на всички нѣща на редъ съ най-общитѣ имъ норми, опрѣдѣленията на понятията и аксиомитѣ, идеитѣ и основнитѣ отношения. Слѣдъ като се изучи всичко това (което съ нашата метода става лесно), може да се пристѫпи и къмъ разглеждане на всичкитѣ частности въ такъвъ редъ, че повечето отъ тѣхъ ще се видятъ сѣкашъ отъ по-рано познати, и не ще остане нищо ново, освѣнъ прилагането на общото къмъ частнитѣ въпроси. Непосрѣдно отъ тия общи отношения, на чието изучване може да се посвети около четвърть година (материалътъ ще се усвои твърдѣ лесно, защото се състои отъ чисти принципи, които се признаватъ и допущатъ отъ разсѫдъка на всѣки човѣкъ благодарение на присѫщата му свѣтлина), може да се прѣмине къмъ раз-

глеждане на видимия свѣтъ, за да се изяснятъ чудесата на природата (посочени въ профизиката, т. е. увода къмъ естествознанието) изпърво все повече и повече на отдѣлни примѣри, взети изъ природата. Поради това и класътъ ще се именува физически.

Подиръ класа на физиката слѣдва класътъ на математиката, и подиръ него тоя на етиката.

10. Подиръ това отъ сжщината на нѣщата ученицитѣ прѣминаватъ къмъ грижливо разглеждане случайнитѣ качества: това ние наричаме математически класъ.

11. Слѣдъ това ученицитѣ трѣбва да прѣминатъ къмъ разглеждане на самия човѣкъ съ проявитѣ на неговата свободна воля, като господарь на нѣщата, за да се научатъ да наблюдаватъ, що е подчинено на нашата власть и воля и що не е, по какъвъ начинъ трѣбва да се докара всичко въ потрѣбния редъ съгласно свѣтовнитѣ закони и т. н. Това ще имъ се прѣподава на четвъртата година въ класа на етиката. Но всичко това не трѣбва вече да се прѣкарва само исторически — отъ фактическа страна (какво), както това се върши при началното обучение въ училището на родния езикъ, но въ причинна връзка (защо), за да навикнатъ ученицитѣ да вникватъ въ причинитѣ и дѣйствията на нѣщата. Но въ тия първи четири класа трѣбва да се пазимъ да не подигаме нѣкакви спорни въпроси: ние искаме да се остави това незачекнато до петия класъ, както ще видимъ ей сега.

Класъ на диалектиката.

12. И тъй въ диалектическия класъ, слѣдъ като се зематъ най-кжси правила за умозаключенията, ние искаме да се разгледатъ физически, математически и етически прѣдмети; едва тукъ ще се разясни основно всичко сжществено и вжно, що е прѣметъ за споръ между ученитѣ. Тукъ може да се изложи: отъ що произлиза спорниятъ въпросъ, въ какво положение се намира сега, въ какво се състои тезисътъ и антитезисътъ, съ какви истини или вѣроятни доказателства се потвръждава единътъ или другиятъ. Слѣдъ това трѣбва да се посочи погрѣшностьта на сдното твърдение, поводътъ къмъ грѣшката, погрѣшностьта на доводитѣ, и силата на доводитѣ въполза наистинското твър-

дение, и т. н.; или пъкъ ако и двѣтѣ твърдения съдържатъ понѣщо вѣроятно, тогава трѣбва да се посочи срѣдство за примирението имъ. По такъвъ начинъ това ще бѫде едновременно и най-приятно повторение на минатото и най-полезно разяснение на неразбраното по-напрѣдъ; и заедно съ това на постоянни примѣри, по кѫсъ и дѣйствителенъ пѫть, въ съкратенъ видъ ще се прѣподава самото изкуство, какъ се правятъ умозаключения, какъ се търси непознатото, какъ се изяснява тъмното, какъ се разрѣшава съмнителното, какъ се ограничава общото, какъ се защищава истината съ орѫжието на самата истина, какъ се оборва лъжовното и накрай, какъ се нарежда забърканото.

Класъ на риторката.

13. Послѣденъ класъ ще бѫде класътъ на риториката, въ който ще трѣбва да се занимаваме съ истинското, лесното и приятното практическо приложение на всичко изучено; отъ което ще стане ясно, че нашитѣ ученици сѫ научили нѣщо и че не напусто сѫ прѣседѣли тукъ. Съгласно познатитѣ думи на Сократа: Говори за да те видя! — ние ще искаме сега въ тия, чийто умъ сме развивали досега прѣдимно за усвояване мѫдростьта, да развиемъ езика за да направимъ отъ тѣхъ мѫдри оратори.

14. И тъй слѣдъ като прѣдварителнодадемъ най-кратки и най-ясни прѣдписания за краснорѣчието, прѣминаваме къмъ упражнения въ него, именно къмъ подражаване на най-добритѣ майстори въ краснорѣчието, като при това не бива да се застоимъ на единъ и сѫщъ материалъ, но да правимъ излети по всичкитѣ полета на истината и на разнообразието на нѣщата, по лѫкитѣ на човѣшката добродѣтель и въ рая на божествената прѣмѫдрость, тъй че всичко, що тѣ знаятъ истинско, добро, полезно, приятно и честно, да могатъ и да го изказватъ въ хубави изразинарѣчьта и, дѣто е потрѣбно, напрѣно да го бранятъ

Изучванего на историята трѣбва да се разпрѣдѣли по всичкитѣ класов.

15. По-подробно по тия въпроси ще говоримъ на друго мѣсто, когато стане нужда; защото останалото ще даде самата практика. Можемъ да прибавимъ само слѣдното. Понеже

е познато, че знанието на историята съставя най-прѣкрасната часть отъ образованието и като че освѣтлява цѣлия пѫть на живота, то трѣбва да се разпрѣдѣли по всичкитѣ класове на тоя шестгодишенъ курсъ, за да не останатъ ученицитѣ незапознати съ онова, що е било извършено или изказано въ цѣлия стари свѣтъ. Желателно е обаче, изучването на историята да бѫде разпрѣдѣлено по възможность така, че не да увеличава работата на ученицитѣ, а да я облекчава и да служи като приправка къмъ по-сериознитѣ занятия

И какъ може да стане това.

16. Ние въ сѫщность прѣдполагаме така: за всѣки класъ може да се състави отдѣлна книга съ разкази отъ извѣстенъ родъ, така че да се прѣподава:

Въ класъ:

I. извлѣчение изъ библейскитѣ истории;
II. естествена история;
III. история на изкуствата, — за разнитѣ видове изнамирания;
IV. история на нравственостьта, — видни прпмѣри на добродѣтели и др. т.
V. история на обредитѣ — за различнитѣ религиозни обреди на народитѣ.
VI. всеобща история, т. е. история на цѣлия свѣтъ, на най-главнитѣ народи, а особно на своето отечество: всичко въ съкратенъ видъ, но като не се изпуща нищо необходимо.

Напомняне за постоянно еднообразна метода.

17. За особната метода, която ще трѣбва да се прилага въ тоя видъ училища, ще кажа само едно: желателно е четиритѣ редовни часове за класни занятия да се разпрѣдѣлятъ така, че двата прѣдобѣдни (слѣдъ утрепната молитва) да се посветяватъ на онова знание или изкуство, чието име носи класътъ; първиятъ слѣдобѣденъ часъ трѣбва да се даде на историята, а вториятъ да се употрѣби за упражнение на стила, гласа и ржката съобразно съ учебния материялъ на всѣки класъ.

Глава трийсеть и първа.

За академията.

Защо се говори тукъ за академия?

1. Наистина нашата метода не се простира върху тоя учебенъ периодъ, но що ни бърка да покажемъ на кждѣ клонятъ нашитѣ желания и въ това отношение? По-рано ние казахме, че на академията съ пълно право се пада завръшването и попълването на всички знания и на всички висши прѣдмети на образованието.

2. Поради това ние желаемъ:

Три желания за тѣхъ.

I. Научнитѣ занятия въ тѣхъ наистина да изчерпватъ всичко, тъй че тукъ да бжде обстойно издирена и изучена цѣлата область на науката и човѣшката мждрость.

II. Да се прилагатъ по-лесни и по-вѣрни начини за учене, за да се даде на всички постжпили въ тѣхъ солидно образование.

III. Съ обществени почетни длъжности да се наградяватъ ония, които благополучно сж постигнали своята цѣль, и които сж достойни и способни да държатъ твърдо въ ржцѣтѣ си кормилото на човѣшкитѣ дѣла. Да отбѣлѣжимъ накжсо, какви частни положения възникватъ отъ това.

I. Тѣ трѣбва да бждатъ наистина университети на науката.

3. За да иматъ академическитѣ занятия всеобхватенъ характеръ, потрѣбни сж: 1) образовани и вѣщи професори въ всички науки, изкуства, прѣдмети и езици, които да извличатъ изъ себе си сѣкашъ живи, запаси отъ знания и да съобщаватъ всичко на всички; 2) отборна библиотека отъ различни автори за общо употрѣбение.

II. Тѣ трѣбва да иматъ нстивска в еобемеща метода, при което трѣбва да се наблюдава,

I. 4. Самитѣ академически занятия ще вървятъ по-лесно и по-успѣшно, ако, първо, въ академията се изпращатъ само избрани умове, цвѣтътъ на човѣчеството; останалитѣ могатъ да се заловятъ за плугъ, занаятъ, търговия, — кой за каквото се е родилъ.

II. 5. Второ, ако всѣки се посвети на това занятие, за косто го е отредила приро-

дата, доколкото може да се заключи врѣзъ основа на вѣрни признаци. Защото както поради природни дарби нѣкой е повече отъ другиго музикантъ, поетъ, ораторъ, физикъ и пр., така другъ бива по-способенъ въ богословието, медицината, правото. Въ това отношение ние често грѣшимъ, като искаме произволно отъ всѣко дърво да издѣламе Меркуръ, безъ да обръщаме внимание на природната наклонность. Оттова и се случва, че, като се залавяме за тая или оная работа безъ всѣка дарба. ние не извършваме нищо похвално и често повече разбираме кое да е странично дѣло, отколкото своето избрано призвание. Слѣдователно добрѣ би било ржководителитѣ на класическо училище да устройватъ за свършилитѣ курса му публично изпитване на талантитѣ и тѣхната присжда да рѣшава кои отъ младежитѣ да се пропуснатъ въ академията и кои да се опрѣдѣлятъ за другъ видъ работа; слѣдъ това кои отъ ония, които мислятъ да продължаватъ образованието си, трѣбва да се посветятъ на богословието, или политиката, или медицината, наспроти какъ се изказва природната наклонность или какъ го изискватъ нуждитѣ на църквата и държавата.

III, 6. Трето, високодаровититѣ младежи трѣбва да се насърчаватъ да се занимаватъ съ всички науки, за да нѣма недостигъ отъ многообразовани, всестранно учени и всемждри хора (πολυμαθεις, παμμαθεις, πανσοφοι [117]).

IV, 7. Но трѣбва да се зематъ мѣрки, щото въ академиитѣ да се възпитаватъ само прилежни, нравствени и годни студенти; лжестуденти, които въ бездѣлие и разкошъ прахосватъ бащиното имане и годинитѣ си и съ това даватъ лошъ примѣръ на другитѣ, не трѣбва да се търпятъ. Гдѣто нѣма зараза, не ще има и заразени; вниманието на всички ще бжде насочено къмъ онова, съ което трѣбва да се занимаватъ.

V, 8. Казахме, че въ академията трѣбва да се четатъ автори отъ всѣки родъ, За да не бжде това доста мжчно и сжщеврѣменно за да принесе полза. желателно би било да се поканятъ учени мжже, филилози, философи, богослови, медици и др. да направятъ на учащата се младежь

Съвѣтъ за приготвяне изрлѣчения отъ всѣки родъ автори.

сѫщата услуга, каквато географитѣ правятъ на изучващитѣ географията, като изображаватъ на карти цѣли области, царства и части на свѣта и даватъ възможность съ единъ погледъ да се схванатъ най-далечни пространства на земитѣ и моретата. И наистина защо да се не изложатъ така нагледно Цицеронъ, Ливий, Платонъ, Аристотель, Плутархъ, Тацитъ, Гелий, Хипократъ, Галенъ, Целзъ, Августинъ, Иеронимъ и други, както живописцитѣ изображаватъ земи, градове, кѫщи, хора, като ги рисуватъ въ умаленъ видъ отъ натура. При това не бива да се задоволяваме съ извличане сентенции и хубави изрази (както е направено съ нѣкои отъ тѣхъ), но трѣбва да излагаме цѣлитѣ системи, макаръ и само въ общи черти.

Голѣма полза отъ това въ четири отношения.

9. Подобни извлѣчения изъ авторитѣ би принесли отлична полза

1. Първо, на ония, които нѣматъ врѣме да четатъ всичко по редъ, за да могатъ при все това по тѣхъ да си съставятъ общо понятие за всичкитѣ писатели.

2. Второ на ония, които (по съвѣта на Сенека) искатъ да се запознаятъ по-отблизо съ духа на нѣкого отъ писателитѣ (не всичко струва еднакво за всички), защото по-лесно ще имъ бѫде да обмислятъ и избиратъ, когато, слѣдъ като сѫ опитали мнозина, забѣлѣжатъ, че това или

3. онова имъ е особно по вкуса. Трето, и на ония, които ще трѣбва да четатъ авторитѣ напълно, тѣзи извлѣчения ще послужатъ като прѣкрасна подготовка за полезно четене; както е полезно за пѫтника да изучи прѣдварително по картата хорографията на страната, по която ще пѫтува, за да разгледа по-лесно, по-вѣрно и съ по-голѣма наслада всичкитѣ подробности, които отпослѣ ще му се прѣдставятъ прѣдъ очитѣ. Накрай, тия кратки прѣгледи ще послу-

4. жатъ на всички, за да могатъ бѣгло да повтарятъ авторитѣ; при тия повторения всѣкога ще се намѣри нѣщо такъво, което да заседне здраво въ главата и да се прѣвърне въ плъть и кръвь.

Съвѣтъ за издаване на тия съкращения

10. Подобни общи прѣгледи на авторитѣ могло би да се издаватъ както отдѣлно (за купуване отъ най-бѣднитѣ или за ония, които не могатъ да прочетатъ дебели томове), така и прибавени къмъ съотвѣт-

нитѣ писатели, та, като се залови нѣкой за тѣхното четене' да може още отначало да си състави общо понятие за тѣхъ.

Съвѣтъ за въвеждаие въ академията Гелиевитѣ колегии.

11. Що се относи до академическитѣ занятия, азъ мисля, че ще бжде твърдѣ полезно да се въведатъ общи бесѣди, устроени по образеца на Гелиевитѣ [118]) колегии. Именно, когато професорътъ чете публично за нѣкой прѣдметъ трѣбва да се раздадатъ на студентитѣ за домашно четене образцовитѣ писатели, които се занимаватъ съ сжщитѣ въпроси. И каквото чете професорътъ самъ публично въ прѣдобѣденъ часъ, сжщото трѣбва да се подложи на обсжждане въ слѣдобѣденъ часъ прѣдъ цѣлото събрание, като при това студентитѣ се задължаватъ да задаватъ въпроси: ако нѣкой не е разбралъ нѣщо доста ясно, или е попадналъ на съмнително мѣсто, или е срѣщналъ въ своя писатель противорѣчивъ възгледъ, подкрѣпенъ съ надлежнитѣ доводи, и др. т. Слѣдъ това разрѣшава се на всѣкиго да отговаря на това (като пази, разбира се, извѣстенъ редъ), а на други да сждятъ и да се изкажатъ, дали въпросътъ е разрѣшенъ удовлетворително; накрай, длъжность е на професора, като прѣдседатель, да разрѣши спорния въпросъ. По тоя начинъ ще може да се съедини всичко, що ще прочетатъ мнозина, — тъй че всичко прочетено не само ще се употрѣби за полза на всички, но и ще се вкорени яко въ умоветѣ и ще породи солидни успѣхи въ теоретическото и практическото приложение на знанията.

ш.

Трето положение: да не се наерадява никой, който не е побѣдилъ

12. При организацията на тия общи упражнения не ще бжде, струва ми се, мжчно да се достигне онова, що пожелахме въ послѣдната точка и което отдавна вече желаятъ всички добри хора, именно: до обществени почетни длъжности да се допущатъ само достойнитѣ. Това ще може да се постигне, казвамъ, ако работата зависи не отъ личния възгледъ на това или онова лице, но отъ общественото съзнанне и свидѣтелството на всички. Поради това единъ пжть въ годината академиитѣ трѣбва да се посѣщаватъ отъ царски или държавни прѣдставители, както низшитѣ училища отъ своитѣ началници; тукъ тѣ трѣбва да се удостовѣрятъ,

доколко усрѫдно се е водило обучението, както отъ учителитѣ тъй и отъ ученицитѣ; слѣдъ това онія, които особно сѫ се отличили съ своята ревность, трѣбва да получатъ официало удостовѣрение за своитѣ заслуги—докторски или магистърски знакъ.

Начинъ какъ да се побѣди.

13. За избѣгване измама при добиване нѣкоя стъпень най-умѣстно ще бѫде, ако вмѣсто диспути, кандидатътъ (или нѣколко заедно) се извика въ срѣдата — безъ участието на прѣдседателя. Подиръ това най-ученитѣ и извѣстни вече въ практиката лица могатъ да задаватъ въпроси, които споредъ тѣхното мнѣние водятъ къмъ изпитване теоретическитѣ и практическитѣ успѣхи на кандидата. Напримѣръ разни въпроси отъ текста на Св. Писание (на Хипократа, на Правото и д. т.): гдѣ е написано едно, друго, трето? доколко кандидатътъ сподѣля тоя или оня възгледъ? не знае ли той писатель на противно мнѣние? и кого? какви доводи може да противопостави? какъ да се разрѣши противорѣчието? и подобни въпроси. Изъ практиката могатъ да му се прѣдложатъ различни случаи изъ областьта на съвѣстьта, болеститѣ, процеситѣ: какъ би постѫпилъ той въ тоя или другъ случай? и защо така? При това трѣбва да го поставимъ на тѣсно съ възражения и разнообразието на прѣдлаганитѣ случаи, докато не стане ясно, че той може да сѫди за нѣщата разумно и основателно и др. т. И кой не ще се съгласи, че хората, като знаятъ, че ще се подложатъ на такъвъ публиченъ, такъвъ сериозенъ и такъвъ строгъ изпитъ, ще употрѣбятъ всичката си ревность?

За пѫтуванията,

14. За пѫтуванията (чието мѣсто ние посочихме въ течението на това послѣдно шестилѣтие или слѣдъ изтичането му) нѣма що да кажемъ, освѣнъ това, че заслужва нашето одобрение и съвпада съ нашитѣ възгледи мнѣнието на Платона, който забранявалъ пѫтуванията на младежитѣ дотогава, докогато не имъ мине всичката лудостьна буйната възрасть и не придобиятъ необходимото за пътуване благоразумие и вѣщина [119]).

За училището на училищата. Неговата цѣль и полза

15. Ние нѣма вече да се докоснемъ до тая точка, колко необходимо би било едно училище на училищата), или Дидактическа колегия (Collegium didacticum, каквато би трѣбвало да се открие въ коя и да било страна; ако ли е неосжществима, самитѣ учени, призвани да спомагатъ на славата Божия и въ това отношение, сж длъжни съ свѣта прѣданость да се грижатъ за създаването на такъва въ духовенъ смисъль като оставатъ тамъ, гдѣто и да имъ се случи.

Тѣхнитѣ сединени усилия трѣбва да бждатъ устремени за да разкриватъ повече и повече основитѣ на наукитѣ, — да очистятъ свѣтлината на мждростьта, да я ширятъ съ по-голѣмъ успѣхъ между хората и съ нови най-полезни открития да насочатъ къмъ по-добро човѣшкитѣ дѣла. Защото, ако не желаемъ да киснемъ въ едно и сжщо положение или дори да вървимъ назадъ, трѣбва да помислимъ за понататъшното развитие на започнатото добро дѣло. Понеже за това дѣло не е достатъченъ единъ човѣкъ или единъ животъ,то потрѣбно е всички послѣдовно и съединени да работятъ за продължението на започнатото дѣло. Тая всеобща колегия би могла да бжде за останалитѣ училища сжщо такъва, каквото е стомахътъ за членоветѣ на тѣлото, т. е. животна работилница, която дава на всички сокъ, животъ и сила.

16. Но да се повърнемъ къмъ онова, що още ни остава да кажемъ за нашитѣ училища.

Глава трийсеть и втора.

За една пълна всеобща организация на училищата

Прѣгледъ на казаното до сега.

Ние говорихме доста нашироко за нуждата отъ прѣобразуване на училищата и за начина на това прѣобразуване. Не ще бжде безполезно да съберемъ въ едно общо както нашитѣ желания, така и нашитѣ съвѣти. Резултатътъ е тоя.

Резултатъ отъ желанията: дидактическото изкуство да достигне до такъва вѣрность и до такъва изящность, както типографството.

2. Ние желаемъ да докараме методата на учението до такъво съвършенство, че между обикновената и сега употрѣбявана форма на обучение и тази новата да има такъва разлика, каквато виждаме между нѣкога употрѣбявания начинъ за размножение на книгитѣ съ помощьта на перото и между откритото отсетнѣ и сега вече въведено въ употрѣбение изкуство за печатане книги. Защото както печатарското изкуство, макаръ и да е по-мжчно, по скжпо и по-главоболно, все пакъ е много по-удобно за по-бързо, по-вѣрно и по-красиво приготвяне на книги: така и тая нова метода, макаръ отначало да плаши съ своитѣ мжчнотии, като се приеме, дава възможность да обучаваме много по-голѣмъ брой ученици съ по-сигуренъ успѣхъ и съ по-голѣма наслада, отколкото се върши при обикновеното отсжтствие на всѣка метода

Какви прѣдимства вма книгопечатането прѣдъ писането.

3. Лесно можемъ да си прѣдставимъ, колко безполезно се е показвало опитването на първия откривачъ на печатарскитѣ букви въ сравнение съ приетото вече тогава перо, толкова свободно и удобно за употрѣбение; но работата показала веднага, колко изгоди

1. принася това откритие. Защото, първо, чрѣзъ печатането два момъка могатъ да приготвятъ повече екземпляри отъ коя да е книга, отколкото чрѣзъ перото би при-

2. готвили двѣстѣ души за сжщото врѣме. Второ, ржкописитѣ ще се различаватъ значително по броя, формата и разположението на листата, страницитѣ и линиитѣ; отпечатанитѣ пакъ екземпляри ще си приличатъ досущъ. тъй че ни едно яйце не прилича на друго така, както всички тия екземпляри помежду си: това придава на работата

3. извѣстна красота и спретнатость. Трето, да ли написаното съ перо е вѣрно, не може да се каже, докато не се прѣгледа, сравни и поправи всичко грижливо и по-отдѣлно; а това е твърдѣ тежко и досадно. При печатането, като поправимъ единъ екземпляръ, изведнажъ се поправятъ и всички останали, па били тѣ и цѣла хилядница; на незапознатия съ изкуството това може дъ се види за невѣроятно, и при все това то си е чиста истина. Четвърто,

4. за писане (съ перо) не всѣка хартия е удобна, но само плътната, която не попива мастилото; шрифтътъ пъкъ се отпечатва на всѣкаква хартия, каквато и да подложимъ: мека, попивателна па дори на платно и др. т.

5. Накрай, — могатъ да печататъ книги, и онія, които не умѣятъ да пишатъ хубаво, понеже тѣ работятъ не съ ржка, но съ изкусно приготвени за тая цѣль букви, които не могатъ да се отклонятъ отъ дадения имъ видъ.

И що може да направи съвърш. метода (къмъ която се стремимъ) сравнително съ употрѣбяваната досега.

4. Нѣщо подобно ще се получи, ако всичко, що се относи до тая нова и всеобща форма на обучението, нагласимъ както трѣбва да бжде (защото азъ не признавамъ нашата метода за съвършена; азъ я прѣпоржчваме само като всеобща метода).

1. Тогава именно ще може да се постигне: 1) при по-малко число учители да се обучаватъ много повече ученици, отколкото при обикновенитѣ сега начини на обуче-
1. ние; 2) ученицитѣ да получаватъ повече
3. истинско образование; 3) обучението да става по усъвършенъ начинъ и да поражда удоволствие;
4. 4) образованието да не изключава така сжщо и онія, които сж надарени сравнително съ по-слаби спо-
5. собности и бавна възприемчивость; 5) найсетнѣ да могатъ да обучаватъ успѣшно дори и онія, които не сж надарени отъ природата да обучаватъ, понеже учителтъ не трѣбва самъ отъ себе си да измислюва, на що и какъ да учи, но само да внушава и излива въ юношеството образованието, което е вече готово, съ готови и дадени въ ржцѣтѣ му срѣдства. Както единъ органистъ (пианистъ) свободно изпълнява по ноти коя да е симфония, която той, може би, не би билъ въ състояние самъ да съчини, нито да изпѣе съ простъ гласъ, нито да я изпълни отъ паметь: така и учитель въ училището може да учи на всичко, като има прѣдъ себе си сѣкашъ партитурата на всички учебни прѣдмети и на всички начини на обучението.

По частно разглеждане на тоя въпросъ.

5. Но нека задържимъ заетата веднажъ прилика съ изкуството на книгопечатането и чрѣзъ сравнение да обяснимъ още по-добрѣ въ що се състои изкусниятъ механизмъ на тая метода; тогава ще стане

ясно, че наукитѣ се всаждатъ въ умоветѣ по сѫщия почти начинъ, както външно се слагатъ на хартията. На това основание умѣстно би било въ съзвучие съ думата типография да дадемъ на тая нова дидактика името дидахография [120]). Но нека изложимъ самата работа стѫпка по стѫпка.

Разглеждане изкуството на книгопечатането откъмъ материала и похватитѣ на работата.

6. Печатарското изкуство изисква свой особенъ материалъ и особна работа. Най-важнитѣ **материали** сѫ: хартия, букви, мастило, печатарски станъ; **работата** е: приготвяне хартия, набиране буквитѣ по оригинала, намазване съ мастило, коректура, печатане, сушене и пр. — и всичко това се извършва по опрѣдѣлени начини и работата върви гладко напрѣдъ.

И подобно разглеждане изкуството на дидахографията.

7. Въ приложение къмъ дидахографията (ще задържимъ тоя изразъ) работата ще стои така: хартията — това сѫ ученицитѣ, въ чийто умъ трѣбва да се отпечататъ буквитѣ на наукитѣ; буквитѣ това сѫ учебницитѣ и другитѣ помагала, приготвени за по-лесно усвояване на учебния материалъ. Мастилото, това е живата рѣчь на наставника, която прѣнася смисъла на учебния материалъ изъ книгитѣ въ умоветѣ на слушателитѣ. Печатарския станъ — това е училищната дисциплина, която приготвя и побужда всички къмъ възприемане на онова, що имъ се прѣподава.

Кака хартия е потрѣбна.

8. Всѣкаква хартия е година; но колкото е тя по-чиста, толкова по-ясно се отпечатватъ на нея буквитѣ. Така и тая метода допуща да се образуватъ младежи съ всѣкакви способности, но успѣшно ще дѣйствува на подаровититѣ.

Отношение на буквитѣ къмъ учебнитѣ книги.

9. Постѫпването съ металическитѣ букви прѣдставя хубава аналогия съ нашитѣ учебници (каквито ние ги желаемъ). Първо, както буквитѣ трѣбва по-напрѣдъ да се излѣятъ, изгладятъ и стъкмятъ за употрѣбение, прѣди да се почне печатането на книги: така трѣбва по-напрѣдъ да се приготвятъ потрѣбнитѣ за новата метода учебни помагала, прѣди да се пристѫпи къмъ нейното прилагане.

1,

2. 10. Букви трѣбва да има въ голѣмо количество, за да постигатъ въ работата: сѫщо така сѫ потрѣбни много книги и учебни помагала, защото е тежко, неприятно и врѣдително да започнемъ работата, а послѣ да срѣщаме прѣчки въ по-нататъшното ѝ каране поради недостигъ отъ учебни срѣдства

3. 11. Въ една добра печатница трѣбва да има всѣкакъвъ видъ букви, за да не липсува нищо, отъ което би станало нужда. Така и нашитѣ книги трѣбва да изчерпятъ всичко, що е потрѣбно за пълно умствено образование, за да може всѣки чрѣзъ тѣхъ да научи това, що е длъженъ да знае.

4. 12. За да бѫдатъ буквитѣ всѣкога наготово, не ги оставятъ разхвърлени тукъ-тамъ, но грижливо ги разпрѣдѣлятъ по каси и отдѣления. Така и въ нашитѣ книги учебниятъ материялъ не бива да бѫде изложенъ разбъркано, но трѣбва да бѫде разпрѣдѣленъ колкото се може по-точно по годишни, мѣсечни, дневни и часови уроци.

5. Отъ кутиитѣ зематъ само тия букви, които сѫ потрѣбни въ даденъ случай; останалитѣ се оставятъ непобутнати. Така и отъ учебнитѣ книги трѣбва да се даватъ на дѣцата само тия, които имъ сѫ потрѣбни въ тѣхния класъ, за да не се отвличатъ отъ други и чрѣзъ това да се забъркватъ.

6. 14 Накрай, както словослагачътъ има своя линия за набиране, по която отъ букви слага думи, отъ думитѣ съставя редове, отъ редоветѣ-шпалти, тъй ученищо да не излиза изъ своето мѣсто: така и на възпитателитѣ на юношеството трѣбва да се даде въ ржцѣтѣ извѣстно мѣрило, по което да водятъ своята работа, т. е. за тѣхъ трѣбва да се съставятъ ржководства, съдържащи упѫтвания, що и какъ трѣбва да се върши въ даденъ случай, за да не ставатъ отбивания на страна.

Два вида учебни книги. 15. Слѣдователно учебнитѣ книги ще бѫдатъ два вида: учебници — за ученицитѣ и ржководства [121]) — за учителитѣ, за да умѣятъ да прилагатъ учебницитѣ правилно.

Кое нѣщо отговаря въ дидактиката на печатарското чернило.

16. Ние казахме, че на печатарското чернило въ дидактиката отговаря гласътъ на наставника. Макаръ буквитѣ, като сж сухи, подъ натиска на пресата могатъ да се отпечатватъ на хартията, но тѣ оставятъ на нея само неясни слѣди, които отсетнѣ изчезватъ: ала ако се намажатъ съ печатарско чернило, получаватъ се ясни и почти неизгладими отпечатъци. Така и това, що даватъ на дѣцата нѣмитѣ имъ учители – книгитѣ, въ сжщность е нѣщо нѣмо, неясно, несъвършено; но когато се присъедини къмъ това гласътъ на учителя (който обяснява разумно наспроти разбирането на ученицитѣ и който прилага практически всичко написано), то сѣкашъ оживява и дълбоко се запечатва въ душата, тъй че едва сега тѣ захващатъ да разбиратъ, що учатъ и да съзнаватъ, че тѣ наистина разбиратъ това, що знаятъ. Но както печатарското чернило се отличава отъ мастилото, понеже се приготвя отъ масло, а не отъ вода (ония, които искатъ да си уредятъ добрѣ печатарското дѣло, употрѣбяватъ най-чисто масло съ вжгленъ прахъ отъ орѣхи), така и гласътъ на учителя чрѣзъ привлѣкливия и простия начинъ на обучаване трѣбва да се влива въ душата на ученицитѣ като най-чисто масло, а заедно съ себе си да влѣе и самото учение.

Прееата--това е дисциплината въ дидактиката.

17. Най-сетнѣ, каквото е пресата въ печатницата, това е дисциплината въ училището, защото само тя може да дѣйствува така, че всѣки да усвои образованието. И както тамъ всичката хартия, която послѣ ще образува книгата, се подлага на пресуване (при което твърдата хартия пресуватъ по-силно, меката по-слабо), така и тукъ, който постжпи въ училището за образование, трѣбва да се подчини на общата дисциплина. Нейнитѣ стъпени сж слѣднитѣ: Първо, постоянно внимание. Понеже никога не бива да се довѣряваме на дѣтското прилежание или невинность (дѣцата сжщо сж потомци на Адама), то трѣбва да ги слѣдимъ съ очитѣ си, накждѣто и да се обръщатъ. Второ, мъмрене, което трѣбва да повръща въ пжтя на разума и послушанието ония, които се отбиватъ отъ правия пжть. Накрай, наказание, когато не се покоряватъ нито на знакове, нито на внушения. Но всичко разумно,

като прѣслѣдваме единствената цѣль да ги ободряваме, та весело и съ умѣние да се заловятъ за работа.

Сравнение на похватитѣ въ работитѣ.

18. Азъ казахъ сѫщо, че сѫ потрѣбни извѣстни **работи** и извѣстни похвати при това. Нека и тѣхъ прослѣдимъ накѫсо.

1.

19: Колкото ще бѫдатъ екземпляритѣ отъ една книга, толкова листа хартия зематъ изведнажъ, за да се напечата на тѣхъ единъ и сѫщъ текстъ съ едни и сѫщи букви; и това сѫщо число листове хартия се задържа отъ началото докрая на книгата, безъ да се увеличава нито намалява; инакъ нѣкои екземпляри би излѣзли непълни. По сѫщия начинъ методата на нашата дидактика по необходимость изисква, щото всички ученици, които ще обучава единъ и сѫщъ учитель по едни и сѫщи правила, да постѫпятъ едноврѣменно при него, за да бѫдатъ обучавани постъпенно отъ начало до край, и да не се приема вече никой слѣдъ започване на учението, нито да се отпусне нѣкой до свършека му. Така ще се постигне, щото единъ учитель да бѫде достатъченъ за доста голѣмо число ученици и при това всички ще се научатъ на всичко безъ ущърбъ и безъ празнина.

Полезенъ съвѣтъ.

Поради това всичкитѣ обществени училища трѣбва да се откриватъ и закриватъ единъ пѫть въ годината (по нашитѣ съображения по-добрѣ би било да става това наесень, отколкото на пролѣть или въ друго врѣме), за да се прѣмине напълно всѣка година учебниятъ курсъ на всѣки класъ и да се прѣкаратъ въ погоренъ класъ заедно всички (освѣнъ ония, на които прѣчи тѫпостьта), които заедно сѫ докарани до извѣстна цѣль. Така въ печатницата, слѣдъ като отпечататъ първата кóла А въ потрѣбното количество екземпляри прѣминаватъ къмъ кóлата В, послѣ къмъ кóлитѣ С, Д, Е и т. н.

2.

20. Хубаво отпечатанитѣ книги се дѣлятъ на глави, страници, отдѣли, съ опрѣдѣлени междини по кращата и между редоветѣ (поради нуждата или поради прѣгледностьта). Така и дидактическата метода трѣбва да има своитѣ периоди за работа и почивка съ извѣстни врѣменни междини за прилични забавления. Тя има своя годишна, мѣсечна, дневна и часова задача; пази ли се

тя точно, тогава въ всѣки класъ ще се прѣкара опрѣдѣленията учебенъ курсъ и всѣка година ще се постигне поставената цѣль. Съ пълно основание можемъ да съвѣтваме, дане се посвещяватъ на класнитѣ занятия повече отъ четири часа на день: два прѣди и два слѣдъ обѣдъ. Ако отъ тѣхъ се изпуснатъ слѣдобѣднитѣ часове въ сжбота, и недѣлята се посвети на Божия служба, то изобщо ще излѣзатъ въ седмицата 26 часа, а въ годината (даже като се извади потрѣбното врѣме за обикновенитѣ ваканции) около 1000 часа. Ахъ! колко много може да се прѣподава и изучи прѣзъ толкова врѣме, ако само се постжпва винаги методически!

3. 21. Слѣдъ като набератъ буквитѣ, зематъ хартийнитѣ тестета и ги разтилатъ по листове, за да бждатъ бързо нàржка, та нищо да не спира работата. Сжщо така и учителтъ трѣбва да има ученицитѣ прѣдъ очитѣ си, за да може да ги вижда постоянно и да бжде виденъ отъ всички. На това посочихме въ първата проблема на XIX глава.

4. 22. За да се отпечататъ по-добрѣ буквитѣ, обикновено намокрятъ хартията. Така и въ училищата трѣбва постоянно да се побуждатъ ученицитѣ къмъ внимание и именно съ срѣдствата, за които говорихме на надлежното мѣсто.

5. 23. Слѣдъ това сенамазватъ металическитѣ букви съ чернило, за да се отпечататъ ясно тѣхнитѣ форми; така и учителтъ трѣбва всѣкога да обяснява урока на дадения часъ съ своя говоръ, като прочита пръвъ, прѣпрочита и обяснява, за да може да се разбере всичко ясно.

6. 24. Подиръ това листоветѣ се турятъ единъ слѣдъ другъ подъ пресата, тъй че на всѣки отъ тѣхъ да се получи напълно точният отпечатъкъ на дадената металическа форма. Така и наставникътъ, като разясни достатъчно смисъла и покаже съ нѣколко примѣри леснотата на подражанието, трѣбва слѣдъ това да изиска сжщото нѣщо отъ всички ученици поотдѣлно, за да залѣгатъ да вървятъ подирѣ му по пжтя, който имъ показалъ, и отъ учещи се да станатъ знасщи.

7. 25- Слѣдъ това отпечатанитѣ листове се турятъ да се сушатъ и провѣтряватъ на въздуха. За умствена вентилация въ училищата трѣбва да служатъ повторенията, изпитванията, надпрѣварванията, докато не се увѣримъ. че знанието е засѣднало дълбоко.

8. 26. Накрай, слѣдъ като се свърши печатането, всичкитѣ листове наново се събиратъ заедно и се сгъватъ по редъ, тъй че да бѫде ясно, какво всички екземпляри сѫ пълни и цѣли, безъ всѣки недостатъкъ, че тѣ сѫ вече годни за продань, разпращане, подвързване и употрѣбение. Нѣщо подобно ще сѫ публичнитѣ изпити въ края на годината, когато училищнитѣ инспектори ще подлагатъ на изпитъ успѣхитѣ на ученицитѣ относително тѣхната здравина и равномѣрность въ всичко, за да се увѣрятъ, да ли тѣ наистина сѫ изучили всичко, що е трѣбвало да се учи.

Край. 27. Въ общи черти доста е да се каже и това: частноститѣ трѣбва да се оставятъ на частни случаи. Сега доста е да посочимъ на това, че както благодарение на изнамирането на печатарското изкуство сѫ се размножили книгитѣ, проводницитѣ на образованието, така слѣдъ изнамирането на дидактическото изкуство или всеобщата метода ще може да се увеличи числото на самитѣ учени за въ полза на човѣчеството съгласно думитѣ (на Соломона): Многото мѫдреци сѫ спасение на свѣта (Прѣм. 6. 26). И понеже ние искаме да разпространимъ християнското образование, за да посадимъ само благочестие и послѣ наука и добри нрави въ всичкитѣ души, посветени на Христа, то можемъ да се надѣваме на това, на което Божественото откровение заповѣдва да се надѣваме, че земята ще се напълни съ знание за Господа, както водитѣ пълнятъ морето. (Ис. 11, 9,.

Глава трийсеть и трета.

За изискванията, необходими за практическото приложение на тая всеобща метода.

Оплаквания, че добритѣ мисли не всѣкога се турятъ въ изпълнение.

1. Азъ мисля, че всѣкой, като прѣтегли казаното въ моя проектъ, ще си прѣдстави, въ какво щастливо положение би се намѣрили християнскитѣ царства и общества, ако би имали такива училища, каквито ние имъ пожелаваме. Остава освѣнъ това, да прибавимъ, що трѣбва да се прави, за да не останатъ тия размишления само размишления, но да могатъ найсетнѣ да се осѫществятъ на дѣло. Не безъ основание наистина Иоанъ Цецилий Фрей се чуди и негодува, дѣто прѣзъ толкова вѣкове никой не се осмѣлилъ да измѣни къмъ по-добро толкова варварскитѣ обичаи въ колегиитѣ и академиитѣ.

Сѫщо и по отношение къмъ училищата.

2. И наистина много оплаквания сѫ се разпелѣли прѣзъ повече отъ сто години противъ безредието въ училищата и методата на обучението; особно пъкъ прѣзъ послѣднитѣ трийсеть години усилено сѫ се загрижили за подобрения. И какъвъ бѣ резултатътъ? Училищата си останаха такива, каквито си бѣха. Ако нѣкой се е опитвалъ да направи нѣщо самъ за себе си или въ нѣкое частно училище, прѣтърпявалъ е несполука: или е бивалъ осмѣйванъ отъ невѣжи, или е търпѣлъ неприятности отъ зложелатели, или, лишенъ отъ всѣка помощь, самъ е изнемогвалъ подъ товара на труда. Така всичкитѣ опити досега сѫ се свършвали съ нищо.

Трѣбва да се дава тласъкъ на машината, готова за движение.

3. Затова трѣбва да търсимъ и намеримъ начинъ, какъ съ **Божията** помощь да поставимъ въ движение машината, която е добрѣ стъкмена за движение, или поне която може да се стъкми на разумни основания, като прѣмахнемъ съ разумни рѣшителни мѣрки всичко онова, що е прѣчело досега на движението и може да прѣчи отсетнѣ, ако не бѫде отстранено.

Петь прѣчки за общо прѣобразуване на училищата.

1.

4. Можемъ да отбѣлѣжимъ твърдѣ различни прѣчки отъ тоя видъ. Така, първо, липса га отъ методически образовани

хора, които би ржководили открититѣ навсѫдѣ училища съ такъвъ здравъ успѣхъ, какъвто ние посочихме. (Дори и за нашата „Врата“, въведена вече въ училищата, единъ твърдѣ уменъ човѣкъ ни се оплакваше въ писмото си, че на нашата книга липсвало въ повечето случаи едно твърдѣ важно условие — способни хора, които би умѣли да прѣдадатъ на дѣцата нейното съдържание).

2. 5. Но и да имаше такива учители или да се нагласѣше така, че всички да могатъ да изпълняватъ лесно своята работа по прѣдначъртанитѣ таблици, пита се: отъ какви срѣдства щѣха да се съдържатъ и хранятъ тѣ въ всичкитѣ градове и села и всѣкждѣ, гдѣто Христови хора се раждатъ и възпитаватъ?

3. 6. Сетнѣ, какви мѣрки могатъ да се зематъ, та дѣцата на най-бѣднитѣ родители да иматъ свободно врѣме да се учатъ?

4. 7. Особно пъкъ има да се боимъ отъ надутостьта и упоритото противене на хора, получили обикновеното наше образование, които съ наслада дрънкатъ по една и сѫща стара фалшива струна и прѣзиратъ всичко ново, — както и отъ други съ по-малко значение прѣчки, противъ които обаче лесно се намиратъ срѣдства.

5. Кое е тука най-главното.

8. Сѫществува едно условие отъ първостепенна важность, което е въ състояние или да направи цѣлата машина безполезна, ако то липсува, или направо да я пусне да се движи, ако го има: това е достатъчният **запасъ отъ панметодически книги.** Защото както, като имаме печатарскитѣ принадлежности, е лесно да намѣримъ хора, които би могли, би умѣли и би искали да ги употрѣбятъ въ работа и които би били готови да изхарчатъ нѣщо за издаване добри и полезни книги; както е лесно да намѣримъ и хора, които да купуватъ такива ефтини и много полезни книги, които прѣнасятъ голѣма полза: така сѫщо лесно би било, слѣдъ като приготвимъ веднажъ помагалата на панто идактиката[122], да намѣримъ потрѣбнитѣ закрилници, разпространители и сътрудници.

Трѣбва да се учрѣди колегия отъ учени, които да съдѣйствуватъ за осѫществението на цѣлта.

9 И така сѫщността на цѣлата работа зависи единствено отъ приготвянето на панметодически книги; а пъкъ това послѣдното зависи отъ единодушието въ такъва света работа и отъ общото участие въ нея на доволно число талантливи и учени хора, които не се боятъ отъ трудъ. Защото това не е работа на единъ човѣкъ, особно ако има друго занятие и не е запознатъ съ всичко, що бездруго трѣбва да влѣзе въ състава на панметодиката; може би дори не е работа на единъ вѣкъ, ако ще трѣбва да се докара всичко до безусловно съвършенство. Затова потрѣбно е да се учрѣди за тая цѣль цѣло дружество.

Членов тѣ на колегията трѣбва да се ползуватъ отъ обществена закрила, поддържка и почеть:

10. За да се състави такъво дружество, потрѣбни сѫ: авторитетътъ и щедрото съдѣйствие на нѣкой краль, князь, община; мѣсто, спокойно отъ вълнения; библиотеки и други такива нѣща. По-нататъкъ потрѣбно е, никой да не противодѣйствува въ тия свети планове, благоговѣйно насочени къмъ увеличението на Божията слава и за спасението на народитѣ; но наопаки всички да се стремятъ да бѫдатъ приятели на божествената благость, която е готова да се излѣе надъ насъ съ по-голѣма щедрость чрѣзъ тоя новъ начинъ.

Тържественъ позивъ 1) къмъ родителитѣ.

11 И така вие най-драги родители, на чиито грижи Богъ е повѣрилъ най-скѫпоцѣнитѣ богатства, своитѣ живи изображения, пламнете, като чувате за такива спасителни мѣрки! Непрѣкѫснато молете Бога на боговетѣ за постигане щастливъ успѣхъ; безспирно обсаждайте за това съ молби, желания, заявления и припрѣни искания виднитѣ и учени мѫже, а сами въ това врѣме възпитавайте дѣцата си благоговѣйно въ страхъ Божи и по тоя начинъ приготвяйте достойно пѫтя за това всеобщо образование

2) Къмъ възпитателитѣ на юношеството.

12. Така сѫщо и вие, възпитатели на юношеството, които употрѣбявате своя безкористенъ трудъ за насаждане и поливане нѣжнитѣ райски растенийца, отправете топли молитви, да влѣзатъ въ изпълнение часъ по-скоро тия облекчения на вашитѣ трудове и да служатъ тѣ за обща полза. Защото, повикани

веднажъ да устроите небесата и основете земята (Ис. 51, 16), що може да бѫде за васъ по-приятно отъ това, да видите колкото се може по обиленъ плодъ отъ вашия трудъ? Нека това ваше небесно призвание възбуди въ вашитѣ кости огънь, както и довѣрието на родителитѣ, които ви повѣряватъ своитѣ богатства, и тоя огънь да не ви дава миръ, а чрѣзъ васъ и на другитѣ, догдѣто цѣлата ваша родина не пламне отъ огъня на тая свѣтлина и не се озари отъ лѫчитѣ на щастието.

3) Къмъ ученитѣ. 13. А вие, останалитѣ учени, на които Богъ е подарилъ мѫдрость и остъръ умъ, за да можете да обсѫждате такива въпроси и съ разумни съвѣти да накарате да се изпълнятъ още по-добрѣ благитѣ мисли, гледайте, не се бавете да поднесете вашитѣ искри, не — вашитѣ факли и мѣхове, за да раздухате тоя светъ огънь. Нека всѣкой вникне въ думитѣ на Христа Бога: Азъ дойдохъ да сваля огънь на земята; и колко бихъ желалъ, да се запали вече той (Лук. 12, 49),

Синътъ на свѣтлината е дължен да прибавя къмъ свѣтлината на божествения огънь своитѣ искри.

Ако Той иска, да гори Неговиятъ огънь, то тежко на тогова, който. бидейки въ състояние да направи що-годѣ за възбуждане тоя пламъкъ, не принася нищо освѣнъ дима на завистьта, зложелателството и противенето. Спомнете си, каква награда обѣщава Той на добритѣ и вѣрни роби, които полученитѣ подъ лихва таланти употрѣбяватъ, за да спечелятъ съ тѣхъ нови; и какъ Той заплашва ония, които закопаватъ своитѣ таланти въ земята (Мат. гл. 25)! И така страхувайте се да бѫдете учени само за себе; доколкото зависи отъ васъ, водете напрѣдъ и останалитѣ хора. Нека да послужи за насърчение примѣрътъ на Сенека, който казва: Азъ желая да прѣдамъ на другитѣ всичко, що самъ зная. Послѣ: Ако ми се дадѣше мѫдрость съ условие, да я държа затворена и никому да не я съобщавамъ, азъ бихъ се отказалъ да я приема. (Писмо, 27).[123]). И така не затваряйте на цѣлия християнски народъ вратата къмъ наука и мѫдрость; кажете по-добрѣ съ Моисея: О да бѣха пророци всичкитѣ въ Господевия народъ — (Числ. 11, 29), Па и въ

сѫщность понеже да се грижимъ за юношеството значи сѫщото, каквото и да устрояваме и прѣобразуваме църква и общество, то нимà ние, които знаемъ това, ще останемъ бездѣйни, когато други зиматъ участие въ това?

Тукъ не може да има изключение.

14. Азъ моля, нека единъ общъ духъ да въодушеви насъ всички, за да залѣгаме всички да служимъ Богу и на потомството съ това, що всѣки може да принесе за толкова общата и спасителна цѣль съ своя съвѣтъ, напомняне, убѣждаване, поправяне и побуждане; нека никой не счита това дѣло за такъво, което не се отнася до него. Защото. макаръ нѣкой да счита себе си, че не е роденъ за училището или че даже го задръжватъ длъжноститѣ на неговото църковно, държавно или медицинско призвание, пакъ напразно ще мисли той, че поради това е освободенъ отъ общата грижа за прѣобразуването на училищата Ако искашъ да изпълнявашъ честно своята длъжность, да служишъ честно на тоя, който те е поставилъ, и на тия, за които си пратенъ, то ти изцѣло си длъженъ не само да служишъ самъ на Бога, на църквата, на отечеството, но и прѣдвидливо да се грижешъ щото, и други слѣдъ тебе да вършатъ сѫщото. Сократа хвалили за това, че той, макаръ да е могълъ да бѫде полезенъ на своята родина въ каквато и да била длъжность, той прѣдпочелъ да се посвети на възпитанието на юношеството, като казвалъ, че за държавата е по-полезенъ оня, който образува мнозина способни държавни дѣйци, отколкото оня, който самъ участвува въ управлението [124]).

Просба къмъ високоученитѣ мѫже за отстранение на прѣдразсѫдъка.

15. И за това още моля и ви заклевамъ въ името Божие, щото нито единъ високоученъ мѫжъ да не се отнесе къмъ това съ прѣзрѣние поради туй, че поканата излиза отъ човѣкъ, помалко образованъ отъ него; защото понѣкога и градинарьтъ може да каже нѣщо полезно, а споредъ изречението на Хрисипа [125]): „което ти не знаешъ, знае може би твоето магаренце.“ Христосъ казалъ: Вѣтърътъ вѣе, гдѣто иска, и гласа му чувашъ, но не знаешъ, отгдѣ иде и накѫдѣ отива [126]). Ние изповѣдваме прѣдъ

Божието лице, че подигнахме тоя въпросъ не отъ увѣреность въ нашия талантъ, не отъ жажда къмъ слава, не отъ стремежъ къмъ своя лична полза, но отъ любовь къмъ Бога, отъ желание да подобримъ общественото и частното положение на хората — ето що ни подбужда, ето кое не ни оставя да замълчимъ това, що постоянно ни внушава тайниятъ гласъ. Затова ако нѣкой, вмѣсто да съдѣйствува на нашитѣ искания, желания, напомняния и опитвания, прѣдпочете да противодѣйствува и да се бори съ тѣхъ, то нека знае, че той ще ратува не противъ насъ,а противъ Бога, противъ своята съвѣсть и противъ общата природа, която заповѣдва, общественото благо да бѫде общо право и достояние.

Къмъ богословитѣ

16. Така сѫщо се обръщамъ и къмъ васъ, богослови, отъ чийто авторитетъ, както прѣдвиждамъ, ще зависи много, за да се даде ходъ или да се спре това прѣдложение. Ако вие прѣдпочитате послѣдното, ще се изпълни онова, което често повтарялъ Бернардъ [127]), че Христосъ нѣма по-зли врагове отъ онія, които се навъртатъ около Него, и отъ онія, които посрѣдъ тѣхъ завзематъ първо мѣсто. Но ние се надѣваме на по-доброто — на онова, което по̀ отговаря на вашето достоинство. Поне вие трѣбва да обърнете внимание на това, че Господъ порѫчалъ на Петра да пасе не самоовцетѣ си, но и агънцата, и даже отначало именно агънцата (Иоан. 21, 15); защото се знае, че на овчаритѣ е по-лесно да пасятъ овцетѣ, щомъ като агнетата сѫ се приучили на животната ливада благодарение на реда въ стадото и на овчарския кривакъ. Който прѣдпочита невѣжи слушатели, той тъкмо издава своята простота. Кой златарь не ще се радва, ако златокопачитѣ му донесатъ съвсѣмъ чисто злато? Кой обущарь не ще желае да има напълно огладена и мека кожа? Нека бѫдемъ и ние синове на свѣтлината, които постѫпятъ разумно въ своята работа; нека се стремимъ къмъ това, щото училищата да ни даватъ по възможность по-образовани слушатели.

Молба за прѣмахване завистьта.

17. Да не се пробуди завистъ въ сърцето на кого-и да е отъ васъ, служители на Бога живаго! Та вие сте водачи на другитѣ по пѫтя на

любовьта, която не завижда, не се прѣвъздига, не търси своето, не мисли зло и т. н. Не завиждайте, повтарямъ, ако други правятъ това, що не е дошло вамъ на ума; по-добрѣ да земемъ примѣръ единъ отъ другъ и да се стремимъ (както казва св. Григорий) всички изпълнени съ вѣра, да звучимъ съ нѣщо за Бога за да се обърнемъ въ инструменти на истината.

Къмъ държавнитѣ власти. 18. Прѣминавамъ къмъ Васъ, поставени отъ името Божие на чело на човѣшкитѣ учрѣждения, повелители на народитѣ и на държавнитѣ власти — къмъ васъ сега прѣдимно се обръщатъ нашитѣ думи. Вие сте ония **Ноевци**, на които е поржчано отгорѣ да градятъ ковчегъ (Бит. 6) за запазване свещеното сѣме въ срѣдата на тоя ужасенъ потопъ отъ свѣтски мжтежи. Вие сте ония князе, които сж длъжни да жертвуватъ повече отъ всички други за съграждене светилища, за да не срѣщатъ прѣчки въ работата си художницитѣ, които Богъ е изпълнилъ съ своя духъ за художествена работа [Изх. 36. Вие сте Давидовци и Соломоновци, чиято длъжность е да свикатъ градителитѣ за съзиждане храмъ Господенъ и да имъ доставятъ въ изобилие всичко необходимо (1 Цар. 6 и 1. Паралип. 29]. Вие сте ония стотници, които ще обикне Христосъ, ако вие обикнете Неговитѣ малки и имъ съградите училища (Лук. 7, 5).

Молба накъ къмъ сжщитѣ. 19. Азъ ви моля въ името на Христа, заклевамъ ви въ спасението на нашето потомство, ако има такъво, обърнете внимание на моитѣ думи! Тая работа е сериозна, ахъ! прѣвечъ сериозна; отъ нея зависи Божията слава и общото благосъстояние на народитѣ. Азъ съмъ убѣденъ въ вашия патриотизъмъ, бащи на отечеството; ако би се явилъ ей сега нѣкой да прѣдложи различни мѣрки, какъ съ неголѣми разноски да се укрѣпятъ всичкитѣ наши градове, да се обучава всичкото юношество на военно изкуство, да станатъ плавателни всичкитѣ наши рѣки, та да се носятъ по тѣхъ стоки и богатства, или изобщо по какъвто начинъ и да било да се докаратъ общинитѣ и частнитѣ лица до по-цъвтеще и по-осигурено положение: вие сигурно не само бихте удостоили съвѣтника съ своето внимание, но връхъ това бихте му изказали и

голѣма благодарность за това, гдѣто той така съ присърце се е загрижилъ за вашето благо и онова на вашитѣ ближни. Но ето тукъ има нѣщо по-важно. Тукъ се посочва истински, надеженъ и безопасенъ пѫть за създаване цѣла маса такива хора, които безъ край, единъ подиръ другъ, ще служатъ на родината съ такива и подобни открития. Ако прочее Лютеръ, блажена му паметь, като убѣждавалъ нѣмскитѣ градове да основатъ училища, съ право е казалъ: Тамъ, гдѣто за въздигане градове, крѣпости паметници и арсенали се харчи единъ дукатъ, трѣбва да се потрошатъ сто, за да се образува правилно едно момче, което, като стане мѫжъ, ще може да бѫде водачъ на другитѣ въ всичко добро; защото единъ добъръ и мѫдъръ мѫжъ (продължава той) е скѫпоцѣнно съкровище за цѣлата държава, въ което има повече, отколкото въ блѣстещитѣ дворци, повече, отколкото въ куповетѣ злато и сребро, повече, отколкото въ мѣднитѣ врата и желѣзнитѣ ключалки и. н, т. (Съгласно съ това сравни, що казва Соломонъ, Екл. 9. 13),— ако, повтарямъ, считаме мѫдри неговитѣ думи, че не бива да жалимъ никакви разноски за доброто образование даже на единъ младежъ: що трѣбва да кажемъ, когато се отваря врата за толкозъ всеобщо и всеобхватно, за толкозъ вѣрно образование на умоветѣ? когато **Богъ** обѣщава да излѣе надъ насъ своитѣ дарове не по капка, а въ цѣлъ потокъ? когато неговото спасение изглежда да е дошло толкозъ близо до насъ, че Неговата слава живѣе съ насъ на земята?

Възвание. 20. Възвисете, врата, главитѣ си, и възвисете се вие вѣчни врата и ще влезе Царьтъ на славата (Псал, 23,7). Въздайте — на Господа, синове Божии, въздайте слава и честь (Псал. 28, 1). Нека всѣкой отъ васъ стане тоя Давидъ, който се клѣ въ Господа и обрече на Силния Якововъ; който не искá да влѣзе подъ покрива на дома си, не искá да се качи на лѣглото си; който не искá да даде сънь на своитѣ очи и дрѣмка на своитѣ клепачи, докато не намѣри мѣсто за Господа, жилище за Силния Якововъ (Псал. 131, 2—5).

Не обръщайте внимание на разноскитѣ; давайте на Господа, и Той ще ви отплати хиляда пѫти. Защото, макаръ и съ пълно право да иска оня, който казва: Мое е среброто и мое е златото (Ап. 2,4) — пакъ за благостьта Му свидѣтелствува това, което Той притуря (като побужда народа да съгради храмъ): питайте ме, не ще ли ви отворя прозорцитѣ на небесата и не ще ли излѣя надъ васъ благословение до излишъкъ? (Мал. 3, 10).

6. Молитва къмъ Бога. 21. А Ти Господи **Боже** нашъ, дай ни радостно сърдце да служимъ на Твоята слава, кой както може. Защото Твое е и великолѣпието, и могѫществото, и славата, и побѣдата; и всичко що е на небото и на земята, е Твое; Твое е, Господи, царството, и Ти си възвисенъ надъ всичко, като Върховенъ Владика. И богатството, и славата, и силата, и мощьта Твои сѫ; и въ Твоята власть е да възвеличишъ и укрѣпишъ всичко. Та що сме ние, които сме получили всичко само отъ Твоята рѫка? Чужденци и гости сме ние прѣдъ Тебе, както и всичкитѣ наши бащи: сѣнка сѫ нашитѣ дни на земята. и нѣма нищо трайно. Господи, Боже нашъ! всичко това, що приготвяме ние... за слава на Твоето име, всичко то е отъ Твоята рѫка . . . Дай на твоитѣ Соломоновци право сърце, за да изпълнятъ всичко, що е приготвено за Твоя слава. (1 Парал. гл. 29). Утвърди, Боже, това, що си приготвилъ Ти за насъ! (Псал. 68, 29). Покажи на робитѣ Си Твоитѣ дѣла и на синоветѣ имъ Твоята слава. И да бѫде благословението на Господа Бога Нашъ на насъ, и помагай намъ въ дѣлата на нашитѣ рѫцѣ. (Псал. 86, 16, 17). На Тебе, Господи ние се надѣваме, да не се усрамимъ въ вѣчностьта! Аминъ.

Послѣсловие на автора.

За да не останатъ безплодни тия мисли, първоначално изложени въ такъвъ видъ, съобщени повѣрително на малцина, и пазени мълчаливо за бждеще употрѣбение, започнахъ, ржководенъ отъ изложенитѣ тукъ принципи, да съставямъ поменатитѣ тамъ специални учебници, за да бжде готово всичко, въ случай че Богъ изпрати на отечеството ми подобра участь.

И така, заловихъ се да съставя:

I. Първо, Наставления за майчиното училище — за подобро домашно възпитаване на дѣцата отъ родителитѣ и за приготвянето имъ за общественитѣ училища.

II. Второ, книги прѣдназначени за училищата на родния езикъ, за да се прѣподава на цѣлия народъ, дори на низшитѣ класове, спасително учение, истинско благочестие и добри нрави.

III. Накрай, такива учебници, които би трѣбало да служатъ за латинскитѣ училища, за да се обучава и учи по-лесно тоя езикъ, толкозъ необходимъ за насъ европейцитѣ.

Книгата **училище за малки дѣца** (съдържаща наставления за родителитѣ) биде прѣведена отъ чешки на нѣмски езикъ въ 1633 г., когато Негова Свѣтлость графъ Рафаилъ[128]) въ Лешно, Бѣлецки войвода, прѣобразуваше своето провинциално училище. Тя биде тамъ отпечатана и посветена на тоя високъ закрилникъ, по чиито желание и воля се захвана издаването на това съчинение; по-късно то отново се напечата въ Лайпцигъ, а въ Торнъ на полски езикъ; послѣ въ 1653 г. то бѣ прѣведено на латински езикъ за употрѣбение въ Маджарско.

Макаръ сега, като прочитамъ наново това мое съчинение, да виждамъ, че много нѣща въ него биха могли да се изложатъ съ по-голѣма подробность (защото и досега единъ день учи другия), но все пакъ се лаская отъ надеждата, че то и въ такъвъ видъ ще принесе извѣстна полза, и затова го пущамъ въ тоя видъ, както си е то. Трѣбва и на другитѣ да оставимъ нѣщо за но-нататъшно обработване, за допълнение и подобрение.

Обяснителни бѣлѣжки.

1. **Сизифъ**, легендарна личность отъ гръцката митология, който за прѣстжпленията си билъ осжденъ въ подземното царство да търкаля нагорѣ единъ огроменъ камъкъ по една стръмна планина, отъ която послѣдниятъ постоянно се повръщалъ назадъ. Изражението „Сизифова работа“ „Сизифовъ камъкъ“ се употрѣбява за означаване на мжчна и безуспѣшна работа.

2. A. posteriori философски терминъ, който се употрѣбява за изказване на понятия и прѣдставления, които се получаватъ чрѣзъ опитъ; противоположно на това е — a priori.

3 Циц. За прѣдугаждане волитѣ на боговетѣ. II, 2.

4. **Филипъ Меланхтонъ**, (1497—1560), сътрудникъ на Лютера нареченъ „наставникъ на Германия“. Той е забѣлѣжителенъ като филологъ, теологъ и педагогъ. Неговата рѣчь „за изправяне научнитѣ занятия на юношитѣ“ (1518 г) се счита за класическо произведение на нѣмската педагогическа литература.

5. **Григорий Назианзинъ** или Григорий Богословъ (1328 до 1396), баща на цръквата, защитникъ на православието противъ арианската и македонската ереси.

6. Гл въведение

7. Отъ изброенитѣ писатели едни иматъ по-голѣмо, други помалко значение; нѣкои — именно тритѣ поменати на края, сж съвсѣмъ неизвѣстни. Волфгангъ Ратихий (1571 — 1635), е прѣвъзгласилъ новитѣ принципи за възпитанието, и се обръщалъ къмъ кралетѣ и правителствата съ прѣдложение да се реформира учебното дѣло. По сполучливата бѣлѣжка на шведския канцлеръ Оксеншерна (гл. въведение), Ратихий вѣрно можалъ да укаже слабоститѣ на училището, но не е могълъ да намѣри лѣкъ противъ злото; освѣнъ това за осжществяването на неговитѣ планове побъркало е користолюбието му и скритостьта, въ която той обличалъ своята ново-изнамѣрена метода. Айлхардъ Лубинъ (1565 - 1621), професоръ по богословието и поезията, който е написалъ покрай друго „дидактика“, ср. гл. XI 12. Христофъ Хелвикъ (род. 1581), професоръ по богословието, великъ познавачъ на еврейския езикъ; той се стараялъ да изнамѣри нова учебна метода и билъ великъ поклоникъ на Ратихия. За останалитѣ привѣдени тукъ учени, мжчно е да се каже нѣщо достовѣрно.

8. **Иоанъ Валентинъ Андре,** (1586 — 1654) извѣстенъ дидактикъ на своето врѣме, който е въставалъ противъ ме-

ханическото обученне въ училищата. Неговитѣ идеи имали голѣмо влияние върху Коменски. Гл. въведението.

9. **Янъ Цецилий Фрей,** професоръ по философията въ Парижъ, по послѣ изучвалъ медицината, умрѣлъ на 1631 год. отъ чума Неговото съчинение: „Новъ и най-лесенъ пѫть къмъ благороднитѣ науки, изкуства, езици и свободни рѣчи“ се ползувало съ обща извѣстность.

10. И. В. А. Иоаннъ Валинтинъ Андрее.

11. Въ съчинението „Прѣдаване на факела „Traditio lampadis“). Коменски ето какъ обяснява това изражение: „Покрай другитѣ състезания у гърцитѣ било въ обичай състезанието съ факли, при което ако нѣкой, отъ тия, които се залавяли да носятъ факелъ за себе и за другитѣ, виждалъ въ врѣме на тичанието си, че не ще може да го занесе до опрѣдѣленото мѣсто, докато не угасне, прѣдавалъ го другиму. Затова когато нѣкой начене какво и да е похвално дѣло, но вслѣдствие на недостатъкъ на сили или врѣме или пъкъ друга нѣкоя причина не може да го свърши самъ, а го завѣщава другиму, казва се, че той „вржчва му факела“.

12. **Тертулианъ,** баща не западната църква, живѣлъ въ II вѣкъ до Р. Хр. въ Картагенъ. Той оставилъ нѣколко съчинения, съ апологетическо, нравствено и дисциплинарно съдържание.

13. Гл. въведението.

14. **Мина** — фунтъ сребро. Всичкото това мѣсто прѣдставлява свободно прѣдаване съдържанието на деветнайсетата глава отъ Лука.

15. Хораций, посл. I, 10, 24.

16 Гл. бѣл. 3.

17. **Стобей**, гръцки писатель, родомъ отъ Македония, живѣлъ въ началото на Срѣднитѣ вѣкове, авторъ на съчинения, съдържащи извлѣчения, почти отъ петстотинъ дрѣвни писатели. Наречения тукъ отъ него питагореецъ Диогенъ, не трѣбва да се смѣсва съ извѣстния циникъ Диогенъ; този Диогенъ е отъ Аполония и билъ физикъ.

18. **Питакъ** отъ Митилинъ, единъ отъ деветѣхъ гръцки мждреци; живѣлъ въ VI столѣтие до Р. Хр. Неговото знаменито изречение на български прѣводъ значи „Познай самъ себе си“.

19. **Секстъ Помпей Фестъ,** римски граматикъ, живѣлъ въ краян а IV столѣтие слѣдъ Р. Хр., авторъ на компилативното съчинение въ двайсетъ книги, отъ които до насъ сж достигнали само осемь.

20. **Иоанъ Людвикъ Вивесъ** (1492 — 1540), родомъ испанецъ, извѣстенъ на врѣмето си като ученъ. Той пръвъ е писалъ за възпитанието на женитѣ. Неговитѣ съчинения съ педагогически характеръ сж имали голѣмо влияние върху реформитѣ на образованието; тѣхъ ги наричали „златни книжки“.

21. **Луций Аней Сенека** (род. въ 2 г. сл. Р. Хр.) римски философъ — моралистъ, възпитатель на Нерона, който по-сетнѣ го наказалъ за подозрѣние въ заговоръ.

22. **Макрокосмъ, Микрокосмъ** (гръцки μακροκοσμος, μικροκοσμος) — философски термини, отъ които първиятъ се употрѣбява за означаване на външния миръ, а вториятъ за означаване вжтрѣшния миръ на човѣка.

23. **Питагоръ**, род. въ 529 г. до Р. Хр. и умрѣлъ въ южна Италия. знаменитъ гръцки философъ. Той учелъ за прѣселването на душитѣ, билъ добъръ математикъ (питагоровата теорема), основатель на сектата на питагорейцитѣ, които сж се отличавали съ строго аскетичния си животъ.

24. **Бернхардъ Клервоский,** виновникъ на третия кръстоносенъ походъ;ималъ е грамадно влияние въ църковнитѣ и политически дѣла, благодарение на своето краснорѣчие и строгъ животъ.

25. За благодѣянията IV, 6.

26. **Аристотель** (384 — 322), знаменитъ философъ въ стария свѣтъ, възпитатель на Александра Велики; той оставилъ голѣмъ брой съчинения по различнитѣ отрасли на човѣшкитѣ знания: по логика, метафизика, етика, политика, естетика и естественитѣ науки. Собственно не той, а Платонъ учелъ, че човѣкъ като душа е чиста изгладена доска (tabula rasa), по която може, да се пише каквото ни е угодно.

27. **Платонъ** (428—348), ученикъ на Сократа. Той основалъ слѣдъ неговата смрътъ въ Атина знаменитата философска школа, наречена Академия: авторъ на многобройни диалози съ етически, идеологически (т. е. такива, въ които се развива неговото учение за идеитѣ, за което гл. бѣл. 43) и съ диалектическо съдържание.

28. **Лактаций**, язически ораторъ, който приелъ християнството; възпитатель на сина на Константина Велики: авторъ на апологията на християнството.

29. Думата **„Религия“** е взета отъ латински езикъ „religio“, което собствено значи свръзка, съжзъ.

30. Т. е. **Хорация**, който билъ родомъ отъ Венузия въ Апулия. Даденото мѣсто се намира у Хорация. Посл. I. 1. 39 и 40.

31. **Матей Дресеръ** (1536—1607), професоръ по старитѣ язици и по краснорѣчието; оставилъ е много съчинения съ философско и историческо съдържание. Либхардъ Камерарий, великъ ученъ отъ XVI. столѣтие, издатель на старитѣ класици, авторъ на много извѣстни въ негово врѣме съчинения, ум. въ 1574. г. Хуларций — личность неизвѣстна.

32. Оригинални възрѣния за строение на човѣшкия организъмъ: сърдцето се счита за изворъ на „физическия“ а мозъкътъ на „духовния“ животъ на човѣка.

33. **Виргилий**, поема за Селското стопанство I 1 45.

34. **Ювеналъ,** живѣлъ въ 1 столѣтие слѣдъ Р. Хр., римски сатирикъ, остро осмивалъ пороцитѣ на съврѣменното нему общество и правителство. Приведенитѣ стихове сж взетн отъ сатира VI, 448 — 4500.

35. **Енфимема** (отъ гръцката дума ἐυ θνμῶ) се нарича такъво умозаключение, въ което една отъ премиситѣ е изпусната.

36. **Еврипидъ** (480 — 407). единъ отъ най-великитѣ гръцки трагици, който обичалъ да извежда въ своитѣ трагедии жени.

37. Хиполитъ ст. 636 сл.

38. Гл. бѣлѣжката 23.

39. **Архимедъ** (277 — 213) знаменитъ механикъ отъ старо врѣме, който съ своитѣ машини защищавалъ родния си градъ Сиракуза, и билъ убитъ при прѣвземането на града отъ римски войникъ, който го заварилъ задълбоченъ въ чертежа си.

40. **Георги Агрикола** (род. 1480 год.) основатель на наукитѣ минералогия и металургия.

41. **Христофъ Лонголий** (1490—1522) поклонникъ на класическата литература; въ своя стилъ се е стремилъ да подражава на Цицерона.

42. Латинската пословица: „Qui proficit in litteris et deficit in moribus, plus deficit quam proficit“.

43. **Платонъ** (гл. бѣл. 27) въ своето учение за „идеитѣ“ се издига надъ явленията на чувствения свѣтъ; той го прѣдставлява нѣщо като свѣтъ на сѣнкитѣ, като мрачна тъмница, надъ която виси царството на истината и красотата, свѣтълъ свѣтъ на първообразитѣ или на идеитѣ. Като приравнява Платоновскитѣ „идеи“ съ неосжществимитѣ „утопии“, Коменски слѣдва по-скоро общоприетото възрѣние на великия философъ, когото той самъ е можалъ лично да оцѣни достойно, както се вижда отъ глава XXV § 22.

44. Думитѣ сж отъ Енеидата на Виргилия VIII.

45. **Хиеронъ**, царь Сиракузский (царствувалъ отъ 268—215), вѣченъ приятелъ и съюзникъ на римлянитѣ въ борбата имъ съ картагенянитѣ.

46. По латински; non e quovis ligno fit Mercurius.

47. **Плутархъ** (въ края на I и II столѣтие слѣдъ Р. Хр.), роденъ въ Беотия, но по-голѣмата часть отъ живота си прѣкаралъ въ Италия: отъ неговитѣ съчинения особно сж извѣстни „Биографиитѣ на великитѣ мжже на дрѣвностьта“.

48. **Катонъ Старши** (236 — 151) римлянинъ, строгъ републиканецъ, познатъ съ своята строгость на нравитѣ (цензоръ) и съ ненавистьта си срѣщу всичко, което не е римско. Той е оставилъ единъ сборникъ отъ кратки но остроумни изречения.

49. „Жизненъ духъ“ гл. заб. 32.

50. **Дедалъ** легендарно лице въ гръцката митология. Споредъ прѣданието той е съградилъ лабиринта на О. Критъ и самъ билъ затворенъ въ него заедно съ сина си Икара, но изхвръкналъ оттамъ на изнамѣренитѣ отъ него крила, при това Икаръ, като се подигналъ твърдѣ близо до слънцето, растопилъ се восъкътъ, съ който били покрити крилата, и той потъналъ въ морето.

51. Коменски още незнаялъ нищо за електричеството.

52. Невѣрна прѣдстава за системата на вселената; види се, че Коменски не билъ усвоилъ системата на Коперника.

53. За висшето благо и зло III. 40.

54. **Хипократъ** гръцки лѣкарь, който е живѣлъ въ IV столѣтие до Р. Хр. Изречението приведено тукъ е изъ неговитѣ афоризми.

55. **Блажений Августинъ** (354 – 430) живѣлъ въ Африка. Слѣдъ бурно прѣкарана младость и грижливо търсене на истината въ езическата философия, той се обърналъ къмъ Христа и станалъ горещъ проповѣдникъ на християнската вѣра. Умрѣлъ като епископъ въ Хипона.

56. Гл. бѣлѣжка 54.

57. **Иполитъ Гварино** (живѣлъ въ първата половина на XVII столѣтие), авторъ на чудатата книга: „Ужаситѣ отъ опустошението на човѣшкия родъ“.

58. Т. е. на български значи: „като не отричашъ нищо“.

59. **Мирандола** (1462 — 1494) се отличава съ чудната си паметь и способности. Той могълъ да повтори 20000 думи въ сѫщия редъ, както сѫ му ги изказвали; той е обнародвалъ 900 тези (положения), като канѣлъ ученитѣ отъ цѣлия свѣтъ да се състезаватъ съ него.

60. **Ювеналъ**. Сат. 10, 355.

61. Т. е. теоретически.

62. **Иосифъ Юстъ Скалигеръ** (1541 — 1609), френски филологъ, голѣмъ познавачъ на класическата и източната литератури.

63. **Хуго Гроций** (1583—1645), бѣлѣжитъ холандски ученъ, юристъ и държавенъ мѫжъ. Съчинението му „За истинностьта на християнската религия“ е прѣведено на много европейски и азиятски езици.

64. „**Лишение**“ — по гръцки στερησις. Материята по Аристотеля е нѣщо, което сѫществува само въ възможностьта; онова пъкъ, което придава на материята индивидуалната ѝ опрѣдѣленость, като прѣвръща възможностьта въ дѣйствителность, е форма. Но понеже формата се мѣни Аристотель приема още принципа на „лишението“. Всички сѫщински нѣща прѣдставятъ съединение на материята съ формата и сѫ подложени на тоя принципъ.

65. **Исократъ** (436—338), бѣлѣжитъ атински ораторъ, който е основалъ училище за краснорѣчие, приятель на Сократа и Платона. Отъ него сѫ останали повече отъ двайсеть рѣчи. Изречението на български значи: „ако бѫдешъ любознателенъ, ще бѫдешъ и многознаещъ“.

66. **Хораций**, Послание I. 19, 19.

67. Логиката посочва двѣ основни методи за научно познание: аналитическа и синтетическа. По първата нашиятъ разсѫдъкъ за да познае почва отъ единичното, отъ фактитѣ на опита, и отъ тѣхъ постъпенно, безъ прѣкѫсване и пропущане на посрѣднитѣ членове, възхожда къмъ общото. Синтетическата метода напаки почва отъ общото и отъ него низхожда къмъ частнитѣ факти. Съврѣменната посока на педагогиката твърдѣ много се увлича отъ аналитическата метода, така че прѣдупрѣждението на Коменски сѫ напълно умѣстни и за сегашно врѣме: правилниятъ начинъ се заключава въ съединението на двѣтѣ методи.

68. **Квинтилианъ** е испанецъ, живѣлъ и работилъ въ Римъ въ втората половина на първото и първата половина на второто столѣтие сл. Р. Хр. и се прославилъ твърдѣ много като риторъ.

69. **Лудовикъ Вивесъ**, гл. бѣл. 20.

70. Т. е. „всичкиятъ народъ или цѣлъ народъ“?

71. Тукъ е както се види грѣшка; re въ глагола refert е творителенъ падежъ, съ който се съгласуватъ притежателитѣ мѣстоимения mea, tua, sua, nostra vestra Ако се приеме обяснението на Коменски, **а** трѣбва да се приеме за кратко, а не за дълго.

72. **Иоахимъ Форций** математикъ и филологъ, роденъ въ Антверпенъ (Анверсъ), познавачъ на живописството и рѣзбата на мѣдь (умр. 1536 г).

73. Циц., писма къмъ близкитѣ VII. 29,

74. Сенека, писмо 29.

75. На български „десетници“.

76. **Хипократъ**, гл. бѣл. 54.

77. Сен. писмо 38

78. Сен. писмо 48

79. Основното положение на сенсуалистическата философия, чийто главенъ прѣдставитель се счита английския философъ Локъ.

80 **Титъ Макций Плавтъ** (254 — 181), бѣлѣжитъ римски писатель на комедии, пълни съ природенъ юморъ, и които изображаватъ много хубаво битовитѣ чърти на римския животъ. Даденото, мѣсто е зато отъ комедията му „Trunculentus“ — мърморанко (II. 6. 8.).

81. Хоѓаций. (Посл. III) 180 сл.

82. Геодетъ—землемѣръ.

83. **Робертъ Флютъ** (1574 — 1637) английски медикъ, познавачъ на математика и механика, привърженикъ на мистическия орденъ на Розенкрайцеритѣ.

84. Изразътъ: „утопическа фантазия“, „утопия“ сѫ взети отъ романа (на латински) на Томаса Мора подъ заглавие „За най-доброто състояние на държавата и за острова Утопия“, който се появилъ на 1516 г. Тия думи означаватъ нѣщо, което не може да се сбѫдне, което не сѫществува. Въ сѫщата смисъль говори Коменски и за Платоновскитѣ идеи, за които гл. бѣл. 43.

85. **Публий Теренций** (185 — 159) римски писатель на комедии, по-образованъ, но по-малко даровитъ отъ Плавта. Даденото мѣсто е взето отъ комедията му „Андрия“ 1. 1, 144

86. Цѣлата сѫщность е въ това, да се накара ученикътъ да съставя други съчинения по аналогия съ даденитѣ.

87. Т. е. Цицеронъ въ краснорѣчието, по признаването на най-ученитѣ автори е безъ съмнѣние пръвъ; аналогично съ това: „Павелъ въ апостолството е по признаване на всички пръвъ.“

88. **Дилема** въ обикновения животъ се нарича такъво положение, когато се прѣдставятъ двѣ еднакво мѫчни възможности.

89. **Тимотей**, музикантъ и поетъ отъ Милетъ, който често се поменува отъ старитѣ писатели.

90. Гл. бѣл. 67.

91. Тукъ т. е., въ Лѣшна.

92. Janua linguarum reserata.

93. Циц. „За висшето благо и зло.“ II. 24.

94. Т. е. „Всеобщъ килеръ“

95. Гл. бѣл. 28.

96. Гор. Посл. 1, 2, 69.

97. **Еразмъ Ротердамски** (1467—1536) прѣдставитель на хуманизъма, най-великиятъ ученъ на своето врѣме, познавачъ на гръцката литература, врагъ на монаситѣ и на схоластиката, авторъ на сатирическото съчинение „Похвала на глупостьта“.

98. **Фулгенций** (около 500 г. слѣдъ Р. Хр.) знаменитъ църковенъ писатель, защитникъ на православиего срѣщу арианцитѣ и пелагианцитѣ.

99. **Присцианъ** (въ първата половина на VI столѣтие) написалъ латинска граматика, която послѣ въ извлечение е била приета въ всички латински училища като учебникъ. Оттукъ „Грѣшка противъ Присциана“ е сѐ едно като „грѣшка противъ латинската граматика“.

100. **Касиодоръ** (живѣлъ въ втората половина на V столѣтие слѣдъ Р. Хр.) е заемалъ високи длъжности при двора на Теодориха и неговитѣ наслѣдници; слѣдъ паданието на Готското царство отдалечилъ се въ монастирь и се прѣдалъ на научни занятия. Той написалъ покрай друго книга за свободнитѣ изкуства (de disciplinis liberalium artium), която била популярна въ срѣднитѣ вѣкове.

101. **Юлианъ Богоотстжпникъ** царувалъ отъ 361 до 363 г. с. Р. Хр.

102. **Кардиналъ Пиетро Бембо** единъ отъ най-познатитѣ италиянски учени отъ XIV столѣтие, билъ е секретарь при Иоана Медичи, който е станалъ Папа подъ името Левъ X. — *Садолетъ* е съврѣменикъ на Бембо.

103. Свободенъ прѣводъ на латинскитѣ думи „quod nisi vitrum lambunt, pultes non attingunt“; т. е. ближатъ само ченията, но не могатъ да достигнатъ кашата.

104. **Исидоръ** (жив. въ втората половина на VI вѣкъ слѣдъ Р. Хр.) познавачъ на старата литература, той е съставилъ енциклопедия подъ заглавие: Originum sive Etymologiarum libri XX — т. е. „XX книги за произхождането или етимология на думитѣ“.

105. Т. е. За вишето благо и зло. III, 5, 16.

106. **Елизий** — мѣсто за блажено състояние слѣдъ смъртьта споредъ вѣрването на гръцитѣ, а послѣ и на римлянитѣ.

107. **Епиктетъ**, стоически философъ, който е живѣлъ въ врѣмето на Нерона и е билъ неговъ любимецъ; той оставилъ двѣ съчинения „Енхиридионъ“ и „Четири книги отъ философски разговори“ Главното му положение: „Търпи и бжди въздържанъ“.

108. Гл. бѣл. 99.

109. **Фригийци** малоазийско плѣме, смѣтали сж се за лѣнивъ и глупавъ народъ; за тѣхъ се разнасяли много поговорки въ старо

врѣме; напр. Фригиицътъ е уменъ съ заденъ умъ (Sero sapiunt Phryges) и др. т.

110. Гл. бѣл. 7.

111. **Седемьтѣ свободни изкуства** по срѣдневѣковнитѣ понятия сж граматика, аритметика, геометрия, (т. н. тривиумъ, което се изучавало въ тривиалнитѣ или първоначалнитѣ училища); музика, астрономия, диалектика, риторика (квадривиумъ, което се прѣподавало въ по-високитѣ училища).

112. **Вилхелмъ Цеперъ** херборнски проповѣдникъ и писатель (1594 — 1614).

113. **Иоанъ Фридрихъ Алстедъ** (1588 — 1638), професоръ по богословие и философия въ Херборнъ, учителъ на Коменски. Въ съчинението си „Encyclopedia Biblica“ (Библейска енциклопедия) тоя свеждалъ всички науки и изкуства къмъ библията. като първоизворъ.

114. **Симонъ Стевинъ** холандски математикъ отъ XVI столѣтие, който е написалъ много съчинения по физикоматематика.

115. Латинскитѣ думи, които сж измислени нарочно, сж ens essentia substantia, accidens, qualitas, quantitas и др. т.

116. **Юстъ Липсиусъ** (род. на 1547 г. въ Брюселъ). бѣлѣжитъ филологъ и философъ.

117. Многознаещи πολυμαθεῖς; всезнаещи παμμαθεῖς; всемждри πάνσοφοι. Названия които характеризуватъ енциклопедическата учена посока на XVII столѣтие.

118. **Авлъ Хелий** (умр. на 160 г.) написалъ „Атически Нощи“ (Noctes Atticae) съчинение съ историко-антикварно съдържание.

119. Даваме това оригинално мѣсто въ прѣводъ. (Плат. Закони XII p. 950 Д) „Ето какъ трѣбва да постжпваме при пжтуванията въ чуждо страни и мѣста и при приемането на чужденци. Първо до четирисеть години не бива да се позволява никому подъ какъвто и да е видъ да ходи въ чужди земи; послѣ не бива да се ходи по частни потрѣби; а по обществени дѣла може да се позволи само на Хероллитѣ, посолствата, депутациитѣ и др. т.

120. Прѣведено дума въ дума отъ гръцки ще каже: писане чрѣзъ четене.

121. ср. гл. XXII § 18.

122. **Пантодидактика** е сжщо „Велика Дидактика“.

123. Сенека 6 писмо.

124. Ср. Ксен. Възпоменание за Сократа I. 6, 15.

125. **Хрисипъ** (280 — 206) знаменитъ стоически философъ; отъ многобройнитѣ му съчинения до насъ сж достигнали само откжслеци.

126. Иоанъ. 3. 8.

127. За Бернхарда гл. бѣл. 24.

128. **Графъ Рафаилъ Лещински** покровитель на Коменски, единъ отъ най-ревностнитѣ привърженици на реформацията: умр. на 1636 г.

Кое гдѣ се намира.

		Стр.
	Отъ редакцията на „**Училищенъ Прѣгледъ**“	III
	Янъ Амосъ Коменски (животъ и дѣйность) . . .	V
	Въведение.	3
Глава I.	Човѣкъ е послѣдното, най-съвършено и най-прѣвъзходно животно	25
Глава II	Послѣдната цѣль на човѣка лежи задъ прѣдѣлитѣ на тоя животъ.	28
Глава III.	Сегашниятъ животъ е само приготвяне къмъ вѣчния	32
Глава IV.	Има три стъпени за приготвяне за вѣчностьта: познаване себе си (заедно съ себе си и всички нѣща), управляване себе си и стремежъ къмъ Бога.	35
Глава V.	Сѣменатa на тритѣ споменати искания (образование, добродѣтель, религиозность) лежатъ въ насъ отъ природата.	39
Глава VI.	Човѣкъ трѣбва да получи образование, ако иска да стане човѣкъ	51
Глава VII.	Образованието на човѣка най-удобно се извършва въ първата възрасть; то може да се извърши дори само въ тая възрасть . .	56
Глава VIII.	Юношеството трѣбва да се образува съвмѣстно; за това нѣщо трѣбватъ училища	61
Глава IX.	На училищата трѣбва да се повѣри цѣлото юношество отъ двата пола.	65
Глава X.	Обучението въ училищата трѣбва да бѫде всеобемещо.	68
Глава XI.	До сега е нѣмало училища, които да отговарятъ на цѣльта си.	74
Глава XII.	Възможно е да се прѣобразуватъ училищата къмъ по-добро.	79
Глава XIII.	Основата за прѣобразуване на училищата е точниятъ редъ въ всичко.	91
Глава XIV.	Отъ природата трѣбва да се заеме точния редъ на училището и при това такъвъ редъ, който никакви прѣчки да не могатъ да задържатъ. .	95

Глава XV. Основни правила за продължение на живота. 100
Глава XVI. Общи искания на учението и обучението, тоестъ, по какъвъ начинъ да учимъ и да се учимъ сигурно, за да има успѣхъ. . . 107
Глава XVII. Основни правила за леснотата на обучението и ученето. 123
Глава XVIII. Основни правила за основателно учение и обучение 138
Глава XIX. Основи за упростена скорость при обучението. 155
Глава XX. Метода на наукитѣ въ частность. 178
Глава XXI. Метода на изкуството 188
Глава XXII. Метода на езицитѣ. 197
Глава XXIII. Метода за обучение въ нравственость. . . . 204
Глава XXIV. Метода за внушаване благочестие 211
Глава XXV. Ако желаемъ напълно да прѣобразуваме училищата споредъ истинскитѣ начала на истинското християнство. трѣбва или съвсѣмъ да отстранимъ отъ тѣхъ книгитѣ на езичницитѣ или поне да боравимъ съ тѣхъ попрѣдпазливо, отколкото до сега. 225
Глава XXVI. За училищната дисциплина 245
Глава XXVII. За четворното дѣление на училището-работилница по стъпенитѣ на възрастьта и успѣха. 251
Глава XXVIII. Идея за майчиното училище 255
Глава XXIX. Идея за училището на родния езикъ . . . 261
Глава XXX. Характеристика на латинското училище. . . 269
Глава XXXI. За академията. 277
Глава XXXII. За една пълна всеобща организация на училищата 282
Глава XXXIII. За изискванията, необходими за практическото приложение на тая всеобща метода . 291
Обяснителни бѣлѣжки. 301

Съгледани печатни грѣшки.

Страница.	Редъ.	Напечатано:	Да се чете:
3	12 отг.	a postr riori.	a posteriori.
7	4 „	основа.	отъ основа.
26	3 „	*ясностьта.*	*якостьта.*
28	12 отд	създания.	създания;
42	19 отг.	*опитѣтъ*	*опитъ.*
55	17 отд.	тжпостьта	тжпость
56	8 отг	беобходимо	необходимо
63	17 отѣ.	та	та по
89	2 отг.	дѣцата	дѣца да
93	15 „	разглеждането	разглаждането
96	8 отд.	всѣкидневно	всѣкидневното
96	7 „	вѣртението	вѣртение
98	20 отг.	нѣкога, защото	нѣкога. (Защото
108	10 „	посрѣщнемъ	да посрѣщнемъ
119	15 отд	само	сама
123	15 „	опочне	почне
126	20 „	труденето, за учение	труденето за учение
136	14 отг.	съдѣйствуватъ	съдѣйствува
137	11 „	различни	различия
158	8 „	ментелеи	елементи
159	1 отд.	ученици.	ученицитѣ.
176	13 „	Сенка	Сенека
182	1 „	ттка-речи	току-речи
183	2 „	прѣдметъ	прѣдметътъ
187	20 „	запитаване	запитване
191	16 отг.	сжществява	сжществува
206	9 отд.	изнълнявашъ	пзпълняватъ
210	20 отг.	По-побрѣ	По-добрѣ
211	3 „	уовлетворение	удовлетворение
211	3 отд.	радваяе	радваме
213	2 отг.	възпитание	въздихание
213	11 „	доволно	доколко
216	12 „	състяватъ	светяватъ
217	4 „	немлѣно	нетлѣнно
219	5 „	елементитѣ	отъ елементитѣ
231	18 „	о	и
231	19 отд.	прамѣрни	примѣри
231	18 „	и списението	и спасението;
233	5 „	прѣоб-	прооб-
236	12	finibs	finibus
248	6 отд.	иоказание	наказание
249	6 отг.	ото	отъ
250	14 отд	се	си
252	10 „	всичо	всичко
278	2 „	филилози	филолози